

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Melanija Ivezić Talan

**PEJZAŽNI I KRŠĆANSKI MOTIVI
U PJESMAMA I PRIPOVIJESTI „MOR“
ĐURE SUDETE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Melanija Ivezić Talan

**PEJZAŽNI I KRŠĆANSKI MOTIVI
U PJESMAMA I PRIPOVIJESTI „MOR“
ĐURE SUDETE**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Dean Slavić

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Melanija Ivezić Talan

**NATURE AND CHRISTIAN MOTIFS
IN ĐURO SUDETA'S POEMS
AND IN HIS NOVELLA „MOR“**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Prof. Dean Slavić, PhD

Zagreb, 2019.

PODACI O MENTORU

Dean Slavić rođen je godine 1961. u Rijeci. Diplomirao je u Rijeci povezujući pjesništvo Veselka Koromana, Tončija Petrasova Marovića, Danijela Dragojevića i Nikole Šopa s praelementima zemlje, vode, ognja i zraka. Magistrirao je na zagrebačkoj kroatistici (*Mitske strukture u pjesništvu Nikole Šopa*). Doktorirao je godine 2000. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na komparatistici, s temom *Usporedna raščlamba božanskoga, ljudskoga, animalnoga, biljnoga i mineralnoga svijeta u pjesništvu Nikole Šopa i T. S. Eliota*. Zaposlen je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta gdje je sada izvanredni profesor na Katedri za metodiku nastave hrvatskoga jezika i književnosti. Izvodi nastavu iz metodičkih kolegija (*Književnost u nastavi*), a predaje i *Bibliju kao književnost* te *Uvod u biblijski intertekst*.

Objavljivao je članke u „Književnoj smotri“, „Umjetnosti riječi“, „Crkvi u svijetu“ te u drugim časopisima i publikacijama u Hrvatskoj i inozemstvu. Uz Šopa i Eliota, popis tema obuhvaća Dekovića, Gotovca, Horvatića, Montalea, Rowling, Shakespearea, Starčevića, Šimića, Tolkiena, Trakla, Ujevića i druge književnike. Uredio je tematski broj časopisa „Dometi“ o Dubravku Horvatiću i s riječkim ogrankom Matice hrvatske organizirao znanstveni skup o ovome umjetniku. Urednik je dva zbornika pod naslovom *Biblija i književnost* (2012. i 2014.). Autor je znanstvenih knjiga: *Mit i Nikola Šop* (Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 1998.), *Simboli i proroci* (Školska knjiga, Zagreb, 2011.), *Sveta knjiga i dva pjesnika* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.), *Peljar za tumače* (Profil, Zagreb, 2011.), *Biblija kao književnost* (Školska knjiga, Zagreb, 2016.). Godine 1989. objavio je u vlastitom izdanju knjigu pjesama *Osojnica*, a 2003. knjigu povezanih pripovijedaka *Ars moriendi*. Hrvatski je branitelj iz Domovinskoga rata.

SAŽETAK

Disertacija donosi analizu pejzažnih i kršćanskih motiva u pjesmama i pripovijesti *Mor Đure Sudete*. Polazišna postavka o povezanosti i međuovisnosti prirode i nutrine subjekta/junaka u korpusu provjerava se iz raznovrsnih kutova: književnokritičkoga, teološkoga i psihološkoga. Istraživanje je potaknuto nedostatnim kritičkim vrednovanjem Sudetina opusa, odnosno činjenicom da dosad nije provedena temeljita analiza njegova književnoga rada (objavljen je tek zbornik radova u povodu stote godišnjice rođenja autora).

Cilj disertacije je definirati idejnu i poetološku pozadinu pejzaža u tekstu. Sukladno Amielovoj krilatici o pejzažu kao stanju duše, Sudetina topofilija razmatra se u svezi s kršćanskim, poglavito franjevačkim svjetopogledom autora. Sudeta u tome nije osamljen. Hrvatsko pjesništvo s početka prošloga stoljeća (Nikola Šop, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor, Ivo Horvat i drugi) svjedoči snažnoj popularnosti sveca, kao i afirmaciji franciskanskih ideja u književnosti. U tom smislu tumače se idejni i motivski paralelizmi nazočni u *Pjesmi brata Sunca* sv. Franje Asiškoga te pjesmama i *Moru Đure Sudete*.

U radu se, također, analizira u kojoj su mjeri modernističke tendencije u umjetnosti ranoga dvadesetoga stoljeća utjecale na Sudetino pismo. Autora se poredbenim čitanjima dovodi u svezu s lirskim pejzažistima moderne i avangardne hrvatske književnosti (Antun Gustav Matoš, Vladimir Vidrić, mladoliricari, Antun Branko Šimić).

Disertacija započinje pregledom dosadašnjih osvrtā na Sudetin opus, kako unutar hrvatske književne kritike, tako i u kontekstu nacionalne književne historiografije. Na temelju uvida u pojedinačne književnopovijesne koncepcije i metodologije, kao i u pozicioniranje autora unutar odabranih povijesti i pregledā nacionalne književnosti, iznose se opažanja o vrjednovanju pjesničkog opusa te se uspoređuju detektirane značajke Sudetina djela. U idućem poglavlju određuju se glavne poetičke smjernice unutar pojedinih pjesničkih zbirki, što u konačnici pridonosi oblikovanju razvojne putanje autora. Istražuje se i fonetska dimenzija Sudetina pjesništva. Kritičko tumačenje odabranih pjesama oslanja se na istraživanja Branka Vuletića. U nastavku rada ispituju se simbolička značenja Sudetinih „prostora intimnosti“ (zavičajni krajolik, kućica i majka). Teorijsku podlogu pritom čine Bachelardove fenomenološke studije, odnosno njegova filozofija počinka. Slijedi analiza

dominantnih kompozicijskih kretanja, kao i naglašenog dualizma u kompoziciji Sudetinih zbirki.

U drugom dijelu disertacije istražuje se višeslojnost, odnosno poetička „gustoća“ pripovijesti *Mor*. Definiraju se generičke, stilske i žanrovske odrednice teksta. Uz pregled motiva i strukturnih postupaka karakterističnih za impresionističko poetičko usmjerenje, analizira se utjecaj avangardnih (ekspresionističkih) strujanja na Sudetinu prozu. Rezultati provedena istraživanja (s uporištem u Staigerovoj studiji *Temeljni pojmovi poetike*) ukazuju na potpunu pripadnost *Mora* sustavu lirskoga stila. Utvrđeno je također kako Sudetino djelo istodobno iskazuje pripadnost suvremenim književnim strujanjima, ali i otklon od njih, ne slijedeći u potpunosti niti jednu od onodobnih vladajućih stilskih formacija. Prepoznajemo to kao jedan od važnijih pokazatelja trajne aktualnosti i vrijednosti ovog nevelikog poetskog opusa.

Završni dio istraživanja odnosi se na usporedbu *Mora* i pjesničkih tekstova u tematsko-motivskom sloju. Ukazujući na povezanost motiva u opusu, naglašava se jedinstvo autorova nadahnuća. Time se potvrđuje utemeljenost postavki Ilije Jakovljevića i Mate Ujevića o povezanosti života i djela književnika katolika.

Ključne riječi: Đuro Sudeta, pjesme, pripovijest *Mor*, pejzažni motivi, kršćanski motivi, hrvatska književnost kršćanskoga nadahnuća, međuratno razdoblje hrvatske književnosti

SUMMARY

This doctoral dissertation brings the analysis of nature and Christian motifs in Đuro Sudeta's poems and his novella *Mor*. The main thesis is that there is a connection and interdependence of the inner world of the subject and the outer world of nature in the corpus of texts, and it is examined from several angles: literary critical, theological, and psychological.

The research was prompted by the scarcity of literary critical evaluations of Sudeta's oeuvre, or, by the fact that, until now, no thorough analysis of his literary work has been done (there is only one collection of critical essays which has been published on the occasion of the 100th anniversary of his birth).

The dissertation aims to define the conceptual and poetic background of the landscape in the texts. According to Amiel's saying that any landscape is a state of the soul, Sudeta's topophilia is analyzed in connection with his Christian, especially Franciscan, view of the world. Sudeta is not a lonely literary figure in this regard. Croatian poetry from the beginning of the last century (Nikola Šop, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor, Ivo Horvat, and others) gives plentiful evidence of the strong popularity of St. Francis, as well as the affirmation of the Franciscan ideas in literature. From this perspective, the conceptual and motif parallelisms that are present in *The Canticle of the Sun (Laudes Creaturarum)* by St. Francis of Assisi and in the poems and the novella *Mor* by Đuro Sudeta are analyzed.

The dissertation also analyzes the extent to which Modernist tendencies in the art of the early twentieth century influenced Sudeta's writings. Through a selection of comparative readings, the author is powerfully associated with the lyrical landscapists of the Modern and Avant-garde Croatian literature (Antun Gustav Matoš, Vladimir Vidrić, Croatian young lyricists, Antun Branko Šimić).

The dissertation begins with an overview of the previous critical essays on Sudeta's oeuvre, both in Croatian literary criticism and in the context of the national literary historiography. Based on the insights into individual literary history concepts and methodologies, as well as the positioning of the author within selected histories and reviews

of the national literature, the observations about the evaluation of Sudeta's poetic oeuvre are made, and the detected features of his works are compared. In the following chapter, the main poetic guidelines are determined within the individual collections of poetry, which, in conclusion contributes to shaping the outline of the author's developmental path. The phonetic dimension of Sudeta's poetry is also explored. The critical interpretation of the selected poems relies on Branko Vuletić's research. In the further text the symbolic meanings of Sudeta's "intimacy spaces" (native landscape, a simple house and a mother) are examined. The theoretical backgrounds include Bachelard's phenomenological studies, that is, his philosophy of imaginative rest and quiet. This is followed with an analysis of the dominant compositional directions, as well as the marked dualism in the composition of Sudeta's collections of poetry.

In the second part of the dissertation, the multidimensionality, i.e. the poetic "density" of the novella *Mor* is explored. The generic, stylistic, and genre-specific crucial concepts of the text are defined. In addition to an overview of the motifs and structural processes characteristic of the impressionist poetic orientation, the influence of the avant-garde (expressionist) trends on Sudeta's prose is analyzed. The results of the research (based on Staiger's study *Basic Concepts of Poetics*) indicate that the novella *Mor* pervadingly belongs to the lyrical style. It was also revealed that Sudeta's works demonstrate belonging to the contemporary literary trends, but, at the same time, present aberration from them, thus not entirely following any of the dominant stylistic formations of his time. We recognize this as one of the most important indicators of the unending relevance and value of this modest poetic oeuvre.

The final part of the research deals with the comparison of the novella *Mor* and the selected poems in the thematic-motif layers of the texts. Pointing to the correlation of motifs in Sudeta's oeuvre, the unity of the author's inspiration is emphasized. Hence, the foundation of the statements of Ilija Jakovljević and Mate Ujević about the connection between life and work of Catholic writers is confirmed.

Keywords: Đuro Sudeta, poems, novella *Mor*, nature motifs, Christian motifs, Croatian literature of Christian inspiration, interwar period of Croatian literature

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. ŽIVOT I DJELO.....	6
3. ĐURO SUDETA I HRVATSKA KNJIŽEVNA KRITIKA.....	11
4. ĐURO SUDETA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ HISTORIOGRAFIJI.....	14
4. 1. Ljubomir Maraković: <i>Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko-razvojni pregled</i>	14
4. 2. Slavko Ježić: <i>Hrvatska književnost od početaka do danas: 1100-1941</i>	17
4. 3. <i>Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća</i> , pr. Vlatko Pavletić.....	18
4. 4. Ivo Frangeš: <i>Povijest hrvatske književnosti</i>	20
4. 5. Dubravko Jelčić: <i>Povijest hrvatske književnosti:</i> <i>tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne</i>	22
4. 6. Slobodan Prosperov Novak: <i>Povijest hrvatske književnosti:</i> <i>od Bašćanske ploče do danas</i>	24
4. 7. Miroslav Šicel: <i>Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća</i> , knj. 4, Hrvatski ekspresionizam.....	26
4. 8. Kontekstualizacija.....	29
5. PJESNIŠTVO: TEMATSKO-MOTIVSKA ODREĐENJA UZ ANALIZU ODABRANIH PJESAMA.....	35
5. 1. <i>Osamljenim stazama</i>	35
5. 1. 1. Žuta boja – simbol nestajanja.....	40
5. 1. 2. Sudetino kršćansko nadahnuće.....	42
5. 1. 2. 1. Uspravljenosti i utonuća.....	49
5. 1. 2. 2. Zvona i ruke – „duhovne spojnice“.....	50
5. 2. <i>Kućice u dolu</i>	53
5. 2. 1. Neznamac/kradljivac/dvojnuk – simboli bolesti i smrti.....	59
5. 2. 2. Pejzaž i franjevačka duhovnost.....	63
5. 2. 3. Sudetini unutarnji krajolici.....	66
5. 2. 4. Prozor – simbol prijelaza.....	67
5. 2. 5. „Prostori intimnosti“.....	72
5. 2. 5. 1. Zavičajni krajolik.....	72
5. 2. 5. 2. <i>Kućica</i>	75
5. 2. 5. 3. Majka.....	79
5. 3. <i>Sutoni</i>	83

5. 3. 1. Poetika nestajanja.....	85
5. 3. 1. 1. Priroda i subjekt.....	88
5. 3. 1. 2. Tišina kao „rubni prostor“.....	89
5. 3. 2. Motiv ptice.....	92
5. 3. 3. Motiv sunca.....	95
5. 3. 4. Simboli prijelaza: suton i šuma.....	98
5. 4. Dualizam u kompoziciji zbirki (prostorni parovi/smjerovi kretanja).....	103
5. 4. 1. Unutarnje – izvanjsko.....	103
5. 4. 2. Ovostrano – onostrano.....	105
5. 4. 3. Sudeta i Vidrić.....	108
5. 4. 4. Boje u Sudetinoj lirici.....	111
5. 5. Sudeta i modernisti oko <i>Hrvatske mlade lirike</i>	117
6. PROZA: <i>MOR</i>	121
6. 1. <i>Mor</i> : višeglasje modernizma.....	121
6. 2. Pokušaji generičkog, stilskog i žanrovskog određenja <i>Mora</i>	126
6. 2. 1. <i>Mor</i> : lirska proza.....	126
6. 2. 2. Stilska slojevitost <i>Mora</i>	135
6. 2. 2. 1. Elementi impresionizma u <i>Moru</i>	135
6. 2. 2. 2. Elementi ekspresionizma u <i>Moru</i>	152
6. 2. 2. 2. 1. Književnopovijesno vrijeme.....	152
6. 2. 2. 2. 2. Tijelo – preobrazba, pojavna zbilja.....	157
6. 2. 2. 2. 3. Antiteza.....	168
6. 2. 2. 2. 4. Alegorija.....	178
6. 2. 3. Elementi fantastike u <i>Moru</i>	191
6. 2. 3. 1. Vukodlak.....	198
6. 2. 3. 1. 1. <i>Sjenka ljubavi</i>	212
6. 2. 3. 2. Elementi bajke u <i>Moru</i>	217
6. 3. Promišljanja pejzaža.....	228
6. 3. 1. <i>Mor</i> između šumora i more.....	228
6. 3. 2. <i>Zemlja, moja domovina</i>	253
6. 3. 3. Galovićevi <i>odlasci i povratci</i>	260
6. 3. 4. Završni osvrt.....	267
7. USPOREDBA <i>MORA</i> I PJESNIŠTVA.....	268
8. ZAKLJUČAK.....	281

9. LITERATURA.....	286
10. ŽIVOTOPIS.....	301

Pejzažni i kršćanski motivi u pjesmama i pripovijesti „Mor“ Đure Sudete

1. UVOD

Đuro Sudeta (1903. – 1927.), hrvatski pjesnik i pripovjedač, drži se za jednoga od važnijih književnika kršćanskoga nadahnuća međuratnoga razdoblja nacionalne književne povijesti. Danas ga uglavnom poznajemo kao autora fantastične pripovijetke *Mor*, u nas objavljene u petnaestak izdanja. Vrijednost te proze prepoznaje se još u rukopisu.¹ U godini autorove smrti, Ljubomir Maraković, prvak katoličkoga pokreta, ocjenjuje *Mor* iznimno uspješnim, smještajući ga u sam vrh onodobna književna stvaralaštva. Po objavljivanju pripovijesti, g. 1930., na Marakovića se nadovezuju brojni kritičari i pjesnici (Krklec, Kozarčanin i dr.). Svi oni ističu vrsnoću i originalnost *Mora*. Na istome tragu ostaje i suvremena književna kritika.

Osim *Mora*, Sudeta je ostvario visoke domete i na području pjesništva. Kritičar i povjesničar Josip Bogner u njemu vidi najveći lirski talent katoličkog književnog kruga onoga vremena. Hrvatski antologičar i pjesnik Nikola Milićević iz njegova opusa izdvaja petnaestak iznimno uspješnih pjesničkih ostvarenja. Za života, Sudeta je objavio dvije zbirke pjesama: *Osamljenim stazama* (1924.) i *Kućice u dolu* (1926.). Poslije smrti, izlazi mu i treća, posljednja pjesnička zbirka *Sutoni* (1929.), u redakciji prijatelja, književnika Ilije Jakovljevića. Cjelovito djelo (dva sveska pjesama i dva sveska proze) sakupio je i kritički popratio (g. 1943.) pjesnikov prijatelj, književnik, leksikograf Mate Ujević.

¹ Zanimljivo je napomenuti kako je Sudeta uništio prvu inačicu teksta i tek na nagovor brata ponovno ga ispisao.

U prilog pozitivnim ocjenama govore i rasprodane pjesničke zbirke, i to u vrijeme dosta složenih, nepovoljnih društveno-kulturnih okolnosti. Obje zbirke autor je, naime, objavio u vlastitoj nakladi i rasprodao u manje od mjesec dana, što predstavlja pravi izdavački pothvat. Povrh toga, pjesme su mu za života prevedene na njemački i češki, zbirke su popraćene brojnim kritičkim osvrtima, a zastupljen je i u važnim antologijama međuratnoga razdoblja. Sve to navodi na zaključak da je Sudeta bio prilično popularan u svoje doba.

No, popularnost je s vremenom slabila. U socijalizmu, on nije zabranjeni pisac, ali nije bilo poželjno spominjati ga.² *Mor* se, primjerice, mogao nabaviti tek krajem osamdesetih. U razdoblju od g. 1943. do kraja sedamdesetih, pjesme su mu objavljene u pet izdanja. Potom imamo prazninu sve do g. 1991. Revalorizacija Sudetina stvaralaštva kreće tek od devedesetih, a posebice od g. 2000. kada je, u povodu stogodišnjice pjesnikova rođenja, digitaliziran njegov opus i kada su objavljena brojna izdanja pjesama i *Mora*. Vidimo kako se to djelo, usprkos polustoljetnim političkim prilikama, otelo zaboravu utirući put do novih naraštaja.

Suvremena znanost o književnosti prepoznaje vrijednost Sudetina stvaralaštva, no nerijetko ostaje na površini u nastojanju da njegovo pismo objasni isključivo biografskim podacima ili da ga smjesti unutar tadašnjih brojnih književnih strujanja. „A ništa nije nesigurnije od 'određivanja mjesta' nekog stvaraoca.“³ S tom mišlju, pokušat ćemo na početku rada usustaviti dosadašnja zapažanja, odnosno kritičke osvrte na Sudetin opus. U pregledu ćemo obuhvatiti i književnopovijesnu građu.

Uvid u recepciju tek je polazišna točka našega istraživanja. U disertaciji ćemo pristupiti analizi pjesničkoga dijela opusa, kao i pripovijesti *Mor*, izdvajajući dvije središnje tematsko-motivske linije: pejzažnu i kršćansku. Pregledom osnovnih motiva⁴ ustanovili smo, naime, kako je na djelu osobita povezanost i „protočnost“ tih linija u autorovu stvaralaštvu. Pejzaž, odnosno svijet prirode, iščitava se pritom kao „uputnica“ na unutarnji svijet lirskoga

² V. str. 11.

³ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 312.

⁴ „Motiv (od latinskoga *moveo*, pokretati; u srednjovjekovnom latinskome *motivum*, poticaj, pokretač, razlog) najmanja sastavna jedinica književnoga djela s odredivim samostalnim značenjem.“, u: Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 193.

subjekta/junaka.⁵ U tom smislu, Sudetina topofilija razmatrat će se u svezi s kršćanskim, poglavito franjevačkim svjetopogledom autora. Sudeta u tome nije osamljen. Hrvatsko pjesništvo s početka prošloga stoljeća (Nikola Šop, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor, Ivo Horvat i dr.)⁶ svjedoči snažnoj popularnosti sveca,⁷ kao i afirmaciji franciskanskih ideja u književnosti (donekle i pod utjecajem francuskog pjesnika Francisa Jammesa⁸).

Važno je zabilježiti i sljedeće. Ne može se izjednačiti ili poistovjetiti lirski glas Sudetina pjesništva sa samim autorom. Jednako kao što ni u njegovu junaku Moru ne možemo prepoznati Sudetu. No, ako ih promatramo u odnosu prema autoru, kako to nalaže struka,⁹ onda je nemoguće ne uočiti snažnu tendenciju k autobiografičnosti. Sudetino djelo jedno je od takvih književnih opusa kojima je životopis autora iznimno važan putokaz tumačima. Drugim riječima, ono što je odredilo autorov život, ušlo je i u književnost.¹⁰ U istom surječju iščitavamo i Sudetina pisma kao neposredan pisani izvor autorskih komentara (vlastita pjesništva i tadašnjih književnih strujanja) te dnevnčkih zapisa.

O neodvojivosti života i djela književnika katolika u više navrata su pisali i priređivači Sudetina opusa: Ilija Jakovljević („Problem 'Hrvatske katoličke književnosti“ i „Za našu književnost“) te Mate Ujević u tekstu „Dajte nam zemlju našu i ljude naše“. Cvjetko Milanja također ukazuje na visoki stupanj identifikacije lirskoga i građanskoga „ja“ u katoličkoj lirici.¹¹ Navedeni radovi vrijedan su doprinos i potpora našem istraživanju.

Prva poglavlja disertacije posvećena su određivanju glavnih poetičkih tendencija unutar svake pojedine zbirke, što u konačnici pridonosi oblikovanju razvojne putanje autora. Kritičko tumačenje odabranih pjesama, uz sadržajnu analizu, obuhvaća i jezičnu, odnosno fonetsku

⁵ Prisjetimo se Matoševa stiha: *Duša moja čaroban je kraj* („Kod kuće“). Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 94.

⁶ V. antologiju *Hvaljen budi, Gospodine moj: sveti Franjo u hrvatskom pjesništvu*, priredili Vladimir Lončarević, Božidar Petrač, Nevenka Videk, Alfa, Vijeće Franjevačkih zajednica u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Zagreb, 2009.

⁷ Tih godina obilježavala se 700. obljetnica smrti sveca te godišnjica utemeljenja franjevačkog reda. V. u: Petrač, Božidar: *Na tuđim tragovima*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., str. 54.

⁸ Jammes, Francis (1868. – 1938.)

V. Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: novosimbolizam: dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008., str. 216-219.

⁹ V. članak Tomislava Bogdana: „Instancija lirskoga subjekta i hrvatska petrarkistička lirika“, u: „Umjetnost riječi“, Zagreb, XLV (2001), br. 3-4, str. 161-176.

¹⁰ U tu skupinu, primjerice, pripada i Pupačićevo pjesništvo. Lijepo je to sažeo Pavao Pavličić: „(...) povezivanje biografije i opusa upravo je neizbježno, jer su oni isti motivi koji se najjače zapažaju u pjesnikovoj lirici ujedno odredili i njegov život.“, u: *Male radosti: pet modernih hrvatskih pjesnika*, Izbor i bilješke Pavao Pavličić, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007., str. 319.

¹¹ V. poglavlje „Prozor – simbol prijelaza“.

dimenziju Sudetina pjesništva. Ponajprije to podrazumijeva analizu glasovne, ali i govorne razine pjesme. Materijalnost i motiviranost pjesničkoga znaka upućuju na kategoriju prostora u pjesmi. U radu će se ukazati na postupke i sredstva kojima Sudeta oblikuje prostor vlastita pjesništva (zrcalne strukture, stilske figure, ponavljanja, primjerice). Metodološki okvir fonetske analize čine radovi Branka Vuletića (*Prostor pjesme* iz 1999. i *Fonetika pjesme* iz 2005.).

S obzirom da je prostor važna odrednica autorova opusa, jedno od poglavlja tematizira simbolička značenja pejzažnih lajtmotiva (zavičajni krajolik, kućica i majka). Sukladno Amielovoj krilatici „Un paysage quelconque est un état de l'âme.“ (Svaki je krajolik stanje duše.), naglasak se stavlja na snažnu povezanost zavičajnog i duhovnog identiteta u tekstu. Teorijska podloga ovoga dijela istraživanja je studija francuskoga fenomenologa Gastona Bachelarda – *Poetika prostora*.¹²

„Upliv“ duhovnih sadržaja u modernističke lirske pejzaže propituje se u članku „Krajolik s tajnom“ Zorana Kravara. Autorov opažaj o „esteticističkoj sintezi prirode i religioznosti“¹³ u pjesmama mladoliričara u velikoj je mjeri odredio smjer našega istraživanja. U radu će se osobita pozornost posvetiti postojećim suglasjima i paralelizmima u pjesništvu Sudete i tekstovima antologije *Hrvatska mlada lirika*.

Promišljajući vrijednost i značenje pjesama i *Mora* u kontekstu ondašnjih književnih scena, nastojat ćemo dopuniti postojeće spoznaje o Sudetinom radu, ali i ispuniti brojne praznine. Kako bi se stekao jasniji i potpuniji uvid u posebnost/izdvojenost ove autorske poetike, korpus ćemo povezati i usporediti s relevantnim djelima lirskih pejzažista moderne i avangardne hrvatske književnosti. Ovdje ponajprije mislimo na autore kao što su Matoš, Vidrić i Galović. Istaknut ćemo i brojne tematsko-motivske poveznice s lirikom A. B. Šimića.

Istraživanje će se potom usredotočiti na fantastičnu pripovijest *Mor*. Polazeći od Sudetina poimanja književnosti kao svojevrsnog svjedočenja te iznošenja lirskog osjećanja svijeta, *Mor* ćemo analizirati u autobiografsko-alegorijskom ključu, odnosno kao (autorov) duševni

¹² „Fenomenolozi su zajedno s egzistencijalistima naglašavali proživljeno iskustvo i povezivali prostore sa značenjima, s važnošću koju imaju za ljude.“, Preuzeto iz: Šakaja, Laura: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015., str. 104.

¹³ Kravar, Zoran: *Svjetonazorski separei: antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

doživljaj neposredne zbilje. U tumačenju ćemo se ponajprije držati teksta, no nećemo zaobići ni kontekst. Činjenica jest da je Sudeta napisao ovaj himan prirodi u završnoj fazi bolesti (samo godinu dana prije smrti) kada je uglavnom boravio u bolnici. U sličnim okolnostima (pred kraj života), već potpuno slijep i teško bolestan, sv. Franjo Asiški, pjesnikov duhovni orijentir, opjevao je ljepotu prirode u glasovitoj *Pjesmi brata Sunca*. Namjera nam je pomno istražiti idejne i motivske poveznice u tekstovima. U iščitavanju i razumijevanju franjevačke duhovnosti u *Moru* poslužit će nam, uz *Bibliju* i *Katekizam Katoličke Crkve*, studija francuskoga povjesničara, medievista Jacquesa Dalaruna *Le Cantique de frère Soleil*.

Osim idejne podloge teksta, u disertaciji se promišlja i njegova poetička „gustoća“, karakteristična za Sudetino doba. Iako jednostavne fabule, *Mor* je interpretacijski teško „prohodan“. Autor ga je u podnaslovu odredio kao fantastičnu pripovijest, no njegovo glavno određenje čine zapravo lirizmi unutar redaka. Analizirajući višeslojnost ove osebujne književne forme, jedno smo poglavlje naslovili *Pokušaji generičkog, stilskog i žanrovskog određenja Mora*. Od radova koji se bave tom problematikom, u analizi su se osobito korisnima pokazale studije Emila Staigera, Pavla Pavličića, Cvjetka Milanje i Viktora Žmegača.

U završnim poglavljima dodatno ćemo se usredotočiti na oblikovanje pejzaža u Sudetinoj poetičkoj koncepciji. Analizom uloge i značenja prirode u tekstu, potvrdit će se polazišna postavka o povezanosti pejzažnih i kršćanskih motiva u djelu. Problemu internalizacije pejzaža pristupit ćemo ujedno iz očista poredbene književnosti, što će u konačnici omogućiti jasnije pozicioniranje autora u hrvatskoj književnoj historiografiji. Istraživanjem se, zapravo, nastoji dokazati kako je riječ o autoru koji „nadrasta“ poetike na koje se oslanja. Na istome tragu studiju ćemo zaokružiti usporedbom pjesništva i *Mora* u tematsko-motivskom sloju.

Zaključni dio disertacije donosi sažet prikaz rezultata zasebnih analiza pejzažnih i kršćanskih motiva u pripovjednom i pjesničkom dijelu opusa Đure Sudete. Iscrpan i višestruk pristup ovoj temi omogućuje nam pritom uvid u jedinstvo nadahnuća autora, kao i spoznaju o međusobnoj uvjetovanosti njegova života i djela.

2. ŽIVOT I DJELO

*a ja nisam mogo uzdržati više,
a ja nisam mogo, da ne otprem prozore;
i da žita dozore – –*

(„Čežnje i bolestan mladić“)

Đuro Sudeta rođen je na Veliki petak 10. travnja godine 1903. u Staroj Ploščici pokraj Bjelovara. Kako piše njegov brat Mate Sudeta u „Hrvatskoj Prosvjeti“ 1927., od ranoga je djetinjstva bio veoma slabe tjelesne građe.¹⁴ Napominje i kako su mu roditelji namijenili ime Franjo, ali su se on i brat usprotivili tom imenu „jer je Đuro mnogo ljepše ime; ta sv. Juraj imao je konja i sablju. To smo vidjeli na slici kod susjeda.“¹⁵ Stupivši u red sv. Franje, Sudeta će prije smrti ipak primiti to ime, zamolivši dr. Ivana Vedriša iz koprivničke bolnice da mu poslije smrti sandom probode ruke, noge i tijelo – ispod srca, kako bi se i u smrti „približio“ štovanom svecu.

Brat Mate sjeća se Sudete kao prilično živa, vedra i rječita djeteta, izrazito naklonjena prirodi i životinjama. Pučku školu pohađa u rodnome selu, a školovanje nastavlja u Zagrebu gdje 1914., uoči samoga početka Prvoga svjetskoga rata, upisuje donjogradsku gimnaziju. Brojni povjesničari hrvatske književnosti izdvajaju tu godinu kao višestruko značajnu. Godina je to u kojoj umiru glasoviti hrvatski književnici: A. G. Matoš, Tadija Smičiklas, Franjo Marković, Fran Galović. Ujedno, u izdanju Društva hrvatskih književnika, izlazi iz tiska *Hrvatska mlada lirika* sa stihovima Ive Andrića, Vladimira Čerine, Janka Polića Kamova, Tina Ujevića i drugih hrvatskih pjesnika onoga vremena.

U predgovoru Ljube Wiesnera čitateljstvo se upozorava kako taj pregled najmlađe hrvatske lirike predstavlja tek obećanja: „Na pragu u Novo ovo su tek vrata. Ovo je uvod.“¹⁶

¹⁴ Sudeta, Mato: „In memoriam“ u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 236.

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Hrvatska mlada lirika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1914., str. 9.

U godini Matoševe smrti spomenuta će knjiga, kao i tri godine poslije predstavljen almanah „Grič“, uistinu biti međaši.¹⁷

Nakon male mature (1918.) Đuro Sudeta upisuje učiteljsku školu u kojoj mu kratko predaje i pjesnik Vladimir Nazor. U to doba, s bratom surađuje u katoličkoj organizaciji koja je osnovana 1911. u zagrebačkoj Učiteljskoj školi. Članstvo u toj organizaciji podrazumijevalo je i bavljenje književnim radom, pa su tako njezini članovi pokrenuli i list „Vrelo“.

Kao učenik prvog tečaja Preparandije svoju prvu pjesmu, pod znakovitim naslovom „Suton“, Sudeta objavljuje 1919. u katoličkom časopisu „Luč“. U to vrijeme u „Vijavici“, časopisu naslovom, ali i sadržajem bitno različitom od „Luči“, Antun Branko Šimić (usporedo s Matoševim sljedbenicima – Gričanima – koji proklamiraju Ljepotu prije svega) nudi ponešto drukčije shvaćanje umjetnosti: „Umjetnost je ekspresija umjetnikovih osjećaja, ovaploćenje umjetnikove unutrašnjosti u zvucima, bojama, linijama ili riječima... Umjetnost se dakle otkriva u ekspresivnosti, ne u ljepoti.“¹⁸ Iste godine kada Krleža i Cesarec predstavljaju svoje viđenje zbilje u časopisu „Plamen“, Šimić pokreće časopis „Juriš“ kao „porte-parole“ ekspresionističkih tendencija koje su u to doba zavladaile zapadnom Europom, posebno Njemačkom. „Shvaćeno u cjelini, osnovno je obilježje hrvatske književnosti u drugom desetljeću, sve do polovice trećega, nemir, lutanja, stranputice i neprestano traženje novoga, kako u tematskom smislu, tako i u izrazu.“¹⁹ Povjesničar književnosti, Miroslav Šicel ukazuje na supostojanje triju književnih grupacija: romantično-nacionalne, impresionističke i ekspresionističko-socijalne.²⁰ Moguće je, stoga, zaključiti kako je književna pozornica u vrijeme Sudetina „izlaska“ poprilično podijeljena u književnom, ali i u ideološkom smislu.

U Zagrebu Đuro Sudeta živi u vrlo skromnim, dapače lošim uvjetima. Vlažni suterenski stan i slaba ishrana pogubno će djelovati na njegovo zdravlje, tako da već kao maturant obolijeva od tuberkuloze. U travnju 1921. prvi put je smješten u bolnicu. Usprkos bolesti koja naglo napreduje, godinu dana poslije uspijeva završiti Učiteljsku školu. U ožujku 1923.,

¹⁷ V. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 287.

¹⁸ Isto, str. 288.

¹⁹ Šicel, Miroslav: „*Mor – Sudetin ditiramb prirodi*“, u: Đuro Sudeta: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 102.

²⁰ Isto.

poslije gotovo šest mjeseci čekanja,²¹ Sudeta dobiva namještenje u Građanskoj školi u Virju gdje će „učiteljevati“ sve do 15. siječnja 1925. Iz njegove osobne prepiske²², ali i prema svjedočenju brata, saznajemo da je to razdoblje bilo posebno teško za mladoga učitelja, djelomice i zbog ozbiljnih problema s ocem.

Iste godine u „Luči“ objavljuje pripovijest *Semin Stanković: duša*. U razgovoru između Semina i njegove duše naziremo ključan motiv dvojnosti što se u većoj ili manjoj mjeri provlači kroz cijelo Sudetino djelo: „Htio bih da uvidiš: da svaki čovjek radi i živi dvostruko. Jedan život, koji vodi gore – i jedan, koji vodi dolje. Jedan, koji griješi, drugi, koji podnosi.“²³

Uz to što izdaje mjesni „Naš list“, glasilo za prosvjetu i politička pitanja u kojemu i sam objavljuje članke i feljtone, Sudeta u Virju pokreće i list „Podravac“.

Svoju prvu zbirku pjesama – *Osamljenim stazama*, objavljuje 1924. Iz pisma upućenoga 16. rujna 1924. prijatelju, leksikografu i uredniku „Luči“ Ivi Horvatu, doznajemo kako je Sudeta sam opremio i tiskao tu knjižicu te kako je naklada iznosila 450 primjeraka, od čega je veći dio rasprodan ubrzo nakon objavljivanja. Sam, međutim, nije bio zadovoljan svojim prvim izdavačkim pothvatom, držeći da zasigurno ima pogrešaka. U isto vrijeme piše autoru predgovora zbirke, Mati Ujeviću, kako je zadovoljan što knjiga nije prošla nezamijećeno, već je bila popraćena kritikama u „Hrvatskoj Prosvjeti“ i „Hrvatskom Učitelju“, dok su neke pjesme prevedene i na njemački jezik. Potkraj godine bolest mu se uvelike pogoršala. Od srpnja 1925. pa sve do ožujka 1926. boravi u slovenskom državnom sanatoriju Topolšici pokraj Celja, nazivajući ga „domom profesionalnih kašljavaca i pljuckaša, koji se nadaju, da će se izliečiti, jer je u najnovije doba pronađeno jedno vrlo uspješno sredstvo, a to je – smrt!“²⁴

Iste godine izlazi mu iz tiska i druga zbirka pjesama – *Kućice u dolu*, s predgovorom Ilije Jakovljevića. Knjigu je ponovno objavio u vlastitoj nakladi koja je cijela (a riječ je o 1200 primjeraka) bila rasprodana u manje od mjesec dana.

²¹ „Čekao je gotovo šest mjeseci na mjesto, jer su ga opanjkali, da je opozicionalac, a Pribićević se nije šalio s učiteljima opozicionalcima.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 299.

²² „Osim riječi i duše, nemam ništa više, što bi bilo moje...“ u : Sudeta, Mato: „In memoriam“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenog 1927., broj 11., str. 238.

²³ Sudeta, Đuro: *Izbor iz djela*, priredio Krešimir Nemeč, Riječ, Vinkovci, 2000., str. 193.

²⁴ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 227-228.

Tada ujedno počinje prikupljati i građu za roman o učiteljskom životu koji, međutim, nije uspio dovršiti.²⁵

Kako doznajemo iz pisma upućena prijatelju, dječjem piscu Josipu Cvrtili, Sudeta u to vrijeme dovršava i fantastičnu pripovijest *Mor* koja će biti objavljena tek 1930. Ivi Horvatu Sudeta će ovako pisati o *Moru*: „Bio sam napisao jednu veliku pripoviest 'Mor', ali, more, tko će je štampati? (...) Sad je pomalo trguckam i zamatam jabuke i kruške u nju.“²⁶ Iz Sudetina dopisivanja s bratom doznajemo kako je prva inačica *Mora* uništena pa je Sudeta na bratovu zamolbu skraćeno rekonstruirao sadržaj pripovijetke uzevši u obzir njegove primjedbe.²⁷ One su se djelomice ticale i utjecaja Hamsunova „Pana“ koji je, prema pjesnikovu bratu, bio vidljiv u retcima *Mora*. Sudeta je, međutim, izjavio kako je čitao neka Hamsunova djela („Evu“, primjerice), ali ne i „Pana“.²⁸

U Zakladnoj bolnici u Zagrebu, kamo je premješten nakon liječenja u Topolšici, operirana su mu pluća 30. travnja 1926. Nakon te bolne i neuspjele operacije vraća se u Virje. Posljednje školske praznike provodi u roditeljskoj kući, a potom se ponovno vraća u Virje, gdje predaje sve do 15. siječnja 1927. U to doba položio je i državni učiteljski ispit u Križevcima. Stanje mu se postupno pogoršava, pa posljednje mjesece života provodi u koprivničkoj bolnici u kojoj umire na godišnjicu posljednje operacije – 30. travnja 1927., u trenutku kada se „u tiskari knjižara Vošickoga obavljala korektura njegove posljednje pjesme 'U crnini', za koju je sudbina odredila, da izađe u domaćim novinama na dan njegove smrti...“²⁹ Time su se ispunile njegove „otajne slutnje“. Ivo Horvat zabilježit će kako su ga prijatelji koji bi ga posjetili u Topolšici tješili da će brzo izaći i sagraditi svoju „kućicu u dolu“, na što im je on odgovarao: „Da, sagradit ću divnu kućicu, vilu, malo niže, dva metra niže. Krov će joj biti ravan kao na plantažama, a već živi kozica, koja će na njemu pasti travicu. Čekajte samo, dok dođe proljeće!“³⁰

²⁵ „Ovih sam dana mnogo studirao školski arhiv za neki roman iz učiteljskog života, pa sam naišao na ciele drame!“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 283.

²⁶ Isto, str. 272.

²⁷ Isto, str. 281.

²⁸ Isto, str. 264.

²⁹ Sudeta, Mato: „In memoriam“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 239.

³⁰ Horvat, Ivo: „Intimne uspomene o pjesniku Đuri Sudeti“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. svibnja 1927., broj 5., str. 115.

Zabilježeno je također kako je usprkos agoniji (temperatura mu se redovito kretala oko 39°) „radio gotovo do posljednjeg časa i to tako, da je bočicu s tintom držao na prsima, jednom rukom papir, na kojem je pisao, a drugom držalo. Do posljednjih dana zanimala su ga različita politička, socijalna i prosvjetna pitanja, koja je pratio živim interesom, da smo mu se morali čuditi.“³¹

Poslije pjesnikove smrti, u nakladi Hrvatskog učiteljskog društva u Koprivnici, izlazi mu zbirka *Sutoni* (1929.) koju ponovno uređuje Ilija Jakovljević. U istoj nakladi, popraćena studijom književnog kritičara i povjesničara, prvaka katoličkog pokreta Ljubomira Marakovića, izlazi i već spomenuta pripovijest *Mor* (1930.). Godine 1943., u redakciji Mate Ujevića, Hrvatski izdavački bibliografski zavod objavljuje cjelovito Sudetino djelo: dva sveska Sudetinih pjesama, pripovijest *Mor* i nekoliko autobiografskih tekstova, novela, podlistaka, pisama i humoreski koje je urednik Ujević sakupio, objavivši ih u dva sveska proze.

³¹ Sudeta, Mato: „In memoriam“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 239.

3. ĐURO SUDETA I HRVATSKA KNJIŽEVNA KRITIKA

Iako je Đuro Sudeta iznimno zanimljiva osobnost u hrvatskoj međuratnoj književnosti, naša se književna kritika osvrće na njega razmjerno oskudno: „Najviše je, dakako, osvrta napisano o lirici: Josip Bogner, Ivo Kozarčanin, Ante Jakšić, Saša Vereš, Dubravko Jelčić; o pripovijesti *Mor* pisali su, i opet, Ivo Kozarčanin, Stjepan Devčić, Mate Ujević, Branimir Donat i drugi. Opći portret Sudete donose Saša Vereš, Vlatko Pavletić i u najnovije vrijeme Krešimir Nemeć, koji je napisao i poveći esej o pripovijesti *Mor*. Dodajmo još osvrte kao što su i Horvatove intimne uspomene o pjesniku Đuri Sudeti (1927. u „Hrvatskoj prosvjeti“) te također Horvatovo objavljivanje fragmenata iz pisama pjesnikovih, također u „Hrvatskoj prosvjeti“ 1927., te članka Ljubomira Marakovića o Sudetinoj ostavštini (1927., „Hrvatska prosvjeta“) – pa smo dobili sliku dosadašnjih pristupa Đuri Sudeti kao čovjeku i pjesniku.“³²

Većina se kritičara ipak slaže u ocjeni da Sudeta predstavlja jedinstvenu pojavu na tadašnjoj nacionalnoj književnoj pozornici. Josip Bogner će tako tog pjesnika „trepetljive osjećajnosti“ proglasiti najvećim lirskim talentom katoličkog književnog kruga onoga vremena, a njegovu će liriku doživjeti poglavito u elegično-melankoličnim tonovima.³³ Bogner će također naglasiti i duboku religioznost pjesnika kojemu ostaje stran konfesionalni crkveni i dogmatski katolicizam.

U Milićevićevom predgovoru *Izabrane lirike* Đure Sudete, stoji: „Sudetinu su poeziju već za njegova života rado čitali, njegove zbirke su se brzo rasprodavale, pa je sve do 1945. bio vrlo omiljen i čitan među mladeži. No, kako je pripadao katoličkoj književnoj struji, u socijalizmu nije bilo poželjno o njemu govoriti, pa ga tako nije bilo ni u školskim programima. Ali ozbiljna književna kritika nije ga mogla mimoći kao pjesnika te se o njemu ipak u više navrata pisalo, a bio je nazočan i u gotovo svim antologijama.“³⁴ Poznati hrvatski antologičar također napominje kako se od ukupno tristotinjak Sudetinih pjesama, mogu izdvojiti njih petnaestak uspelih, koje nose pečat pjesnikove poetike.

³² Šicel, Miroslav: „Hrvatska književna kritika o Đuri Sudeti“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija i HAZU, Bjelovar – Zagreb, 2005., str. 13.

³³ Desetljećima poslije Boro Pavlović i Slobodan Prosperov Novak učit će iste kvalitete Sudetina pjesništva.

³⁴ Milićević, Nikola: „Pjesnik Đuro Sudeta (1903.-1927.)“, u: Sudeta, Đuro: *Izabrana lirika*, Erasmus, Zagreb, 1995., str. 15-16.

Mate Ujević, najvjerniji i „najvjerodostojniji“³⁵ priređivač i kritičar Sudetina djela, navodi, međutim, kako je već zbirka *Osamljenim stazama* izazvala dvojaku reakciju katoličke javnosti: „To dvojestvo u odnosu katoličke javnosti prema Sudetinoj poeziji nije bilo trenutačno: do svoje smrti, pa čak i poslije smrti imao je uz oduševljene poštivače i manje sklone kritičare i čitače.“³⁶ Uostalom, i sam će Sudeta, u pismu M. Ujeviću, datiranom 29. listopada 1924., posvjedočiti kako su ga mnogi htjeli isključiti iz katoličkih redova. Napadali su ga zbog njegova navodna panteizma, Ivi Horvatu zamjerali su uvrštavanje njegovih stihova u „Luč“, a prigovarali su mu i zbog katoličkog liberalizma. O tome doznajemo iz pjesnikove prepiske: „Ne znam, kako si došao do ovog zaključka : 'Vidjeli smo, da Sudeta ni uvjerenjem, ni životom nije katolik.' Ne ću ti reći, da si prebrzo generalizirao, nego su premise nevaljane. Ukratko: Niesi poznavao moj život, jedan od najvažnijih dokumenata, da dokažeš ono, što si htio dokazati.“³⁷ (odgovor Josipu Vrani, uredniku „Vrela“)

Iz svega navedenoga, jasno razabiremo dvojakost stava javnosti glede Sudetina „pristajanja uz katoličku struju“, ali i svu tragičnost toga čina. Objavljivanje, naime, u časopisima poput „Luči“, „Hrvatske Prosvjete“ ili „Hrvatskog naroda“ značilo je „katoličko etiketiranje“ pisca (sa svim njegovim posljedicama) – etiketiranje koje bismo u Sudetinu slučaju mogli proglasiti neuspješnim – ali samo za onaj dio katoličke književne kritike što ga odbacuje kao „jednog od njih“. Za samu stvar najzanimljivije je Sudetino poimanje katoličke literature: „I, prema tomu, držim, da je sve prepiranje o katoličkoj književnosti: koja je – koja nije, malo naivna stvar. Radi se samo o čovjeku katoliku, koji ima svoje gledanje na život, a u stvaranju je slobodan.“³⁸

Suvremena književna kritika prepoznala je vrijednost njegova stvaralaštva, no nerijetko je ostajala na površini u nastojanju da ga smjesti unutar tadašnjih brojnih književnih strujanja, ali i da njegovo pismo objasni biografskim podacima. Sudeta je, kako to primjećuje i

³⁵ Kako će ga okarakterizirati Drago Šimundža u članku „Lirska i religiozna suglasja Đure Sudete“, u: *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 2., Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 271.

³⁶ Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 306.

³⁷ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 167-168.

³⁸ Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 208.

Istog je mišljenja i Sida Košutić te poznati francuski romanopisac, François Mauriac koji je, zastupajući postavku da ne postoji katolička književnost, za sebe tvrdio kako je „katolik koji piše romane“ (u: Simon, Pierre-Henri: *Mauriac par lui-même*, Editions du Seuil, Paris, 1953., str. 53.) V. o tome i u knjizi: Lončarević, Vladimir: *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, 2005., str. 226-227.

Miroslav Šicel, „gotovo unisono okarakteriziran kao tradicionalist, zakašnjeli romantik, tek pjesnik uskoga motivskog dijapazona: bolesti i smrti, pomiren sa svojim usudom i neumitnosti odlaska: jednostavno nekonfliktan u bilo kojem smislu, autonoman, autobiografski zatvoren pjesnik u vlastita osjećanja i raspoloženja, uokvirena u religijska razmišljanja u percipiranju svijeta ...“³⁹

Među rijetkim radovima posvećenim Sudeti, Šicel izdvaja osvrt Cvjetka Milanje objavljen u knjizi *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma* (2000.), kao i rad Krešimira Nemca o *Moru* (iz 1994.), držeći kako su ta dva priloga „pošla nešto dalje u metodološkom smislu od uglavnom sintetičkih kritičkih predstavljanja Sudetina djela.“⁴⁰ Tendenciju „bolesničke komparatistike“ pronicavo uočava i Maša Kolanović u radu *Antimodernistički kompleksi Sudetina Mora* zapažajući kako se tu pripovijest, kao uostalom i autorovo djelo u cjelini, nerijetko promatralo „kao subliman izraz bolesničke dijagnoze“,⁴¹ što je „blokiral“ prilaz Sudetinu pismu. Sasvim drukčije Sudetu promatra Drago Šimundža koji u već spomenutoj studiji *Lirska i religiozna suglasja Đure Sudete* izrijekom ističe da „egzistencijalistička“ problematika tog pjesnika ne može predstavljati ključ za njegovo književno djelo.⁴²

Valja nadodati kako su posljednjih desetljeća osvrt na Sudetino stvaralaštvo dali i sljedeći književni kritičari: Neven Jurica (u: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988.); Cvjetko Milanja (u: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950. : novosimbolizam : dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008.); Cvijeta Pavlović (u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Zbornik radova IV – Hrvatska književnost od 1914-1930. i njezin europski kontekst, Književni krug, Split, 2002.); Božidar Petrač (u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač*, zbornik, Bjelogorsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005.); Veselko Tenžera (u: *Čitanje lektire: kroatističke teme*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.) te Stjepko Težak (u: *Između jezika i stila*, Tipex, Zagreb, 2005.).

³⁹ Šicel, Miroslav: „*Mor – Sudetin ditiramb prirodi*“, u: *Sudeta, Đuro: Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 104.

⁴⁰ Šicel, Miroslav: „Hrvatska književna kritika o Đuri Sudeti“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelogorsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 15.

⁴¹ Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina Mora“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeće), Književni krug, Split, 2005., str. 174.

⁴² „Koliko god stoga treba priznati da mu je bolest bila središnji motiv i pjesnička preokupacija, nema potrebe kroz nju sve promatrati ili njome sve tumačiti; još manje smatrati je jedinom inspiracijom ili, što se ponekad zamišlja, promotorom pjesnikove religiozne svijesti.“, u: Šimundža, Drago: *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 2., Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 258.

4. ĐURO SUDETA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ HISTORIOGRAFIJI

Prije samostalne analize nužno je ustanoviti mjesto koje pjesnik zauzima u nekoliko hrvatskih povijesti književnosti,⁴³ u Marakovićevom stilsko-razvojnog pregledu *Hrvatska književnost 1860-1935*, kao i u *Panorami hrvatske književnosti XX stoljeća*. Na temelju uvida u pojedinačne književnopovijesne koncepcije i metodologije, kao i u pozicioniranje Sudete unutar odabranih povijesti i pregleda nacionalne književnosti, iznijet će se opažanja o vrjednovanju pjesničkog opusa, usporedivši pritom detektirane značajke Sudetina djela.

4. 1. Ljubomir Maraković: *Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko-razvojni pregled*

Hrvatska književnost 1860-1935 Ljubomira Marakovića, „cijenjenog hrvatskog književnog, kazališnog i filmskog kritičara, teoretičara i povjesničara, srednjoškolskog i sveučilišnog profesora, urednika, antologičara i prevoditelja, kulturnog radnika te jednoga od vodećih ljudi Hrvatskog katoličkog pokreta tijekom prve polovice XX. st.“⁴⁴ objavljena je kao samostalna publikacija 1936. u Zagrebu.⁴⁵ U novije vrijeme zahvaljujući, nadasve, zalaganju Vladimira Lončarevića⁴⁶ obnovljeno je zanimanje za Marakovićevu svestrano djelovanje.

Tako Lončarevićev i Šestakov zbornik *Katolicizam, modernizam i književnost* donosi radove sedamnaest predavača sa simpozija održanog u povodu pedesete obljetnice Marakovićeve smrti. Prema uvodnoj riječi spomenutih urednikā, većina je tih radova

⁴³ Riječ je o pet priručnika: *Hrvatskoj književnosti: od početka do danas: 1100 - 1941* Slavka Ježića, *Povijesti hrvatske književnosti* Ive Frangeša, *Povijesti hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne* Dubravka Jelčića, *Povijesti hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas* Slobodana Prosperova Novaka te *Povijesti hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam, Miroslava Šićla.

⁴⁴ *Katolicizam, modernizam i književnost* (zbornik), ur. Vladimir Lončarević, Ivan Šestak, Institut Fontes Sapientiae, Zagreb, 2011., str. 7.

⁴⁵ Prema napomeni autora, ovaj pregled je pretiskan iz spomenice u povodu sedamdeset i pete godišnjice hrvatskog dnevnika „Obzora“.

⁴⁶ V. Lončarević, Vladimir: *Luči Ljubomira Marakovića*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2003., potom izdanje objavljeno u Biblioteci Hrvatska katolička baština 20. stoljeća: Maraković, Ljubomir: *Katolički idealizam i realizam*, priredio i predgovor napisao Vladimir Lončarević, Glas Koncila, Zagreb, 2009., kao i već spomenutu Lončarevićevu knjigu *Književnost i hrvatski katolički pokret*.

posvećena Marakovićevoj književno–uredničkoj djelatnosti, utemeljivanju i promicanju katoličke književnosti (Vladimir Lončarević), a dio ih se osvrnuo i na pojam svjetske književnosti u njegovoj povijesti hrvatske književnosti (Cvijeta Pavlović). „*Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko razvojni pregled*“ ponudila je podjele koje su prihvaćene u suvremenim povijestima hrvatske književnosti: 1. Šenoino doba, 2. realizam, 3. moderna, 4. ekspresionizam, 5. moderni objektivizam. Svakom bi se nazivu razdoblja danas mogla pribrojiti iscrpna literatura koja taj naziv osporava ili potvrđuje.“⁴⁷

Maraković će izravno spomenuti Đuru Sudetu u posljednjem, petom poglavlju, opisujući stanje u lirici tridesetih godina: Nazor i Ujević i dalje su nazočni na književnoj pozornici, objavljene su Domjanićeve kajkavske zbirke, dok Krleža, prema Marakovićevu mišljenju, u lirskom opusu ne daje većih rezultata. Maraković se potom osvrće na, kako ih naziva, „bezbroj mlađjih zastupnika lirike: D. Cesarić, V. Majer, A. Bonifačić, V. Vlasisavljević, Z. Gorjan, S. Batušić, N. Šop, D. Tadijanović, O. Delorko, M. Matijašević“⁴⁸, pjesnike iz „Lirike grude“, regionaliste i naposljetku, katolike, poput, primjerice, Ive Horvata, Lendića, Kornera..., imenujući ih nastavljačima „Gjуре Sudete koji, preminuvši mlad, pripada ekspresionizmu sa svojim nježnim pjesmama religiozne inspiracije ili bolesničke resignacije, i sa svojom fascinantnom, naskroz lirski zadahnutom fantastičnom pričom 'Mor'“.⁴⁹

Za ovaj je rad važno svrstavanje Sudetina opusa u stilsku paradigmu ekspresionizma što je, primjerice, prihvatio i Cvjetko Milanja promatrajući jedan dio njegova stvaralaštva u ekspresionističkom, a drugi u katoličkom novosimboličkom ključu.⁵⁰ Analizirajući jednu od posljednjih Sudetinih pjesama – „Praznina“, naglašen ekspresionistički stil prepoznat će i Pavao Pavličić.⁵¹ U analizi Pavličić, međutim, najavljuje Sudetu kao autora čije je mjesto u književnoj historiografiji dvojbeno, kada je riječ o pripadnosti ekspresionističkoj poetici.⁵²

⁴⁷ Pavlović, Cvijeta: „Pojam svjetske književnosti u povijesti hrvatske književnosti Ljubomira Marakovića“, u: *Katolicizam, modernizam i književnost* (zbornik), ur. Vladimir Lončarević, Ivan Šestak, Institut Fontes Sapientiae, Zagreb, 2011., str. 200.

Zanimljivo je da Dubravko Jelčić i Slavko Ježić u svojim povijestima hrvatske književnosti prihvaćaju, primjerice, Marakovićev termin *moderni objektivizam* za razdoblje tridesetih godina 20. stoljeća.

⁴⁸ Maraković, Ljubomir: *Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko razvojni pregled*, Tisak „Tipografije“, Zagreb, 1936., str. 24.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000. i *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: novosimbolizam: dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008.

⁵¹ Pavličić, Pavao: *Vrijeme u pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 76.

⁵² Isto.

Sam je Sudeta, uostalom, posvjedočio otklon od suvremenih ekspresionističkih strujanja.⁵³ Dijelu kritike koja zaključuje kako je stvaralaštvo tog pjesnika jedno „od onih koji se ne daju odrediti vladajućim parametrima“⁵⁴ pridružiti će se i Cvijeta Pavlović.

Iako su Sudetine zbirke objavljene u jeku hrvatskog književnog ekspresionizma, Krešimir Nemeć će Sudetu predstaviti kao „osebujan lirski talent koji je svoju poeziju gradio na podlozi tradicije (Matoš, Domjanić, Nazor), donekle i pod utjecajem suvremenih ekspresionističkih tendencija.“⁵⁵ Tragom navedenih priloga o signalima ekspresionističke poetike, razvidne su i opravdane dvojbe nacionalne književne kritike kada je riječ o tumačenju i vrjednovanju tih signala.

U kratkoj napomeni o Sudeti Maraković će, slično Josipu Bogneru, istaknuti nježno religiozne korijene njegova nadahnuća izdvajajući pritom pjesnikovu fantastičnu pripovijest *Mor*. Ocjenjujući je iznimno uspjelom, na tu se pripovijest Maraković osvrnuo već i prije, i to u članku „Sudetina ostavština“ objavljenom u „Hrvatskoj Prosvjeti“ u povodu Sudetine smrti. U istom članku zaključuje svoj sud o ekspresionističkoj tehnici koju autor koristi u većini svojih pripovijedaka, osim u *Moru*: „Sudeta piše tehnikom predekspressionističkih i ekspresionističkih pripovjedača (i ako ne pravom ekspresionističkom tehnikom): prekomjerno zadublјivanje u pojedine psihološke momente, jaka subjektivna nota, veliki unutarnji monolozi, namjerno gubljenje pripovjedačke niti u refleksijama, zaronjenost svega u intenzivnu atmosferu duše.“⁵⁶ Valja napomenuti da Maraković pritom jasno obrazlaže zašto dijeli *Mor* od ostatka opusa: „Karakteristično je i to, da je Sudeta u ovoj priči nastojao u prvom redu da priča: da kazuje događaje, da glatko pripovijeda uz što manje refleksija i digresija, pa se zato priča, obavijena s toliko finog lirizma, čita lako i na dašak, kao što je i pisana – po izjavi pokojnikovoj – 'spontano i na dušak'“⁵⁷

⁵³ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 163.

⁵⁴ Pavlović, Cvijeta: „Neoromantizam: Đuro Sudeta“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova IV – Hrvatska književnost od 1914.-1930. i njezin europski kontekst), Književni krug, Split, 2002., str. 121.

⁵⁵ *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 678.

⁵⁶ Maraković, Ljubomir: *Katolički idealizam i realizam: studije, kritike, intervjui, članci*, prir. Vladimir Lončarević, Glas Koncila, Zagreb, 2009., str. 282.

⁵⁷ Isto, str. 281-282.

4. 2. Slavko Ježić: *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941*

U djelu *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941* Slavko Ježić, svestrani sveučilišni profesor, književnik i prevoditelj, ukratko se osvrće i na Sudetu. Pjesnik se spominje u poglavljima „Artizam hrvatske moderne, nacionalizam predratne generacije i prvi svjetski rat (1895.-1918.)“ i „Između dva rata (1918.-1941.)“. U oba poglavlja pjesnika će okarakterizirati kao katoličkog pisca. Tako će u prvom poglavlju, obrađujući razdoblje hrvatske moderne i borbu Starih i Mladih na tadašnjoj književnoj pozornici, spomenuti kako je sa Starima „suradivala katolička grupa pisaca, koja je opet naročito isticala u svom radu religiozno-katoličku notu (prvi katolički kongres u Zagrebu, 1900.). Mlađi pristaše katoličkog pokreta, okupljeni oko biskupa Mahnića, izdaju od godine 1905. svoj đlački list 'Luć', a od godine 1914. pretvorila se 'Prosvjeta' u 'Hrvatsku Prosvjetu' i postala književnim organom katolićkih pisaca.“⁵⁸ Spominje potom prvake katolićkog pokreta, pjesnike Ivana Šarića, Izidora Poljaka, Milana Pavelića te Ljubomira Maraković. Za taj će pokret, ujedno, ustvrditi kako je uspješno organiziran, dok će za naraštaj novokatolićkih književnika toga doba koristiti naziv „katolićka moderna“⁵⁹. Iz skupine mlađih pjesnika najprije će izdvojiti dvije žene: Štefu Jurkić i Sidu Košutić, a onda zaključuje: „Najvećeg pjesnika dala je mlađa katolićka generacija u Đuri Sudeti (1903.-1927.)“⁶⁰ Slijedi kratka bibliografska napomena bez većeg zadiranja u poetiku pjesnika.

Poglavlje „Između dva rata (1918.-1941.)“⁶¹ obrađuje jednu od većih cjelina novije hrvatske književnosti. Sudeta će se i ovdje naći uz bok katolićkih pjesnika, kao što su Cvite Škarpa, Ivo Horvat, Nikola Šop i Jeronim Korner.

U pogovoru drugog izdanja Ježićeve knjige (naslovljenim „Slavko Ježić ili povijest jedne odsutnosti“) Slobodan P. Novak nastoji protumačiti složen književnopovijesni kontekst Ježićeva pionirskog pothvata. Novak tako ističe vrijednost ovog pregleda, odnosno sinteze

⁵⁸ Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941*, Grafićki zavod Hrvatske, Zagreb, 1993., str. 304.

⁵⁹ Taj je naziv, međutim, odbacio Ljubomir Maraković držeći da bi se time bitno suzilo polje znaćenja katolićke književnosti. Više o tome u nastavku teksta.

⁶⁰ Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941*, Grafićki zavod Hrvatske, Zagreb, 1993., str. 357.

⁶¹Ivo Frangeš u *Povijesti hrvatske književnosti* također obrađuje međuratno razdoblje kao zasebnu periodizacijsku cjelinu.

cjelokupne hrvatske književnosti, naglašujući činjenicu da je sljedeći takav pothvat ostvario, u bitno izmijenjenim političkim i inim prilikama, tek Ivo Frangeš gotovo pola stoljeća poslije.

Ježićevo promišljanje hrvatske književnosti u okviru narodne povijesti Novak će popratiti riječima: „Ja, dakle, mogu biti jedino kritičar vremena u kojem je bilo moguće da se zamagli narodni okvir hrvatske književne povijesti, u kojem je bilo moguće da mu se odsutnost učini navodno samorazumljivom, navodno samodostatnom.“⁶²

Prije nekoliko godina⁶³ u Zagrebu je održan skup „Hrvatsko-francuski dodiri – Slavko Ježić“. Svojevrzni *hommage* Ježiću i njegovom predanom svestranom djelovanju odali su književni kritičari⁶⁴ i profesori francuske te hrvatske književnosti, a rezultati istraživanja objavljeni su u zborniku.⁶⁵

4. 3. Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća, pr. Vlatko Pavletić

Panoramu hrvatske književnosti XX stoljeća iz 1965. uredio je Vlatko Pavletić uz uvodnu napomenu kako taj priručnik „može poslužiti kao izvanredan pretekst za razmišljanje i uz to kao građa za kritičku nadgradnju.“⁶⁶ Za razliku od Ježićeve *Povijesti hrvatske književnosti*, autori pojedinih priloga u *Panorami* nisu obrađivali širi povijesni kontekst novije književnosti, već je naglasak stavljen na poetike istaknutijih književnika, kao i na njihove stilske značajke. Pritom su se namjerno zanemarivali bio-bibliografski podatci, a pozornost se poglavito pridavala važnijim djelima. Knjiga je sastavljena od pet poglavlja: „Hrvatska moderna“ (Ivo Hergešić), „Književnost između dva rata“ (Nikola Milićević, Miroslav Vaupotić, Branko Hećimović, Vlatko Pavletić), „Suvremena književnost“ (Nedjeljko

⁶²Novak, Slobodan Prosperov: „Slavko Ježić ili povijest jedne odsutnosti“, u: Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1993., str. 418.

⁶³ Skup je održan u ožujku 2012. u organizaciji Hrvatske udruge stipendista francuske vlade.

⁶⁴ Vladimir Lončarević, primjerice, donosi rad: „Mjesto i pojam katoličke književnosti u Ježićevoj *Hrvatskoj književnosti*“.

⁶⁵ Slavko Ježić, romanist i kroatist, prevoditelj, intendant kazališta, sveučilišni profesor: *Hommage à Slavko Ježić, Skup Hrvatsko-francuski dodiri, Hrvatska udruga stipendista francuske Vlade, Zagreb 22. ožujka 2012*, ur. Irena Stopfer, FF press, Zagreb, 2013.

⁶⁶*Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, pr. Vlatko Pavletić, Stvarnost, Zagreb, 1965., str. 7.

Mihanović, Dalibor Cvitan, Ivan Slamnig, Ivo Hergešić), „Problem dijalekata u hrvatskoj književnosti“ (Marin Franičević) i „Časopisi 1914-1963“ (Miroslav Vaupotić).

Nikola Milićević (autor priloga o međuratnom pjesništvu) o novim će pjesnicima dvadesetih godina reći kako su „tragali za novim mogućnostima (...) i svoj svijet izražavali novim sredstvima. (...) Pejzaž novih pjesnika, u koliko su se njemu obraćali, bio je svjetliji, životniji, gotovo bismo rekli: dinamičniji. Osjećamo čovjeka u njemu. Njihova unutrašnja proživljavanja bila su ličnija i određenija, jer su nosila u sebi istinske i konkretizirane ljudske patnje.“⁶⁷ Tim riječima Milićević će najaviti liriku Đure Sudete, ali i onu Nikole Šopa, Vjekoslava Majera i Frana Alfirevića.

Kao što je u predgovoru *Izabrane lirike* Đure Sudete⁶⁸ Milićević (na tragu Mate Ujevića i Tona Smerdela⁶⁹) izdvojio franjevački doživljaj svijeta te slikovitost i glazbenost Sudetina stiha, tako će i ovdje zaključiti: „Znao je bez napora pronaći muzikalni ton, pravu riječ, sliku, boju i zvuk, a iznad svega neku čistu, dirljivu neposrednost, kakvu ćemo teško naći kod pjesnika njegova vremena.“⁷⁰

Pritom valja napomenuti kako se u poglavlju o časopisima na Sudetu osvrnuo i kritičar Miroslav Vaupotić. Nabrajajući književnike u krugu „Hrvatske Prosvjete“, kao i njezine stalne goste-suradnike (Nazora, Domjanića i Sabića), spomenut će „najsnažniju poetsku ličnost tog kruga, Đ. Sudetu.“⁷¹

⁶⁷ Isto, str. 302-303.

⁶⁸ Milićević, Nikola: *Pjesnik Đuro Sudeta* (1903.-1927.), u: Sudeta, Đuro: *Izabrana lirika*, Erasmus, Zagreb, 1995.

⁶⁹ „Sudeta je teško podnosio samoću i bolest, ali su zato njegovi dodiri s prirodom bili ne samo slikarski i jedina utjeha, nego je ova samoća u njemu razvila franjevačku naivnost stiha i neoromantično rješavanje religioznih zanosa i gledanja na sviet.“, Smerdel, Ton: „*Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 183.

⁷⁰ *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, pr. Vlatko Pavletić, Stvarnost, Zagreb, 1965., str. 305.

⁷¹ Isto, str. 805.

4. 4. Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*

U travnju 2012. u Zagrebu i Trstu održan je znanstveni skup posvećen Ivi Frangešu, svestranom sveučilišnom profesoru, književnom povjesniku, esejistu, prevoditelju. Istaknuti sudionici skupa osvrnuli su se na povjesničarevu ulogu u stvaranju hrvatske književne historiografije rasvjetljajući, pritom, brojne aspekte njegove kritičke misli. Tako se, primjerice, analiziralo Frangešovo komparativno proučavanje talijansko-hrvatskih veza, njegova prijevodna djelatnost, kao i upućenost u stariju hrvatsku književnost, pri čemu se naglasak stavljao na autorovu ulogu u brisanju razmeđa starije i novije hrvatske književnosti. Vrijednost je ovoga skupa i u opetovanoj analizi *Povijesti hrvatske književnosti* iz raznih očišta što „u vremenu koje je objavilo smrt velikih naracija i čvrstih istina“⁷², predstavlja prinos promišljanju, ali i osmišljavanju nacionalne književne historiografije.

U proslavu svog, kako ga naziva, prikaza hrvatske književnosti Frangeš napominje da se u obradi poglavito vodio načelima razdiobe pisaca na velike i male, odnosno da je naglasak stavio na „obrađivanje hrvatske književnosti iz aspekta njezinih najkrupnijih stvaralaca. (...) U načelu, količina teksta posvećena pojedinoj pojavi ili stvaraocu odgovara njihovoj vrijednosti, onako kako je autor ovog razvojnog nacrtu vidi.“⁷³

Pjesniku Đuri Sudeti posvećeno je razmjerno malo prostora. Smještajući ga između A. B. Šimića i Nikole Šopa, Frangeš će ustvrditi kako Sudeta nije nalik niti jednom od ove dvojice pjesnika. Poput Saše Vereša, Ive Horvata i brojnih drugih kritičara lirski opus pjesnika podvest će pod „lirsko smrtovanje.“⁷⁴ Jedinu poveznicu između Šimića i Sudete povjesničar tako vidi u bolesti na koju su, kako drži, pjesnici, životom i riječju, oprečno „odgovorili“: „Dok je Šimića bolest ispunjala mračnim spoznajama i lako razumljivom gorčinom, prema svijetu, prema nebesima i prema vlastitom 'izdajničkom' tijelu, Sudeta je (...) opkoljen samoćom i predsmrtnom jezom, tiho, bolno bilježio jednostavne ali muzikalne stihove i gledao ravno u oči veliku smiriteljicu kako uporno sjedi na njegovu bolesničku krevet; čekao

⁷² Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 1.

⁷³ Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 6.

⁷⁴ Termin Veselka Tenžere. V. Sudeta, Đuro: *Izabrane pjesme i prilozi*, priloge odabrao i knjigu uredio Ilija Pejić, Ogranak Garešnica, Garešnica, 1991.

kad će ona ustati i pružiti mu ruku, da ga povede u mrak u kojemu nema ni jecaja ni stihova.“⁷⁵

Blizina smrti, u duhovnom je pogledu ipak povezala dvojicu pjesnika, a njihovim je poetikama zajednički nazivnik postala „uvraćenost u unutrašnji svijet.“⁷⁶ A. B. Šimić opisat će to riječima: „ima nešto i s p o d vanjskoga, ispod površine, ispod patine stvari. Ima jedno Unutra. Duboko Unutra. Bezdano Unutra.“⁷⁷

Frangeš je tu dubinu osjetio u „lirskoj noveli *Mor* koja snažno svjedoči o talentu što se prerano ugasio.“⁷⁸

⁷⁵ Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 327. Vrijedi nadodati kako se samo dva mjeseca prije smrti Sudeta povjerio Iliji Jakovljeviću: „Trebalo ići, pa to nam je i jedina svrha.“, u: Preuzeto iz: Lončarević, Vladimir: „Himan vjere Đure Sudete“, „Glas Koncila“, Zagreb, broj 14, Uskrs, 2012., str. 31.

Sudeta na tom mjestu kao da parafrazira riječi s osmrtnice Augusta Šenoa, što nam ih o sto tridesetoj obljetnici smrti ovog velikog pisca i rodoljuba, donosi Ivan Golub: „Doma nisam smjesta uzeo u ruke novinske izreske, nego preslik osmrtnice. Još je jednom pomno i spokojno čitam. August je primio 'sveta otajstva umirućih' (danas bi se reklo: sakramente) i 'blago je u gospodinu usnuo'. Kao kršćanin. Pomno gledam ukrasni rub koji uokviruje sam pisani sadržaj. Cvijeće i anđelići. Gore klepsidra, znak prolaznosti. Dolje, gle, nešto piše. Čitam: ‚MORS PORTA VITAE‘. Smrt je nazvana vratima života. Ne znam da sam ikad igdje vidio ljepši, pogođeniji, vedriji i kraći tekst o onome što je smrt: ‚SMRT – VRATA ŽIVOTA‘. Dugo sam držao osmrtnicu u ruci, a oko uprto u slova.“, Golub, Ivan: „Šenoa kao naš suvremenik (Zapisi uz 130. obljetnicu smrti Augusta Šenoa, potpredsjednika Matice hrvatske i urednika Vijenca)“, u: „Kolo“, Zagreb, br. 05-06, 2011., URL: http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Senoa_kao_nas_suvremenik (24. 08. 2012.)

⁷⁶ Termin A. B. Šimića. V. *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, pr. Vlatko Pavletić, Stvarnost, Zagreb, 1965., str. 491. U nastavku teksta osvrnut ćemo se podrobnije na podudarnosti, ali i razilaženja između Šimića i Sudete.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 327. Mate Ujević također će zabilježiti: „Sudeta je umro u dobi, u kojoj se poprimaju konačni obrisi karaktera, kad nastaje intelektualno dozrijevanje. Pod utjecajem bolesti on se uobće brzo razvijao i dozrievao, osobito dvie posljednje godine, ali u dvadeset i četvrtoj godini daju se prvi zreliji plodovi, a Sudeta je s dvadeset i četvrtom godinom završio svoj život i rad. Ma koliko bio jak talent, neobično plodan i osjetljiv, on nije mogao ni izdaleka dati ono, što bi dao, da je doživio običan ljudski viek. I ono malo godina, koje je proživio, proveo je u bolesti, po bolnicama, i lječilištima osjećajući trajno, da smrt kuca na njegova vrata. U cijeloj hrvatskoj književnosti nema ni jednoga slučaja, koji bi bi nalik na Sudetin. Doduše, mnogo je naših književnika prerano umrlo; mnogi su imali težak i mučan život, ali i najtragičniji slučajevi nisu ravni Sudetinu. Prerano umire Stanko Vraz i Luka Botić, i August Šenoa, i Jorgovanić, i Kovačić, i Vidrić, i Harambašić, i Polić Kamov, i Fran Galović i A. G. Matoš i A. B. Šimić, ali svi su oni imali barem malen odsječak života bez težkih tjelesnih patnja. Sudeta nije imao ni te sreće.“, Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 309.

4. 5. Dubravko Jelčić: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*

Dubravko Jelčić, autor *Povijesti hrvatske književnosti*,⁷⁹ romanopisac, esejist i urednik brojnih izdanja djela hrvatskih književnika, ne sagledava, poput Slavka Ježića, Sudetino stvaralaštvo u kontekstu katoličke književnosti. Jelčić ističe poglavito vjersko nadahnuće pjesnika, uz napomenu da Sudeta nije formalno pripadao katoličkom pokretu, odnosno njegovom književnom odvetku. Analizu „katoličke moderne“⁸⁰, kao i uzročno-posljedične danosti njezina nastanka, povjesničar usmjerava prema pjesnicima Marinu Sabiću, Anti Jagaru, Izidoru Poljaku, Milanu Paveliću, Ivanu Šariću te Eugeniji Šah, dok iz kruga katoličkih pjesnika dvadesetih godina izdvaja Ivu Horvata. Zanimljivo je da pritom ne zaboravlja naglasiti ulogu i utjecaj nezaobilaznoga Ljubomira Marakovića, a iznosi i svoja opažanja o svestranome Mati Ujeviću⁸¹, kao i o „duši ove skupine“⁸², Petru Grkcu.

Valjalo bi se ovdje prisjetiti Sudetina stajališta o pripadnosti krugu katoličkih pisaca, odnosno njegova opiranja klasifikacijskim obrascima.⁸³ Priređivač Sudetinih zbirki,⁸⁴ Ilija Jakovljević, u svom će članku, objavljenom u „Hrvatskoj Prosvjeti“, također ustvrditi kako su život pisca kršćanskog nadahnuća i njegovo djelo neodvojivi. Tako će o „problemu katoličke književnosti“ Jakovljević zabilježiti: „Stoga ne bih bio za to da se ovaj, recimo, naš dio književnosti zove posebnim imenom katoličke književnosti, to više, što ja na sve, što se katoličkim nazivlje, stavljam velike zahtjeve nutarnje savršenosti. (...) Književnost, kao jedan deo umetnosti suviše je vredna stvar da bi svatko na njen razvoj smeo uticati. Kao jedno živo, organsko biće kroz koje se manifestuje umetnikova duša, ona vole slobodu i, osetljiva veoma,

⁷⁹ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.

⁸⁰ Termin „katoličke moderne“, kao zasebne struje hrvatske moderne, Jelčić, poput Ježića, prihvaća usprkos stajalištima Ljubomira Marakovića o tom pitanju.

⁸¹ U travnju 2012., u Zagrebu je održan znanstveni simpozij u povodu 110. obljetnice rođenja i 45. obljetnice smrti Mate Ujevića. Pritom je, kao dvadeseti naslov u biblioteci *Hrvatska katolička baština 20. stoljeća*, predstavljena netom izašla Ujevićeva knjiga *Kršćanski idealizam i društveni angažman: rasprave, članci i autobiografski spisi*, prir. Božidar Petrač, Glas Koncila, Zagreb 2011.

⁸² Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997., str. 249.

⁸³ V. str. 12 teksta.

⁸⁴ Riječ je o zbirka *Kučice u dolu* i *Sutoni*. Jakovljević je ujedno prijatelj Đure Sudete i A. B. Šimića. U već spomenutoj biblioteci *Hrvatska katolička baština 20. stoljeća* objavljena je njegova knjiga *Izazov kršćanskog humanizma: članci, eseji i komentari* [priredio i predgovor napisao Vladimir Lončarević], „Glas Koncila“, Zagreb, 2008.

ona oseća svaki dodir surovih prstiju.“⁸⁵ Usporedivši katolicizam s „uspinjanjem na visoku goru čista savršenstva“, Jakovljević će proročki zaključiti: „...čovjek stoji između dve privlačive sile koje afirmiraju svoje pravo na njega. (...) Zato i nije lako biti katolik. I nikada ne će biti. Jer ljudska duša nije uravnotežena. Ona vibrira. Ona se poput njihala diže i spušta na protivnim stranama.“⁸⁶

U istom je ključu Jelčić, kada Sudetinu težnju „produbljivanju individualne etike kao putu prema duhovnom preporodu svakog čovjeka i cijelog čovječanstva“⁸⁷ povezuje s njegovim stvaranjem. Podcrtavajući Sudetinu upućenost na vlastiti životopis, bilježi kako pjesma *Čežnje i bolestan mladić* stoji kao sinegdoha za cjelokupno pjesnikovo lirsko stvaralaštvo. U nastavku, Jelčić će usporediti Đuru Sudetu s Nikolom Šopom držeći kako je poveznica između tih dvaju pisama „samotnički interier, posvećeni krug 'svijetle samoće'“⁸⁸

Koncepcijski model Jelčićeve *Povijesti hrvatske književnosti* počiva na načelu većih periodizacijskih cjelina, odnosno nazivlja poredanih u kronološkom slijedu, dok su potpoglavlja oblikovana prema književnim razdobljima. Tako 20. stoljeće nacionalne književnosti Jelčić sagledava unutar sljedećih književnih dionica: modernizam poslije moderne, dominacija ekspresionizma, moderni objektivizam i socijalna tendencioznost, druga moderna i postmoderna. Predstavljajući Sudetu u potpoglavlju „dominacija ekspresionizma“, Jelčić zaključuje da je pjesnikovo stvaralaštvo: „(...) između zakašnjelog romantizma i ekspresionizma, (...) bez upadnih vanjskih osobina ekspresionizma. Njegova je poezija ekspresionistična iznutra, u sebi samoj.“⁸⁹ Valja se, uostalom, prisjetiti kako su i u tom razdoblju hrvatske književne povijesti supostojale posve različite pjesničke poetike, od

⁸⁵ Jakovljević, Ilija: „Problem 'Hrv. kat. književnosti'“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, br. 5/6, 1919., str. 126-127. Dvadesetih godina (20. st.) mnogi su hrvatski pisci, poput Jakovljevića, Krleže, Šimića, Sudete, Krkleca, Donadinija, Ujevića, Cesarića i dr., poneseni jugoslavenskom idejom, prihvatili ekavicu. Takvo unitarističko jezično, ali i političko rješenje književnici će odbaciti poslije ubojstva Stjepana i Pavla Radića te Đure Basaričeka u beogradskoj Narodnoj skupštini 1928. V., primjerice, Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 294.

⁸⁶ Isto, str. 124. Prisjetimo se kako je i Sudeta u pripovijesti *Semin Stanković: duša razvio motiv dvojnosti*: „Htio bih da uvidiš: da svaki čovjek radi i živi dvostruko. Jedan život, koji vodi gore – i jedan, koji vodi dolje. Jedan, koji griješi, drugi, koji podnosi.“, u: Sudeta, Đuro: *Izbor iz djela*, priredio Krešimir Nemeć, Riječ, Vinkovci, 2000., str. 193.

⁸⁷ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997., str. 248.

⁸⁸ Isto, str. 268.

⁸⁹ Isto, str. 248.

impresionističkih i simbolističkih, pa sve do pojedinačnih pjesničkih glasova među kojima je svakako i Sudeta.⁹⁰

4. 6. Slobodan Prosperov Novak: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*

Periodizacijski nacrt književnog povjesničara, teatrologa, antologičara Slobodana Prosperova Novaka u *Povijesti hrvatske književnosti* iz 2003. bitno se razlikuje od Jelčićeva pristupa periodizaciji nacionalne književnosti.⁹¹ Svjestan je toga i sam povjesničar koji „Na početku“⁹² ističe: „Oskudica velikih priča i njihove cjelovitosti pavela me k ovoj knjizi. Ova *Povijest hrvatske književnosti* napisana je iz stanja *suprotiva*, stanja tako čestog u boljoj hrvatskoj književnosti.“⁹³ Novak tako promatra hrvatsku književnost unutar četiri velike epohe europske književnosti zapadnoga kruga: „srednji vijek“, „rano novovjekovlje“, „novovjekovlje“ i „suvremenici“.

Dok pri idejnom pristupu povijesti hrvatske književnosti povjesničar polazi „iz stanja *suprotiva*“, u svom će osvrtu na pjesnika Đuru Sudetu Novak zabilježiti opća mjesta „sudetiane“. Tako će, primjerice, poput Krešimira Nemeca i Veselka Tenžere, uočiti kako „su sve pjesničke zbirke Đure Sudete izravni dnevници umiranja“⁹⁴ u kojima središnje mjesto ima bolest. Ta je bolest, odnosno bolećivost⁹⁵, „glavni princip njegove melankolične poezije, uzrok njezinih elegijskih tonova.“⁹⁶ U Sudetinoj lirici Novak će izdvojiti i „prostor tišine“. Bol zbog „slutnje dolaska prijateljice smrti“⁹⁷ pjesnik, naime, ne kanalizira krikom, već

⁹⁰ Pavao Pavličić, primjerice, u knjizi *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008., upozorava kako nerijetko u hrvatskoj književnosti dvadesetoga stoljeća postoje razdoblja kada usporedno stvaraju književnici posve oprečnih poetika i poetičkih stajališta. Kao primjer takvih (kako ih Pavličić naziva) kompozitnih epoha navodi modernu, međuratnu književnost te poeziju sedamdesetih i osamdesetih godina.

⁹¹ Odudara, uostalom, i od svih koncepcija i metodologija povijesti hrvatske književnosti istaknutih u ovom radu.

⁹² Naslov prologa Novakove *Povijesti hrvatske književnosti*.

⁹³ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 1.

⁹⁴ Isto, str. 337.

⁹⁵ Novak opisuje Sudetu kao „sljednika romantičarske bolećivosti“.

⁹⁶ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 337.

⁹⁷ Isto, str. 337.

šapatom „jer što je u srcu našem, / to nitko ne treba znati.“⁹⁸ U pismu bratu, u već podmaklom stadiju bolesti, svoju će pjesničku, ali i životnu poetiku Sudeta iskazati riječima: „Nitko ne treba znati kako i koliko nas boli.“⁹⁹

Iz proznog opusa Đure Sudete Novak će izdvojiti fantastičnu pripovijest *Mor* koju, na tragu Ljubomira Marakovića¹⁰⁰, kvalificira kao jednu „od boljih proznih tvorbi međuratnog doba.“¹⁰¹ Uputivši nas na autobiografsku potku u čitanju ovog proznog teksta (kao što su to, uostalom, učinili Mate Ujević¹⁰² i mnogi kritičari poslije njega) Novak naglašava: „*Mor* Sudetin izravni je nagovještaj gubitka koji je nacionalnu književnost zadesio ranim piščevim preminućem.“¹⁰³

Novak će se približiti kritičkom glasu Mate Ujevića u još jednoj ocjeni Sudetina djela. Riječ je o pjesnikovu odnosu prema stvarnosti:¹⁰⁴ „Pisao je Sudeta u doba dok su se ulicama valjale ideologije, bio je nijemi svjedok vremena u kojemu se živjelo opasno.“¹⁰⁵ Kako smo već naveli, Sudeta ni u najtežim fazama bolesti nije gubio interes za političku svakodnevicu. To se, pak, živo zanimanje za „realije“ vremena u kojem je živio, nije moglo iščitati iz njegova djela. Ono je, redovito, ostajalo nijemo pred vratima vanjskoga svijeta. Složit ćemo se s Matom Ujevićem oko razloga te nijemosti: „Vjerojatno je, da je presudno bilo njegovo

⁹⁸ Pjesma „Rvacka, lepa Rvacka“, u: Sudeta, Đuro: *Pjesme I*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 112.

⁹⁹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 261. Isto stajalište nalazimo i u stihovima pjesme „San“: *Što goriš, luči malena / i daješ stvari lik? / Ja volim, kad se umire, / a ne čuje se krik. / Što goriš, luči malena, / ne buni noćni mir! / Umrimo i mi potiho / ko zadnji, nijemi vir...*

¹⁰⁰ Maraković će *Mor* svrstati „među najbolje naše pripovijetke posljednjeg vremena uopće.“ Maraković, Ljubomir: „Sudetina ostavština“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 244.

¹⁰¹ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 337.

¹⁰² „Gotovo u svim svojim proznim radovima dao je odsječke svoga vlastitog života, puna patnje, uzaludnih nada ili tužnih zanosa. To autobiografsko tkivo razapeo je čak i u paučinstoj priči o Moru, u kojoj bi neupućeni čitalac mogao naslutiti čistu igru fantazije, bez ikakve jače osobne note. U stvari je ova pokadšto jezovita igra fantastičnosti i zbilje, izraz težkih i posve konkretnih piščevih doživljaja, pa se po autobiografskom elementu ova priča bitno razlikuje od sličnih djela, na koja, po svojoj vanjskoj građi i samoj formalnoj koncepciji, podsjeća.“ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 312.

¹⁰³ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 337.

¹⁰⁴ Ujević napominje kako je u doba Sudetina izlaska na književnu pozornicu (svršetkom Prvog svjetskog rata) domoljubna lirika bila na zalasku, dok je poprilično popularna bila socijalna tematika u lirici. Obje grane lirike pjesnik, međutim, zaobilazi.

¹⁰⁵ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 337.

osjećanje poezije kao najintimnijeg izraza unutrašnjih, vlastitih snova i doživljaja.“¹⁰⁶ Sudetu bi, stoga, po tom pitanju, mogli nazvati „sljednikom“ modernističke poetike i njezine „uvraćenosti u unutrašnji svijet“. Upravo tim izmještanjem iz konteksta pojavne stvarnosti pjesničko je djelo (prema Novakovu mišljenju) dobilo na vrijednosti.

4. 7. Miroslav Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam*

Oslonjenost na modernu kao jednu od značajki Sudetine lirike istaknuo je i Miroslav Šicel u četvrtom svesku¹⁰⁷ *Povijesti hrvatske književnosti XX. stoljeća* i time se pridružio kritičarima poput Branimira Donata, Krešimira Nemeca i drugih koji u pjesnikovom djelu prepoznaju stilski pluralizam međuratnog razdoblja. Tako ovaj povjesničar primjećuje kako sa Šimićevom smrću ekspresionizam polako zamire dok „objektivno vrjednije zbirke stihova objavljuju pjesnici katoličkog svjetonazora kao Đuro Sudeta, kojega stihovi podsjećaju više na modernističku prošlost naše poezije, ili Nikola Šop, koji će svoju ranu poeziju lišiti svakog intelektualiziranja.“¹⁰⁸ Šicel, pritom, kao uostalom i Frangeš, ukazuje na razlike Šimićeve i Sudetina „svjetopogleda“, odnosno pogleda na smrt kao jedne od središnjih tema obje poetike.

Istaknuto je, međutim, kako blizina smrti stvara neku vrstu duhovne bliskosti među bolesnicima. Jezgrovito je to sročio Ivo Horvat, Sudetin bliski prijatelj: „Bolesnici osjećaju blizu smrt, pa se u njima razvija posebni demokratizam, nema između njih velikih distanca, a svijet promatraju dublje i temeljitije. Njihova duša je drukčija, nego što je u zdrava čovjeka, kao što im je drukčiji i život.“¹⁰⁹ Odrasil se to na oba poetska pisma: „Sva je Šimićeve

¹⁰⁶ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 311.

¹⁰⁷ Pod nazivom *Hrvatski ekspresionizam*. U projektu povijesti hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća ukupno je izašlo pet svezaka. Posljednja knjiga, objavljena 2009., nosi naziv *Razdoblje sintetičkog realizma* (1928.-1941.).

¹⁰⁸ Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 13.

¹⁰⁹ Horvat, Ivo: „Fragmenti iz pisama † Đure Sudete“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 247. U pismu upućenom Josipu Cvrtili pjesnik opisuje „zbor“ bolesnika: „Zbor je to svih mogućih ljudi i nazora, ljudi intelektualaca i radnika svih klasa sa svim mogućim nazorima. Svi živimo, kao jedna obitelj – zajedno se radujemo, a zajedno osjećamo i strah, kad nas po koji taj ostavi.“ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 237.

poezija podređena intenzivnom osjećanju unutarnjeg života samoga lirskog subjekta: to je i razlogom da je i neomeđene astralne, zvjezdane staze pronalazio u dubini vlastite osobnosti, a ne izvan samoga sebe u nekim imaginarnim svemirskim prostorima.¹¹⁰ Sudeta je slično raspoloženje izrazio posljednjim stihovima pjesme „Carmina vespertina“: *I gledam kako ko po mekoj stazi / sve zvijezde teku u me: i svijetlo, sjene / sav svemir ko da izlazi iz mene.* –

U svom osvrtu na Sudetu Šicel naglašava kako pjesnik svoju prvu pjesmu, znakovita naslova „Suton“, objavljuje u katoličkoj „Luči“ neposredno po svršetku Prvog svjetskog rata. Ta je pjesma ujedno najava sutonskog ozračja cijelog Sudetinog opusa.¹¹¹

Poetski opus Đure Sudete nije velik, no, prema Šiclu, on je važan iz više razloga. Tako povjesničar kao odliku izdvaja neposrednost njegovih stihova „koji odišu naglašenom nostalgičnošću“¹¹², dok završnu ocjenu „intonira“ u sljedećem ključu: „On nije pjesnik racija, promišljanja i svjetonazorskih sustava, nego isključivo emocija, u atmosferama i stanjima u kojima je bio „okovan lancima vječnoga bola“ (U tamnici).“¹¹³ Stoga ga i veći dio kritike drži „zakašnjelim romantikom“ (Šicel, Jelčić), sljednikom „romantičkog emocionalnog stava prema svijetu“ (Pavlović), „romantičarske bolećivosti“ (Prosperov Novak) i Rousseauovih¹¹⁴ ideja (Nemec). Sam je pjesnik, po zvanju učitelj, potvrdio utjecaj Rousseauova djela *Emil ili o odgoju* na svoj tekst „Autoritet i omladina“, objavljen u pedagoškom časopisu „Nova

¹¹⁰Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 46.

¹¹¹ Sutonska raspoloženja česta su tema hrvatske poezije 20. stoljeća. Jedan od najistaknutijih predstavnika tog smjera svakako je Ante Tresić Pavičić sa *Sutonskim sonetima* (1904.). Istodobno, u Italiji stvaraju Corazzini i Gozzano, sutonski pjesnici „u znaku Thanatosa“ (termin M. Machieda, V. Machiedo, Mladen: *Zrakasti subjekt: talijanski pjesnici 20. stoljeća: antologija*, Ceres, Zagreb, 2003.).

¹¹² Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 67.

¹¹³ Isto, str. 68. Sam će pjesnik zapisati: „Možda ja gledam kroz vrućicu, možda si uobražujem, ne znam, ali za mene je glavno osjećaj, a ne logika.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 271.

¹¹⁴Melankolični Rousseau zamijenio je racionalističku filozofiju osamnaestog stoljeća najavom „nove osjećajnosti“, ali i individualizma kao jedne od okosnica novoga pokreta. Književnost devetnaestog stoljeća od ženevskog je pisca baštinila osjećaj za prirodu, zazir od civilizacije, tehnološkog napretka, izraziti lirizam, nadmoć osjećaja nad razumom... Stoga ga opravdano nazivaju prethodnikom navedenog stoljeća i predstavnikom prvog romantičarskog naraštaja, i to usprkos činjenici da je upravo burno poslijerevolucionarno razdoblje usporilo razvoj novih tendencija, ponovno ojačavši klasicistička strujanja u književnosti.

Službeni početak romantizma u Francuskoj označio je glasoviti Hugoov predgovor drami *Cromwell* iz 1827. U tom manifestu Hugo, između ostaloga, ističe i prednost lokalnog kolorita („couleur locale“) nad klasicističkim jedinstvima u drami. Spomenuta obilježja predromantizma u ovoj će se fazi u potpunosti „razbuktati“. Tako se, primjerice, ističe značenje stranih književnosti, religioznost zamjenjuje ateizam prethodnog stoljeća, vode se brojne rasprave metafizičko-filozofskog podrijetla, veličaju se strast i mašta, naglašava sloboda stvaranja. O nasljeđu ideja romantizma u ostalim razdobljima književne povijesti više u nastavku teksta.

škola“.¹¹⁵ Vrlo je izgledno da su na Sudetu utjecale i Rousseauove *Sanjarije osamljena šetača*, poglavito kada je riječ o *Moru*. Potvrđuju to i pojedine dionice iz pjesnikovih pisama koje u svom idejnom sloju „nose“ Rousseaua: „Tako nas susreću dani. I nije čudo, da bježimo u prirodu, u osamu, u tišinu, gdje nema nikoga, na mjesta, do kojih još nije došao čovjek...“¹¹⁶

U povodu nedavne smrti Miroslava Šicla, „Kolo“ je objavilo *hommage* književnom povjesniku. Cvjetko Milanja tom se prigodom osvrnuo na Šicelovu koncepciju i metodologiju *hrvatske* povijesti književnosti. „Pri tome naglašavanje „hrvatske“ ima svoj značaj. On podrazumijeva da pisanje *hrvatske* povijesti književnosti nije samo puklo pisanje *povijesti* hrvatske književnosti, kao bilo koje druge, primjerice francuske povijesti književnosti, nego ima i svoje specifičnosti, pa dakle i „svoju“ metodologiju, na što će Šicel i ukazati. Radi se ponajprije o specifičnosti nacionalnoj i društvenoj, a ne samo kulturnoj i književnoj.“¹¹⁷

Prema Cvjetku Milanji, Šiclova ideja povijesti *hrvatske* književnosti nadasve je „uvažavala ‚veličinu malenih‘ (Barac).“¹¹⁸ Možda je ta postavka, odnosno početna točka, razlog što na njegove studije o ovom pjesniku¹¹⁹ nailazimo u književnopovijesnim pregledima, sintezama, ogledima, zbornicima, predgovorima i pogovorima Sudetina djela.

Povjesničar se u više navrata vraćao stvaralaštvu Đure Sudete. Tekstu, kao i pjesniku, redovito je pristupao na nov, drukčiji način. Stoga se i mi, uvijek iznova, vraćamo ovom povjesniku. „A to je zaista najviše što je profesor Miroslav Šicel mogao ostvariti svojim radom – zadužiti mlađi naraštaj da ga ne može mimoići.“¹²⁰

¹¹⁵ URL: <http://library.foi.hr/sudeta/pdf/opis.pdf> (03. 09. 2012.)

¹¹⁶ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 181.

¹¹⁷ Milanja, Cvjetko: „Šicelova koncepcija i metodologija povijesti književnosti“, u: „Kolo“, Zagreb. br. 5-6, 2011., str.

URL:

http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Sicelova_koncepcija_i_metodologija_povijesti_knjizevnosti (03. 09. 2012.)

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Cjelovit popis konzultiranih Šicelovih djela vidi u popisu literature.

¹²⁰ Milanja, Cvjetko: „Šicelova koncepcija i metodologija povijesti književnosti“, u: „Kolo“, Zagreb. br. 5-6, 2011., str.

URL:

http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Sicelova_koncepcija_i_metodologija_povijesti_knjizevnosti (03. 09. 2012.)

4. 8. Kontekstualizacija

„Čitaoci književnih prikaza redovito najviše traže 'konačni sud' o nekom piscu: ako u književnom prikazu nema klasifikacije, ako se ne uspoređuje jedan pjesnik s drugim, onda prikaz nije potpun. A ništa nije nesigurnije od 'određivanja mjesta' nekog stvaraoca. Umjetničko stvaranje je duhovni rad, koji ne podnosi nikakvih mjerenja, a ima stotinu mjera, upravo toliko, koliko ima neko djelo promatrača, čitača ili slušača. (...) Kod toga, možda je dobro upozoriti na obće poznatu činjenicu, da je suradnja između stvaraoca i konsumenta življa, što su duhovno, bilo po osjećanju, bilo po mislima ili po temperamentu, bliži. Odatle posve različita mišljenja o značenju i vrijednosti nekog umjetničkog djela ili umjetnika.“¹²¹

Sudeći po Ujevićevim prikazima Sudeta i njegovih djela, može se zaključiti da Ujevićev tekst, sedamdesetak godina po svom objavljivanju, još uvijek predstavlja polazišnu točku u Sudetinoj recepciji. Nećemo stoga pogriješiti ako ustvrdimo da je kritičar svoj „zadatak s nesigurnim ishodom“ ipak uspješno obavio „izvršivši, kako reče Kamilo Križanić, prema Sudeti, 'svoju prijateljsku i nacionalnu dužnost'.“¹²²

Na tom tragu Ujevićeva pristupa pjesničkom djelu mnogi su kritičari nastojali podvući crtu ispod jednog „književnog života“ ukazavši, ujedno, na slojevitost „mjerenja“ tog života. Ne možemo se pritom oteti dojmu kako je kritička recepcija Sudetina djela, uz nekoliko iznimaka, zapravo rezultat „sintetičkih kritičkih predstavljanja“¹²³ tog književnog opusa. U povijestima i pregledima hrvatske književnosti Đuro Sudeta se tako stavlja u kontekst „katoličke moderne“ (Ježić), suvremenih ekspresionističkih strujanja (Maraković) ili zakašnjelih romantičarskih signala (Jelčić, Prosperov Novak). Njegovom se djelu redovito pristupa iz vizure autobiografskih danosti (Frangeš, Jelčić, Prosperov Novak), pri čemu se naglasak stavlja na neposrednost pjesničkog izraza (Milićević, Šicel), a čitatelja se upućuje i na „pjesnička stanja“, teme i lajtmotive kao što su, primjerice, djetinjstvo, sjedinjenost s prirodom, smrt, suton ili osamljenost.

¹²¹ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 312.

¹²² Preuzeto iz: Lončarević, Vladimir: „Himan vjere Đure Sudete“, „Glas Koncila“, Zagreb, broj 14, Uskrs, 2012., str. 31.

¹²³ Šicel, Miroslav: „Hrvatska književna kritika o Đuri Sudeti“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 15.

U iščitavanju odlika Sudetina djela neki povjesničari zamjećuju bliskost s pjesničkim pismom Nikole Šopa (Jelčić), a drugi, pak, Sudeti prilaze detektirajući razilaženja s njegovim suvremenikom A. B. Šimićem (Frangeš, Šicel). U jednoj je ocjeni, međutim, književna kritika ujedinjena – riječ je o vrsnoći (ali i neukalupljenosti) fantastične pripovijesti *Mor*. Moguće je stoga da je upravo *Mor* razlog zbog kojega u povijestima nacionalne književnosti Sudeta redovito zauzima „zasebno mjesto“, pri čemu sintagma „zasebno mjesto“ ostavlja prostor novim tumačenjima, ali i „svjedoči o talentu što se prerano ugasio.“¹²⁴

Prisjetimo se kako kritičar Josip Bogner¹²⁵ u Sudeti vidi najveći lirski talent katoličkog kruga onoga vremena. Riječ je o vremenu koje je taj talent prepoznalo. U prilog tome govore pjesnikove, još za života, rasprodane pjesničke zbirke,¹²⁶ prijevodi pjesama na njemački i češki,¹²⁷ kritički osvrti,¹²⁸ kao i zastupljenost u važnim antologijama međuratnog razdoblja. Sudeta je tako u *Hrvatskoj modernoj lirici*, Tadijanović-Delorkovoj antologiji iz 1933., zastupljen s četirima pjesmama¹²⁹, dok mu Kombolova *Antologija novije hrvatske lirike*, objavljena godinu dana poslije, sadržava dvije pjesme¹³⁰. Valja napomenuti kako su obje antologije naišle na oštar sud katoličke kritike zbog „zanemarivanja i omalovažavanja religioznog vidika hrvatske književnosti.“¹³¹ Tako se „Ton Smerdel, kao prije njega i Ljubomir Maraković, i desetak godina poslije u svom prikazu hrvatske duhovne lirike čudi tomu što 'problem religioznosti u suvremenoj lirici, osim kod Đure Sudete i Ive Lendića, nije izkorišćen, od sastavljača raznih antologija. U tom religioznom strujanju kao da se sve drugo

¹²⁴ Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987., str. 327.

¹²⁵ Za Bognera će Miroslav Šicel napisati da je bio „jedan od najtalentiranijih književnih kritičara u razdoblju između dva rata. (...) Moderan u svojim pogledima, započeo je s revizijom mnogih dotadašnjih ocjena pojedinih pisaca ili literarnih razdoblja, ali ga je rana smrt prekinula u tim nastojanjima.“, u: Šicel, Miroslav: *Pregled novije hrvatske književnosti*, SNL, Zagreb, 1979., str. 154.

¹²⁶ Sudeta će po izlasku prve zbirke pjesama zabilježiti: „Inače, ja sam knjigu potpuno rasprodao. Ostalo mi tek pet komada za mene i još za kojeg prijatelja, a imam još dosta naručbi. To mi je najbolja zadovoljština za moj rad.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 202.

Cjelokupna naklada *Kućica u dolu* također je rasprodana.

¹²⁷ „Dvije moje pjesme prevedene su na njemački (Ave Maria, Der Dieb), a jedna na češki (Myšlenka na smrt – otisnuta u ‚Narodni noviny‘ Brno 16. kvetna 1926.) URL: <http://library.foi.hr/sudeta/pdf/opis.pdf> (03. 09. 2012.)

¹²⁸ „Na moje pjesme osvrnuše se mnogi kritičari, a netko se pobrinuo, da i moje ime uđe u knjigu ‚Znameniti i zaslužni Hrvati 1925-1925.‘“ URL: <http://library.foi.hr/sudeta/pdf/opis.pdf> (03. 09. 2012.)

¹²⁹ Radi usporedbe, Fran Galović je zastupljen s istim brojem pjesama, dok je Nikoli Šopu objavljeno šest, Tinu Ujeviću sedam, a Vladimiru Nazoru osam pjesama.

¹³⁰ U ovoj je antologiji Franu Galoviću objavljeno pet pjesama, dok je Nikola Šop zastupljen s četiri, Tin Ujević s jedanaest, a Vladimir Nazor s čak trinaest pjesama.

¹³¹ Lončarević, Vladimir: *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, 2005., str. 25.

vidi, a samo ne umjetnički izraz, premda nema hrvatskog pjesnika, koji nema barem jedne pjesme u toj intonaciji.“¹³²

Ljubomir Maraković ukazat će na još jedan problem u recepciji katoličke književnosti toga doba. Riječ je, naime, o nezainteresiranosti i nedostatnoj izobrazenosti publike za katoličke književnike, poglavito za pjesnike. Ne čudi stoga oštra reakcija Ilije Jakovljevića na slabu prodaju Poljakove zbirke *Sa bijelog brda*: „Hoće li katolici i dalje biti indiferentni prema stvaranju svojih najboljih pjesnika? Hoće li i dalje naša inteligencija govoriti o stvaranju katoličke kulture, a mukom prelaziti preko naših najsnažnijih književnih produkata?“¹³³

Sudeta je, međutim, svjestan teškoća na koje nailaze knjiga i njezin autor na svom putu do čitatelja: „Kod 'nas' ima malo trgovačkog duha i sve, što se radi, radi se na milost i nemilost Božju. 'Kak bu, dobro bu!' Dakako, da se onda premalo proda i nitko i ne zna za naša izdanja.“¹³⁴

Ivana Mandić Hekman u članku „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne prilike“ daje iscrpan prikaz složene hrvatske kulturne povijesti toga doba. Mandić Hekman tako ističe kako je početkom dvadesetog stoljeća Hrvatska, pod vladavinom Austro-Ugarske, nadasve agrarna zemlja, većinskog seoskog stanovništva. Osnivanje Društva hrvatskih književnika (1900.), a potom i brojnih časopisa, pokrenut će, međutim, promjene na kulturnom planu. Tako uz već postojeće „motore književnosti“¹³⁵ – „Vijenac“, „Savremenik“, „Hrvatsku Prosvjetu“ i „Luč“, vlastite časopise pokreću i Čerina, Donadini, A. B. Šimić te Krleža i Micić. Razdoblje od 1910. do 1930., napominje Hekman, svjedok je iznimnog rasta, ali i „udružene kvalitete“ književne i likovne produkcije¹³⁶ „jer te dvije umjetnosti sve češće pronalaze zajednički jezik.“¹³⁷

¹³² Isto.

¹³³ Isto, str. 265, b. 842.

¹³⁴ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 202.

¹³⁵ Termin Stanislava Šimića.

¹³⁶ „Prva desetljeća protekloga stoljeća sve su češće predmetom novih znanstvenih istraživanja i kritičkih prosudbi, i to gotovo na svim područjima: od književnosti i umjetnosti do arhitekture, filma i kazališta. Nimalo slučajno, jer su mnoga ostvarenja nastala u tom razdoblju bila ili pogrešno protumačena ili pak prešućena, a nerijetko su ostala i nepoznata, odnosno neobjavljena. (...) Naime, neka djela nastala u to vrijeme tek su se nedavno prvi put pojavila ili su, ponovljena, doživjela nova kritička čitanja i vjerodostojniju književnu i likovnu prosudbu.“ Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930.“

Oprečno stanju u književnosti, urušavajući položaj pisca i knjige predočit će (slično Sudeti, ali mnogo slikovitije) i Dragutin Domjanić za svog predsjedavanja Maticom hrvatskom. Opis potječe iz 1923. (godine koja prethodi izlasku prve Sudetine zbirke, ali i Domjanićevih *Izabranih pjesama*): „Kulturu danas ne cijene, smatraju je nekim zastarjelim predratnim pojmom. Danas vrijedi više fizička sila, nasilje, pravo šake, kao da smo se vratili u vremena naših špiljskih predaka. (...) Cijeni se samo, što se može izraziti u novcu. Duševni se rad zapravo i ne plaća – baca mu se milostinja. Vrijedi samo rad ruke i stroja. Književnost i umjetnost postale su luksusom, kuriozitetima iz zaboravljenih vremena. Slavljeni su pobjednici u šakačkom boju, crnci-bokseri, a junake misli i duha (...) drže potomcima viteza Don Quijota. Vješti udarac glavom kod nogometa ima veću vrijednost, nego misao učenjakova, koja kao munja razdire tminu tajna prirodnih. (...) A knjige? Knjige su neko vrijeme ljudi kupovali. Sve se bilo do grla zasitilo krvi i svatko je čeznuo za nečim višim, čišćim i duševnijim. Oni, koji su dosta teško kupili knjigu, tražili su je da se odmore, da odahnu dušom. A oni, koji su imali suviše novaca, nabavljali su je da se pokažu, kako i oni imadu dušu, ili bolje, da pokažu da i oni imadu zlata. (...) Ta su vremena prošla. Koji knjigu trebaju, sad je gotovo i ne mogu kupiti. Plaće su inteligentnijim slojevima sramotno niske, osobito ako su u državnoj službi, a bogatašu više ne treba glumiti neki interes za kulturu. Lakše je njima uživati u užicima tijela. Duše i onako malo tko danas ima, a ako ima, na teret mu je i služi na porugu.“¹³⁸

Kako bi zornije predočili Sudetin „pothvat“ opremanja i tiskanja vlastitih zbirki¹³⁹, valja ovdje prenijeti riječi Nikole Andrića (koji je u razdoblju od 1918. do 1936. u nekoliko navrata bio predsjednik Društva hrvatskih književnika):¹⁴⁰ „Koji god književnik na svoju ruku i samostalno danas izdaje knjigu, uvaljuje se u dug, kojeg se do smrti ne će riješiti.“¹⁴¹

Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 31.

¹³⁷ Isto, str. 33.

¹³⁸ Isto, str. 35.

¹³⁹ Pjesnik pritom svjedoči i o financijskom dobitku: „S ovom sam knjižicom i financijski dobro prošao, pa sad smijem i dalje misliti i kombinirati.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 202.

¹⁴⁰ Preuzeto iz: Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 46.

¹⁴¹ Isto.

Sudeta je, osim toga, u Virju pokrenuo i mjesne novine „Podravac“.

Pritom ne smijemo izgubiti iz vida činjenicu da Sudetino djelo nije u „duhovnom suglasju“ s vremenom iz kojega proizlazi.¹⁴² Izuzmemo li omanji dio opusa u ekspresionističkom ključu,¹⁴³ Sudetin opus ne samo da od toga vremena odudara, već ga gotovo i niječe, zaobilazi. Stoga je njegovo djelo, s ove točke gledišta, moguće tumačiti kao svojevrsan anakronizam, što nas u književnoj povijesti „vraća“ u burnu 1914. kada, uoči rata, iz tiska izlazi *Hrvatska mlada lirika*. „Književni protusvjetovi“¹⁴⁴ koje Zoran Kravar opisuje na stranicama te antologije poput preslike se nadovezuju i na Sudetinu percepciju književne i pojavne zbilje. Pritom je otpor pjesnika prema (o)krut(n)osti zbilje i, primjereno tome, stvaranje vlastitih „separa“¹⁴⁵ (Sudetinim riječima „kućica u dolu“) prepoznato i „pozdravljeno“ od onih „koji su proživjeli sve strahote rata i sva razočaranja, koja su došla iza jednog teškog i okrutnog rata, razočaranja nastala iz spoznaje, da je sviet ostao isti.“¹⁴⁶

Sudetina popularnost, međutim, može se tumačiti iz drugog očišta. Dosad se nastojalo ukazati na pjesnikova „nesuglasja“ s pojavnom i književnom zbiljom, no valja upozoriti kako stilaska raznolikost opusa, odnosno, njegova pozicija između raznih stilova, upućuje zapravo na svojevrsan paralelizam sa suvremenim tendencijama. Na određen način Sudetino djelo u cjelini pripada svojevrsnom „međustanju“. Motiv dvojnosti „provučen“ je, tako, kroz cijeli njegov opus. U *Moru* je, primjerice, na djelu neprestano „pretakanje“ jednog stanja u drugo što samu pripovijest dodatno dinamizira. Tako pratimo kretanja, odnosno prijelaze, između dana i noći, godišnjih doba, čovjeka i zvijeri, sjećanja i zaborava, života i smrti. Svijet se neprestano mijenja, čak i boje gasnu poput dana. Tekstura *Mora* djeluje u (modernističkom) rascjepu između dvaju stanja. Nije stoga neobično da se pjesnik neprestano vraća motivima sutona i vode, budući da su oba simboli, odnosno, ekvivalenti prijelaza, i to u likovnom i

¹⁴² Herman Bahr će, za tada prevladavajući književni smjer ekspresionizam, zabilježiti: „Nikada nije doba potresla takva groza, takav samrtni strah. Nikada nije bio svijet tako mrtvački nijem. Nikada nije bio čovjek tako malen. Nikada nije bilo tako tjeskobno. Nikada nije bio mira tako daleko, a sloboda tako mrtva. Tu je kriknula tjeskoba i čovjek je kriknuo u svojoj duši, čitavo doba bilo je jedan očajni krik.“ Preuzeto iz: Mandić Hekman, Ivana: „Književne bure (i mijene) u doba hrvatske avangarde“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XII. – Istodobnost raznorodnog. Tekst i povijesni ritmovi), Književni krug, Split, 2010., str. 204, b11.

¹⁴³ V. Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000. Autor se u poglavlju „Katolički i sutonski ekspresionizam“, uz Sudetu, osvrće i na Nikolu Šopa, Izidora Poljaka, Cvjetka Škarpu, Branka Storova.

¹⁴⁴ V. Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001. Više o tome u nastavku teksta.

¹⁴⁵ Termin Zorana Kravara. V. Kravar, Zoran: *Svjetoazorski separi: antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

¹⁴⁶ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 313.

zvučnom pogledu. A upravo je te osobine slikovitosti i glazbenosti prepoznao još Josip Bogner¹⁴⁷, ukazavši na njih kao na temeljne odlike Sudetina lirskoga svijeta.

Zbog navedenih značajki složit ćemo se s mišljenjem Cvjetka Milanje kako Sudetino “pjesništvo nije toliko samosvojno i neovisno od onodobnih prilika“,¹⁴⁸ već je pravi izdanak „književnih bura (i mijena)“¹⁴⁹ svoga doba. Dokazuje to nadasve pripovijest *Mor* koja svojim višeglasjem stoji kao prolegomena vlastita vremena, ali i najava nekih novih strujanja.

Važnost Sudetina djela za nove naraštaje uočio je davno Ton Smerdel: „Vriednost Sudetinog pjesništva osjetili su i razumjeli mnogi. On, kao i A. B. Šimić u svojim pjesmama, nosi sjeme i inicijaciju za mnoge kasnije plodne izraze u hrvatskom lirizmu. U tome je Sudeta sa svim svojim opravdanim manama pjesnik, učitelj i prorok.“¹⁵⁰

Zanimljivo je naposljetku upozoriti na činjenicu kako je to djelo, usprkos nepovoljnim povijesnim prilikama,¹⁵¹ uspjelo izboriti put do novih naraštaja. Posljednjih godina, štoviše, učinilo se mnogo na revalorizaciji Sudetina stvaralaštva,¹⁵² ali i onih Side Košutić, Vinka Nikolića¹⁵³ (...), Ljubomira Marakovića i ostalih važnih imena hrvatskog katoličkog pokreta.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Kao i mnogi kritičari poslije njega. V., primjerice, Ujevića, Smerdla, Milićevića, Šicla.

¹⁴⁸ Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo: novosimbolizam: dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008., str. 235.

¹⁴⁹ Sintagma Ivane Mandić Hekman.

¹⁵⁰ Smerdel, Ton: „*Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 184.

¹⁵¹ „Polustoljetna politička zbilja u našoj zemlji prekrila je mnoga vrijedna djela i prešutjela mnoga imena talentiranih književnika, ali i književnih kritičara.“ Preuzeto iz: Mandić Hekman, Ivana: „Književne bure (i mijene) u doba hrvatske avangarde“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XII. – Istodobnost raznorodnog. Tekst i povijesni ritmovi), Književni krug, Split, 2010., str. 213. O prešućivanju i zanemarivanju katoličkih književnika u tom razdoblju naše povijesti usporedi uvodno poglavlje knjige Vladimira Lončarevića: *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, 2005., str. 21-34.

¹⁵² U povodu stogodišnjice pjesnikova rođenja digitaliziran je njegov opus, dok je 2009., u izdanju Ex librisa, objavljen izbor iz Sudetine lirike i prepiske.

¹⁵³ Usp. Lončarević, Vladimir: *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, 2005., str. 34-36.

¹⁵⁴ Prisetimo se Biblioteke Glasa Koncila *Hrvatska katolička baština 20. stoljeća* koja dosad broji tridesetak naslova.

5. PJESNIŠTVO: TEMATSKO-MOTIVSKA ODREĐENJA UZ ANALIZU ODABRANIH PJESAMA

5. 1. *Osamljenim stazama*

*Pokaži mi, Gospodine, putove svoje,
nauči me svojim stazama!
Istinom me svojom vodi i pouči me,
jer ti si Bog, moj Spasitelj:
u tebe se pouzdajem svagda.*
(Ps 25, 4-6)

„Katolička literatura mora odsievati jednostavnošću, ravninama. Najbolje su pjesme molitve, zato, jer su najjednostavnije, nju čita s istim razumijevanjem sveučilištni profesor i moj otac s tri razreda pučke škole i trećim redom iz računa. Dekorativ može biti više na smetnju nego na korist samoj stvari. Svaki se predmet mora direktno, realno shvaćati – kao refleks sunca, koji pada u predmet, izravno, a ne u bezkičmenim spiralama i vijugama baroka. I onda će slika biti iskrena, istinita i lijepa, jer je sve, što je Bog stvorio, lijepo, pa i sama smrt, ta ona je jedno od najljepših djela Njegovih. I obred u crkvi je izravan, nikako prenesen. U najuzvišenijim činovima nema poze. Nema brbljanja i mnogo kićenosti, kod njih je svečana tišina tek jedan izravan poklič i razumijevanje jednostavnosti. Sa samim Bogom razgovaramo u molitvi. Ona je tako jednostavna, čedna, razumljiva, a opet puna sadržaja, istinita – više nego sva gomilanja rieči i razna stilska abnormalna rješenja, da se postigne moderni efekat, a taj je: da čovjek ne shvaća, što je dotični pjesnik mislio. (...) Maniti se laži, i poze i citiranja, traženja oblika: već tražiti Bit, Sadržaj, Istinu i Ljubav.“¹⁵⁵

Gotovo da bismo iz ovih redaka (a riječ je o pismu upućenom uredniku Ujeviću u godini objavljivanja prve Sudetine zbirke) mogli iščitati poetiku našega pjesnika. Jednostavnost iskaza, neposrednost u „obradi“ pjesničke teme, himničnost stiha i pogled na svijet

¹⁵⁵ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 207-208.

neiskvarenim dječjim očima odlike su koje je književna kritika već davno „detektirala“ u ovom pjesništvu. S obzirom na takva poetička načela, postavlja se pitanje autorove uklopljenosti u onodobna književna kretanja. Odgovor nam, međutim, daje jedan od likova Sudetine *Novele (Posvećene meni, vama, njima i svima onima, koji se slažu s nama)* koji na pitanje kojem književnom pravcu pripada, odgovara: „Ja? Bože. Jednostavno ne pišem. A da pišem pisao bi kako osjećam, kako mislim, a vi to nazovite sada kako hoćete. Hoćete moderni realizam – ili verizam, meni je svejedno.“¹⁵⁶ Sudetina poezija i proza pisane su upravo prema takvom „književnom receptu“.

Osamljene staze posvećene su gospodinu Mirku Kapiću, prebendaru prvostolne crkve zagrebačke. Važno je napomenuti kako je Mate Ujević u predgovoru zbirke kao moto naveo riječi Tome Kempenskog: „Hodi kud hoćeš; išti što hoćeš; i ne ćeš naći gore puta uzvišenijeg, ni dolje puta pouzdanijeg od puta sv. Križa.“¹⁵⁷ Tim riječima odzvanja cijela „sudetiana“.

„Blagoslov ljeta“

Već u prvoj pjesmi zbirke nalazimo motive koji će biti svojstveni čitavu Sudetinu opusu: Krist, priroda i sklad što proizlazi iz tog odnosa. Pjesma počiva na dvojnomo načelu – božanskom i prirodnom. Ta je dvojnost, međutim, samo prividna. Dva svijeta žive u međusobnoj svezi. Jedno se zrcali u drugom. Jedno bez drugoga ne može.

Sadržajni dualizam nalazi svoje uporište i u formalnom, oblikovnom vidu. Potvrđuje to i sam početak pjesme gdje dva svijeta „dijele“ stih: *Uz polja ide. I vlat se njiše.*¹⁵⁸ Osim što „dijele“ prostor stiha, Krist i priroda „dijele“ i prostor strofe pa je tako početni stih svojom dvojnomo strukturom najava sadržaja kojeg pjesnik razvija unutar strofe, odnosno unutar cijele pjesme.

U prva tri sekteta Kristovo se ime ne spominje izrijekom, ali je „najavljeno“ sljedećim stihovima: *Uz polja ide; Kud noge mu stupaju; A on ih obilazi / do crva silazi / i njemu*

¹⁵⁶ Sudeta, Đuro: *Novela (posvećeno meni, vama, njima i svima onima, koji se slažu s nama.)*, u: „Iz književne ostavštine † Đure Sudete“, „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 231.

¹⁵⁷ Ujević, Mate: „O pjesniku ove zbirke“, u: Sudeta, Đuro: *Osamljenim stazama*, Naklada knjižare „Herma“, Virje, 1924., str. 5.

¹⁵⁸ Zbog preglednosti svi navodi iz Sudetine lirike i *Mora* stavljat će se u kurziv.

blagoslov daje; Ljiljani sanjaju, / nekom se klanjaju ... Tek nam četvrta strofa „otkriva“: Kažu, da Hrist to s neba silazi / u pohod žita i trave.

Posljednja strofa kao da sažimlje cijelu pjesmu. Ponavljaju se stihovi iz prve i treće strofe, no sada se *različiti jače plave a ljiljani sanjaju / Njemu se klanjaju*. Priroda je u skladu sa svojim Stvoriteljem – poručuje nam pjesnik. Upravo na tematskom sloju valja uočiti podudarnosti „Blagoslova ljeta“ s krajem Wiesnerova soneta „Blago večer“: *A kad naglo presta nad ugaslim žitom / I zazuje tihe pjesme zrikavaca, / Sve je tako blago i tako čudno i pri tom / Ko da netko neznan poljima korača*. Sudeta će taj motiv razvijati kroz cijeli opus: *Kroz polja i kroz rijeke dah Božji drhtom prođe / i zaleprša tiho u ovršju u hrašću, / zrikavci svi redom zaspāše u plašću, / sve se tiho smiri i u san plavi pođe*. („Ugasio se dan“).¹⁵⁹

Svakako valja naglasiti i okvir pjesme. Prvi i posljednji stih stoje u međusobnoj svezi (kao što su to, uostalom, priroda i Krist): *Uz polja ide. I vlat se njiše. / i uvele dižu se trave*. Razvidno je kako Sudeta gradi prostor pjesme suptilnim „najavama“ pri čemu brojnim ponavljanjima podcrtava cjelovitost, kao i vertikalni ustroj pjesme: „(...) u lirici se uvođenje motiva opravdava emocionalnim razvijanjem teme. Tipična je trodijelna izgradnja lirskih pjesama u kojoj se u prvome dijelu iznosi tema, u drugome se ona razvija s pomoću pobočnih motiva ili se ističe s pomoću suprotstavljanja, a treći je pak dio neka vrsta emocionalnoga zaključka u obliku sentencije ili usporedbe (*pointe*).“¹⁶⁰

Sustav rima, kao i zrcalna struktura također potvrđuju uzročno-posljedičnu vezu dvaju „subjekta, motivirano povezujući njihove sadržaje u jedinstvenu cjelinu¹⁶¹: *Kud noge mu stupaju, / tud nanovo pupaju – / Grančice odnosno i njemu blagoslov daje, / svi se dolovi sjaje*. Osim što motivirano povezuje subjekte i njihove svjetove (naglašavajući tako njihovu međusobnu ovisnost) rima povezuje i motive prirode „oslikavajući“ svijet po Kristovu pohodu: *Različiti jače se plave, / dižu se trave te Ljiljani sanjaju, / nekom se klanjaju*.

¹⁵⁹ O dodirnim točkama Sudete i Wiesnera, odnosno Sudete i mladoliričara, više u nastavku teksta.

¹⁶⁰ Tomaševski, Boris: *Teorija književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 79.

¹⁶¹ „Rima je jedna od bitnih značajki vezanog stiha. Funkcija rime nije samo eufonijska organizacija stiha, već ona motivirano povezuje pojedine dijelove teksta i tako gradi prostor pjesme.“, u: Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2005., str. 259. „Slično je mislio i A. B. Šimić (1923.): 'Riječi treba da se rimuju onda kad se rimuju stvari. Rima je kao jek i odjek.'“ Preuzeto iz: Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 280.

Važno je spomenuti i sljedeće: „Pojavni oblici i sheme rime imaju važnu kompozicijsku ulogu. Strofa se određuje i kao sustav korespondencija rima – npr. parna rima određuje distih, ukrštena ili obgrljena katren, tri se rimovana para pojavljuju u sestini itd.“¹⁶²

U drugom i trećem sekstetu¹⁶³ bilježimo tri rimovana para: *obilazi/silazi, daje/sjaje, nestane/prestane* te *sanjaju/klanjaju, kupaju/stupaju, četa/ljeta* i to prema istoj shemi: aabccb. U prvom sekstetu rima je raspoređena prema sljedećoj shemi: abccdb (dva rimovana para) pri čemu se u petom stihu primjećuje postupak prebacivanja jedne riječi (*grančice*) u sljedeći stih. Nepodudaranjem sintaktičke i versifikacijske cjeline riječ *grančice* stilski je naglašena. U prethodnom, četvrtom stihu, ta je riječ dodatno naglašena crtom kao grafičkom oznakom stanke¹⁶⁴ – što pojačava simbolički potencijal ruba stiha. Navedenim postupcima „proširen je“ semantički i govorni potencijal pjesme.

Česti daktilski završeci: *stupaju; pupaju; nestane; prestane; sanjaju; klanjaju; kupaju*, kao i rastući jampski ritam te glagoli pokreta *ide, njiše se* dodatno doprinose ritmu što potvrđuje „muzičku kvalitetu“ ove pjesme.¹⁶⁵ O „slikarskoj kvaliteti“ pjesme svjedoči paleta boja: plavi različiti, žuto žito, zelene travke, smeđi dolovi, bijeli ljiljani, crveni makovi.¹⁶⁶ Sudeta uspješno oslikava, kolorira svoj „pjesmotvor“¹⁶⁷ u kojemu „obojana priroda“ poprima ljudske osobine (*ljiljani sanjaju*).

Prema Tomaševskom, posrijedi je jedan od osnovnih postupaka uvođenja teme: „Drugi postupak, koji se zasniva na emocionalnome momentu lirskoga razvijanja, jest svjesno nerazlikovanje subjekta i objekta. Pjesnik o izvanjskim pojavama govori kao o svojim duševnim doživljajima, miješajući svoje unutarnje dojmove i vanjske slike. Odatle stalno personificiranje prirode u lirici, pristupanje mrtvoj pojavi kao da je živa, obdarena osjećajem i umom.“¹⁶⁸

Na motive humanizirana, oslikana pejzaža nailazimo u cijelom opusu pjesnika. U zbirci *Osamljenim stazama* priroda je dominantno personificirana. Potvrđuju to i sljedeće pjesme:

¹⁶² Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 277-278.

¹⁶³ Pjesmu čine tri seksteta i dva kvinteta.

¹⁶⁴ Crta se u pjesmi ponavlja još dva puta, a autor u istu svrhu koristi i trotočje.

¹⁶⁵ Kritičar Josip Bogner uočio je kako „lirika Đure Sudete ima dva kvaliteta: jedan čisto muzički, a drugi čisto slikarski.“, u: „Izbor iz kritičke literature o Đuri Sudeti“, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 109.

¹⁶⁶ Ti su motivi česti u *Osamljenim stazama* i *Kućicama u dolu*.

¹⁶⁷ Pojam „pjesmotvor“ koristi Ljubomir Maraković u svojim književnim kritikama, a ovdje je preuzet zbog dviju njegovih osobina – zvučnosti, i „životnosti“ – osobina, koje se mogu primijeniti na Sudetino stvaralaštvo u cjelini. V. o tome: Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005., str. 254.

¹⁶⁸ Tomaševski, Boris: *Teorija književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 81.

„Molitva“, „Prikazanje“, „Ja molim ti se“, „Nedjelja“, „Dolazak proljeća“, „Sinoć“, „Djeca“, „Umiranje dana“, pri čemu je u nekoliko nabrojanih pjesama („Nedjelja“, „Dolazak proljeća“, „Djeca“) motiv humanizirane prirode „prerastao“ u temu pjesme: „Najživotnija je u lirici tema prirode.“¹⁶⁹

Uz prirodu personificira se doba dana („Žuto veče“, „Sinoć“, „Notturmo“), a kako će postati razvidno u nastavku rada, antropomorfizacija sila i pojava u prirodi trajno je obilježje Sudetina opusa. Tvrdnja također ide u prilog tezi o „slikarskoj kvaliteti“ Sudetina djela: „Personifikacija je kompleksna figura koja se od prigode do prigode realizira pomoću metafore, sinegdohe i metonimije. Ona dinamizira prikazivanje, čini ga izrazito slikovitim, sugerira animiranu viziju svijeta i kadšto fantastizira čitav iskaz. (...) U autorskom pjesništvu znak je specifične osjećajnosti i osobite prikazivačke perspektive.“¹⁷⁰

O Sudetinoj „prikazivačkoj perspektivi“ svjedoči i česta upotreba atributa i to nerijetko u inverziji što dodatno ističe atribut, ali i nijansira imenicu: *Modre stvari nemirnog sna; neke boje bolećive, žute* („Prikazanje“); *žute ruže drage* („Nebeskim stazama“); *sunce crveno* („Utrni“); *tihe puteljke; jagode zrele; sretno ljeto; mališe gole* („Djeca“); *prste procvale* („Ljubav“).

¹⁶⁹ Isto, str. 82.

¹⁷⁰ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 245.

5. 1. 1. Žuta boja – simbol¹⁷¹ nestajanja

Žuti kolorit stihova u funkciji je najave nadolazeće smrti : „Žuto prevladava na zemlji u ljeto i u jesen: to je boja zrelog klasja koje se nagine prema zemlji i boja same zemlje kad izgubi svoj zeleni ogrtač. Žuto tada najavljuje slabljenje, starost, približavanje smrti.“¹⁷²

Neven Jurica primjećuje: „Osjećaji su modaliteti duše; boje su, pak, modaliteti stvari.“¹⁷³ Valja podsjetiti kako je napredovanje pjesnikove bolesti razmjerno nazočnosti žute boje u zbirkama. Motiv se uvodi u *Pokušajima*¹⁷⁴: *cvatu žute ruže, cvatu pune tuge*. („Bogu“), dok je u zbirci *Osamljenim stazama* nazočan u sljedećim pjesmama: „Prikazanje“ (*neke boje bolećive, žute*), „Nebeskim stazama“ (*ko nad grobom čijim žute ruže drage*), „Moje noći“ (*rđaju minute / i ko blijede pergamene / islužene – žute*), „Sinoć“ (*Netko je tiho molio ono žuto cvijeće...*) te u pjesmi znakovita naslova „Žuto veče“ i to na efektnim mjestima – početku i kraju pjesme: *Žutim svijetlom odavno dogorijele su svijeće i Danas je žutim svijetlom dogorio dan*. Pjesma razvija temu nestajanja, i to sljedećim slikama/stihovima: *crnim velom ogrnuto je nebo, / zemlja i ljudi – / i cvijeće, / jer posljednje svijetlo popio je dan.; I dječji je suton ulicom prošao; danas je žutim svijetlom dogorio dan*.

U zbirci *Kućice u dolu* motiv žute boje ponavlja se u sljedećim pjesmama: „O da mi je moći“, „Carmina vespertina“ i „Pisma mojoj majci iz bolnice“. U posljednoj pjesmi spominje se tri puta: *žute na drveću grane!; Ti ne znaš, majčice draga, / naše žalosne misli / i dane uz krevete žute, / što se ko siročad stisli / o naše uvelo lice... !; Ja sam usnuo, majko, / kandilo usred sobe / i žuto cvijeće u vazi... / Nasred širokog polja / u poljskom šarenom cvijeću, / gdje bijele ptice lijeću: / moj grob!*

¹⁷¹ U tekstu se preuzima definicija simbola Northropa Fryea. Simbol se tako određuje kao „bilo koja jedinica književne strukture što se može izdvojiti radi kritičkog promatranja.“, V. u: Frye, Northrop: *Anatomija kritike*, Golden marketing, Zagreb, 2000., str. 86. U našem slučaju posrijedi je razumijevanje simbola kao motiva usmjerenog prema nutrini pjesme te „ovisnog“ o unutarnjoj dinamici teksta. Sudeta, naime, koristi sliku iz prirode (žuto kao označnica dotrajalosti/ uvelosti) koja, u kombinaciji s ostalim motivima u pjesmi (svijećama, minutama, bolničkim rekvizitima i sličnim motivima) upućuje na psihofizičko stanje lirskoga subjekta.

¹⁷² Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 829.

¹⁷³ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 133.

¹⁷⁴ „U prvom dijelu, u ‘Pokušajima’, nalaze se pjesme, koje je Sudeta ostavio u rukopisu ili ih je tiskao u časopisima i listovima, ali ih nije objavio u zbirkama, koje je sam uredio (‘Osamljenim stazama’, ‘Kućice u dolu’).“, u: Sudeta, Đuro: *Pjesme I*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 177.

Razvidna je slikovitost glagola koji ukazuju na nestajanje: dogorjeti, popiti, proći, sići. Nije stoga neobično da su žute svijeće jedan od lajtmotiva Sudetine lirike. Nalazimo ga i u pjesmi „Preko mene“: *Sve žute svijeće posmrtnički gore*. Gotovo istim stihom završava pjesma „Lišće“ iz zbirke *Sutoni: i žute svijeće posmrtnički gore...* U toj se pjesmi već u prvoj strofi uvodi motiv žute boje: *i lišće pada i ko ludo žuti*. U istoj zbirci, u pjesmi naslovljenoj „TBC“, žuta boja je eksplicitno povezana s bolešću: *Ušuljala se neke kobne noći, / i tužno posta čovjekovo lice. / Oh, žuto lice! A što može čovjek, / kad grudi kljuju neke kobne ptice*.

Kako se pjesnik približava smrti, motiv je sve učestaliji. Osobito je stoga taj motiv zastupljen u zbirci *Sutoni* (gotovo u svakoj petoj pjesmi). Pritom je u stih „prenesena“ simbolika kretanja u prirodi, pa se žuta boja uglavnom koristi u značenju gašenja, nestajanja, slabljenja, približavanja smrti: *Gasnu boje večernje / i stabla tiho žute. / Do zemlje vise oblaci / ko vlažne krpe žute;* („Sutoni“); *Hoćeš li priče o bojama, što mru, / kad lišće žuti i pada, / kad sive kiše jecaju u žlijebu...* („Slijepa djevojka“); *Uzmi svijeću, cvijeće, / pali tamjan žuti, / žalosni su puti: / meni zvona ječe – / u groblje se kreće...* („Umiranje“); *A s ugla, mračnog, umornog / vrag će ko djevojke divne / kesiti žuto zubalo / za ljude ko djeca naivne.* („Noć se nadvija tužno“); *I čini mi se, čini mi se tako, / kao da negdje u sjeni, na putu, / netko je ubro jednu ružu žutu...* („Iza moje kuće šute ptice“); *Ja sam samo žuta grana,* („Ja“); *Slomi se jedna grana / – sama? / Na zemlju / pade / – žuta.* („Strah“); *Noćas sam slušao. Negdje za kućom / hropio vjetar, pseta su vijala, / netko je lupio vratima. Svijala / žuta se grana oraha.* („Noćas“).

Zanimljivo je i u *Sutonima* uočiti žute bolničke krevete, rekvizite i sl.: *tiho dobrog Boga molim / nad samotnom vodom: / za nju, / za vas / i za onu malu braću, / što uz žuti tihi krevet / u bolnici / plaču.* („Jutarnja šetnja“); *Ondesite te žute kutije / i čaše, / bočice pune medicine; / otvorite sve prozore, / da se sve prozračí, da mi dođe miris mjesečine – / sijena iz daljine.* („Ostavite me!“).

Simboliku žute boje na sličan način koristi i A. B. Šimić: *Žuto lice: umiranje jeseni* („Žuta sjenka“);¹⁷⁵ *Crven refleks neki, te s visoka slazi / Odnekle iz vrta, licem joj se mazi, / Žučkasta se boja zasvijetli i plane / Načas, pa se gasi... il to život sane? / Sve je žuto, o žuto: soba i sjaj*

¹⁷⁵ „Teški zrak“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 115.

*dana / I svela na prozor oslonjena grana; I žut vonj da bude, zato su u loncu / Dva nevena žuta blizu svomu koncu. („Bolesnica“).*¹⁷⁶

5. 1. 2. Sudetino kršćansko nadahnuće

Marijanske pjesme čine poseban dio Sudetine lirike. Na taj se odjeljak pjesničkoga djela kritički već osvrnuo Božidar Petrač.¹⁷⁷ On je, ujedno, u antologiju hrvatske marijanske lirike *Majci, kraljici mira* uvrstio i Sudetinu pjesmu „Molitva“.¹⁷⁸ Petrač napominje kako Sudetino štovanje Marije ne potiču značajniji događaji toga vremena (Marijino ukazanje u Lurdu ili Fatimi), već njegovo nadahnuće „pokreće djetinja, sinovska povezanost s Marijom – Tješiteljicom kao što će se u nekim drugim pjesmama jasno pokazati njegovo nadahnuće vlastitom majkom.“¹⁷⁹

U zbirku *Osamljenim stazama* pjesnik je uvrstio sljedeće marijanske pjesme: „Ave Maria“, „Molitva“, „Ja molim Ti se...“ i „Pjesma Mariji“.

„Ave Maria“

Pjesma započinje invokacijom (kao, uostalom, mnoge Sudetine pjesme): *O, zaspite me, prekrijte me svega; / blagoslov Njen se neka i na me prospe.* U Bogorodici subjekt pronalazi utjehu: *Ruka je moja umorna i trudna, / da k njoj se dignu. Ja ne mogu više.*

Kao i u prethodno tumačenoj pjesmi, subjekt je „uronjen“ u krajolik, tj. izražava želju za sjedinjenjem s Prirodom, tražeći pritom pomoć od *žita, trave, djece naše Gospe.* Vidimo kako u prirodi pronalazi braću: *O primite me, prekrijte me, braćo! / Neka me uz vas Njena Milost prospe, / kad kraj vas prođe sjajna s onog brijega / – žito, / o, travo, / djeco naše Gospe! U*

¹⁷⁶ Isto, str. 90.

¹⁷⁷ V. Petrač, Božidar: „Sudetina marijanska lirika“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 25-31.

¹⁷⁸ *Majci, kraljici mira: antologija hrvatske marijanske lirike*, prir. Božidar Petrač, Informativni centar Mir Međugorje, Zagreb, 1998., str. 25-26.

¹⁷⁹ Isto, str. 29.

tome prepoznamo trag sv. Franje, koji je u pjesmi izrijekom spomenut: *Jecaj u ptica kog slušamo slijepo / ne ćuteć kroza nj glas Asiškog sveca*. Pjesma razvija temu nejakosti, malenosti ljudskoga stvora u odnosu na Božje stvaranje. Sličnog je ugođaja i „Molitva“ u kojoj svako stvorenje slavi Boga.

U obliku molitve ispjevana je i pjesma „U jesen“. U njoj niz imenica stvara dojam božanskog hoda: *Bože, Ti što obilaziš sada / poljima, šumama, cestama, / dolima, gorama, klancima*. Brojna nabranja – asindetoni, ponavljanja – *svuci, svuci i s mene*, sintaktički paralelizmi: *i daj, da i moja noga / daj, da i moje srce* dodatno doprinose jakom emocionalnom naboju te pjesme.

„Ja molim Ti se...“

Početni stihovi pjesme mogli bi nas podsjetiti na Šimićeve „Mariju“ koja započinje: *Marijo, ja u tebi gledam svoju majku*, no ta se pjesma svojim jezgrovitim, odmjerenim stilom bitno razlikuje od Sudetine „himne“. Osim toga, riječ je o različitim očištima: subjekt Šimićeve pjesme gleda iz „Marijinih očiju“ pokušavajući shvatiti njezinu tragediju, dok se u Sudetinoj pjesmi subjekt Mariji utječe.

Svečanom, himničkom karakteru stiha dodan je ispovjedni ton tako da imamo dojam kako pjesnik piše Mariji pismo, ne zaboravljajući u svojoj molitvi spomenuti dječake, djevojčicu, bor, sjenicu...: *Ja molim ti se, / dobra gospo Marijo, / za suton mojih blijedih obraza / i ono malo, nezaštićeno srce, / u kojemu svake noći tinja po modri žižak / za maloga Isusa / i moju staru majku*.

U pjesmi su prisutna brojna ponavljanja. Tako prva dva stiha *Ja molim ti se, / dobra gospo Marijo* čine okvir pjesme. Posrijedi je prstenasta izgradnja lirskoga teksta: „Prstenasta je izgradnja jedan od načina zaključivanja pjesme. Povratak polaznomu motivu događa se nakon razvijanja toga motiva unutar pjesme. Stoga se njegovo značenje na kraju obogaćuje asocijacijama koje su u samoj pjesmi, pa verbalna formula koja se vraća zvuči na nov način. Uostalom, prstenasta se izgradnja često provodi i unutar pjesme, npr. svaka strofa može biti prsten.“¹⁸⁰

¹⁸⁰ Tomaševski, Boris: *Teorija književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 89.

Isto nalazimo u Sudete. Kada se (u varijantama) ponavljaju na početku strofa, navedeni stihovi stvaraju male pripovjedne cjeline – prstene: *Molim ti se, / molim Ti se, dobra gospo Marijo, / za onog malog seoskog dječaćića, / koji je ostao nekoliko godina iza mene – / u našoj kući iza šume; s pticama / i suncem preko rodni ograd – / u livadama, poljima i šumama / kraj onog hrasta, gdje je ptice tražio, / kod one rijeke, gdje je često sanjao...*

Razvidan je franjevački doživljaj povezanosti i jedinstva svih stvorenja. Priroda je personificirana. Na djelu je prozopopeja: *„i pitaju me tada grane zelene: / kud su ti, oči, brate, uvele, / kud su ti, brate, lica umorna; / zar ti je duša bolna, sumorna / zar ne znaš više našeg govora? To nije osamljeni slučaj stilske figure prozopopeje. Tako u pjesmi „Molitva“ zvončići progovaraju: Jer čujem, gdje preda mnom plodovi pucaju, / žita se truse, zvončići kucaju: / „Zdravo Marijo, milosti puna“.*

Dijelovi pjesme „Ja molim Ti se...“ pisani su u lirskom desetercu, stihu narodne poezije: *U hladu našem izvor studeni / na njem je majka čedo zibala / zelen se grana tiho gibala / i zelen grana i izvor studeni. I ovdje sve vrvi od života: ... kućice i lađice, / koje se mirno njišu / na dlanu malog jezera / sa suncem na dnu, ali i neobičnih slika: Za one moje male, bijele ruke, / koje sam zaboravio u jednom vrtu / među jorgovanom¹⁸¹, bijelim ružama.*

Kraj pjesme je efektan: pjesnik moli Mariju da se sretne s Isusom za kojega kažu *da je sjećanje na djetinjstvo.*

„Preko mene“

U pjesmi upoznajemo i drugo Sudetino lice – ono izmijenjeno bolovima i trpljenjem. Impresionistički ugođaj prirode iz prethodne pjesme zamijenjen je motivima *noći, trudnih duša, šumom briga, umorenih zora, razorenih lađa*, ali i *dječjeg srca*. Nailazimo i na svijet u pomalo čudnoj dispoziciji: *Preko mene teku noći pune zvijezda - / vjetrovi u crnom polusnu života.*

¹⁸¹ Motiv jorgovana provlači se i kroz *Kućice u dolu: kao miris svježih, plavih jorgovana, / kad se prospe baštom po vjetarcu lako...* („Htio bih“). Prisutan je i u Sudetinoj prozi. U *Moru* je, primjerice, naziv prvog poglavlja „Grana jorgovana“. Zanimljivo je da taj motiv bilježimo i u Nazorovoj *Halugici* u kojoj kritičar Boro Pavlović nalazi dodirne točke s *Morom* (Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005.).

Sličnu sliku nalazimo u A. B. Šimića (koji je također bolovao od sušice): *Mi potonemo u crn ponor snova / i snivamo da svi smo davno pomrli / Već bezbroj ljeta ležimo / Preko nas / u trku idu neba oblaci / Preko nas / u vječnost se bez konca dani noći ruše* („Bolesnik“).¹⁸² Podudarnim motivima noći, vjetrova, kao i urušavanjem/nestajanjem lirskog subjekta, dvojica se pjesnika „dodiruju“ na prostoru još jedne Šimićeve pjesme: *Kroz moje noći idu mračni usamljeni nemiri / (...) Kroz moje noći idu sjenke prazni vjetrovi / jad i mir i tišina umornih časa / (...) U beskrajnosti tonem i moje se misli u nju ruše* („Pjesma“).¹⁸³

Grafički ustroj Sudetine pjesme podupire osnovnu temu umora, boli, osamljenosti i tereta koji oni sobom nose. „Razlomljenost“ pjesničkog subjekta dodatno je naglašena versifikacijskim postupkom „pucanja stiha“¹⁸⁴: pjesnik tako gradi katrene da bi ih potom razlomio gomilajući imenice u zasebne stihove, stvarajući prostor pjesme u kojoj se svijet suprotstavlja subjektu.

Riječ je ovdje i o svojevrsnoj uzlaznoj gradaciji: „Kada se ostvaruje kao pojačavanje izraza (...), govori se o klimaksu ili uzlaznoj gradaciji – gradatio ascendens. (...) Konkretni diskurzivni učinci gradacije su emocionalno bojenje izraza, širenje (amplifikacija) iskaza i predočivanje slijeda razvoja kakva događaja ili procesa.“¹⁸⁵ Iz tog postupka iščitavamo „protočnost“ noći: *gasnu, strasna, blijeda, ženska vela / noći, / kuće, / ljudi, / tijela*, ali i „teret urušavanja“ što ga podnosi subjekt: *u mene tonu, u me se ruše / bolnice, / crkve, / sirotišta, / tmuše*. Teret mu pričinja i vlastita duša, jer i nju nosi.

A. B. Šimić slikovito opisuje to stanje: *Kad prispijemo koncu / duše će nam biti pune bola / kao zdenci vode* („Put“).¹⁸⁶ *Neuzdrman CREDO* Sudetinu bol ipak čini podnošljivijom: *ostavih samo / dušu, koja voli. / I nju sad nosim. A s njom i sve boli: / ljude i djecu, bolnice i crkve, / radosti, tuge, umore i noći, / krvavi posmijeh, razorene lađe, / krhke jarbole, posmrtničke svijeće / dječije srce: vedar pogled na sve, / neuzdrman CREDO / –i Tebe*.

Jezgrovito je zaključio Ivo Horvat: „Smireni bol jest osnovna nit njegova mišljenja i osjećanja, i ona se vuče njegovim djelima već vrlo rano.“¹⁸⁷

¹⁸² Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 71.

¹⁸³ Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 108.

¹⁸⁴ Izdvajanjem riječi u zasebne stihove postiže se jači emocionalni naboj pjesme., u: Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2005., str. 201.

¹⁸⁵ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 126.

¹⁸⁶ Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 111.

¹⁸⁷ Horvat, Ivo: „Fragmenti iz pisama † Đure Sudete“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11, str. 247.

Valja naznačiti kako u Sudetinim molitvenim stihovima nalazimo sličnosti sa stihovima još jednog hrvatskog pjesnika. Riječ je o Tončiju Petrasovu Maroviću. Naime, „religiozni portret” toga pjesnika sasvim sigurno bi se mogao primijeniti i na Sudetu: „Vjera mu je bila nutarnji doživljaj, a nipošto forma, vanjština. Zapravo, od „vanjskosti” je, pa i obredne, ponekad zazirao. Nisu ga puno zanimale dogme i obredi, bježao je od uhodanosti, no zato mu nisu bile manje doživljene religiozne misli i osjećaji.”¹⁸⁸ Marovićeva „Molitva bolesnika”, primjerice, prožeta je upravo takvim „svjetopogledom”: *Počinjem ovo jutro s Tobom / Utječući Ti se / da ga počneš drukčije no jučer / da bol umine a smrt se odmakne / i Ti da budeš bliže / toli bliže i blizu / da bol nema mjesta a smrt prostora / dok si Ti tako uza me / u meni / s kraja na kraj kože / kozmosa.*

Za stihove iz njegovih posljednjih zbirki (*Osamica, Moći ne govoriti, Smokva koju je Isus prokleo* i *Oče naš*) Šimundža će ustvrditi: „U njima se osjećaju kršćanske misli, molitve i predanja – religiozna i tiha kao ono u najintimnijim tišinama Đure Sudete.”¹⁸⁹ Sudeći po Šimundžinom religioznom portretu pjesnika, Marović je, poput Sudete, na tragu Jakovljevićevih kršćansko-humanističkih nazora. Razvidno je to nadasve u njegovim pjesmama molitvama: ..., *visoko moje srce čuvaj / ne suši ga i ne smanjui me / radije svrši sa mnom / pomogni mi ponekad / da podnesem bol i strah svoj / sebe / do nekasnog časa smrti moje / Amen. („Oče naš”).*

Posljednje pjesme zbirke *Osamljenim stazama* („Ljubav”, „Umiranje dana” i „Žuto veče”) najava su pjesničkih preokupacija u sljedećoj zbirci.¹⁹⁰ U pjesmi „Ljubav”, primjerice, „nosivi” su motivi samoća, bol, slutnja („Nepoznat Netko”) i strah. Pisana u ekspresionističkoj maniri razlomljena stiha, ali i razlomljenog lirskog subjekta, ta je pjesma svojevrsni rekvizitaraj trajnih odrednica Sudetina pjesništva i njegove fantastične pripovijesti *Mor*.

¹⁸⁸ Šimundža, Drago: „Pjesnički i religiozni portret Tonča Marovića Petrasova”, u: „Crkva u svijetu”, Vol. 28, no. 4., 1993., str. 416., URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=80657 (18. 06. 2013.)

¹⁸⁹ Isto, str. 422.

¹⁹⁰ Tema prolaznosti i smrti kojima pjesnik „zatvara” prvu zbirku nalazimo na samom početku *Kućica u dolu*. Svjedoče o tome i znakoviti naslovi pjesama: „Misao na smrt”, „Prolaznost”, „Čežnje i bolestan mladić”.

„Umiranje dana“

Početni stihovi pjesme (*Smirili se glasovi / modre neizvjesnosti dana.*) najavljuju smjer razvijanja osnovne teme. Dokazuju to i polisindetonska nabrajanja veznika *i*: *I tišina / ko neke utruđene duše; / i zvona već ne zvone / preko zamrlih tornjeva, / i šume već ne šume – / ne uzdišu / za crvenim bokorima zvijezda.* Ugođaj dana što ide svome kraju na taj način je „zadržan“, produžen u trajanju: „... Kada je u pitanju veznik *i* stvara se i velika napetost, produžava vrijeme: kako veznik *i* obično vezuje dva zadnja članka u nabrajanju i tako zapravo označava kraj nabrajanja, njegovo višestruko korištenje produžava vrijeme: nabrajanje nikako da završi.“¹⁹¹

Dojmu laganoga umiranja dana pridonose i etimološke figure, gramatički paralelizmi: *i zvona već ne zvone / i šume već ne šume; i sluša / i prisluškuje*, ali i atributi (*utruđene duše, zamrli tornjevi*). Cijela pjesma građena je na načelu ponavljanja i gradacije.

Osim na razini forme, gašenje dana „pratimo“ i u motivskim sklopovima koji ovdje figuriraju kao simboli nestajanja. Riječ je o smirivanju glasova, velikim povorkama oblaka, miru i tišini, odnosno izostanku zvonjave zvona i šumora šuma. Dan, zapravo, *pod nekim tajnim i nepogriješivim zakonima* slijedi svoju putanju sve do posljednjega stiha kada *nestaje u vječnost.*

Zanimljivo je napomenuti da je u svakoj trećoj pjesmi ove zbirke nazočan osjećaj boli, a u jednakom omjeru tišina „nastanjuje“ Sudetine stihove. Radi ilustracije prenosimo neke stihove/slike boli i tišine: *Ne mogu – bol je moja uzaludna, / ja ćutim, kako nekuda sve više / ruka je moja umorna i trudna.* („Ave Maria“), *–Ja sam obolio teško, Marijo, majko moja, / i ne znam, da li će ikada bolovi moji proći.* („Pjesma Mariji“), *Golgota. Povorka boli / i jedna hostija bijela* („Nedjelja“), *U mrak se ruše i nestaju: / beznadni, bolni sati.* („Utrni“), *Ti ne shvaćaš što to znači: / biti sam i biti bolan, / kad se zreła žita truse (...)* ***Živjeti od boli svoje, / ljubiti boli*** – *i u boli / umirati poput niti / paučine, kad se rosa / kao biser po njoj spusti –* („Notturmo“), ***ja volim boli, kad bdi i kad se stiša, / jednako volim kao radost bijelu.***¹⁹² („Ja volim“), *Svanuo dan pun tuge, umora i boli, / a misli šute, tek srce umorno bije.* („Dan“), *Ušutjele se stijene suncem polite / i soba. (...)* *Tiho dršću dvije tople zavjese.* („Prikazanje“),

¹⁹¹ Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2005., str. 246.

¹⁹² Istaknula M. I. T.

Psssst...psssst... / tiho... tiše / skini ovo tužno velo! – („Notturmo“), A od nikuda u meni glasa, / da viknem; ili da se propnem, / ili barem da molim („Tat“), Tišina i mir. Kiša šumori sve jače, / a duša dršće s jesenjim danom što plače. („Dan“), Kroz tihe puteljke poljupce sije / podnevno sunce. („Djeca“), Tihopržam prste procvale / i idem sam – – („Ljubav“).

Iz ovih je stihova razvidno kako znatan broj Sudetinih pjesama tematizira nemoć lirskog subjekta/pjesnika pred bolešću i samoćom. Te su pjesme samoispovijest bolnika koji u božanskom nalazi duhovnu snagu – *radost bijelu*. Potvrdu za to nalazimo u pismima pjesnika. Ona su, poput pjesama, pisana u istom registru: „Meni je jako teško. Imam bolove u glavi, rukama i nogama, a naročito na desnoj strani pluća. (...) Da nisam katolik, ubio bih se, jer je teško biti bolan i biti sam; biti mlad i biti star, biti tužan i samo tužan. Teško je ne imati nikoga; (...) Ja nalazim mnogo utjehe u tišini. Dan mi nije toliko liep, koliko večer i noć. Volim, kad se ugase svietla i kad je sve tiho – tiho da se ni vlastito disanje ne čuje.“¹⁹³

U pjesništvu se iščitava oprečno stajalište prema boli: subjekt joj se opire, ali je i prihvaća, „ljubi“. „Svjetla strana“ noćne osamljenosti u njezinu je katarzičnu djelovanje; pjesnik se susreće sa sobom i bol kanalizira u pjesmu. „Svakidašnja jadikovka“ tako postaje i njegova utjeha.

Isto nalazimo i u A. B. Šimića: *Ja pjevam sebe kad iz crne bezdane i mučne noći / iznesem blijedo meko lice u kristalno jutro / i pogledima plivam preko polja livada i voda / Ja pjevam sebe koji umrem na dan bezbroj puta / i bezbroj puta uskrsnem (...).*¹⁹⁴

¹⁹³ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 285, 250.

¹⁹⁴ Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 64.

5. 1. 2. 1. Uspravljenosti i utonuća

Ovdje valja upozoriti na ustroj Sudetina pjesničkog svijeta, njegovih polova u percepciji zemlje i neba, realija i Transcendencije. Bilježimo „kretanja“ koja se (u većoj ili manjoj mjeri) protežu cijelim djelom. U zbirci *Osamljenim stazama* na više mjesta nailazimo na pokrete uspravljene prema zemlji (poput utonuća, urušavanja) ili prema nebu (poput zaziva). Tako, primjerice, čitamo: *O, zaspite me, prekrijte me svega*, („Ave Maria“), *pa sad čist i vedar hrlim dobrom Bogu / i sve više tonem sred oblaka sivih* („Nebeskim stazama“)¹⁹⁵, *U mrak se ruše i nestaju: / beznadni, bolesni sati. (...) A jutrom, kad sunce crveno / na moj će krevet pasti –* („Utrni“), *kad se zvijezde s neba truse / ko bokori modrih ruža / i noć silazi i noć gazi / preko trave, kroza šume / i ulazi u kuću mi –/ i ulazi tako: u me.* („Notturmo“). Razvidan je i „simbolički paralelizam“ tih urušavanja i već spomenutih dogorijevanja, gašenja – budući da i jedno i drugo simbolizira nestajanje lirskog subjekta.

Brojniji su, međutim, primjeri „uspravljenosti“ prema nebu, odnosno vertikalnog ustroja pjesničkog svijeta. Dominantna kompozicijska osnovica zbirke *Osamljenim stazama* biva vertikalna u odnosu Ovostranosti i Onostranosti. Tako u pjesmi „Nedjelja“ čitamo: *Nedjelja. Proljeće. Podne. / Veselo zvona zvone. / Jabuke u nebo rone / i sipaju cvjetove plodne.*¹⁹⁶ Posrijedi je svojevrsan „trokorak“ neba i zemlje.

Simbol neba iščitavamo kao „**izravno očitovanje transcendencije**, moći, vječnosti i svetosti: ono što nijedan smrtnik sa zemlje ne može doseći. Biti **uzdignut**, nalaziti se **gore**, izjednačuje se s *biti moćan (u religioznom smislu riječi) i kao takav biti ispunjen svetošću...*“¹⁹⁷.

¹⁹⁵ U prvoj pjesmi „Sutoni“, istoimene zbirke zamjetna je „obrnuta“ slika: *Do zemlje vise oblaci / ko vlažne krpe žute; / do zemlje vise oblaci / i podmuklo se ruše / po mislima u vrućici –/ na trudne, trudne duše.*

¹⁹⁶ „Kao simbol života, i jer je u neprestanom razvoju i uspinjanju prema nebu, stablo evocira cjelokupni simbolizam uspravnosti: takvo je stablo Leonarda da Vincija. (...) Budući da mu korijenje ponire u tlo, a grane mu se dižu u nebo, stablo se općenito smatra simbolom veza koje se uspostavljaju između neba i zemlje.“, u: Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 627.

¹⁹⁷ Isto, str. 427.

Usp.: „Nebo je Božje prebivalište: nakon što ga je Bog razastro poput šatora, on je nad njegovim vodama sagradio svoje dvorove (Ps 104,2 sl); odatle se on zna vinuti i jezditu nad oblacima (Ps 68,5.34; Pnz 33,26) a glas mu se razliježe nad velikim vodama, u lomljavi oluje (Ps 29,3). (...) On je istinski Bog neba. (Neh 1,4; Dn 2,37).“ u: *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 678.

5. 1. 2. 2. Zvona i ruke – „duhovne spojnice“

Na motive zvona i ruku nailazimo i u *Pokušajima*. Zvona su, primjerice, lajtmotiv toga ciklusa („Podnevna slava“, „U aleji“, „Jutro“, „Blagoslov duše“, „Buna o podne“, „Sprovod“, i dr.). Razvidna je simbolička povezanost subjekta i zvona kao „glasnika“ duhovnoga svijeta: *Kad Bog se javlja uz zvona, što ječe, / I čudna radost tad u srcu cvjeta.* („Neizvjesnost“). Motiv ruku nešto je slabije zastupljen („Popodne“, „Na domu“, „Povici u noći“, „Uzdigosmo ruke blijede“).

Zbirka *Osamljenim stazama* također je „uspravljena“ prema nebu: *Zazvonila su zvona: / uvinulo se nebo. / (...) A Božje ruke siju / sve neko sitno sjemenje, / i novi život ključa, što nebo nam ga daje / pa sve se tako gibaju / i pjevaju i zibaju / nebo – ruke / grane.* („Proljeće“); *Čuj! Negdje sjetno odbijaju zvona, / ljiljani zlatnim zvončićima truse.* („Ave Maria“); *Ni sam ne znam kako, / dižem / dvije ruke ko dva bijela cvijeta / i molim.* („Prikazanje“); *Sve si ruke već mi spleo / i moj život u crn veo / zaodjeo i zavio – / pusti da mi noći ove / slobodno se u vis dignu, / da do plavih zvijezda stignu – / pusti noćas moje snove!!* („Notturmo“); *Raširih ruke, o večeri, propni / sva bijela jedra, sve milosti svoje, / ugasi crnih mojih čežnja boje – / digni me u vis, u svemir me popni! (...) U nebo teku, i u nebo svite / moje su ruke. Bog će danas u me! .. / (...) Raširih ruke, skrivajte se u grudi, / u nebo silnih zvijezda ja se gubim.* („Raširih ruke“); *Selo je podiglo ruke / u nebo. Zvonik je stao. / Vrškom je u oblak pao / i svetačke izvodi zvuke. / Ptice su u čudu stale / i gledaju. Oblak se kreće, / a za njim miriše cvijeće, / trunu se latice male / I gle – nebo se njiše. / Odlazi sjeta sa kuća / sumornih. Dižu se pluća. / To proljeće u njima diše.* („Dolazak proljeća“).

Sliku sela koje podiže ruke u nebo pjesnik je „uveo“ u *Pokušajima*, no ona je tu modificirana. Budući da pjesma razvija temu dolaska jeseni, pokret ruku uvis sada je popraćen *skidanjem sunca*: *Selo se prenulo / nekud je krenulo / ruke mu do sunca stigoše / i sada ga skidaju, / snagu mu kidaju / na oltar što jeseni digoše.* („Jesen“).

Valja ovdje zastati na simboličkim spomenutih motiva: „Nebo se često predočuje zvonom (...)“¹⁹⁸ „Od VII stoljeća nadalje u Italiji je upotreba zvona gotovo redovita praksa radi

¹⁹⁸ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 427.

sazivanja vjernika na liturgijske čine, (...)¹⁹⁹; „U kršćanskoj liturgiji uzdignute ruke označuju zazivanje višnje milosti i otvorenost duše Božjim dobročinstvima.“²⁰⁰ U biblijskoj teologiji „Gesta ruke izražava poriv duše: radost (2 Kr 11,12), jad (Jr 2,37), blagoslivljanje (Post 48,14), zakletvu (Post 14,22), a nadalje molitvu i klanjanje (Ps 28,2; 1 Tim 2,8; Job 31, 27); (...).“²⁰¹ Sklopljene u molitvi ili uspravljene prema nebu ruke su u Sudetinoj lirici svojevrsna „duhovna spojnica“ zemaljskog i transcendentnog.

Na simboliku zvona u Sudetinom pjesničkom opusu davno je upozorio i Ton Smerdel: „Ima jedna rieč, koja se stalno ponavlja, od prilike u više od trideset pjesama u 'Pokušajima', a u kasnijim pjesmama još jedanput toliko, a to je rieč z v o n a. Ta zvona, on osamljen, bolestan, duhovno radostan, skrušen ili zdvojan čuje u svojoj samoći i bilježi njihove zvukove, oni ga odkupljuju i u raznim inačicama bude njegovu lirsku maštu. Ti zvukovi su jutarnji, podnevni i večernji, ti zvukovi nisu samo angelusi, oni su budjenje onog zapretanog u duhu, gdje se čisto lirsko ujedinjuje s molitvom. (...) Od tih vanjskih zvukova Sudeta ulazi u dubine, pa od P o k u š a j a do svojih najboljih pjesama simbolika se zvona razvija i kroz aliteraciju (II. 180: 'Radosno zvone zvonovi') blaži njegovo bičevanje duha i srca preko tjelesnih patnji. Ta zvona nisu samo ukras, ona su potreba, ona u prvim pjesmama ne znače religioznu potrebu i poziv, ali sve dalje i dalje ona zvone i prate čitaoca, koji tek tako može shvatiti Sudetu i pratiti ga u njegovoj katarzi.“²⁰²

Prema svjedočenju pjesnikova brata Mate, zvona su predstavljala lajtmotiv njihove svakodnevice: „A kada bi s crkvenoga tornja zamnio mekani glas zvona na pozdrav Gospi, ustali bi pobožno i sklopivši ruke molili bi u zboru djetinjim svojim glasovima 'Anđeo Gospodnji'.“²⁰³ Iz svega navedenoga ne čudi učestalost (sadržajno srodnih) motiva zvona i ruku u pjesničkom djelu.²⁰⁴

¹⁹⁹ *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 593.

²⁰⁰ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 567.

²⁰¹ *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 1118.

²⁰² Smerdel, Ton: *Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 185.

²⁰³ Sudeta, Mato: „In memoriam“ u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 236.

²⁰⁴ Pjesnik je po učestalosti motiva zvona blizak mladoliričarima: „Suradnici 'Mlade hrvatske lirike' opisuju najradije dvorce, fontane, balkone, koridore te jutarnje i večernje pejsaže, što su naučili od Domjanića, Vidrića, Begovića, Matoša i Dučića. Najčešća je tema zvonjava zvona (u Häuslera tri puta, u Milkovića tri puta, u Ujevića tri puta, u Wiesnera dva puta).“, u: „Hrvatska prosvjeta“, Zagreb, 1914., broj 6-7., str. 356. Na motiv ruku također nailazimo u antologiji *Hrvatska mlada lirika*. Usp. pjesme Milana Vrbanića.

Sudetinu prvu zbirku karakterizira nekoliko tematsko-motivskih lanaca koje čine pejzažni motivi, kršćanski simboli/“duhovne spojnice“ te motivi nestajanja, smrti. Pritom se pod pojmom „lanac“ želi naglasiti povezanost i „protočnost“ motiva i tema u autorovom stvaralaštvu. Kako će poslije postati razvidnim, riječ je o svojevrsnom isprepletanju motiva, ali i njihovom „nasljeđivanju“ iz zbirke u zbirku, sve do konačnog „motivskog okupljanja“ u fantastičnoj pripovijesti *Mor*.

Na djelu je, dakle, oslikavanje i „ozvučivanje“ Prirode koju pjesnik redovito dovodi u svezu sa Stvoriteljem te, povezano s tim, sjedinjenje lirskoga subjekta s Prirodom; zatim slavljenje te iste Prirode, Stvoritelja i Bogorodice – slavljenje koje u pjesmama najbolje dolazi do izražaja u molitvama, kako je to uočio Ljubomir Maraković: „... da su najljepše njegove pjesme baš one, gdje se je uspeo do duboke produhovljenosti dobrog kršćanina i Božjega pjevača, i da je on ujedno u tim pjesmama dosegao divnu naivnost, bezazlenu iskrenost i jednostavnu smirenost jednoga Verlainea.“²⁰⁵

Sudeta je, paradoksalno, i pjesnik nestajanja, umiranja, utruća, dogorijevanja i šutnje. Pjesnik tihih, melankoličnih čuvstava „na rubu zvuka“. Pjesnik boli, slutnje i straha. „Pustinjak s „Osamljena otoka“²⁰⁶, razlomljen u svojim nagnućima.

Razložno je stoga zaključiti kako je zbirka *Osamljenim stazama* himna Ovostranosti, ali i svojevrsno prizivanje Transcendencije – bilo da ju slavi, ili pak traži pomoć pri tjelesnom nestajanju, iščeznuću, odnosno „prelasku na drugu stranu“. Sudetina lirika tako „iz psalmične vedrine djetinjstva prelazi u sutonski spokoj, jesenski štimung bolesti, te završava s oslobađajućim zazivanjem smrti.“²⁰⁷ Kretanja po „vertikali“ zemlja – nebo, u drugoj su zbirci „transcendirana“ u hod prema smrti koja, kako je to izvrsno uočio Neven Jurica, predstavlja „transfer koji uvodi u onostranost i pred kojim blijede ovostrana bića (...).“²⁰⁸

²⁰⁵ Maraković, Ljubomir: „Sudetina ostavština“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 244.

²⁰⁶ Pjesnik tako naziva sam sebe. Vidi: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 181.

²⁰⁷ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 127.

²⁰⁸ Isto, str. 139.

5. 2. *Kućice u dolu*

„Zbirka se pojavila s kraćim predgovorom u kojem je Jakovljević nastojao što sažetije portretirati Sudetinu osobu i djelo. Nije propustio istaknuti: ova zbirka, za razliku od „Osamljenim stazama“, kao centralni motiv uvodi smrt. Smrt i lirski subjekt – to je dominantna relacija ali postavljena u temelju različito od očekivanja svakodnevne recepcije. Prije svega, smrt se spaja s čudesno intenzivnim osjećajem nostalgije.“²⁰⁹

Već u drugoj pjesmi zbirke, „Misao na smrt“, pjesnik gradira svoj odnos prema smrti. Tako na samom početku piše: *Ima dana kad sve tako jako zavolim, / da od čuda i cvijeće procvate.* U trećem katrenu taj je osjećaj neznatno promijenjen: *Ima dana, kad sve potpuno zaboravim, / pa ne mogu biti više grub ni zao,* da bi sam kraj donio razrješenje: – *ima dana, kad osjetim jasno: da ću – / naskoro mrijeti!*

Ako na Sudetinu liriku primijenimo Baudelaireovu izjavu o značenju riječi u pjesničkom opusu,²¹⁰ već ćemo po naslovima pjesama uočiti kako je zbirka *Kućice u dolu* ozbiljnija i produbljenija u boli od prve zbirke te kako je nazočnost smrti ovdje naglašenija. Navest ćemo samo neke od naslova: „Misao na smrt“, „Prolaznost“, „Čežnje i bolestan mladić“, „Bol“, „Smirenje“, „Finale“.

„Prolaznost“

Osjećaj nostalgije na koji nas upozorava Neven Jurica posebno je „vidljiv“ u pjesmi „Prolaznost“. Ponavlja se i česta slika iz prve zbirke: *Dan je umro. / Dan nujan, mrk i samotan.* Aliteracijom niskog i tamnog glasa *m* postignut je dojam tmine. Tamnom prvom stihu suprotstavlja se ipak nešto svjetliji drugi stih (glasovnom materijalnošću svijetloga

²⁰⁹ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 137.

²¹⁰ „Da bismo zagledali u dušu nekog pjesnika, u njegovu nam je djelu potražiti one riječi koje najčešće dolaze. Riječ odaje ono čime je on opsjednut.“ Preuzeto iz: Friedrich, Hugo: *Struktura moderne lirike*, Stvarnost, Zagreb, s. a., str. 49.

suglasnika s)²¹¹: *Po crnome luku noć se s neba spustila*. Motiv noći što se „spušta“ „podcrtan“ je i gomilanjem imenica pri kraju katrena: *Mru ceste, kuće, ljudi i zvijezde - / u oblacima mjesec zamotan*. Kao u prvom stihu, i ovdje je na djelu silazna gradacija: „Kada se pak ostvaruje kao ublažavanje izraza (...), govori se o antiklimaksu ili silaznoj gradaciji – *gradatio descendens*. Ta figura može obilježavati pojedine segmente iskaza, ali može se prometnuti i u uporišno načelo njegove kompozicije. Uvijek pretpostavlja uspoređivanje i isticanje.“²¹² U ovom slučaju istaknuta je tema prolaznosti.

Jedini glagoli te strofe *umrijeti, spustiti se* potvrđuju postavku. Zanimljivo je uočiti kako pjesnik vertikalno „spušta“ noć *po crnome luku*, tj. najprije umiru *ceste, kuće* i *ljudi*, a potom tek *zvijezde* i *mjesec*. Kraj dana transponiran je u lirski subjekt: *Dan je umro. Ćutim ga u sebi. I u očima*. „Sve je, dakle, pomaknuto u apstraktniju dimenziju – u duhovnost. (...) I ondje gdje izgleda da se doista pojavljuju realije, lirski subjekt zapravo komunicira s osjećajnom biti tih realija. On ni jednom ne izlazi iz sebe. Ono što je destilirano u osjećaju u zbiljnosti je prošlost. Na stanovit način tu se susrećemo s onim što se u augustinskoj filozofiji zove subjektivno vrijeme.“²¹³

Ispravnost Juričine opaske potvrđuju i stihovi: *I osjećam, gdje mi život, još pred čas svež, postaje tek / sjećanje: / pričanje o mjesecu, o zlatnom prošlom juče, / o noći, što se spuštati počima*.²¹⁴ Prebacivanjem riječi *sjećanje* u zaseban stih dodatno se ističe nemoć subjekta pred neumitnosti vremena: *Dan je umro. Ja mu ne znam broja: / koji je; ni imena – ni smisla bitka njegovog*. Ovi stihovi naglašavaju kružnu strukturu pjesme, ali i kružno shvaćanje vremena, podsjećajući tako na nietzscheansku teoriju vječnog vraćanja koju je mladi Sudeta poznavao.²¹⁵

²¹¹ „Aliteracija suglasnika s može se naći u opoziciji s aliteracijom najnižeg suglasnika – m; takve opozicije u pravilu sinestetski materijaliziraju sukob svjetla i tame, vedrih i tamnih tonova.“, u: Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, FF press Zagreb, 2005., str. 263.

²¹² Bačić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 126.

²¹³ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 139. Sv. Augustin, naime, prošlost i budućnost izvodi iz sadašnjosti. Prošlost, primjerice, shvaća kao pamćenje u sadašnjosti, a budućnost kao iščekivanje u sadašnjosti. Problem vremena tako je psihološko-subjektivne pozadine. Isti problem analizira i s ontološko-teološkog gledišta. Usp. Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., i Čagalj, Ivan: „Vrijeme u filozofiji Aurelija Augustina“, u: „Crkva u svijetu“, Vol. 13, No. 1, 1978., str. 52-58. URL: <http://hrcak.srce.hr/90448> (09. 05. 2015.)

²¹⁴ Prema teoretičaru književnosti Emilu Staigeru, u podlozi je lirskoga stila upravo sjećanje. V. Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 15-81.

²¹⁵ „Svršiti znači započeti. (...) Odlaziti znači vratiti se natrag. Ne, ja se ne ću vratiti. Ne, ali ću ipak ići istim putem kao i dosada. Zar ne, da mi ipak kružimo? Centripetalna sila ne da nam unutra. Tko je ta centripetalna sila koja ravna naše kruženje? Mi! Da, mi smo! I nikad se ne ćemo vratiti u centar – ne!“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II*

Slika dana koji umire odgovara preobrazbi nekad svježeg života u sjećanje.²¹⁶ Kategorije sadašnjeg i prolaznog za pjesnika gube smisao (*I meni je svejedno zato – potpuno svejedno, / kad padne noć i dan ko mrtvac prođe!*), stoga se on „nastanjuje“ u sjećanje o životu kakav je nekad bio (*Jer osjećam, za sve, što imam: da je bilo.*). Utočište mu pruža i vjera u život poslije smrti. Dokazuje to i sljedeći stih jakog teleološko-eshatološkog naboja: *jer osjećam, da će život tek da dođe...* Ta su dva stiha ključna za razumijevanje pjesme,²¹⁷ budući da predstavljaju sintezu/poantu onoga što je rečeno u prethodnim trima strofama.

Da su prve tri strofe jedna cjelina, potvrđuje i ponavljanje rečenice *Dan je umro* na početku svake strofe. Osim distinktivne, odnosno kompozicijske funkcije, ovo ponavljanje ima i stilsku vrijednost jer slikovito ukazuje na središnju temu pjesme.

Anaforičko ponavljanje *jer osjećam* u prva dva stiha posljednje strofe predstavlja kompozicijsko uporište te strofe. Ono ujedno doprinosi ritmičnosti i opetovano svjedoči o „muzičkoj kvaliteti“ Sudetine lirike.

Tragom provedene analize izvodi se zaključak o poziciji lirskog subjekta: ona odgovara svojevrsnom „međustanju“. Otuda i snažan osjećaj nostalgije, o kojem govori Jurica. Lirski subjekt je, naime, „ukliješten“ između sjećanja na prošli, „svježi“ život te iščekivanja novog života: „mors – porta vitae“.²¹⁸ Iz te pozicije moguće je registrirati tek prolazak i umiranje dana: „... jer život sačinjava samo onaj sekund vremena, kad ga realno proživljujemo, dakle: baš onaj sekund, kad smo u njemu. Već drugi minut on je za nas ništa – vriedi onaj drugi... i tako redom...“²¹⁹

Na rezignirano bilježenje (i križanje) dana nailazimo i u njegovim pismima: „Spustim zavjesicu, ona je mala ko i prozor, upalim petrolejku, a u kalendaru ubilježim, da je i opet prošao jedan dan! (...) A tako su prolazile stotine mojih dana, stotine sterilnih i neplodnih

(Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 148-149.

²¹⁶ Usp.: “Ležim tako po cijeli dan u nekoj omaglici, sa nekim čudnim predočbama i predstavama o jednom drugom svijetu, o jednom djetinjstvu (...).”, u: Isto, str. 163.

²¹⁷ Navedeni stihovi ključni su i za Sudetino stvaralaštvo u cjelini. Daljnje analize potkrijepit će tvrdnju.

²¹⁸ V. str. 21, b. 75.

²¹⁹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 228, 230.

dana (...).²²⁰ Pjesma „Prolaznost“ na zoran način zrcali tu „ukliještenost“ (bespomoćnog) promatrača u iščekivanju.²²¹

Iz dosadašnjih analiza razvidno je u kojoj se mjeri Sudeta oslanja na glasovnu materijalnost riječi, odnosno na glasovni simbolizam: „Pjesnik zna da je zvuk (glas) važan tvorac prostora. On ga, naime, uvećava ili ograničava.”²²² Potvrđuje to i pjesnikovo razmišljanje o riječi „monoton“: „Život je monoton. Mi to loše prevodimo: 'jednoličan'. U riječi 'monoton' ima nešto što sjeća na spleen, na melankoliju i tugu, a 'jednoličan' je dosta rezka i kisela rieč, a mnogo joj fali muzike.”²²³ Riječ „monoton“ Sudeta koristi i u pjesništvu – prvi puta u *Pokušajima: Hladne sobe moje, nijeme, tupe zure, / monotono teku dosadne minute.* („Teško doba“), *monotone kiše ječe u praznini / vrh kreveta moga (il mi se tek čini) / svijeća mog života polagano gasne.* („Nostalgija“).

Uočava se svojevrsna paralela s glasovitim Matoševim stihom: *Monotone sjene rijekom plivaju.* („Jesenje večer“). O asonanci u tom stihu/sonetu pisao je i Branko Vuletić: „..., a središte je ove asonance u riječi *monotone*, gdje je višestruko ponavljanje glasa *o* u skladu sa smislom riječi; konačno sintagma *monotone sjene* tročlanim nizanjem vokala *o* i *e* ponavlja monotono peteročlano nizanje vokala *e* iz naslova pjesme. Ova asonanca ima i sinestetsku i metaforičku vrijednost: vokal *o* auditivno je nizak, a to znači i taman vokal, te njegovo ponavljanje nije vezano samo uz izraz monotonije, već svojom tonskom visinom također adekvatno opisuje tamu maglene jesenje večeri. A taman se glas onda može povezati i sa stanjem ljudske duše: osjećajem tjeskobe, tuge, nesreće, smrti. I tako vidimo da Matoš i tvarno, glasovno, vezuje opis pejzaža uz opis stanja duše.”²²⁴

²²⁰ Isto, str. 257, 250.

²²¹ A. B. Šimić jezgrovito opisuje to stanje: *Dani / Svaki moj je jedan dan* („Dvadeset godina“). Preuzeto iz: Zarić, Branislava: *Književnost moj život*, Hrvatsko štamparsko društvo, Eisenstadt/Željezo, 2009., str. 108.

²²² „El poeta sabe que el sonido es un gran creador de espacio, que el sonido lo amplifica o lo acota.“, V. u: Gutierrez, Menchu: „La escritura y el espacio: algunas notas sobre mapas y paisajes literarios“, „Siglo XXI. Literatura y cultura españolas“, Valladolid, 2009., número 7, str. 32., Preveo Nikica Talan.

²²³ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 257-258.

²²⁴ Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2005., str. 69.

Analizirajući utjecaj francuskih simbolista na poeziju Dragutina Domjanića, Ernest Bauer slično zaključuje: „Boja vokala, za koju se prije nitko nije brinuo, uskrsla je sada kao problem prvorazredne važnosti, a ne će biti pretjerano, ako ustvrdimo, da njoj Verlaine imade zahvaliti ono često čarobno djelovanje njegove lirike. Tamni vokali *o* i *u* upotrebljavaju se kod Verlainea za sumorno, a svijetli *a*, *e*, *i* za vedro raspoloženje. Glasovit ovakav primjer (navodi ga i Ermattinger) je početak Verlaineove pjesme 'Chant d'automne': *Les sanglots longs / Des violons / De l'automne / Bléssent mon coeur / D'une langueur / Monotone.* Umjetnost je upravo u tome, da vokali sa željenom bojom (ovdje tamnom, jer se radi o žalosnoj jeseni) budu u naglašenom slogu, a vrhunac je postignut sretnom upotrebom riječi 'monotone' na kraju strofe.“, u: Bauer, Ernest: „Muzičari stiha i rime: utjecaj francuskih simbolista na Dragutina Domjanića“, „Hrvatska revija“, Zagreb, 1937., br. 6., str. 306.

Vrijedi istaknuti kako već naslovi Sudetinih pjesama („Teško doba“, „Nostalgija“) daju naslutiti ona ista raspoloženja koja unutar stiha svojim glasovnim sastavom naznačuje riječ *monoton*. U nastavku teksta ukazat će se i na lirsko prožimanje pejzaža i subjekta, odnosno paralelizam u opisu krajolika i duševnog stanja lirskog subjekta.

„Čežnje i bolestan mladić“

Pjesma „Čežnje i bolestan mladić“ priziva temu dualizma subjekta i svijeta koji ga okružuje. Taj će se dualizam u pjesmi oprimjeriti kako u sadržajnom, tako i u formalnom obliku. Uvodnim stihom postavljena je „scena“: *Noć miriše sijenom. I zvijezdama sa svoda*. Sudionici su prepoznatljivi „stanari“ Sudetinih stihova (*noć, zvijezde, mjesec, sumrak*) ali i „Nepoznat Netko“: *pa poslušaj, molim te kada sumrak dolazi: tko to uvijek oko moje kuće prolazi!* Subjekt, Priroda i „Nepoznat Netko“ u gibanju su povezani rimom: *svoda – prohoda; dolazi – prolazi; dozore – prozore; drumu – šumu; makova – takova; dolazi – prolazi*.

Naglašena osjećajnost lirskog subjekta odlika je ove pjesme (kao, uostalom, i cjelovita Sudetina opusa). Na ovom se primjeru očituje pucanjem rečenice navedenog uvodnog stiha: „Ako je rečenica govorno, emotivno, jako bogata, toliko bogata da je to bogatstvo nemoguće izraziti jednom rečenicom, onda rečenica puca, razbija se u nekoliko manjih, obično eliptičnih rečenica. Nešto što bi moglo biti jedna duža, govorno neutralna rečenica, ostvaruje se kao nekoliko kratkih, eliptičnih, emotivno jako izražajnih rečenica. I svaka od tih rečenica, osim svog vlastitog sadržaja, svojim govornim ostvarenjem rezimira, ponavlja prethodni kontekst.“²²⁵

Sinestezijski učinak početnih stihova pojačava se aliteracijom bezvučnoga okluziva *p*, koji pridonosi stvaranju napetosti: – *Prođi preko prijelaza, dok mjesec ne prohoda / pa poslušaj, ...* Statici „scene“, ali i lirskog subjekta, suprotstavljaju se i glagoli pokreta: *proći, prohodati*,

Važno je, također, napomenuti kako Sudeta navodi Paula Verlainea kao jednog od svojih književnih uzora., u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 242.

²²⁵ Vuletić, Branko: *Govorna stilistika*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2006., str. 107.

doći. Olfaktivno-vizualnoj sastavnici prvoga stiha sada je pridružena i akustička dimenzija. „Scena“ je oživjela. Jak emotivni naboj što prerasta u osjećaj jeze nazočan je i u sljedećoj strofi koju pjesnik započinje riječima: *Čuo sam ga noćas!*

„Dražest njegove subtilne i morbidne lirike“²²⁶ gotovo je neodoljiva u stihovima: *a ja nisam mog uzdržati više, / a ja nisam mogo, da ne otprem prozore; / i da žita dozore – –*

Kao i u prethodnoj pjesmi, ova anaforička ponavljanja, odnosno leksički paralelizmi, bivaju kompozicijsko uporište pjesme, njezina središnja os. Osim što naglašuju nemoć lirskoga subjekta, ona iskazuju i njegovu čežnju za sudjelovanjem u svemu što se zbiva u okrilju noći.²²⁷ Ta je čežnja simbolizirana motivom prozora.²²⁸

Treća strofa prekrivena je „magičnim svjetlom“ nadrealizma.²²⁹ Ona „gori“ u bojama, zvukovima, ali i nemoći: *Ujutro je pijesak gorio na drumu, / preko njeg je prošlo sedam rujnih makova;*²³⁰ */ ptice su me zvale, da idem u šumu, / a ja nisam mogo: / sudbina je takova...!* Dualizam svijeta Prirode i svijeta lirskoga subjekta ovdje je osobito istaknut. Priroda je personificirana, poosobljena. Kroz pjesmu je protkana ideja „djelatne“ Prirode, one koja nosi snagu, život. S druge strane, lirski subjekt je pasivan, lišen životne snage i na to se učestalo ukazuje. U posljednjoj strofi, primjerice, *bolestan* subjekt upućuje molbu dobronamjernom putniku sa ceste, miloj djevojci: *pa pogledaj, molim te, kada sumrak dolazi,*

²²⁶ Ujević, Mate: „Đuro Sudeta“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 297.

²²⁷ Usp. pjesmu *Mrtvi mlinovi* Nikole Šopa: *Što ukoči ljuljanje mog mlina? / Ko srebrna lepeza smrznut je mlaz. / Iz sna dubokog probudi me tišina. / Ni kap da kane u jaz. // Šta li to pred mojim oknom gori? / Otvorih prozor. Borovi čuvaju noć. / Sve je pusto i bijelo i samoća me mori. / O dugo, dugo mi više ne će niko doć. // Pred zoru ko da sam čuo pjesmu anđela. / Izidoh u prah srebrne polutame. / Pred vratima kup slame i prosuta zob. / A dalje, dokle vidim, u snijegu stope same. // Ko je to noćas, a da se nije svratio, / prošao neznan kraj mog mrtvog mlina. / Ko je to bio, da su još i sada / tako pognute breze i svečana tišina.*, u: Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997., str. 98.

²²⁸ U nastavku teksta, tom će se motivu posvetiti posebna pozornost.

²²⁹ „U jednom razgovoru Baudelaire je rekao: 'Ja bih crvenih livada, plavo obojenih stabala.' Rimbaud će o takvim livadama pjevati, umjetnici 20. stoljeća slikat će ih. Baudelaireova označnica za umjetnost koja je proistekla iz kreativne mašte glasi: *surnaturalisme*. Misli se na umjetnost koja stvari onestvaruje do linija, boja, pokreta, do tih osamostaljenih akcidenција, i koja preko njih baca 'magično svjetlo', a ono njihovu realnost poništava u tajni. Apollinaire će 1917. iz naziva *surnaturalisme* izvesti *surréalisme* – s pravom, jer ono što se time misli zapravo se nastavlja na ono što je htio Baudelaire.“ Preuzeto iz: Friedrich, Hugo: *Struktura moderne lirike*, Stvarnost, Zagreb, s. a., str. 61.

²³⁰ Sudeta često koristi motiv rujnih makova. Vidi str. 38 teksta. Pojavljuje se i u ciklusu *Kućice u dolu II* (u kojem su, prema napomeni Mate Ujevića, sabrane uglavnom sve pjesme napisane između zbirki *Osamljenim stazama* i *Kućice u dolu*, a nisu ušle u prvo izdanje druge Sudetine zbirke). Vidi, primjerice, pjesmu „Mirišu silno dozrele dunje“, u: Sudeta, Đuro: *Pjesme II*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 66.

/ tko to uvijek oko moje kuće prolazi...!²³¹ Taj je zaziv lagano modificiran u odnosu na prvu strofu – umjesto glagola *poslušaj*, pjesnik sada koristi glagol *pogledaj* čime se opetovano potvrđuje teza o dominantnim kvalitetama njegova stvaranja. Formalni elementi, poput brojnih uskličnika, trotočja, crta, kroz cijelu pjesmu „podcrtavaju“ skrivene osjećaje, čežnje, groznicu i strah lirskoga subjekta. Vrijedi ukazati na činjenicu kako su ta stanja redovito povezana s dolaskom noći. Uz već navedene stihove, sljedeći redak primjer je mnogoznačnosti stanke/tišine u pjesmi: *prođi preko prijelaza ... ja sam bolestan*.

Primjećuje se i paralelizam sa zbivanjima u prirodi: *Čuo sam ga noćas! Baš su negdje žita / spremala se krišom, da do jutra dozore*. Da je upravo noć ta koja nosi „preobraženje“ stvari²³² ukazuje i pokret koji čine početna i posljednja riječ pjesme: *Noć prolazi...! Noć prolazi preko Kućica u dolu*.

Valja naposljetku istaknuti kako pjesma nosi prepoznatljiva mjesta Sudetine lirike: „Nepoznat Netko“, personificirana priroda. Isto tako, uvode se novi motivi te njihovi značenjski sklopovi (motiv prozora, primjerice).

5. 2. 1. Neznamac/kradljivac/dvojniki – simboli bolesti i smrti

Pjesnik lirskih sutona prvi puta uvodi temu podvojenosti u *Pokušajima: I sad pred kućom jablanovi šume / i stari sahat udara sa zida – / al ja sve ćutim, da me nešto kida, / i nešto čudna, da je ušlo u me. / A što je?... Ne znam. Al osjećam, da mi / u srcu nije ko što mi je bilo. / I stalno znadem – da se nešto zbililo, / rad čega mladost zbunila se sva mi*. („Glas srca“); *Danas sam vidio u sebi ulicu dugu ovu / I drugi je moj, drugi preda mnom išao ja* („Pokajanje“). Nazočnost smrti u tijelu subjekta izrijeком se bilježi u pjesmi „Ko tiha i smirena luka“: *Noćas je moja ruka / na sebi oćutila smrt / i strast i čežnju za grobom; / noćas je moja duša / bila ko procvao vrt, / ko tiha i smirena luka*.

²³¹ Usp. kraj pjesme Silen Vladimira Vidrića: *I tako idu kud se grmlje crni, / Odmiču – staju – dubok smijeh je ćut. / Putniče, sustaj, ogledaj se, svrni; / Gle, mjesec sja – i tvoj se bijeli put!*, u: Vidrić, Vladimir: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 24.

²³² Kao, uostalom, i kod Šimića: *Ja čekam noć: preobraženje stvari*, „Molitva za preobraženje“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 103.

U zbirci *Osamljenim stazama* također čitamo: *U vrtu mom je bio netko noćas. (...) Danas ja sam stranac u njemu. Moji pogledi / peku tihe, poumrle nasade. / Ja bih htio / iz njeg ponijeti mir i naći tajnu./ Ja se danas bojim samog sebe. / Njega. („Ljubav“); U mojim noćima šute satovi, / rđaju minute / i ko blijede pergamene / islužene – žute. / Ili opet ko tatovi se krađu / i puze / kroz prozore i zavjese / na krovove: vrh kuća, šuma, ljudi, oblaka. (...) O, hoćemo li brzo već proći / tamo – – / na drugu stranu? („Moje noći“).*

Osobito je ilustrativan primjer pjesme „Tat“: *Tat! Tat! / Već više dana / čujem ga, gdje obilazi, / šulja se, tapa, silazi, / traži, kuda će ući. (...) A od nikuda u meni glasa, / da viknem; ili da se propnem, / ili barem da molim – / nego ovako / nemoćan – bez spasa / gledam, kako / od reda polako / odnosi sve: / Cvijeće, jutra, dane, proljeće, / ptice, nebo, / čežnje, radosti, / oblake, sreću, nadu, radosti – / sve, za čim sretna duša vapije / – sunce, rosu, / pjesme, zvona.*

U središtu pjesme je subjekt koji opisuje vlastite osjećaje straha, nemoći, osamljenosti: *A od nikuda u meni glasa; ostavljen, / sam – / u kući; nemoćan – bez spasa.* Subjekt upozorava na tata: *Tat! Tat!* Doživljava ga kao prijatniju: *I već je tu! / U vrtu, u bašti, / na polju, na cesti. / Čujem ga. / – dodir mu hladan / i šušanj oprava kišnih.* Motiv tata ukazuje na problem subjekta u Sudetu.²³³ On je prijatnija cjelovitosti subjekta: *traži, kuda će ući.* Tat odnosi čežnje, radosti – ljepotu života.²³⁴ Subjekt je vrlo oprezan (*čujem ga, ćutim, gledam*). Ipak, kraj pjesme donosi mu mir: *Pa ipak / meni se čini, / da moralo biti je tako.*

Sudeta u pismima objašnjava simboliku motiva tata: „Noć. Tišina... / Gase se svjetla... / Ništa – – – / Samo jedan čovjek s ranjenom dušom i bolešnim srcem bdije i sluša: Tat! Tat! / čujem ga, gdje obilazi, / šulja se, tapa, silazi / i kuca, kuda će ući, / već više dana ćutim ga / u kući... / O, dragi ... da, čujem već davno, kako me obilazi i odnosi ono, što je svakomu danas najmilije, a to je: zdravlje, jer čovjek znade tek onda cijeniti 'Nešto', kad to 'Nešto' izgubi... A što vriedi: protest? Toliko, koliko i ništa.“²³⁵

²³³ Usp. Westeijn, Willem G.: „Lirski subjekt“, preveo J. Užarević, u: *Pojmovnik ruske avangarde*, sv. 6., ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić, Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989., str. 95-117.

²³⁴ Usp. pjesmu „Djetetu pod prozorom“ iz zbirke *Kućice u dolu: Mene su, vidiš, ovdje / u ovoj samotnoj kući / svezali o osjećaje moje – / raspeli na vlastito srce, / da čekam smrt / i crne zvonove svoje.*

²³⁵ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 168.

U zbirci *Kućice u dolu* na motiv(e) neznanca/kradljivca/dvojnika nailazimo u pjesmi „Čežnje i bolestan mladić“ te u još dvjema pjesmama: *I vjerovah, Bože, da ću pobjeć moći, / a vidio nisam: da ga nosim sobom / i da mi je bio sve dane i noći: / kolijevkom i kućom, radošću i grobom!* („Bol“); *a jutrom – ruke lakome / okrasti htjedoše svega me, / a kada ništa ne nađoše / u crne odaje zađoše / i ono nešto boli – / i ono mi ukradoše – / ostah posve sam...! / (...)* *Okraše, sve mi okraše, / meni ne ostade ništa!* („Djetetu pod prozorom“). U pjesmi „Majci“ nailazimo na varijaciju motiva tata: *nisam znao, da će neka moć me taći / svojim rukom i sve, što je nekad milo / moju dušu vedru nosilo pod zvijezde, / jednim mahom da će nestati u duši –.*

Motiv je „proveden“ i kroz ciklus *Kućice u dolu II: Tko to pred mojim vratima / žalosnih noći tih / žute ruže prosiplje / i kroz noć tužnu bdi?* („Gase se svijetla“); *Još negdje usred šumice / mlin je samo čuti... / – Netko je sv'jetlo zgasio, / i sad u mraku šuti...* („Noć“). Pjesma „Neznanka“ u cijelosti mu je „posvećena“: *Ja ne znam lica tvojega / nit korak poznam tvoj – / jesi l' mi brat il' sestrice / ili si strah tek moj? / Al svake noći umorne / u ponoć gorku zlu, / kada me nada ostavlja, / ti si pred vratima tu.*

Motiv će književnik do krajnjih granica razviti u *Moru: Ja nisam Mor! Ja bih. Ja bih, možda, htio biti Mor – ali to nisam! A vi mislite da sam to ja. Vi mislite da sam ja Mor., Zašto se ja uvijek bojim sebe?*²³⁶ te u posljednjoj zbirci *Sutoni*. Radi ilustracije „razrađenosti“ teme, u cijelosti se prenosi pjesma „Vječni pratilac“ iz zbirke *Sutoni: Oćutih ga već davno, / još kao dječakom, / njegovu ruku, / kako mi se, ko sjena, provlači kroz sanje / i ruši / i obara / svu tihu dječju muku / i upravo s nekim brutalnim užitkom / gleda moju bol. / I njegov tajanstven korak / postao je moj vječni pratilac, / koji me prati ko sjena, / kroz sve dane mojega života, / da mi se čini: / ko da svaki korak moj / i nije moj / i svaka misao moja / kao da nije niknula u meni. / Koji daje, / da je sve drukčije / i obratno / protiv moje volje; / da plačem nad radošću svojom, / veselim se bolu svom. / Da na čas zašuti, / pritaji se, / kao da ga nema, / kao da ga nikad nije bilo / i prepusti, / da život poteče slobodno ko rijeka, / da gradi kule sunčane / i vrata od bjelokosti, / pa da jednog dana / još jače zaskoči / i stegne / i u ciničkom smijehu / razori i posljednje nade / i posljednji san! / Oćutih ga već davno ——— / Ja ne znam, tko je,*

²³⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18, 34.

otkuda je –/ Samo znam, da je tu uza me / kroz sve dane i noći i da me vječno prati / ko zla Sudbina.

Stanje je zorno opisao Antun Branko Šimić: „Bolest čini da čovjek otkrije u sebi nekog drugog, različitog od onog 'zdravog' čovjeka.“²³⁷ Stoga su i njegovi stihovi bliski Sudetinim: *Pri svakom koraku, ja se / nešto silno bojim strah me / Čujem kako u svom šumu iza sebe / ja ostavljam sebe* („Pjesma“).²³⁸ Slično Sudeti i Šimiću, temu podvojenosti razvija i Fran Galović u svojoj prozi.²³⁹ Tako, primjerice, u noveli *Ispovijed* čitamo: „Samo on – onaj, što me prati i što zna moju tajnu –, njega se bojim. Uvijek je za mnom, a ne mogu da ga nađem.“²⁴⁰

Iz svega navedenoga može se zaključiti da motivi neznanca, kradljivca i dvojnika pripadaju istom interesnom motivskom sklopu. Zajednički je nazivnik tih srodnih motiva bolest, odnosno smrt, a reakcija subjekta je dvojaka. Bilježimo prihvaćanje („Tat“), ali i pokušaj bijega: *A ja sam razmišljao mnoge noći lude, / kad samotna grana po prozoru grebe – / i bježo sam sunce i mjesec i ljude, / i bježo sam nebo i samoga sebe!* („Bol“). „U bijegu“ je i glavni lik nedovršena Sudetina romana *Zasjenjeni dani*: „Ja osjećam potrebu da idem, da nekamo idem, da ne budem ovdje. Osjećam nešto u sebi, što ne mogu objasniti. Ne znam kako bih nazvao. Kako bi bilo liepo, da se čovjek može riješiti samog sebe, kao što se može riješiti drugih? Možda se možemo zato riješiti drugih, jer nam nisu toliko na teret, jer nam nisu toliko opasni kao mi sami.“²⁴¹

²³⁷ Preuzeto iz: Zaradić, Branislava: *Književnost moj život*, Hrvatsko štamparsko društvo, Eisenstadt/Željezno, 2009., str. 107.

²³⁸ Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 38.

²³⁹ Na istu temu nailazimo i u poeziji Frana Galovića: *Nečega se navek ja bojim, / Al čega, ne znam, ne mrem zagoniti; V mraku samo čekam i stojim, / I to je tak i drugač ne mre biti. / Znam, da jempot nešče dojde sim, / Al što i gda, to nije moči reći, / Ja ga čakama, čakam, i gledim; / Pove mi mort, kaj se ne sme zreči.* („Pozdravljenje“), u: Galović, Fran: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 75-76. Više o tome u nastavku teksta.

²⁴⁰ Galović, Fran: *Izabrana djela*, prir. Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 244.

²⁴¹ Sudeta, Đuro: *Proza I* (Priče i novele), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 267.

Isto nalazimo i u autorovim pismima: „Tako sam ubio u ovo malo vremena sve osjećaje, pa i osjećaje dužnosti, da već kao član ljudskog društva mogu egzistirati, došavši do uvjerenja, da je zaborav najbolje: biti sam, ali biti i bez sebe.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 178. Sudeta će temu unutarnje borbe najbolje razraditi u *Moru*.

5. 2. 2. Pejzaž i franjevačka duhovnost

Iz prve zbirke „naslijeđen“ je i motiv dominantno personificirane prirode.²⁴² Nalazi se u gotovo svakoj drugoj pjesmi zbirke *Kućice u dolu*. Riječ je o sljedećim naslovima: „Poći ću u dol“, „Misao na smrt“, „Prolaznost“, „Djetetu pod prozorom“, „Pisma mojoj majci iz bolnice“, „Rađanje proljeća“, „Lišće i pupovlje“ („Jutro“, „Kosci“, „Dijete“), „Carmina vespertina“. Prisutna je i antropomorfizacija sila i pojava u prirodi²⁴³: *A jedne noći jesenje, / kad vjetar vijaše gorama / i crne su kiše jecale* – („Djetetu pod prozorom“). Dani, noći, godišnja doba redovito sudjeluju u svim zbivanjima: *U bijelim prozorima, / ko u zrcalu, / ogleda dan se kroz grančice bora*. („Rađanje proljeća“), *noć se šuljala selom / u kuće, polja, hambare*. („Pisma mojoj majci iz bolnice“), *nariče jesen po planinskoj kosi*. („Carmina vespertina“).

„Franjevačka naivnost stiha“²⁴⁴ u skladu s franjevačkim „svjetopogledom“ obilježje je ciklusa *Lišće i pupovje*. U Sudetinim stihovima: *Budi se mala, vlažna šuma* („Jutro“); *Umrla mala prepelica – / srce joj probila kosa. / Plaču sestre tratinčice, sitna, srebrna rosa* („Kosci“); *Žuri se mala cesta kroz polje, / (...) dijete ptičice zove... / Vjetar se igra – prevrće knjigu / o svecu iz Padove...* („Dijete“) razvidan je paralelizam s Pjesmom brata Sunca Sv. Franje: (...) *Hvaljen budi, Gospodine moj, sa svim stvorenjima svojim, / napose s bratom gospodinom Suncem. / (...) Hvaljen budi, Gospodine moj, / po bratu našem Mjesecu i sestrama Zvijezdama. / (...) Hvaljen budi, Gospodine moj, / po bratu našem Vjetru, / po Zraku, Oblaku, po jasnoj Vedrini, / i po svakom vremenu tvojem kojim uzdržavaš stvorove svoje. (...)*²⁴⁵ Franjevački doživljaj „pobratimstva i posestrimstva lica u svemiru“ u Sudetinoj je lirici nazočan od prve zbirke (*Za kućom je tapkalo, toplo, plavo, bosonogo večer; Noć je stala na raspuću; Zvijezde su sklopile oči; Vrh kuće jablani nešto žalosna šapuću...* „Sinoć“),²⁴⁶ a najizraženiji je u fantastičnoj pripovijesti *Mor*.

²⁴² S druge strane, pjesnik u ovoj zbirci ne koristi prozopopeju.

²⁴³ Već u prvoj pjesmi *Pokušaja nad vodom sanjaju nagnute ive* („Sa livada“).

²⁴⁴ Termin Tona Smerdla.

²⁴⁵ URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=186&Itemid=28 (18. 06. 2013.)

²⁴⁶ V. 42-43 str. teksta.

Prema svjedočenju pjesnikova brata „bila je u njega neka čudna moć i ljubav prema djeci i životinjama.“²⁴⁷ Sv. Franjo predstavljao je pritom uzor mladomu pjesniku: „Podno kreveta u malenoj sobici koprivničke bolnice postavljen je bio bolnički stolić, a na njemu više različitih slika s likom sv. Franje Asiškoga. Jedna između njih prikazivala je sv. Franju kako propovijeda pticama, a druga, gdje prima stigmata raspetoga Hrista. Slike su bile postavljene tako, da ih je brat mogao vidjeti iz svakog položaja. Nekoliko mjeseci pred smrt pustio je da mu raste brada. Promatrajući dnevno njegovo sve blijede i duguljastije lice sa šiljastom bradicom, upadala nam je u oči njegova sve veća sličnost likovima, koji su prikazivali sliku ili pojavu sv. Franje. Naslutili smo u tom svijesnu želju, da i on slijedi stope ovoga simpatičnog sveca.“²⁴⁸

Općenito je i motiv djeteta u zbirci *Kućice u dolu* zastupljeniji nego u zbirci *Osamljenim stazama*. Stječe se dojam kako je jedna od posljednjih pjesama prve zbirke (naslovljena „Djeca“²⁴⁹) svojevrsna najava „razrade“ tog motiva u zbirci *Kućice u dolu*. Takav postupak prepoznavamo kao jednu od značajki Sudetina stvaralačkog svijeta.²⁵⁰

Odgovarajući na pismo Josipa Cvrtila, pjesnik će, uostalom, sam obrazložiti zadivljenost dječjim svijetom, kao i dječjom književnosti: „Oduviek sam volio ovakve dječje stvari. Nalazio sam u njima svježine, sunca i poleta, možda je to reakcija bolestna čovjeka za zdravljem, svježinom i vedrinama. Volio sam i za to takve knjige, jer me učiniše lakšim, svježijim i poletnijim i, vjerujte, čini mi se, da sam tada vjerovao, da ima ljepote, mnogo ljepote u ovom životu, vjerovah u ideale, za koje je vrijedno živjeti – kao diete – jedino kao diete – da sve stvari budu liepe i svete... I zato sam davao 'dječjoj literaturi', ako se može tako nazvati, prvenstvo nad ostalom literaturom.“²⁵¹

Trajna zaokupljenost pjesnika franjevačkom duhovnošću, temama djeteta i Prirode/pejzaža upućuje, između ostaloga, na njegovu humanističku orijentaciju.

²⁴⁷ Sudeta, Mato: „In memoriam“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 237.

²⁴⁸ Isto, str. 237.

²⁴⁹ Za ilustraciju se prenose odabrani stihovi te pjesme: *Šumori potok. Golišava zlatna / dječica bježe i prstiće sišu, / lica im zdrava ko jagode zrele. (...) A dobro nebo pogled im je srelo – / u smijehu, ciki sad im sati lete, / a voda uji sječajuć na selo –.*

²⁵⁰ Valja podsjetiti kako su suptilne najave uhodan način na koji Sudeta gradi i prostor pjesme. V., primjerice, analizu pjesme „Blagoslov ljeta“.

²⁵¹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 235.

Kad je riječ o ulozi pejzaža u književnom djelu, valja istaknuti kako pejzaž kao duhovna kategorija redovito priziva romantičarsku i postromantičarsku filozofiju prirode²⁵² u kojoj su Priroda i čovjek usmjereni jedno prema drugome: „...budući da je krajolik vazda očovječen i budući da se baš preko njega propituje mjesto subjekta/čovjeka: kamo i komu (čemu) pripadamo?“²⁵³ Iz toga proizlazi i sljedeće: „Svijet što ga tvore tek materijalne vrijednosti, lišen bilo kakve duhovnosti, svijet je iz kojega iščezava krajobraz, iz kojega nestaje ljudskost.“²⁵⁴ Kako Sudeta iščitava pojavni svijet kroz „optiku“ božanskog načela, odnosno kroz čovjekovu potrebu za božjom blizinom, ovdje je, zapravo, riječ o kršćanskom humanizmu. U *Bibliji* se već u prvom psalmu stablo vezuje uz čovjeka: „On je ko stablo zasađeno pokraj voda tekućica što u svoje vrijeme plod donosi; lišće mu nikad ne vene, sve što radi dobrim urodi.“²⁵⁵

Navedena su razmišljanja na tragu Ilije Jakovljevića koji je „posebice cijenio Đuru Sudetu, smatrajući da je on ostvario jedinstvo između ličnosti i književnog izraza, između etike i estetike, bez lažne afektacije, a iskrenom religioznošću. (...) Uopće, on je Sudetu cijenio prvakom nove katoličke književnosti, držeći ga nepatvorenim lirikom, 'koji nije volio slušati razgovore o tendenciji u književnosti', ali je 'postigao u prodoru jednog mentaliteta daleko više, nego deseci drugih, koji se slomiše docirajući i uzdišući nad prolaznošću ovog života', dok je on čitavog sebe dao Bogu i književnosti.“²⁵⁶

²⁵² V. o tome u: Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980. Više o toj temi u nastavku teksta.

²⁵³ „porque a paisagem é sempre humanizada, e porque através dela se interroga o lugar do sujeito/homem: onde, a que pertencemos?“, V. u: Buescu, Helena Carvalhão: „Paisagem literária, imanência e transcendência“, u: „Colóquio/Letras, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 2012., br. 179., str. 11., Preveo N. T.

²⁵⁴ „Um mundo ocupado pelos valores apenas materiais e onde nenhum espírito habita, é um mundo de onde a paisagem desaparece, e onde o lugar humano deixa de existir.“, Isto, str. 13., Preveo N. T.

²⁵⁵ Ps 1, 1-4.6

V. i sljedeće: „Na tu vijest uzdrhta srce kraljevo i srce naroda, kao što u šumi drveće ustrepti od vjetra.“ (Iz 7, 2)

²⁵⁶ Lončarević, Vladimir: „Književni nazori Ilije Jakovljevića“, u „Fluminensia“, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008., Vol. 20., No. 2, str. 76. URL: <http://hrcak.srce.hr/32939> (18. 06. 2013.)

5. 2. 3. Sudetini unutarnji krajolici

Pjesnikovu duhovnost, „uvraćenost u unutrašnji svijet“, oprimjeruju i sljedeći retci: „U jednom Sudetinom pismu Iliji Jakovljeviću, pisanom iz Virja za Zagreb i datiranom 10. V. 1923. (prije nego se, dakle, pojavila prva zbirka), stoji slijedeće: 'Noć je silazila vanjskim periferijama mene, i prostor koji me je dijelio od njih ' (ljudi, sugrađana, op. N. J.), 'stao je gubiti svoj osjetni vidljivi oblik; ko jedan zamišljeni pravac, upravljen okomito na svemir, ograđujući se od spoznaja koje, mogu nastati samo u prostoru i vremenu; kad sam, vođen jednom nevidljivom rukom tišine, prekrit velikim plaštem zaborava, zaključao vrata svoje kuće i okrenuo pravac svojega života UNUTRA' (istaknuo Đ. S.).“²⁵⁷ U nešto zrelijoj dobi napisat će: „Promatrajući svemir, ne zalazimo u nj, ne idemo gore, nego obratno: ulazimo u svoju dušu i u njoj odkrivamo ono, što drugi traže izvan sebe. – Da nemamo duše, za nas ne bi bilo ni svemira. Cijeli svemir tek je projekcija naše duše...“²⁵⁸

Sudeta će ovo životno i književno načelo potkrijepiti brojnim stihovima. U *Pokušajima* čitamo: *I bol sanjivih ulica tužno je ušla u me / (...) Utonuše bolesne misli u skrušene dubine – u me.* („Pokajanje“); *Jutros se proljeće rodilo u me!* („Proljetno jutro“); *Danas je sanja jedna ko djetinja basna / Pala u dušu moju.* („Sanja“); *Noć. U sobi tama. Dvije žute zvijezde / kroza prozor idu. Na ruke će meni / sve sad nebo doći. Tako će u sjeni / cijele ove noći, da se u me gnijezde / mjeseci i zvijezde, oblaci, što kruže, / djevojačke boli i molitve bijele.* („Čekanje sna“).

U zbirci *Osamljenim stazama* to je kretanje provedeno u pjesmi „Raširih ruke“: *Raširih ruke: uđite! Na njima / bit će i za vas žara i topline, / u mojoj duši šumi more rima, / jecaju večernje, tople violine. / Raširih ruke: skrivajte se u grudi, / u nebo silnih zvijezda ja se gubim.*

²⁵⁷ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 133.

²⁵⁸ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 262.

Usp. Petrarčin zaključak po silasku s brda Ventoux: „Samo je duša vrijedna divljenja.“ („Nichil preter animum esse mirabile.“) Preuzeto iz: Hillman, James: *Re-Visioning Psychology*, Harper, New York, 1992., str. 196.

Petrarcu nije nadahnuo samo prizor koji je ugledao na vrhu planine, već i ono što je pročitao kada je nasumce otvorio deseto poglavlje *Ispovijesti sv. Augustina* (o sjećanju): „Ljudi idu da se dive vrhuncima gora, silnim valovima mora, širokim tokovima rijeka, daljinama oceana, i putanjima zvijezda, a zapuštaju sebe (...).“; u: Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 215.

O tome piše i Dean Slavić u *Peljaru za tumače* (poglavlje o pejzažnom pjesništvu). V. Slavić, Dean: *Peljar za tumače*, Profil, Zagreb, 2011., str. 171.

I druga Sudetina zbirka, *Kućice u dolu*, donosi slične primjere: *Mene su, vidiš, ovdje / u ovoj samotnoj kući / svezali o osjećaje moje – / raspeli na vlastito srce, / da čekam smrt / i crne zvonove svoje.* („Djetetu pod prozorom“); *U mrtve zvijezde sklopih svoje oči: / slušajući kako u srce mi teče / šum neke slatke, tajne, svete moći... (...) I gledam kako ko po mekoj stazi / sve zvijezde teku u me: i svijetlo, sjene / sav svemir ko da izlazi iz mene.* – („Carmina vespertina“).

Ponovno pronalazimo podudarnosti sa Šimićevim opisom bolesti: „Mnoge osobine neslućene i skrivene iziđu na vidjelo, uopće sav duševni život se pojača. (...) I nereligiozan čovjek postaje 'pobožniji', osjeća mistiku života mnogo dublje.“²⁵⁹

Pjesnik, dakle, ima dvojaku reakciju na bolest: osim što je „virtualnim“ bijegom pokušava „zaobići“²⁶⁰, on joj se, istodobno, nastoji što više „približiti“, prihvatiti je: „Pa tužno je – i liepo je to. Tužno je, jer čovjek gleda i osjeća jače i potenciranije no zdrav, i liepo, jer tako mora da bude – valjda Bog tako hoće.“²⁶¹ Važnost je ovog antagonizma, jednog od brojnih u Sudetinu djelu, što ga iščitavamo kao trag pjesnikova dijalektičkog poimanja sebe.

5. 2. 4. Prozor – simbol prijelaza

Sudeta je „zaključao vrata svoje kuće i okrenuo pravac svojega života UNUTRA“, ali koliko se god trudio prekriti „velikim plaštem zaborava“, prozor mu je uvijek ostajao otvoren, svijet je uvijek ulazio. Njegov stih je rezultat tog zatvaranja vrata pred vanjskim svijetom koji u „pjesnikovu kuću ulazi“ kroz otvoreni prozor: *a ja nisam mogo uzdržati više, / a ja nisam mogo, da ne otprem prozore; / i da žita dozore – –* ²⁶² On je plod kretanja pjesničkog

²⁵⁹ Preuzeto iz: Zaradić, Branislava: *Književnost moj život*, Hrvatsko štamparsko društvo, Eisenstadt/Željezno, 2009., str. 107-108.

Šimić je, uostalom, i u stihovima blizak Sudetinim slikama: *Prostor tamni. / Veče silazi u prostor i u me.* („Dvadeset godina“).

²⁶⁰ Usp. poglavlje „Neznanac/kradljivac/dvojnjak – simboli bolesti i smrti“

²⁶¹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 244.

²⁶² Stihovi iz pjesme „Čežnje i bolestan mladić.“

subjekta od vanjskog do unutarnjeg svijeta, ali i obrnuto: „preslika“ je pjesnikove čežnje/žudnje za vanjskim/pojavnim svijetom.²⁶³

Kako je svijet ulazio, njegova čežnja je rasla: „Gledati prozor i kroza nj komadić gore i neba sivog i koštanog. Znati: vani je proljeće, jaglaci su žuti procvali i biti statista iz kalendara i obraćati se natrag, natrag i tražiti u prošlosti slasti i užitke slobodnih proljeća. Da, uzpomene; jer nema ništa slađeg od uzpomena, ali nema ništa bolnijeg od uzpomena! Eto, to smo vam mi: ljudi i dječaci uzpomena, silhuate, sjenke, sjenke bolova, koji vjenčaju hladne sanatorijske stiene u noći. Nismo mi za život.“²⁶⁴

Na motiv prozora prvi puta nailazimo u pjesmi „Teško doba“ (*Pokušaji*)²⁶⁵: *Hladne sobe moje, nijeme, tupe zure, / monotono teku dosadne minute. Teško doba kida vrisak stare ure, / duša plače, misli raskidano ćute. / Prozori se na čas lagano potresu, / iz dna duše bolno projecaju niti... / Ulicama lišće u žutome plesu / plave, bijele kuće miluje i kiti...*

Prozor, kao razdjelnica unutarnjeg i vanjskog prostora, ali i svijeta pjesnika, ovdje je u funkciji „simbola prijelaza“. S jedne i druge strane „tankog, staklenog zida“ na djelu je svojevrsno „intenziviranje“ doživljajā. *Hladne sobe zure* (drugim riječima: kuća zuri) značenjski je „jače nabijena“ rečenica, nego da je ista tvrdnja izrečena u jednini. Množina ovdje umnaža i sadržaj izrečenoga. Stječe se dojam da je pjesnik okružen brojnim „živim“, **hladnim** zidovima. Figurom personifikacije sobe „prerastaju“ funkciju prostornog elementa i postaju subjekt ravnopravan/suprotstavljen lirskom iskazivaču. Takav postupak doprinosi fantastičnom ozračju pjesme. Duševno stanje subjekta pritom odgovara opisu unutarnjeg/vanjskog prostora: **teško** doba, **vrisak** ure, **plač** duše i misli što **raskidano** ćute (teško doba ujedno **kida**²⁶⁶ vrisak stare ure). Tišina je također umnožena – nijeme su sobe, ali i subjektive misli ćute. No, prozor je taj koji se „otvara zraku i svjetlosti simbolizirajući sposobnost primanja; (...).“²⁶⁷

U još desetak pjesama ciklusa *Pokušaja*, motiv prozora proveden je u istom simboličnom značenju kao u pjesmi „Teško doba“. Navest ćemo neke od primjera: *u jutro, kad je sunce na prozore došlo, / dvije su ruže uvele pile svoje sjene* („Tuga“); *Noć. U sobi tama. Dvije žute*

²⁶³ Sam će, uostalom, svoju poetiku najbolje ispisati na stranicama *Mora*.

²⁶⁴ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 250.

²⁶⁵ U istom ciklusu pojavljuju se i ostali lajtmotivi Sudetina opusa.

²⁶⁶ Istaknula M. I. T.

²⁶⁷ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 536.

zvijezde / kroza prozor idu. Na ruke će meni / sve sad nebo doći. („Čekanje sna“); I prozori nekud u daljinu glede, / kao da me nikad poznavali nisu, / i ormari ovi nekud tuđi svi su / il daleke tužne neke slike blijede. („Na domu“).

U zbirci *Osamljenim stazama* taj je motiv vidno manje prisutan – tek u dvjema pjesmama: *Kad se vratim sa dalekih lutanja / umoran i bolan u tu kuću našu, / na vratima me čeka mali bratac – Ja, / na prozorima brižna ruka majčina, / za baštom bijeli kao staklo cvjetovi / i golub stari na visokom krovu; („Ja molim ti se“); U mojim noćima šute satovi, / rđaju minute / i ko blijede pergamene / islužene – žute. / Ili opet ko tatovi se krađu / i puze / kroz prozore i zavjese / na krovove: vrh kuća, šuma, ljudi, oblaka. („Moje noći“).*

U pjesmi „Ja molim ti se“ primjetna je razlika u značenjskom/simboličnom sloju motiva prozora: on je, naime, tek dio sobe, kuće, ali ne i dio koji razdvaja lirski subjekt od vanjskoga svijeta. Kako se subjekt nalazi s vanjske strane prozora, taj je motiv lišen svoje značenjske potencije prijelaza. Unutar prostora pjesme on je ravnopravan/istoznačan motivima vrata, sobe, kuće koji u danom kontekstu pripadaju interesnom sklopu zavičajnih motiva.

Malu zastupljenost motiva prozora unutar zbirke *Osamljenim stazama* razložno je analizirati biografskim podacima. Vrijedi podsjetiti da se Sudeti potkraj 1924. bolest uvelike pogoršala pa je od srpnja 1925. sve do ožujka 1926. boravio u slovenskom državnom sanatoriju Topolšici pokraj Celja. Zbirka *Kućice u dolu* objavljena je 1926., a pjesnik u to vrijeme dovršava i fantastičnu pripovijest *Mor*. Promjena „registra“ je očigledna: dok u prvoj Sudetinoj zbirki proljeće diše u plućima,²⁶⁸ ovdje se život guši u krvi. Otkriva to i „tijelo“ teksta: *U bijelim prozorima, / ko u zrcalu, / ogleda dan se kroz grančice bora. / Gizdav je jaglac podigo glavu: / proljeće ide sa gora! / A dolje u dolini duboko – duboko, / na krevetu bijelom, u prozračnoj sobi, / jedno se dijete guši u krvi / i ne zna, kako se jutros na sunce / gizdavi jaglac kroz zimzelen probi, / oh, jaglac prvi. / A što će da pita tek ukošen pogled, / led mrtvog tijela i bola svog; a što će da pita tek cvijeće i ljude – u sobi, kraj nje je Bog! („Rađanje proljeća“).* Za postavku je zanimljivo ovo ogledanje proljetnog dana u zrcalu koje kao da poručuje: lirski subjekt više ne sudjeluje u radostima prvoga gizdavog jaglaca što se

²⁶⁸ Usp., primjerice, pjesmu „Dolazak proljeća“.

probija kroz zimzelen. On je s one strane prozora – bijelih poput bijeloga kreveta u prozračnoj sobi.²⁶⁹

Ovdje se susrećemo s još jednim simbolom „prijelaza“ – bijelom bojom: „Bijelo je boja **prijelaza**, u onom smislu u kojem se govori o obredima prijelaza: bijelo je privilegirana boja obredâ kojima se, prema klasičnoj shemi svake inicijacije, mijenja biće: smrću i ponovnim rođenjem. Bijela boja zapada prigušena je boja smrti, koja biće obuzima i uvodi ga u mjesečev, hladni i ženski svijet; odvodi u odsutnost, u noćnu prazninu, u nestanak svijesti i dnevnih boja.“²⁷⁰ U kršćanskoj simbolici, bijela boja „dočarava nedužnost, radost, čistoću; pobuđuje udivljenje. Kao boja svjetlosti i života, bjelina je suprotna crnini, boji tame, tuge. Biblija se služi ovim različitim značenjima (Prop 9,8; Sir 43, 18), ali im dodaje novu, eshatološku dimenziju: bjelina je oznaka bića pridruženih Božjoj slavi, nebeskih ili preobraženih bića.“²⁷¹

Parafrazirajući spomenuti navod može se zaključiti kako bijeli prozori *Kućica u dolu* uvode u otajstvo smrti. Osnovni razlog takvoj putanji upravo je pjesnikova upućenost na vlastiti životopis. Primjer Đure Sudete potvrđuje stajalište Cvjetka Milanje koji, pozivajući se na članak („O katoličkoj literaturi“) Ljubomira Marakovića zaključuje kako je „stupanj identifikacije osobnoga, građanskoga 'ja' i lirskoga subjekta u katoličkoj lirici, načelno, veći (...)“.²⁷²

O „tijesnoj“ povezanosti Sudetina života i stvaralaštva svjedoče i sljedeći retci: „Kad uveče otvorim prozor, koji gleda u šumu, oćutim, kako mirišu gljive – i ptičja jaja. Onda mi je mio taj prozor. I njegov monotoni pogled u hrastovu šumu u dolini. Naslonim se na njega, zagledam se u daljinu, i slušam. Slušam tako dugo, dok se ne razžalostim. Ljudi koji me poznadu, misle, da je to nostalgija. Ja ne znam što je, znam samo to: da nostalgija nije! I znam samo to: da treba zatvoriti prozor, jer kad procvatu zvijezde, zamirišu jače gljive i krošnje, onda me još više boli!“²⁷³

²⁶⁹ Uočljive su podudarnosti u Šimićevim stihovima: *Samo moji bijeli jastuci / (grlim ih ko čiste vjerenice) / vole mene silno vole / Oni svu noć dokle mene nema / živa meni mrtvom pjevaju / Bijeli moji jastuci / meni mrtvom pjevaju / moj san, i tišinu oko mene.* („Pjesma“), u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 38.

²⁷⁰ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 40.

²⁷¹ *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 48-49.

²⁷² Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1930-1950.: novostvarnosna stilska paradigma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., str. 29.

²⁷³ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 256.

Motiv prozora²⁷⁴ povezan je, dakle, s napredovanjem bolesti. *Mor*, primjerice, započinje otvaranjem prozora: *Kad počne stizavati mračak za mračkom i bude ih puna soba i podvornica – sve do ribnjaka na kraju šume, dolazi mi obično ona i otvori prozor!...*²⁷⁵, dok ga u zbirci *Kućice u dolu* (izuzevši pjesmu „Rađanje proljeća“) bilježimo u još trima pjesmama. U svima je prozor simbol prijelaza, razdjelnica unutarnjega i vanjskoga svijeta pjesnika: *Da li se i tebi čini, / da su daleki dani / i život, što bješe prije, / pa i sam – juče / – danas: / kao bez vrijednosti, / kao da i nije; / i ovaj čas, / dok ti kroz prozor pružam ruke / i uzdisaje / sav život da je?* („Djetetu pod prozorom“); *A ja sam razmišljao mnoge noći lude, / kad samotna grana po prozoru grebe – („Bol“); Spušta se mali, tužni sniježak / kraj moga prozora u sutonu.* (*Les legendes oubliées*: „I. Preludij“).

U posljednjoj Sudetinoj zbirci motiv prozora pojavljuje se u desetak pjesama. Bilježimo ga u istom prenesenom značenju. Osobito je to vidljivo u dvjema pjesmama: *Kasno sunce sjeda ponad pustih lugova / blagoslovom zadnjim jeknuli su borovi. / U daljini sela ko uz druga drugovi / ovdje ja i prozor, odaje i dvorovi.* („Kroz prozor“); *Ondesite te žute kutije / i čaše, / bočice pune medicine; / otvorite sve prozore, / da se sve prozrači, da mi dođe miris mjesečine – / sijena iz daljine. (...) Jer vi ne pojmite, kako je strašno / kroz godine vječito duge / nositi iste misli, / udisati iste mirise! / Ko četiri gvozdene malja / kad četiri zida stoje / i očajno pritištu mozak / i misli ko uvele hvoje.* („Ostavite me!“).

Svakako valja istaknuti kako, u sličnom kontekstu, motiv prozora koristi i mladoliričar Nikola Polić: *Tu često škripe daske poda. / Na sagovima umor sni. / Po sobi kanda netko hoda: / Zar to su sretni, blagi sni? / Sa sofe miris od parfema, / U meki jastuk žudi san. / U čaši suha krizantema. / Kroz prozor viri jorgovan.* („Tišina“).²⁷⁶

²⁷⁴ Poput motiva žute boje.

²⁷⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9.

²⁷⁶ *Hrvatska mlada lirika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1914., str. 110.

5. 2. 5. „Prostori intimnosti“²⁷⁷

Prostor je (uz vrijeme) jedna od najvažnijih odrednica Sudetina opusa.²⁷⁸ Značajka je još jedan signal koji upućuje na filozofsku dimenziju mladoga pjesnika. U posljednjim pjesmama Sudeta je obje dimenzije doživljavao u intenzivnoj boli: *I mi, / koji smo prije / navikli da vjerujemo / u realnost plavih ozdravljenja / i moć / lažnih utjeha, / da nam ispunjaju / sav život, sva čeznuća – / osjetismo najednom, / kako nam se uzdrmaše temelji / sagrađeni na prevari / i laži – / nestalnosti svega / u mukotrpnom prostoru i vremenu.* („Na VI. A“). Valja se podsjetiti kako pjesnik umire u koprivničkoj bolnici na godišnjicu posljednje operacije – 30. travnja 1927., u trenutku kada se „u tiskari knjižara Vošickoga obavljala korektura njegove posljednje pjesme 'U crnini'.“²⁷⁹ U tim stihovima, objavljenim na sam dan njegove smrti, Sudeta ostavlja trag promišljanja i trajne zaokupljenosti tematikom prostora i vremena: *Putuje lađa bez povratka svoga, / Ostaju: Vrijeme i Prostor i Sada, / zavjesa crna vrh valova pada.* („U crnini“).

5. 2. 5. 1. Zavičajni krajolik

Kritičar Boro Pavlović uočio je kako nazivi zbirki nose „toponomastičku simboliku“.²⁸⁰ Njegov zaključak „pjesnik se iskazuje svojim zavičajem“²⁸¹ vrijedi analizirati. Sudetin opus, naime, „premrežen“ je motivima koji podcrtavaju pjesnikovu povezanost sa zavičajem. Riječ je o motivima kuće, sela, ceste, staze, ulice, ognjišta, dolova.

²⁷⁷ Termin francuskog mislioca i pisca Gastona Bachelarda (1884. - 1962.).

²⁷⁸ Tema prostora važna je odrednica književnosti u cjelini. Tako, primjerice, Zvonimir Mrkonjić u jednoj od novijih antologija suvremenog hrvatskog pjesništva drži kako „s gledišta našeg pjesničkog poraća, pjesnički čin pokreće razdiobu trovrnog iskustva: 1. iskustvo prostora (zemlja/povijest), 2. iskustvo egzistencije (individuum/suvremenost), 3. iskustvo jezika (poezija/predmetnost).“, u: Mrkonjić, Zvonimir: *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, T. 1., VBZ, Zagreb, 2009., str. 11.

U tekstu će se tom problemu pristupiti iz očista fenomenologije Gastona Bachelarda.

²⁷⁹ Sudeta, Mato: „In memoriam“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 239.

²⁸⁰ Zbirke *Osamljenim stazama* i *Kućice u dolu* jedine su zbirke koje je pjesnik sam uredio. V. o tome u: Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005., str. 252.

²⁸¹ Isto.

Već prva pjesma *Pokušaja* nosi, za Sudetu prepoznatljive, zavičajne elemente: *A tamo daleko u selu samu / šumore molitve u kućama svima.* („Sa livada“). Ilustrativni su i sljedeći primjeri iz tog ciklusa²⁸²: *Kad suton spusti se plavi / raskrivši svoje velo, / divno je tad, divno, / maleno moje selo.* („Suton“); *Daleka tiha zvonjava. / Selo usnulo... Podne. / Grane se privile rodne – / i viču nebu: – Slava!* („Podnevna slava“); *A domak je tako lepo, / mamica večeru kuha, / dedek pak pričiće priča / i postel je tak suha.* („Padaju bele zvezdice“).

Pjesma „Rvacka, lepa Rvacka“ jedina je Sudetina pjesma posvećena domovini: *Rvacka, lepa Rvacka, žalosna naša mati! / Ti ne znaš, kako te ljubimo / mi, sinovi tvoji, Rvati. / Rvacka, tužna Rvacka, / i tvoje će sinove klati, / mrtvačka kola krečuju, / pevaju posmrtni svati. / Rvacka, mrtva Rvacka, / na sprovod te niko ne prati, / samo grdi grobari / na tvojem grobu će stati... / Al doći će dani slobode, / kad nećemo više spati, / iz vlažnih grobova tad ćemo / na život se opet stati... / Doći će dani slobode, / kad će nam suncece sjati, / pa ćemo kričati ponosno: / Ni Rvat više ne pati! (...)*

Tragična sudbina personificirane domovine, lijepe i tužne Rvacke, koju pjesnik doživljava svojom majkom, podsjeća na glasoviti Matošev sonet „1909“. „Instrumentarij“ je srodan: ono što su u Matoša vješala, zid srama, crna zločinačka jama, u Sudete su mrtvačka kola, posmrtni svati, sprovod, grob i grobari. Kraj je, međutim, intoniran u suprotnim ozračjima. Matoš poantira mračnim raspoloženjem: *Jer Hrvatsku mi moju objesiše, / Ko lopova, dok njeno ime briše, / Za volju ne znam kome, žbir u uzama!*, dok je u Sudete primjetan obrat: *Rvacka, lepa Rvacka, / budi nam vesela mati, / budi nam vesela zato, jer što je u srcu našem, to nitko ne treba znati.* Zanimljivo je kako obojica pjesnika domovinu povezuju s majkom:²⁸³ „kako piše zemljopisac Yi-Fu Tuan u knjizi *Space and Place*, prvi nastanjiv prostor, prvo utočište u našem prvom krajobrazu je majka.“²⁸⁴

Iako Sudeta u lirici ne posvećuje znatniju pozornost temi domovine, njegova pisma svjedoče o izgrađenom nacionalnom identitetu: „Naime, tu ti se radi o onom nesretnom Pribičevićevu sletu. (...) Jednom iz III. tečaja dali su da nosi veliku jugoslavensku zastavu. Ja

²⁸² Važno je napomenuti kako je u svakoj trećoj pjesmi *Pokušaja* nazočan barem jedan od prepoznatljivih Sudetinih motiva zavičajnosti.

²⁸³ Čine to brojni pjesnici. Petar Preradović u pjesmi „Naša zemlja“ piše: *Zemljo naša, zemljo mila / Slavna majko roda slavna* (...), u: Preradović, Petar: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 141.

²⁸⁴ „como escribe el geógrafo Yi-Fu-Tuan en su libro *Space and Place* el primer espacio habitable, el primer refugio en nuestro primer paisaje es la madre.“, V. u: Gutierrez, Menchu: „La escritura y el espacio: algunas notas sobre mapas y paisajes literarios“, „Siglo XXI. Literatura y cultura españolas“, Valladolid, 2009., número 7, str. 36., Preveo N. T., Više o toj temi u nastavku teksta.

sam međutim putem prerezao špagu, što ju je držala za štap, pa ju je ovaj obrnuo i dobili smo hrvatsku zastavu. (...) U školi dan prije samoga sleta dogovorili smo se ovo: Na slet će svaki doći s hrvatskom zastavom, koju ćemo onda izvjesiti svaki na sebi, kad počne vježba. (...) Budi se u nama narodna svijest, i to je dobro. Neka nas proganjaju, jača će biti reakcija. Ili drže da smo još u ratu, da moramo glave pod klupom držati, dok oni govore. Slabo su se oni smislili. Samo napried – svi i Beograd i Pribićević – neka se oni samo centraliziraju, ali neka paze na posljedice.“²⁸⁵ Zbog ove „epizode“ Sudeta je čekao zaposlenje šest mjeseci.²⁸⁶ Zanimljivo je i da pojedina pisma bratovoj obitelji završavaju pozdravom nećaku: „rvacki sokolaški pozdrav“.²⁸⁷

U zbirci „Osamljenim stazama“ polovica pjesama „nosi“ signale zavičajnosti. „Bremenita“ je u tom pogledu pjesma „Ja molim ti se“: *Molim ti se, / molim ti se, dobra gospo Marijo, / za onog malog seoskog dječaćića, koji je ostao nekoliko godina iza mene – / u našoj kući iza šume; s pticama / i suncem preko rodni^h ograda – / (...) Za onaj stari bor kraj kuće / i sjenicu pokraj njega. / (...) Kad se vratim sa dalekih lutanja / umoran i bolan u tu kuću našu, / na vratima me čeka mali bratac – Ja, / na prozorima brižna ruka majčina, / za baštom bijeli kao staklo cvjetovi / i golub stari na visokom krovu; / ja znam da još u vrtu stoji dunja pognuta / (...).*

Tragom svjedočenja pjesnikova brata Mate istaknuti signali zavičajnosti²⁸⁸ su „autobiografsko tkivo“:²⁸⁹ „Pored kuće vječno zeleni bor, (...). Oko kuće prostrano dvorište, a iza njega prastari zadružni voćnjak sa starim, suhim voćkama, što su nas sjećale pradjeda, koji ih je zasadio i uzgojio, te oko voćnjaka podigao staru i trošnu ogradu. (...) Iza voćnjaka protegnuo se vrt (...). Kad bi se sunce nagnulo daleko na zapad i traci mu zatitrali ovršjem hrašća i starih voćaka, sva bi kuća s dvorištem, vrtom i voćnjakom i tihi puteljak sa zelenom travom, ribnjakom, šumom i mirnom, šutljivom rijekom zasjala u nekom blagom i neobično lijepom osvjetljenju.“²⁹⁰

²⁸⁵ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 150-151.

²⁸⁶ „I dok su svi njegovi drugovi, pa i oni najlošiji učenici, bili već namješteni, on nije mogao da dobije mjesta. Bilo je to u vrijeme dok su se hrvatski učitelji nemilosrdno progonili i dok su se u službu namještali ljudi prema političkoj kvalifikaciji, a ne prema faktičnoj sposobnosti. Istom s promjenom režima namješten je i pokojni naš Đuka.“, u: Sudeta, Mato: „In memoriam“ u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 238.

²⁸⁷ V. Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 180.

²⁸⁸ Istaknula M. I. T.

²⁸⁹ Termin Mate Ujevića.

²⁹⁰ Sudeta, Mato: „In memoriam“ u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 236.

U zbirci *Kućice u dolu* pjesnik se vraća zavičajnom tematsko-motivskom sklopu. U više od polovice pjesama, naime, bilježe se motivi iz tog interesnog kruga. Već prva pjesma znakovita naslova „Poći ću u dol“ tematizira Sudetino „usidrenje“ u zavičaju: „*Poći ću u dol, / među ljude! / Tamo ću uz njihove / da sagradim kućicu svoju. / I kad joj osunčam pragove / i gotova bude, / unijet ću u nju svu mladost moju, / sve grijehe, sve patnje svoje, / svu bol!*“

5. 2. 5. 2. *Kućica*

Kućica iz Sudetinih stihova simbolizira dom. Govoreći o značenju kolibe u djelu francuskog romanopisca Henrija Bachelina, Gaston Bachelard zaključuje: „Tako nas pisac poziva u središte kuće kao u središte snage, u zonu najveće zaštite. On ide do kraja u tom „snu o kolibi“, snu dobro znanom onima koji vole mitske slike prvobitnih kuća. Ali, u najvećem broju naših snova o kolibi željeli bismo živjeti drugdje, daleko od prenapučene kuće, daleko od gradskih briga. Rujemo po mislima ne bismo li pronašli neko istinsko utočište.“²⁹¹

Analizirajući značenje „zavičajnog gnijezda“ u poeziji Ivana Goluba, pjesnikinja i književna kritičarka Božica Jelušić oslanja se na Bachelardovu „poetiku prostora“: „ne smije se zaboraviti suštinska razlika između kuće i doma, gdje je potonje naše odabrano gnijezdo, sa svim konotacijama topline, utočišta i povjerenja, kako ga doživljava, primjerice, i Bachelardova fenomenologija. Iz toga gnijezda izliječemo prigodice, u potrazi za znanjem, prijateljima, ljubavlju, spoznajom, no svijest o povratku najvažniji je dio našega kretanja, i upravo nas ona održava u moralnoj snazi i usredotočenosti na ishod naših poduhvata.“²⁹²

U potrazi za identitetom, korijenima, pjesnikova *kućica*, u širem značenju, predstavlja obitelj,²⁹³ ali i domovinu. „Ili kako to veli Ivan Golub u svojoj danas već paradigmatičnoj

²⁹¹ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 51.

²⁹² Jelušić, Božica: „Zavičajno gnijezdo Ivana Goluba“, u: „Republika“, LXVII, 5/2011., str. 10-11.

URL: <http://www.dhk.hr/80642%20Republika%2005%202011%20KB.PDF> (21. 02. 2013.)

²⁹³ Usp. (dječju) pjesmu „Dom“ Vinka Kosa: *Ima jedna kućica, / draga srcu mom, / a ta draga kućica / moj je rodni dom. / U njoj živi mamica, dobri tata moj, / a i meni najljepše / živjet je u njoj. / Kućo, rodna kućice, / čuvao te Bog, / blago moje najveće / od sveg blaga mog.*, u: Kos, Vinko: *Radosnice*, Edicije Božičević, Zagreb, 2015., str. 4.

kajkavskoj stihobirci *Kalnovečki razgovori* (...): *'V Knigi piše da je Bog čoveka od zemle napravil. / je, al od one zemle, na kojoj se čovek rodi.'*²⁹⁴

Kako je već spomenuto, ciklus *Lišće i pupovje* (iz zbirke *Kućice u dolu*) prožet je franjevačkom duhovnošću. Uz slike humanizirane prirode i svijeta iz dječjeg motrišta (*Žuri se mala cesta kroz polje, / njišu se žita vruća. / srebrne niti tananih prela / titraju preko kuća. / U debelom hladu zov topli drhti: dijete ptičice zove... / Vjetra se igra – prevrće knjigu / o svecu od Padove... „Dijete“*), pjesnik uklapa i brojne motive/simbole zavičajnosti. Osobito se to zapaža u dvjema pjesmama: *Žalosne boje i trudne ruke: / one su sestrice moje! / U kuću, dolje, na kraju sela, / nosim ih iz daleka – / tamo nas čeka poljubac majke / i miris svježeg mljeka!...* („Suton“); *Daleko... daleko... tamo su polja / snoplje i žito zrelo. / Daleko, daleko... tamo su kuće / i moje maleno selo. / Daleko, daleko... tamo u dolu, / gdje dobri su ljudi i boje... / Daleko, daleko... tamo ću poći, / tamo je srce moje!* („Finale“). Primjetan je paralelizam između tih stihova i pjesme „Kućice u dolu“ (iz ciklusa *Kućice u dolu II*): *Mi idemo u dol. / Tamo su kućice nove / i rijeka / ko dobra seka / miluje pragove njine. / Tamo će plašt da skine / umorna duša moja, / da se okupa tajnom / saznanja i večernjih boja, / da se uputi smirena / cestom novom i sjajnom...*²⁹⁵

Istaknuti signali zavičajnosti ekvivalent su Bachelardove „jednostavne slike, slike sretnog prostora. Naša istraživanja u tom smjeru mogla bi zaslužiti naziv *topofilija*. Ona nastoje odrediti ljudsku vrijednost prostora posjedovanja, prostora branjenih od protivničkih sila, ljudsku vrijednost voljenih prostora. (...) Na njihovu zaštitnu vrijednost, koja može biti pozitivna, nadovezuju se i zamišljene vrijednosti, a upravo te vrijednosti ubrzo postaju dominantne. Prostor obuzet imaginacijom ne može ostati indiferentan na mjerenja i promišljanja geometra. On je doživljen. I to doživljen ne u svojoj pozitivnosti, nego sa svim pristranostima imaginacije. Naročito se odlikuje time što gotovo uvijek privlači. On koncentrira biće unutar granica koje ga zaštićuju.“²⁹⁶

Temelji Sudetine *kućice*, njegova „prostora intimnosti“ urastaju u tlo zavičajnih dolova: *Tu gdje naše staze padaju vrh pragova, / Tu gdje sunce naše mre međ tihim vazama, / Tu gdje svaka stvar nas sjeća davnih tragova, / Tu smo mi i naša prošlost na tim stazama.* („Kroz

²⁹⁴ Jelušić, Božica: „Zavičajno gnijezdo Ivana Goluba“, u: „Republika“, LXVII, 5/2011., str. 11.
URL: <http://www.dhk.hr/80642%20Republika%2005%202011%20KB.PDF> (21. 02. 2013.)

²⁹⁵ Istaknula M. I. T.

²⁹⁶ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 22.

prozor“). Zavičaj je „voljeni prostor“ i upravo stoga on nosi „vrijednost zaštite“: „Mnoge bismo stranice ispisali, ako bismo željeli prikazati sva svojstva i svekoliku pozadinu svijesti o zaštićenosti (zaklonjenosti). U tom pogledu postoje bezbrojni dojmovi koji ne ostavljaju traga nikakvoj dvojbi. Kuća nam je, primjerice, očigledno pribježište od studeni, vrućine, oluje ili dažda, pri čemu svatko u svojim uspomenu posjeduje tisuću inačica kako bi oživio tako priprostu stvar. Usklađujući sve te dojmove i razvrstavajući sve te *vrijednosti* zaštite (zaštićenosti, zaklonjenosti) došli bismo do spoznaje kako je kuća, da tako kažemo, stanoviti protusvijet (kontrauniverzum) ili svijet *protivnosti*.”²⁹⁷

No, prostor pjesnikove stvarne kuće daleko je od slike doma kao utočišta.²⁹⁸ Temelj je tako „nadograđen“ prostorom „zamišljenih vrijednosti“, onih istih vrijednosti kojih je pjesnik lišen u stvarnoj kući. U izmaštanom prostoru umorna pjesnikova duša skinut će plašt i uputiti se *smirena cestom novom i sjajnom...*

Na svojevrsan način taj je prostor graničan. Kao što je *prozor* razdjelnica unutarnjega i vanjskoga svijeta pjesnika,²⁹⁹ tako je *kućica* na samom rubu ovostranosti: *Podaj mi, Bože, kućicu malu, u polju, / gdje mir je / sveti – / na bijeli krevet leći: / odmoriti se, / zaboraviti – / ko dah umrijeti.* („Moje je tijelo“).

U Bachelardovoj fenomenologiji ovaj bi opis odgovarao „arhetipu onirične kuće“: „Tako je *onirička* kuća *slika* koja u sjećanju i snovima postaje zaštitnička snaga. Ona, međutim, nije

²⁹⁷ „Il faudrait de longues pages pour exposer, dans tous ses caractères et avec tous ses arrière-plans, la conscience d'être abrité. Les impressions claires sont innombrables. Contre le froid, contre le chaud, contre la tempête, contre la pluie, la maison nous est un évident abri, et chacun de nous a mille variantes dans ses souvenirs pour animer un thème aussi simple. En coordonnant toutes ces impressions et en classant toutes ces *valeurs* de protection, on se rendrait compte que la maison est pour ainsi dire un contre-univers ou un univers du *contre*.”, u: Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*, José Corti, Paris, 1948., str. 112., Preveo N. T.

²⁹⁸ Iz Sudetine prepiske saznajemo da je pjesnik imao ozbiljne probleme s ocem. V. Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 174-175.

²⁹⁹ Valja napomenuti kako Bachelardovo tumačenje simbola prozora odgovara analiziranoj funkciji tog simbola u Sudetinu opusu: „Riječ je o temama koje su toliko osobite da sam prozor zadobiva puni smisao tek ako spoznamo *središnje* svojstvo kuće. Kod kuće smo, skriveni, gledamo *van*. Prozor na ladanjskim kućama otvoreno je oko, pogled na ravnicu, na daleko nebo, na, u duboko filozofskom smislu, *izvanjski* svijet. Čovjeku koji sanjari *iza* prozora, ne na samome prozoru, iza malenoga okna, iza tavanskog prozorčića, kuća podaruje osjećaj *vanjštine*. Vanjštine čija različitost u odnosu na unutrašnjost raste u mjeri u kojoj raste intimnost čovjekove sobe. Čini se da dijalektiku intimnosti i Svijeta podrobno određuju dojmovi skrivena bića koje svijet gleda kroz prozorski okvir.” („Des thèmes aussi particuliers, que la fenêtre ne prennent tous leur sens que si l'on réalise le caractère *central* de la maison. Nous sommes chez nous, cachés, nous regardons *dehors*. La fenêtre dans la maison des champs est un oeil ouvert, un regard jeté sur la plaine, sur le ciel lointain, sur le monde *extérieur* en un sens profondément philosophique. La maison donne à l'homme qui rêve *derrière* sa fenêtre – et non pas à sa fenêtre – derrière la petite fenêtre, derrière la lucarne du grenier, le sens d'un *extérieur* d'autant plus différent de l'intérieur qu'est plus grande l'intimité de sa chambre. Il semble que la dialectique de l'intimité et de l'Univers soit précisée par les impressions de l'être caché qui voit le monde dans le cadre de la fenêtre.“), V. u: Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*, José Corti, Paris, 1948., str. 115. Preveo N. T.

tek jednostavan okvir unutar kojega sjećanje pronalazi slike. Mi, naime, i dalje volimo živjeti u kući koje više nema jer ondje, a da toga nerijetko nismo ni svjesni, ponovno doživljavamo snagu utjehe (okrepe). Kuća nas je štitila, ona nas, dakle, i dalje tješi. (...) Baveći se slučajem nekog svog pacijenta, inače jedne od onih apatridskih duša što žive u vječitu ovozemnu progonstvu, Jung mu je savjetovao neka si u psihoanalitičke svrhe pribavi komadić njive, kakvo zabačeno, tiho mjestasce u šumi ili, još bolje, kućicu na dnu vrta, sve to kako bi slikovito dočarao volju za ukorjenjivanjem, za zadržavanjem.”³⁰⁰

“Izmaštana kućica” na rubu ovostranosti,³⁰¹ ona koja čuva uspomene na djetinjstvo, ali i „nedosanjane” snove, podsjeća na pjesnika čija je sudbina „zapela“ između dvaju vremena – prošlog i budućeg: *Jer osjećam, za sve, što imam: da je bilo ; / jer osjećam, da će život tek da dođe...* „Onirična kuća“ tako postaje metafora za pjesnika obuzetog dijalektikom vremena i prostora.

U zbirci *Sutoni* zavičajni motivi i dalje su zastupljeni u velikom broju. Osim u već navedenim pjesmama „Moje je tijelo“ i „Kroz prozor“, motive iz tog interesnog kruga bilježimo u još četrdesetak pjesama zbirke.

Sljedeće stihove izdvajamo zbog uske povezanosti zavičajnih motiva (u ovome slučaju *rodna sela*) i motiva *majke* u Sudetinoj lirici. Riječ je o stihovima iz pjesme „Škrope kiše“: *Spusti, majko, vela, / odviše je težak miris ananasa,*³⁰² / *gasnu ruke, melodije mladog glasa, / dozivlju me rodna sela. / Ja sam tužan, bolan, bolan jako, / mene tako bole tvoje oči...* Sudeta će i u pjesmi „Sutoni“ razviti ovu temu na gotovo identičan način: *Spusti zavjese, majko, / noć*

³⁰⁰ „Ainsi une maison *onirique* est une *image* qui, dans le souvenir et les rêves, devient une force de protection. Elle n'est pas un simple cadre où la mémoire retrouve ses images. Dans la maison qui n'est plus, nous aimons vivre encore parce que nous y revivons, souvent sans nous en bien rendre compte, une dynamique de réconfort. Elle nous a protégé, donc elle nous réconforte encore. (...) Jung, ayant à fixer une de ses âmes apatrides qui sont toujours en exil sur terre, lui conseillait, pour des fins psychanalytiques, d'acquérir un **morceau de champ, un coin de bois**, ou mieux encore **une petite maison au fond d'un jardin**, tout cela pour fournir des images à la volonté de s'enraciner, de demeurer.”, V. u: Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*, José Corti, Paris, 1948., str. 119-120., Preveo N. T.

³⁰¹ Usp. stihove Petra Preradovića: *Tamo stoji kućarica / Usred bašće stanak prost, / Uska, niska kolibica, / Ali za dva srca dost. / Gdje je staza do tog kraja, / Do blaženstva toga gdje? – / Ah, na zemlji nema raja, / Želja za njim to je sve!* („Zemaljski raj“)
URL: <http://www.gskos.unios.hr/~descap/files/Zivot%20i%20pjesme%20Petra%20Preradovica%20spojeno.pdf> (24. 05. 2017.)

³⁰² Ovdje vrijedi ukazati na podudarnost s poetikom francuskog pjesnika Julesa Superviellea (1884. – 1960.). Supervielle, naime, poput Sudete dovodi u vezu miris ananasa i osjećaj tuge: „Ja poznajem tugu koja odiše mirisom ananasa.“ Preuzeto iz : Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 199.

se već sablasno gasi, / iz bašte teško vonjaju / uveli ananasi. / Prebaci zasun posljednji, / strah me spopada ludi, / danas su tako žalosni / kuće, debla i ljudi...

5. 2. 5. 3. Majka

Majka kao prvotni prostor („prvi nastanjiv prostor, prvo utočište u našem prvom krajobrazu je majka.”)³⁰³ zauzima važno mjesto u Bachelardovoj fenomenologiji. Osvrćući se na Miloszevo³⁰⁴ pjesništvo, Bachelard analizira arhetip majke: „Majka i kuća, dva arhetipa u istome stihu. (...) Bilo bi prejednostavno da veći između dva spomenuta arhetipa, da najveći među svim arhetipovima, *Majka*, zasjeni sve druge. Na putanji koja nas vodi natrag do izvora postoji ponajprije put koji nas vraća u naše sanjarsko djetinjstvo željno slika i simbola kako bi podvostručilo zbilju. Materijalna zbilja u hipu je podvostručena posredstvom svih slika bliskosti. Tu zadaću preuzima pjesništvo posvećeno domu (kući). Ono, naime, oživljava bliskosti, nanovo pronalazeći veliku sigurnost u filozofiji počinka.”³⁰⁵

Ova Bachelardova postavka nalazi potvrdu i u Sudetinoj pjesmi “Stara soba”: *Od sveg, što imah, ti si sve mi bila / i u tebi samo ja sam mogo sniti / i iskren do boli samom sebi biti, / ko nekad usred majčinog krila*. U Sudetinoj lirici motiv majke zastupljen je u tridesetak pjesama, uglavnom u značenju utočišta, okrilja bliskosti/intimnosti: *Danas je duša moja / ko protjeran sluga / kao ptica bez luga / plaćuć i jadajuć putem / tražila utjehu druga / i toplo okrilje majke*. (“Putem pokore”); *A domak je tako lepo, / mamica večeru kuha, / dedek pak pričiće priča / i postel je tak suha*. (“Padaju bele zvezdice”); *Slušam: Tko to šapće riječi tako mile / kao majka, što je lijepo svoje dane / zakopala za se, djecu i za rane, / što su za nju vječno tako drage bile*. (“Blagoslov duše”).

³⁰³ V. str. 73 teksta.

³⁰⁴ Poljski pjesnik i pisac Miłosz, Czesław (1911. – 2004.)

³⁰⁵ “Mère et maison, voilà les deux archétypes dans le même vers. (...) Il serait trop simple, que le plus grand des deux archétypes, que le plus grand de tous les archétypes, la *Mère*, effaçât la vie de tous les autres. Sur le trajet qui nous ramène aux origines, il y a d’abord le chemin qui nous rend à notre enfance rêveuse qui voulait des images, qui voulait des symboles pour doubler la réalité. La réalité maternelle a été tout de suite multipliée par toutes les images d’intimité. La poésie de la maison reprend ce travail, elle réanime des intimités et retrouve les grandes sécurités d’une philosophie du repos.”, V. u : Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*, José Corti, Paris, 1948., str. 122., Preveo N. T.

Profil majke pjesnik ocrtava i atributima *brižna, dobra: zastade bez daha kao brižna mati*. (“Bolesnik”); *Bože, ja već nemam moje dobre majke* (“Bogu”). Na sličan je način opisuje i u svojim pismima: “Moja majka, brižna i marna preko svojih moći, cijeli život imala je za mene samo suze i naricaljku “O žutoj dunji”, koja će me odpratiti, valjda, i na drugu stranu.”³⁰⁶

Kako je već navedeno, Božidar Petrač povlači paralelu između pjesnikova “nadahnuća vlastitom majkom” i njegove “djetinje, sinovske povezanosti s Marijom – Tješiteljicom”.³⁰⁷ U Sudetinim stihovima majka se, uostalom, često spominje u kontekstu molitve: *drevna, stara ura jecat će na zidu, / tek će majka dugo, dugo još da moli*. (“Ulica je danas bila puna sreće”); *Majko, ja već nijesam ono dobro dijete, / što je s tobom znalo molit kraj kamina* (“Majci”); *Ući će moja majka, / mnogo blijeda i mnogo zamišljena, / i drhtavom će rukom posut smilja / i svetog drvca vrh uzglavlja moga. / I tad će nahraniti ptice iza kuće / i upaliti svijeću kraj loga... / I onda će sjesti / pa će moliti*. („Kad umrem“).

Valja nadodati kako i Ljubo Wiesner razvija motiv majke u istom kontekstu: *Za grobljem ide stara neka žena – / Na glavi rubac, pod njim sijeda vlas ; / Taj molitvenik utjeha je njena, / Ta bijela crkva dat će nekom spas : / To moja mati želi sreću sinu / I ranom zorom ide k Božjem Sinu*. („Seosko jutro“).³⁰⁸

U *Moru* se majka kao “voljeni prostor” iščitava u usporedbi sa zavičajnom rijekom: *Pločnica, zelena i mirna rijeka, spavala je kao majka*.³⁰⁹ Ne čudi usporedba, budući da je duhovna simbolika majke istoznačna onoj vode: „Voda je prije svega izvor i moć života: bez nje je zemlja samo sušna pustinja, zemlja gladi i žeđi u kojoj su ljudi i životinje predani smrti.”³¹⁰

Tragom provedene analize o učestalosti i značenju motiva majke u Sudetinu djelu, zaključuje se da majka (uz *kućicu*/dom i zavičaj/zavičajni krajolik) čini sastavni dio pjesnikova „prostora intimnosti“. Taj bi se prostor slikovito mogao iskazati trokutom: dom – zavičajni krajolik – majka. Važno je, osim toga, napomenuti kako je na djelu svojevrsno

³⁰⁶ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 223.

³⁰⁷ V. str. 42 teksta.

³⁰⁸ *Hrvatska mlada lirika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1914., str. 139.

³⁰⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 10.

³¹⁰ *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 1443.

oduhovljenje svih triju kutova trokuta, odnosno njihovo izmještanje iz pojavne u duhovnu stvarnost.

Tako je, primjerice, majka poveznica s prostorom doma (zemaljskim, svjetovnim). Ona, istodobno, zbog svoje usmjerenosti na Božju blizinu (molitvu) te tješiteljskog odnosa sa sinom (što je čini „bliskom“ Mariji), predstavlja i „duhovnu spojnicu“ s prostorom vjere.

Poput majke, u Sudetinoj se lirici oduhovljuje još jedan kut trokuta – dom/*kućica*: *Ona je mala kućica / zatvorila oči. / I ptičice. / Djeca hodaju pobožno / i gledaju sličice / o Isusu i svecu iz Padove. / Vrh tornjića pjeva sunce, / srebrni zvončić zove, / sa mnom je Isus i Marija / i svetac iz Padove.* („Kućice u dolu“, iz ciklusa *Kućice u dolu II*).³¹¹

„Dokinuće prividne realističnosti“³¹² zbiva se i u trećem pjesnikovom „kutu intimnosti“ – prostoru zavičajnog krajolika koji „poput vjernika koji prima sakrament, mirno i nedjelatno čeka da se SANCTUM podnevne ili večernje zvonjave razlije nad njegovim prostranstvom“³¹³: *I sunce se pomiče, ide: plime sunčane teku / i plāve tihe doline, sela i livade rodne. / Omara; čas svečan; čovjeka prolaze srsi, u zenit ušlo je podne. / S nebeskih krugova modrih Bog sad silazi dolje / i tiho blagoslivlja ljude, šume, polja, doline, / i sve su stvari svete i tako čarobno lijepe, / da nam se braćom čine.*³¹⁴ („Podne“); *Kroz polja i kroz rijeke dah Božji drhtom prođe / i zaleprša tiho u ovršju u hrašću, / zrikavci svi redom zaspāše u plašću, / sve se tiho smiri i u san plavi pođe.* („Ugasio se dan“); *Kažu da Hrist to s neba silazi / u pohod žita i trave; da blagoslov daje / i ublaži jade / onima, koji ga slave.* („Blagoslov ljeta“).

U zbirci *Kućice u dolu* pjesnikova je duša bliža Transcendenciji, bliža smrti koja „uvodi u nepoznate svjetove pakla ili raja; u tome se vidi njezina dvojakost, poput dvojakosti zemlje, i njezina bliskost s ritualima prijelaza.“³¹⁵ Potvrđuju to i sljedeći stihovi: *Nad mojom glavom lagano se gase / zvijezde, sunce i crvene boje / i ja sam tako nujan, kao da se / mladosti sjećam, lijepo malo moje!* („Ugasi“). Usporedno s postupnim gašenjem ovostranih svjetala, učestaliji su i razrađeniji simboli bolesti, smrti (neznanac, kradljivac, dvojnici) i prijelaza (prozor, bijela boja). Jača i unutarnji život pjesnika *svezanog na osjećaje, raspetog na vlastito*

³¹¹ Usp. Analizu pjesme „Moje je tijelo“ na str. 83.

³¹² Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 190.

³¹³ Isto, str. 191.

³¹⁴ Istakla M. I. T.

³¹⁵ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 612.

srce. „Prostor intimnosti“ (zavičajni krajolik, *kućica*, majka,) semantički je nadograđen u „prostor“ kršćanske duhovnosti.

Istodobno s naglašenijom nazočnosti smrti i produbljenijim osjećajem boli, češći su motivi djeteta, ali i zavičajni motivi – kuća, dol, ognjište i slični motivi. Priroda je dominantno personificirana u polovici pjesama zbirke, snažno je prisutan franjevački doživljaj jedinstva svih stvorenja, svojevrsan vitalizam, pa i životna radost. Simboli prijelaza kao i pozicija „međustanja“ lirskog subjekta pritom podcrtavaju dualizam u kompoziciji zbirke: „Meni se sve većma sviđaju ekstremi. Padanje iz ekstrema u ekstrem znači vječni interes za neki predmet, stvar, biće. Ja se udaljujem i tim sam bliže. To je na prvi pogled nevjerojatno, ali je ipak tako.”³¹⁶ Sudetina lirika i po tom se pitanju dodiruje s pjesničkim pismom A. B. Šimića: „... izazov suprotnosti jedna je od temeljnih značajki pjesnikova pisanja. U tom smislu vidim u kompoziciji zbirke trajnu napetost između pjesama vođenih elevacijskim uzgonom i pjesama u kojima pobjeđuje gravitacijska silina, dakle, svojevrsnu borbu između lakoće i težine.”³¹⁷

Stječe se dojam kako su krajnosti jasnije izražene s odmicanjem vremena i napredovanjem Sudetine bolesti. Lirsko ja u svojevrsnom je rascjepu; izmjenjuju se oprečni osjećaji poimanja sebe/bolesti – od bijega, neprihvatanja do smiraja i utjehe. No, kako se približavamo *Sutonima*: ... *snage nema. / Nema. / Ona vrh ivica gorskih / na smrt se sprema.*³¹⁸

U posljednjoj zbirci pjesnički glas još je izravniji: *Ležat ćeš pod starim, žutim hrastom / u lišću, u toploj mahovini, vrijesku / i slušati, kako vrh šume pjevaju ptice / o malom Isusovom srcu. / I osjetit ćeš, kako pomalo zaboravljaš / na ljude i sela u prikrajku, / na žene, što peru na ribnjacima / i sanjaju o momačkoj snazi. / Mir, ko sveto tajanstvo iskonstva, / plesti će mreže srebrne / ljuljačke, zlatne sne, / tišinu... / I ti ćeš se vratiti Bogu...* („Pismo mom malom bratu koji se nije rodio“).

³¹⁶ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 148.

³¹⁷ Maroević, Tonko: „Teški zrak Antuna Branka Šimića“, u: Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 354.

³¹⁸ Kraj pjesme „Kućice u dolu“.

5. 3. *Sutoni*

„Nego pripremam III. ciklus pjesama pod naslovom 'Sutoni'. To bi bio nastavak 'Kućice u dolu', samo još spiritualniji, bliži smrti, Bogu i bolovima; kršćanskiji od prvih – a i jednostavniji u izrazu i formi. Ako bude Božja volja, da poživim još koji mjesec, pa uredim li tu zbirku, poslat ću je Vama, da je pregledate i da kažete svoj sud.“³¹⁹ – riječi su pjesnika, upućene Josipu Cvrtili u pismu datiranom 29. XII. 1926.

Jednostavnost izraza i oblika Sudeti je predstavljala pjesnički imperativ, o čemu svjedoče njegova brojna pisma: „Kako je veličanstven i divan 'Otčenaš'³²⁰ u svojoj jednostavnosti, mirnoći i svetosti! Mislim, da je zakućatost izraza znak literarne slabosti. Forma, kažu, mora biti adekvatna sadržaju i ideji, koju izražava, pa, ipak, najveće ideje imaju svoju veličinu i u tom, što su jednostavne, razumljive i pristupačne svakom čovjeku.“³²¹

„Moje je tijelo“

Spomenute attribute Sudetine poetike pronaći ćemo u pjesmi „Moje je tijelo“ (sa znakovitim podnaslovom „Molitva“). U prvom je planu razgovorni idiom kojim se lirski glas bolesnika obraća Bogu. Dinamičke izmjene dugih i kratkih stihova dodatno obogaćuju pjesmu³²² izrazom temeljenim na običnu govoru: *Moje je tijelo umorno / od bolova, / svijeta / i puta*. Postupak se ponavlja i u sljedećoj pjesničkoj slici koja rastrganosti stiha, odnosno tijela, suprotstavlja cjelovitost stiha, odnosno jave : *Ono je tako malo, / krhko, / i slabo, / a java tako kruta!* Istodobno je istaknut i sadržajni dualizam navedenih stihova. Tako u prvoj strofi suprotstavljeni par čine pjesnički subjekt/tijelo i pojavna stvarnost, dok je u drugoj strofi riječ o „arhetipu onirične kuće“ nasuprot pojavnj stvarnosti. Iako je pjesma organizirana na

³¹⁹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 284.

³²⁰ O strukturi *Očenaša* pisao je Josip Užarević. V. Užarević, Josip: „Struktura Očenaša“, u „Književnoj smotri“, HFD, Zagreb, br. 92-94, 1994., str. 84-91.

³²¹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 235.

³²² „Kratki stih u opoziciji s dugim stihom jedan je od versifikacijskih postupaka isticanja, osamostaljivanja, govornog obogaćivanja dijelova pjesme.“, u: Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 232.

načelu suprotnosti, valja napomenuti kako je veoma malo prostora posvećeno drugom elementu toga para: u prvoj je strofi pojavna stvarnost zastupljena s tri stiha: *svijeta / i puta; / a java tako kruta!*, a u drugoj je riječ tek o jednom stihu: *u polju*. S druge strane, većinski prostor pjesme čine opisi tijela te izmaštane kućice. Iskazano upućuje na trajnu zaokupljenost pjesnika duhovnim predjelima te potvrđuje dvosmjerno kretanje u Sudetinom pjesničkom prostoru: prema dolje – fizičko nestajanje, slabljenje lirskog subjekta te prema gore – usmjerenost prema onostranosti koja dolazi nakon smrti.

Postupkom „razbijanja logičkih i sintaktičkih cjelina“³²³ pjesnik materijalnim sredstvima predočava sliku rastrgana, izmorena tijela. Riječ je o postupku distorzije koja „ističe pojedine dijelove iskaza tako da ih osamostaljuje, pa time i govorno obogaćuje“.³²⁴ Cijela pjesma građena je od distorzija koje se poistovjećuju s kratkim stihom,³²⁵ pri čemu valja obratiti pozornost na činjenicu da „svaki distordirani element ima vrijednost rečenice, a ako je izdvojen i u zaseban kratki stih, u oblikovanje sadržaja ulazi i bjelina stranice. (...) Riječ, ili kratki stih, omeđen bjelinom stranice govori više negoli riječ omeđena drugim riječima – kontekstom. Tako i distorzije, posebno distorzije ostvarene isključivo versifikacijskim postupkom, signaliziraju veliko bogatstvo sadržaja.“³²⁶

U Sudetinoj pjesmi distorzija se u dvama navratima ostvaruje opkoračenjem: *Moje je tijelo umorno / od bolova, i gdje mir je / sveti*. Važno je uočiti kako su upravo ti stihovi nositelji smisla i poruke ove pjesničke molitve.³²⁷

U prvoj strofi razvidno je i nizanje sinonima *malo, krhko, slabo* kao oblik pjesničke figure ponavljanja.³²⁸ Iz dječjim leksikom³²⁹ intonirane tužaljke, pjesnik prelazi u drugu strofu u kojoj, podsjećajući na mirnu „psalmodičnost“ prve zbirke, zaziva Boga: *Podaj mi, Bože,*

³²³ Isto, str. 223.

³²⁴ Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2005., str. 198.

³²⁵ V. o tome u: Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 233.

³²⁶ Isto, str. 231.

³²⁷ Radi jasnoće usporedbe s molitvom, pjesmu donosimo u cijelosti: *Moje je tijelo umorno / od bolova, / svijeta / i puta; / ono je tako malo, / krhko, / i slabo, / a java tako kruta! / Podaj mi, Bože, kućicu malu, / u polju, / gdje mir je / sveti – / na bijeli krevet leći: / odmoriti se, / zaboraviti – / ko dah umrijeti.*

³²⁸ “Ponavljanjem se oblikuje osnovna, vertikalna, dimenzija pjesničkog znaka: ostvaruje se njegovo bogatstvo, njegova slojevitost, nelinearnost, a to znači plošna/prostorna ustrojenost. Zato je razumljivo da je ponavljanje ključna (jedina?) pjesnička figura.“, u: Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 174.

³²⁹ Istaknuti sinonimi, kao i jednostavnost pjesničkog iskaza te poniznost, „malenost“ lirskog subjekta prizivaju svijet djeteta.

kućicu malu, / u polju, / gdje mir je / sveti. Završni stihovi (nizanje infinitiva u gradacijskom nizu) tek su dinamizacija „posmrtnih akordâ“: na bijeli krevet leći: / odmoriti se, / zaboraviti – / ko dah umrijeti.

5. 3. 1. Poetika nestajanja

Usporedimo li Sudetine zazive Bogu s poetikom A. B. Šimića, pjesnika bitno drukčijeg profila, opaziti ćemo kako je jednom dom – *kućica u dolu*, a drugom – *vječna zvijezda: O Bože daj me umorna od mijena / preobrazi u tvoju svijetlu nepromjenjivu i vječnu zvijezdu / što s dalekog će neba noću sjati / u crne muke noćnih očajnika*.³³⁰ Katkada će, ipak, i u Sudete zasjati „Šimićeve zvijezde“: *Mir miruju u daljini / hladne zvijezde... / Otajni se veo svio / iznad zemlje, lako, tio, / da se ne zna... / kako negdje u visini / hladne zvijezde / mir miruju / – i svojim nas hladnim svijetlom / tek dodiruju.* („Mir miruju“); *U mrtve zvijezde sklopili svoje oči: / slušajuć kako u srce mi teče / šum neke slatke, tajne, svete moći...* („Carmina vespertina“).

Veselko Tenžera će o Sudeti zapisati sljedeće: „U obzoru nacionalne književnosti, u kojoj su toliki grudobolni poete svoju želju za životom transcendirali u nacionalnu želju za slobodom, Sudeta gotovo fenomenološkom redukcijom ograničava je na vlastito tijelo i pjeva oblike nestajanja. Uvijek izravan, mazohistički iskren i lucidan, sklada melodije na rubu groba, prizivajući nestajanje.“³³¹ Držimo kako bi se iz istoga očišta mogla promatrati i Šimićeva lirika.³³² I, dok Tenžera navodi Šimićev prvi stih zbirke „Preobraženja“: *Pjesnici su čuđenje u svijetu* „kao prolegomenu za jedno djelo, ili možda još više, za jedan život“³³³, za

³³⁰ Riječ je o pjesmi „Moja preobraženja“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 64.

³³¹ Tenžera, Veselko: *Čitanje lektire*, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 54.

³³² Usp. stihove A. B. Šimića: *U mom je tijelu vrijeme i polako me slabi / i tijelo biva suhlje, oči dublje, uši gluhlje. / Ja slušam al ne čujem: vrijeme nema glasa / i bezglasno me biva manje svakog časa. / Zaludu bi mi bilo zaustaviti sve ure / što na sve strane jednako se žure. / U mom je tijelu vrijeme i mene biva manje.* („U mom je tijelu vrijeme i polako me slabi...“), u: Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 206.

³³³ Tenžera, Veselko: *Čitanje lektire*, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 65.

Sudetinu liriku u cjelini, kao i za njegov život, znakovit je, „bolno jednostavan“, stih pjesme „Umiranje“: *Ja sam tužan*.³³⁴

U tri seksteta ove pjesme Sudeta razvija svoje „vječne teme“ prolaznosti i tuge. I ovdje je na djelu „dražest njegove subtilne i morbidne lirike“³³⁵: *tužno teku ovi blijedi dani; u beskraj daleku gasnu tužne boje; dani mi se guše; žalosni su puti; u groblje se kreće*.

Lirske zapise o „poetici nestajanja“ često nalazimo i u njegovoj prepisci: „Prolaze dani, dani sukladni ko prsti, sve jedan prozirniji od drugoga u neku jednobojnu jednostavnost, u primitivne malo-seoske ure, u koje je čovjek instinktivno žalostan. Tužan do umora, očajan do zdvojnosti.“³³⁶ U pismu upućenom Ivi Horvatu pjesnik će napisati: „Tužno je biti čovjek! Kad lišće pada i kiše plaču, plaču u žljebovima iza kuće. I žute i zelene i modre boje umiru u šumama, umiru na vodama, umiru, umiru... Tužno je tada biti čovjek, i osjećati se sam – ni podpuno zao, ni podpuno dobar. Treba se tada zamisliti i plakati: Jeseni! Jeseni! Jeseni!“³³⁷

Kao i u prethodnim zbirkama, brojne slike u *Sutonima*, izravno ili neizravno, upućuju na pjesnikovo približavanje smrti: *ponoć se crna survala na mene, / (...) I ja sam tonuo, sve dublje tonuo* („Noćas“); *I lišće s vrhova pada / i pada / kraj zgrada / u tami. (...) Novembar kašljuca u granju / sve niže / i bliže / – sve tiše. (...) Čekaš me – znadem: evo / idem / k Tebi / sestrice / – smrti!* („Strah“).

Primjetna je i razlika u obradi motiva *ruku*. Stihovi iz prve zbirke: ***Raširih ruke, o večeri, propni / sva bijela jedra, sve milosti svoje, / (...) U nebo teku, i u nebo svite / moje su ruke. Bog će danas u me!...*** („Raširih“); ***Ni sam ne znam kako, / dižem / dvije ruke ko dva bijela cvijeta / i molim.*** („Prikazanje“); ***Molim Ti se, / molim ti se, Marijo, / za one moje male, bijele ruke, / koje sam zaboravio u jednom vrtu / među jorgovanom, bijelim ružama.*** („Ja molim ti se“) usporedivi su sa stihovima iz zbirke *Sutoni*: ***Večeras je nenadano došlo sunce / na otvoren prozor k meni. / Pružio sam ruke. Ne! Samo sam htio, / dići ih bolne u sjeni.***

³³⁴ Iako različit u idejnom i oblikovnom smislu, taj stih svojom jednostavnošću i ljepotom podsjeća na stih Ive Kozarčanina: *Draga moja hrvatska tuga, moja dobra mati, „Utjeha“*, u: Kozarčanin, Ivo: *Pjesme, novele, Sam čovjek, Kritike*, Zora, Matica hrvatska, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 131, Zagreb, 1975., str. 40.

³³⁵ Usp. analizu pjesme „Čežnje i bolestan mladić“.

³³⁶ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 177.

³³⁷ Isto, str. 198.

Usp. sa Šimićevim stihovima: *Žuto lišće: umiranje jeseni. / Ruke mole pred mojom sudbinom.*, „Žuta sjenka“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 40.

(„Večeras“); *Daj mi, Bože, da zaboravim, / da su ovo ruke moje, / da su žute, prozirne i tanke / ko u jesen hvoje.* („Molitva“).

Kako u sutonu nestaju dani, tako u (nekad bijelim) pjesnikovim rukama nestaje snage. : *Umorne ruke moje, / kako ste suhe i žute - / umorne! / Stavljam vas tiho kraj sebe / na tople jastuke svoje, / da se odmorite. / A tko će vas da odmori? / Vi ste umorne vječno. / Ko vodeno cvijeće hlapite, / kad ga iz vode iščupaju / mlada / uz tihu obalu riječnu. (...) Topim vas dahom svojim, / na mlado sunce vas nosim, / al' vi ste jednake uvijek – / uvijek ste tužnije, tanje, / malene, male moje!* („Ruke“).³³⁸

Vrijedi napomenuti kako u poeziji Paula Verlainea nailazimo na motiv ruke „razrađen“ u melankoličnom tonu: *O, nekad moje, drage ruke, / toliko divne i malene, / poslije zablude nasmiljene / i svih bezdušja i sve muke, / poslije svih luka i gradova, / i pokrajina i zemalja, / otmjene ko u kakva kralja, / o drage ruke mojih snova.* („Drage ruke“)³³⁹

„Kad umrem“

Jedna od uspješnijih Sudetinih „oda smrti“ svakako je pjesma „Kad umrem“, u kojoj pjesnik lucidno piše „scenarij“ vlastite smrti: *Ući će moja majka, / mnogo blijeda i mnogo zamišljena, / i drhtavom će rukom posut smilja / i svetog drvca vrh uzglavlja moga. / I tad će nahraniti ptice iza kuće / i upaliti svijeću kraj loga... / I onda će sjesti / pa će moliti. / Suton će doći sa crvenom kapicom / i provirit će na prozor.*³⁴⁰ Gomilanjem veznika³⁴¹ i atributa naglašeno je trajanje radnji, a stih poprima „ozbiljnosvečani“ karakter. Produženo trajanje postignuto je i interpunkcijom (crtom i trotočjem)³⁴²: *I ja ću se začuditi... / Čudit ću se, / da sam nekad bio / i da sam ovo u raspadu tijelo / sačuvat htio. / Čudit ću se, da sam drukče snio / i da nisam znao / ništa više! –.*

³³⁸ Istaknula M. I. T.

³³⁹ Milićević, Nikola: *Izabrani prepjevi*, Croata, Zagreb, 1997., str. 131.

U pjesništvu Sudete i Verlainea nailazimo na tematsko-motivske, ali i ritmičke podudarnosti. Vrijedilo bi poredbeno analizirati ta dva opusa.

³⁴⁰ Ritmom i temom ovaj pjesnički uradak ponovno podsjeća na Šimića: *O kuda da se danas ode? / U sobu uđe moja majka / sjedne / i gleda u me nijemim pogledom*, u: „Teški zrak“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 88.

³⁴¹ „Posebno je zanimljivo ponavljanje veznika *i*. Naime, veznik *i* zapravo poistovjećuje elemente koje povezuje; *i* je jezična oznaka jednakovrijednosti. Ako se više elemenata vezuje tako da svakome prethodi veznik *i*, onda svaka riječ u takvom sklopu sadrži i sve prethodno; ne radi se, dakle, o jukstapoziciji, već o stvarnoj subordinaciji.“, u: Vuletić, Branko: *Sintaksa krika*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986., str. 47.

³⁴² Sudeta često koristi navedene interpunkcijske znakove.

Gramatički paralelizam motivirano povezuje sadržaj pjesme. Riječ je o ponavljanju gramatičkih struktura: *Suton će doći sa crvenom kapicom / i provirit će na prozor, / pa će se začuditi, / a majka će gledat u smilje / i dječije lice na jastuku / i zaboravit će da dalje moli.* Stvoren je prostor u kojemu svaki stih „nosi“ nazočnost Smrti: prečestom upotrebom, tj. gomilanjem futura došlo je do „neutralizacije“ njegove osnovne funkcije – izricanja budućnosti. Pritom je kategorija budućega vremena „zamijenjena“ Smrću kao poveznicom. U tom ponavljanju, vrijeme pjesme gotovo da se zaustavilo: „majka“, „suton“, „ptice iza kuće“, pa čak i sam „mrtvac“ postoje jedino u odnosu na Smrt koja ni u jednome stihu nije izrijekom spomenuta.³⁴³

Važno je naznačiti kako više od polovice pjesama zbirke *Sutoni* tematizira nestajanje – i to u svim njegovim vidovima. U jednakom omjeru iskazuju se osjećaji tuge i boli. Inicijalni signal (sutonskog) utruća naslovi su pjesama: „Kad umrem“, „Kad su sva svijetla pogašena“, „Umiranje“, „Svud tuga“, „Zbogom“, „Mene srce boli“, „Noć se nadvija tužno“, „Bolesnik“, „Ugasio se dan“, „Mrtvo sunce“, „U crnini“. Razvidno je kako pjesnik slijedi putanju započetu u zbirci *Osamljenim stazama*. Trećina pjesama te zbirke posvećena je spomenutim temama. Kako bolest napreduje, produbljuju se pjesnikovi osjećaji povezani s njom, a gradira i nazočnost smrti u stihovima. Već u sljedećoj zbirci svaka druga pjesma obilježena je nekim oblikom nestajanja/dokinuća/smrti. Krajnja točka pjesnikove putanje posljednja je zbirka: *Umoran sam, umoran, / svi koraci se moji skršiše, / Gospodine, / i duša moja, puna poleta, / u čvorovima tijela sapeta / već posrće, o Predobri!* („Umoran sam“).

5. 3. 1. 1. Priroda i subjekt

Humanizirana priroda³⁴⁴ sa subjektom „dijeli“ osjećaje. Znakovita je, u tom pogledu, već prva pjesma – „Sutoni“ istoimene zbirke. Gotovo svaki njezin stih opisuje urušavanje (*do zemlje vise oblaci podmuklo se ruše; lišće opada; sunce s neba silazi*), nestajanje (*sve je*

³⁴³ Usp. analizu pjesme „Blagoslov ljeta“.

Sudeta i u *Moru* rabi (modernističku) tehniku neizravnosti.

³⁴⁴ Motivi humanizirane prirode bilježe se gotovo u svakoj trećoj pjesmi zbirke *Sutoni*.

umrlo; izgorjele su zastave; krik šuti) ili gašenje (*gasnu boje; noć se sablasno gasi*). Usporedo s tim kretanjima, opaža se paralelizam u opisu subjektivih duševnih stanja – nemira, straha, iscrpljenosti: *oblaci se, primjerice ruše po mislima u vrućici – / na trudne, trudne duše. ; noć se već sablasno gasi (...)* *strah me spopada ludi, / danas su tako žalosni / kuće, debila i ljudi*. Razvidan je i osjećaj sveopće tuge, boli i osamljenosti: *Već sve je, sve je umrlo / i sve su duše same*.

Priroda u *Sutonima* tuguje sa subjektom: *Kiše plaču i padaju i plaču / i umiru u žlijebovima iza kuće / suhim dugim prstima izvijaju / tužne uzdahe i poglede / i mutnu, / neobjašnjenu bol. / Uvlače se na prozore / i padaju po podu, stolu i krevetu / i zamataju u neku neuglednu boju / svijet i misli u njemu... („Jutro“); Livade same, livade plave / livade tužne mirisa pune (...) Sumoran potok tih i bez vode / sutona svakog jeca i moli / beskrajem sivim dokle iz doli / srebrne magle po njemu hode. („Tiho je, tiho...“); Samo slušaš. Riječi slušaš, / kako mru u mjesečevom čunku, / i kako plače rosa i korak umire / po ovlaženom šljunku. („Ti ne vjeruješ“); O, kišice, o sestrice / tuge moje, mojih noći, bola moga, / i mene svi su ostavili („O, kišice“); Jesenske su vrbe grane prosule, / plaču vazdan, plaču mutne kiše, zdene: / mir otajstven pade preko mračna dola („Jesenske su vrbe grane prosule“).³⁴⁵*

Istodobno s nestajanjem života, utihnula je i priroda: *Na blatnom putu nema traga dana, / bolesna večer preko grana šuti, (...) Tamo je mnogo ko povorka stalo / i noći duge sad bez nade trune. / Zašuti. A kad vjetar s nova dune / prene se, šušno novo, što je palo. („Lišće“).*

5. 3. 1. 2. Tišina kao „rubni prostor“

Glasovi se stišavaju i nad Sudetinim unutarnjim krajolicima: *jedne noći tako nestati u ništa / bez ijednog krika i bez jedne želje. („Intima“); Plačite tiho – da se ne čuje, / ja više plakat ne mogu – („Hladna je stijena“); Zamukli zvuci sa klavira, / prah i tišina pada vrh stvari – / (...) Utihnuo kamin. Uz njega davno / sjeli bi sami šapćući milo. / A danas, pustoš i polje ravno. („Osamljena“); Što goriš, luči malena / i daješ stvari lik? / Ja volim, kad se*

³⁴⁵ O ulozi i značenju motiva kiše u Sudetinoj pjesmi „Praznina“ v. u: Pavličić, Pavao: *Vrijeme u pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 74-78.

umire, / a ne čuje se krik. / Što goriš, luči malena, / ne buni noćni mir! / Umririmo i mi potihom / ko zadnji, nijemi vir... („San“). Motiv tišine zastupljen je u jednakom omjeru kao i motivi nestajanja: gotovo u svakoj drugoj pjesmi zbirke. Valja istaknuti kako je taj omjer u zbirci *Kućice u dolu* daleko manji – motiv tišine bilježi se tek u svakoj šestoj pjesmi.

Posljednja pjesma zbirke, znakovita naslova „U crnini“ započinje stihovima: *Tišina mraka pada preko tijela. / Umorom dišu krila mrtvog dana, / mirišu nujno ruže iz bostana: / samoćom smrti, žalbom crnih vela.* Riječ je ovdje o prepoznatljivom Sudetinom „rubnom prostoru“ u kojem se tišinom simbolizira dokinuće pojavne stvarnosti, odnosno smrt lirskog subjekta.³⁴⁶

Tiho je stoga i u pjesnikovoj „izmaštanoj kućici“: ... *Tako tiho i suncem obasjano, / da se ni boli osjetiti ne mogu, / da čovjek zaboravlja tko je / da ne zna već za patnje svoje / i spokojan zatvara oči... („Sunce“).*

Susret sa smrću Sudeta najvjernije dočarava upravo tišinom. Pred smrću subjekt šuti, šuti i priroda. Naznačena izrijekom ili interpunkcijom/stankom, tišina u stihu odgovara „praznom prostoru“ (nedostatku), ali i prostoru ispunjenom značenjem (suvišku).³⁴⁷ Tišina je istodobno nestajanje i nastajanje – „susret“ pojavnog i duhovnog svijeta.³⁴⁸

U Sudete je tišina „prostor susreta“ s onostranim. Bog nastanjuje tišinu: „Osnovni čovjekov stav za doživljaj prisutnog i skrivenog Boga jest povjerenje. 'Čekat ću Jahvu koji je lice svoje sakrio... u njega ja se uzdam' (Iz 8, 17). Ipak, onaj koji je skriven, jest Emanuel – Bog s nama. On je bliz i dalek. On je 'glazba tišine', kako reče Ivan od Križa.“³⁴⁹

³⁴⁶ Usp. Šimićev opis fenomena nestajanja u pjesmi „Smrt“: *I smrt će biti sasma nešto ljudsko / Na ležaju se tijelo s nečim nevidljivim hrve / i hropti / i smalaksava i stenje / i onda stane. / Ko kad mašina stane. I stoji. Ni makac. / I ljudi u to što se zbilom gledaju ko u neki svršen poso / i podižu se kao kad se podižu od stola / i sluškinje se uprav tad najviše uzrade. / Mati će živinski kriknuti / otac začutati / i buljiti nijemo cijelog dana.*, u: „Teški zrak“, u: Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 175. V. Matoševu *Utjehu kose*, osobito drugi katren: *Nisam plako. Nisam. Zapanjen sam stao / U dvorani kobnoj, punoj smrti krasne, / Sumnjajući da su tamne oči jasne / odakle mi nekad bolji život sjao.* URL: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Mato2.htm> (23. 5. 2017.)

³⁴⁷ Načelo tišine u poeziji Gaston Bachelard opisuje kao skrivenu, tajnu misao. Preuzeto iz: Vuletić, Branko: „Zvukovna dimenzija poezije“, u: „Umjetnost riječi“, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1968., br. 1, str. 35.

³⁴⁸ Tišina je *opće mjesto* moderne lirike. V. pjesništvo Stéphane Mallarméa.

³⁴⁹ Jurčević, Marijan: „Skriveni bog – Deus absconditus“, u: „Bogoslovska smotra“, Vol. 70, No. 1, 2000., str. 148. URL: <http://hrcak.srce.hr/31270> (18. 06. 2013.)

V., primjerice, Sudetinu pjesmu „Mir miruju...“: *svoje misli, htjenja, čežnje / prepuštamo kao djeca / jednoj tajnoj / svetoj / Volji!*

Sudetina lirika prožeta je molitvenim tišinama: *tihim hodom / proć ću danas, / da se molim – / tiho dobrog Boga molim / nad samotnom vodom*: („Jutarnja šetnja“); *Ti, koji si sklopio cvijeću zlatne vlati, / utišao žubor potoka u vlaču, / da ptice sniju i da zvijezde gore, / u miru tihom spava sitna buba: / Smiluj se, dobri, i k meni se svrati / i svojom tihom, nevidljivom rukom / zaklopi vječno ove oči moje!* („K meni se svrati“).

U tišini se odvija i oduhovljenje krajolika: ... *Bog sad silazi dolje / i tiho blagoslivlja ljude, šume, polja, doline* („Podne“); *U docu drijemaju sela, ko klupko oblak se bijeli / u sitne pramove kida, livada pobožno ćuti (...)* *S nebeskih krugova modrih Bog sad silazi dolje* („Podne“).

Tragom analize, razvidan je dvostruki značenjski potencijal motiva tišine. S jedne strane posrijedi je pripadnost interesnom krugu motiva nestajanja (kojem pripadaju i žute svijeće, primjerice), a s druge pripadnost sklopu kršćanskih motiva – „spojnica“ s duhovnim svijetom (poput bijele boje, zvona i ruku). Kao u slučaju motiva majke, zavičajnog krajolika te *kućice* i ovdje je na djelu svojevrsna „nadgradnja“ motiva tišine, njegovo izmještanje iz pojavnog u duhovni svijet. Ponovno se pritom izvodi zaključak kako je smrt tek jedna od pjesnikovih postaja – *mors porta vitae*,³⁵⁰ ali ne i njegovo konačno odredište.

U hrvatskoj književnosti, predjelima tišine s „predznakom“ čudesnoga osobito je zaokupljen Vladimir Vidrić:³⁵¹ *U poljskoj vodi tiho mjesec sijeva, / A s grmlja pada preko puta sjen.* („Silen“); *Nebo se plavi / U tihoj noći, / Val se razlijeva / I pjenu sipa.* (Na Nilu“); *Crnom zemljom preoranom / Razlile se vode sjajne, / A oblaci nebom plove / U tišine veličajne.* („Mrtvac“); *Zvijezde se roje visoko / I dasi će sad da krenu, / U zraku se kupa mjesec / I sipa svjetlo i sjenu. / A krasna se žena budi / I grud joj otajno diše / I svilne vjeđe obara / I noć je i – biva tiše.* („Notturmo“); *Laki na nebu oblaci, / Svijetle pahulje dana, / Lebde i gasnu nad jablani. / I dalje od šumnih grana, / Nad livadom – blijede i putuju / Put tihih i neznanih strana.* („Kipovi“).³⁵²

Na tragu Vidrića svakako valja spomenuti i Ljubu Wiesnera (ali i ostale mladoliričare: Nikola Polić, Zlatko Milković). Tišina je lajtmotiv Wiesnerove lirike: *Ko začaran, moj čamac*

³⁵⁰ V. str. 21, b. 75 ovog rada.

³⁵¹ Dakako da se Vidrićev „krajolik s tajnom“ razlikuje od Sudetina. Više o tome u nastavku teksta.

³⁵² Vidrić, Vladimir: *Pjesme*, u: Vidrić, Vladimir; Domjanić, Dragutin; Nikolić, Mihovil: *Pjesme*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 47, 38, 51, 56, 54.

*tiho plovi – / za mirno veslo zlatan val se lovi – / I tiho srce kuca tiše, tiše. / Čistine šumske planule u vatri. / Tišina. Sjenke. Jedna ptica snatri / Na grani, što se ponad vode njiše. („Na jezeru“).*³⁵³

„Čas rasprostiranja duhovne supstancije preko zemaljskoga prostora“³⁵⁴ bilježio je u svojim stihovima i francuski simbolist, Paul Verlaine: *Čas je za snove. / Beskrajna sada / meka tišina / kao da pada / ozgo s visina / gdje zvijezda sja se... / To divan čas je. („Bijeli mjesec“); Nebo je evo, tu, nad krovom, / plavo i sve tiše. / A stablo jedno tu, nad krovom, / granama njiše. / I zvono, evo, na nebu ovom, tihano zvoni. / I ptica neka na stablu ovom / tugu romoni. („Iz tamnice“).*³⁵⁵

5. 3. 2. Motiv ptice

Sudetinu usmjerenost duhovnosti signalizira i učestalo korištenje motiva ptice: „Na samom početku kršćanske umjetnosti ptice se upotrebljavaju kao simboli 'krilatog bića', duše. Davno prije no što su umjetnici uopće pokušali prikazati ptice prema njihovoj vrsti, oblik ptice iskorištava se za ocrtavanje duhovnoga, za razliku od tvarnoga svijeta. (...) Sv. Franjo Asiški često se prikazuje kako propovijeda pticama.“³⁵⁶ Jednako tako: „Letenje predodređuje ptice da budu simboli veza između neba i zemlje. (...) Ptice još češće simboliziraju duhovna stanja, anđele, **viša stanja bića.**“³⁵⁷

Posebno je to razvidno u zbirci *Osamljenim stazama* gdje ptice „kao simbol nebeskog svijeta“³⁵⁸ podupiru vertikalnu kompozicijsku osnovu te zbirke: *Jecaj u ptica kog slušamo slijepo / ne čuteć kroza nj glas Asiškog sveca („Ave Maria“); Za one moje male prijatelje / i ono Podne, kad smo sa zvonika / uhodili za pticama i oblacima – / kud je put u nebo...* („Ja

³⁵³ *Hrvatska mlada lirika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1914., str. 140.

³⁵⁴ Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 191.

³⁵⁵ Miličević, Nikola: *Izabrani prepjevi*, Croata, Zagreb, 1997., str. 129.

³⁵⁶ *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 495.

³⁵⁷ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 540.

³⁵⁸ Isto.

molim ti se“); *Golgota. Povorka boli / i jedna hostija bijela. / A tamo tri ptice lete / i oblaci s mnogo sunca*, / („Nedjelja“).

Ptice su i dio Sudetina zavičajnoga krajolika, njegov *pars pro toto*: *u našoj kući iza šume; s pticama / i suncem preko rodnih ograda* („Ja molim ti se“). Takvo tumačenje motiva pronalazi uporište u zbirci *Kućice u dolu*, osobito u ciklusu *Lišće i pupovje: U debelom hladu zov topli drhti: / dijete ptičice zove...* („Dijete“). Nerijetko su pritom ptice dio humanizirane prirode: *Umrla mala prepelica – / srce joj probila kosa. / Plaču sestre tratinčice, sitna, srebrna rosa* („Kosci“) pa i same poprimaju ljudske osobine: *Ima dana kad progovore i debela, / i ptice pričaju o čudesima u gori*. („Misao na smrt“); *ptice su me zvale, da idem u šumu*, („Čežnje i bolestan mladić“). U dvije pjesme, međutim, ptice simboliziraju nadolazeću smrt: *Kad se sve smiri / i stvari pomru u suton; / kad ptice ko mrtve ušute / i topli, daleki uton / umorno sunce nađe – i utone: / – onda / prilazim i ja k Tebi*. („Smirenje“); *slušamo, kako vani / preko umornih žica / lete korovi ptica – umiru mladi dani*. („Pisma mojoj majci iz bolnice“).

Valja napomenuti kako i u *Pokušajima* nailazimo na motiv u istom značenju: *Cijuče ptičad – jecaju zvona / 'Miserere mei'. Klonule grane / sve jedna po jedna, / sve listak po listak. / Nebo se skrušilo i sumorno gleda...* („Jesenske ulice“); *Sa crnim pticama noćnim / i plačem sunčanih utona, / (...), Svakoga novog sutona / po jedna ptičica kuka / i smrt se u dušama odziva*; („Noći“); *Moja usta gore. I ko lude / moje oči Tvoje snivaju. / U magli se crne ptice skrivaju*. („Časkanje“).³⁵⁹

U posljednjoj Sudetinoj zbirci smrt je nadomak pjesniku i ptice prepoznaju njezinu blizinu. Tako u pjesmi „Iza moje kuće šute ptice“ čitamo: *Iza moje kuće šute ptice, / šute po danu i kroz mrkne noći*.³⁶⁰ Pritom je primjetna razlika u odnosu na prethodnu zbirku u kojoj ptice prestaju pjevati tek u suton („Smirenje“). Pjesnikova kuća sada je smještena u *samotnom granju* gdje *davno već nijesu zapjevale ptice*. Na djelu je, dakle, „jezovita“ šutnja koja

³⁵⁹ Motiv ptice u kontekstu smrti nalazimo i u pjesništvu krugovaša – Josipa Pupačića (*Iz glasa mrtva mene izviri. Ptice. Ptice.*) te Nikole Miličevića (*Ljudi su plakali, / a jedna je ptica pjevala iznad njih / na visokom drvu / visokim, čistim glasom. / Pjevala je nad nijemim ljudima, / nad mirom groblja, / pjevala je uporno, / kao da nema tuge na svijetu / kao da nema suza nad ovim grobom / u koji sahranjuju pjesnika.*, u: Miličević, Nikola; Pupačić, Josip: *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982., str. 114.

³⁶⁰ „Nečija prisutnost iza kuće“ podsjetit će na stihove pjesme „Čežnje i bolestan mladić“: - *Prođi preko prijelaza, dok mjesec ne prohoda / pa poslušaj, molim te, kada sumrak dolazi: / tko to uvijek oko moje kuće prolazi!*

„pulsira“ iz ove pjesme u kojoj, osim ptica, *otajno šuti ponoć usred granja*. Sudeta će u pjesmi “Ptice” razviti ovu temu do krajnjih granica: *Male su ptice zaboravile, šta su*.

Pjesnik se, osim toga, vraća motivu crnih ptica: *To je tužna sreća ovim suhim granama / što u sobu vire, da na prahu ćilima / nađu svoju sreću. Dok kući na stranama / stoje crne ptice i vijaju krilima.* („Kroz prozor“); *Ušuljala se neke kobne noći, / i tužno posta čovjekovo lice. / Oh, žuto lice! A što može čovjek, / kad grudi kljuju neke kobne ptice.* („TBC“)

Poput motiva tišine, i ovaj motiv je simbol smrti, ali i duhovnoga rađanja: *O, kad ću, kad ću snagom posljednjom / da razriješim se ovog umora / da istrgnem se iz tih okova, / i kao ptica poljem slobodnim / da zapjevam Ti: Vječna Gloria?!* („Umoran sam“); *Daj mi, Gospodine, / čašu rose jutarnje, / ljepotu / cvijeća, na kom je titrajuć tekla; / da se pričestim, / da se očistim / od svake ljage nutarnje, / pa da zaklikćem ko ševa u zoru plavu, / što se diže u visine i tamo pjeva slavu / i čast / i diku / i spas stvorenju svakom, / koje se uzda u Gospodina.* („Sunčano jutro“). Prisjetimo se i pjesme „Kad umrem“ u kojoj majka hrani ptice nakon smrti subjekta: *I tad će nahraniti ptice iza kuće / i upaliti svijeću kraj loga... / I onda će sjesti / pa će moliti.*

U pojedinim pjesmama zbirke motiv je „odterećen“ simboličnog značenja: *Ptičice male, oblaci, cvijeće. / Livade same, livade plave. / U daljini crkva, što pogled zove. / Čuj: Nestaje stada, zvončići zveče.* („Tiho je, tiho...“); *Kroz zavjese se krade zora rana, / mirišu silno rosni jorgovani, cvrkuću laste na borovoj grani, u polju ševa diže se iz lana.* („U crnini“).

Motiv ptica „proveden“ je ravnomjerno kroz trećinu pjesama cjelokupnog Sudetinog pjesničkog opusa. Razvidno je, međutim, kako pjesnik više pozornosti pridaje razradi tog motiva u zbirci *Sutoni* pa su nerijetko ptice važna idejna sastavnica pjesama. Osim toga, motiv se u posljednjoj zbirci koristi u sva tri prethodno navedena značenja: kao simbol slutnje nadolazeće smrti (motiv nestajanja), kao dio humaniziranoga zavičajnoga krajolika (pejzažni motiv) te kao simbol nebeskoga svijeta (kršćanski motiv).

5. 3. 3. Motiv sunca

U svom osvrtu na Lendićevu zbirku „Angelusi“, Ton Smerdel povlači usporednicu sa Sudetinom lirikom: „Tu je on vrlo bliz pjesniku Sudeti. (...) U Sudetinim pjesmama nema uobće sunca, nema vedrine i, kad se pročitaju neke njegove pjesme, u našoj je duši, poslije njegovih sutonskih osjećanja, noć, ali zvjezdana noć.“³⁶¹

Smerdelov zaključak vrijedilo bi „provesti“ kroz pjesnikov opus. Sudeta uvodi motiv sunca već u prvoj pjesmi *Pokušaja: lagano, nijemo nestade sunce* – („Sa livada“). Uvodni motiv, korišten u funkciji „utona“, nestajanja ili odsuća, postaje lajtmotiv toga ciklusa: *U sutonu sunce plaho tone*, („Pozdravljenje“); *Jutro bez sunca. Samoća drijema* („Sjećanje“); *Sunce je zašlo, pjeneći se zlatno / kroz maglu rosnu, u dno topla mora*. („Kad klone miso moja“); *Nad dolom sunce svakim časom slabi* („Glas srca“); *Sa crnim pticama noćnim / i plačem sunčanih utona*, („Noći“); *bijah ko nejako dijete, što djedine pričice sluša / ćuteći sumrak dana i glas sunca što tone*. („Sunce u očima“); *Suton se sprema, / sunce se gasi / u maglama grubim*, („Erotika“).

U *Osamljenim stazama* rjeđe se nailazi na motiv sunca, ali on zadržava isti značenjski potencijal: *Na dlanu malog jezera / sa suncem na dnu; /* („Ja molim ti se“); *Nad mojom glavom oblaci sivi / miruju bez sunca, bez svijetla, bez snage /* („Nebeskim stazama“); *A jutrom, kad sunce crveno / na krevet moj će pasti – / na mrtvim usnama mojima / bijela će ruža cvasti*. („Utrni“).

Za razliku od prve zbirke, u zbirci *Kućice u dolu* sunce se spominje gotovo u svakoj drugoj pjesmi. Ono je „**izvor** svjetlosti, topline i života“:³⁶² *Ima dana kad progovore i debla, / i ptice pričaju o čudesima u gori. / Sa oblačnog neba padne zraka zlatnog sunca, / vrh raži koja zori*. („Misao na smrt“); */ jedno se dijete guši u krvi / i ne zna, kako se jutros na sunce / gizdavi jaglac kroz zimzelen probi, / oh, jaglac prvi*. („Rađanje proljeća“).

Sunce također simbolizira Krista: „To se tumačenje temelji na proroštvu Malahijinu (3,20): 'A vama koji se Imena moga bojite sunce pravde će ogranutu sa zdravljem u

³⁶¹ Smerdel, Ton: „*Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 171.

³⁶² Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 655.

zrakama.“³⁶³ Takvo čitanje simbola u suglasju je s njegovim značenjskim potencijalom u stihu. Naime, lirski subjekt sunce doživljava kao utjehu: *Na sunce nosim hladne dane moje / i opajam ih smirenjem i bukom, / suncu se smijem što nad mirnom lukom / krstari kao iznad duše koje.* („Carmina vespertina“). Sunčeva putanja, međutim, (poput one ljudske) ne može zaobići „uton“: *Za gorom toplo utonu sunce, / Žalosne male su boje – / Žalosne boje i trudne ruke: / one su sestrice moje!* („Suton“, *Lišće i pupovje*); *Žure se lađe u sutonjoj luci, / bokovi mukli – zar na pogreb zvone? / Sunce ko neki sveti simbol*³⁶⁴ *tone...* („Carmina vespertina“). Sunce kao utjeha pojavljuje se i u sljedećem stihu: *I sunce bješe ko ruka što bogcu milostinju pruža* („Sunce u očima“).

U pjesmi „Podne“³⁶⁵ Sudeta uspoređuje sunce sa svijećom: *Sunce kapa ko svijeća.* U liturgiji svijeća simbolizira Krista. Na Svijećnicu vjernici pale svijeću u spomen na Krista koji je svjetlo svijeta.

Prema pisanju pjesnikova brata, prostori u kojima je Sudeta boravio bili su lišeni sunčeve svjetlosti: „Njegovo je školovanje započelo upravo u najgorim prilikama: početkom svjetskog rata g. 1914. Slaba hrana i vlažan stan, u koji nije nikad doprlo sunčevo svjetlo, učiniše, te je već nakon dvije godine počeo pobolijevati. (...) G. 1922. kao maturantu učiteljske škole navali mu za vrijeme predavanja krv na usta, te je u gotovo besvjesnom stanju prevezen na kliniku. Od toga doba on vječno putuje od bolnice do bolnice, s dopusta na dopust (...).“³⁶⁶

U posljednoj Sudetinoj zbirci motiv sunca bilježi se tek u svakoj petoj pjesmi. Moguće je pritom zaključiti kako prostor stiha preslikava pjesnikov životni prostor: *Godine duge već ne vidjeh sunca, / niti osluhnuh ševinu pjesmu; / stisnut / u mraku vlažne tamnice mračne, / okovan lancima vječnoga bola, / tek sanjat mogu visine zračne – / ljepote rođenog dola.* („U tamnici“); *Prerano gasiš se, sunce / bijela radosti moja,*³⁶⁷ („Mrtvo sunce“).

³⁶³ *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 552.

³⁶⁴ U *Pjesmi brata Sunca* sv. Franje Asiškoga ovaj simbol označuje Stvoritelja. V. poglavlje „Mor između šumora i more“.

³⁶⁵ Ova pjesma, kao i prethodna, pripada ciklusu „Pokušaji“.

³⁶⁶ Sudeta, Mato: „In memoriam“ u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11., str. 237-238.

Usp. i sljedeći navod Sudetina brata: „Hladna i prema sjeveru okrenuta soba u koprivničkoj bolnici, gdje je pokojni mi brat proveo posljednje dane svoga života, i u koju nije nikad doprlo svijetla sunčana zraka ni mekani mjesečev trak, bila je često svjedokom takovih u našim uspomjenama obnovljenih, suncem i mjesečinom obasjanih slika i sjećanja na davne djetinje dane provedene u rodnoj nam kući. To su bili u posljednje vrijeme bratovi najmiliji razgovori.“, u: Isto, str. 236.

³⁶⁷ U *Moru* sunce unosi *vedrinu u duše.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 45.

Vrlo slično započinje i pjesma „Sunce“: *Sunce! / Sunce! / Kako te dugo nisam vidio, / već cijelu godinu*. Strukturirana je na načelu suprotstavljanja Sunčeve svjetlosti i topline *hladnim, bijelim zidovima i mračnim sjenama*. Zanimljiv je i grafički oblik pjesme, izmjena kratkih i dugih stihova koji dodatno pojačavaju metričku dinamiku podcrtavajući dvojnost u gradbi teme. Mogla bi se iz takvog oblika pjesme izvesti slika Sunca i njegovih zraka. Nenazočnost Sunca, odnosno svjetlosti, u prvoj strofi povezana je s osjećajem težine i hladnoće: *samo četiri bijela hladna zida, / sjever, što pod prozorima vječno rida / i težak gvozdren strop*. U drugoj strofi Sudeta pjesničkom onomatopejom „oživljava“ Sunce. Izmjenama šumnika *p, t, k, š, ć, č, ž* postiže dojam *tapkanja Sunca*. Ponovno je razvidan franjevački doživljaj „jedinstva svih stvorova“: *Danju te slušam, kako hodaš oko kuće, / tapkaš s djecom po lišću i plašću, / trčite po livadama, ptice tražite po hrašću*. U trećoj i četvrtoj strofi pjesnik ponavlja motiv „kućice i malog mekanog kreveta“.³⁶⁸ Pjesma završava zazivom Suncu i tako (vraćajući se na početak) zatvara krug.

Za razliku od motiva sunca, noć je zastupljena u više od polovice pjesama *Sutona*. Pod njezinim okriljem odvijaju se „mračna preoblikovanja“³⁶⁹: „... noć je dakle sfera dramatičnih unutarnjih procesa, sfera tajnoga, tamnog, mučnog, nesanog rađanja poezije. A svitanje, dan, sunčevo svjetlo – služi tek kao svojevrsan znak, ovjera da je proces stvaranja dovršen.“³⁷⁰

Jednako tako, noć u istoimenoj pjesmi donosi „preobraženje“ stvari: *Otajna dolazi noć. / Iz daljina, dalekih daljina / prozirna, laka, od rose čišća, / s glavom divnom, zamišljenom / i kosom punom lišća*. Tročlani ritam stiha, kao i glasovna ponavljanja, nizanje atributa, etimoloških figura sugerira nam usporeni hod večeri. Noć se personificira: *S proplanka ide / laganim hodom. / Vjetar joj igra prozirnim velom / i njene oči, sanjive, plave / sklapa pod visokim čelom*. Brojne asonance, kao i rima, doprinose eufoniji stiha motivirano povezujući sadržaje strofa. Sveopćem skladu Noći i Prirode (*Jablani šume / od daha njena. / Potokom gorskim na zlatnom čunu / došo je mjesec noseći sobom / košaru jagoda punu.*) čezne i subjekt: *Noći, sestrice mila, utjeho tužnih, / pohodi i dvorove moje!*

³⁶⁸ Prisjetimo se pjesme „Moje je tijelo“: *Podaj mi, Bože, kućicu malu, / u polju, / gdje mir je / sveti – na bijeli krevet leći: / odmoriti se, / zaboraviti - / ko dah umrijeti.*

³⁶⁹ Prisjetimo se tamne noći sv. Ivana od Križa.

³⁷⁰ Užarević, Josip: *Kompozicija lirske pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1991., str. 212.

Usp. str. 48 teksta.

Važno je napomenuti kako se na jednaki način Sudeta obraća Smrti: *Čekaš me – z nadem: evo / idem / k Tebi / sestrice / smrti!* („Strah“), što ponovno priziva „Pjesmu brata Sunca“ sv. Franje: *Hvaljen budi, gospodine moj, po sestri našoj tjelesnoj Smrti, / kojoj nijedan smrtnik umaći neće.*³⁷¹

5. 3. 4. Simboli prijelaza: suton i šuma

U već spomenutom osvrtu, Smerdel će izdvojiti sljedeće motive/čuvstva kao poveznicu Sudete i Lendića: „Sumrak i angelusi, bolnica i velika tjeskoba osamljenosti unose čudan nemir i traže, da se udubemo u same sebe, da bi nam duša mogla osjetiti spiritualiziranje nas samih, a vrlo često i stvarnosti oko nas. Pjesnik je sam u sumraku.“³⁷²

Suton u Sudetinim stihovima nije „toliko vremenska činjenica koliko psihološka kategorija.“³⁷³ On „traje“ u vremenu, ali i u svijesti pjesnika: *noć se već sablasno gasi*, („Sutoni“); *U odjel je ulazio mrak / podmuklo ko smrt iz nepoznatog kraja*; („Na VI. A“); *U mrtvom dolu ruši se tama*, („Osamljena“); *umiru magle, miruju vrh zgrada / i suton pada*. („Slijepa djevojka“); *I već sumrak pada tiho po majuru, / i sve teže jeca nebom kiša siva, / zadnja svjetla gasnu...* („Jesenske su vrbe grane prosule“); *Noć se nadvija tužno, / pjevaju borovi s gore, / u crna vela nečija / ruka nam ovija dvore*. („Noć se nadvija tužno“).

U tom kontekstu zanimljivo je osvrnuti se na simboliku sutona: „Suton je prostorno – vremenska slika: **zaustavljeni trenutak**. Prostor i vrijeme prebacit će se u drugi svijet i u drugu noć. Ali smrt *jednog* najavljuje i ono *drugo*: novi prostor i novo vrijeme zamijenit će negdašnje. Kretanje prema zapadu kročenje je prema budućnosti, ali kroz mračna preoblikovanja. Onkraj noći postoji nada u nova svitanja.“³⁷⁴

³⁷¹ URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=186&Itemid=28 (18. 06. 2013.)

³⁷² Smerdel, Ton: „*Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 171.

³⁷³ Maroević, Tonko: „Teški zrak Antuna Branka Šimića“, u: Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 345.

³⁷⁴ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 660.

Na takva nas kretanja upućuju i *Sutoni*. Smrt kojoj se pjesnik iz zbirke u zbirku približava predstavlja kraj njegovih zemaljskih patnji, ali i početak „novoga života“ u koji je duboko vjerovao: *Ostavite me, vi, svi, / da zaboravim,*³⁷⁵ / *da sam vječno trpio; / da zaboravim, / da sam vječno patio; / da zaboravim sve: / i vas / i ljude / i sebe! / Da odem - / daleko da odem, / da izađem izvan sebe, / svog tijela, / svih granica... / i tiho – posve tiho, / da se smirim / ko jeka / u Bogu, koji me već davno čeka!*³⁷⁶

Poput sutona, i motiv šume u Sudetinom opusu odgovara „prostorno – vremenskoj slici“. Pjesnik ga uvodi već u prvoj pjesmi *Pokušaja: Dolazi suton sa modrih šuma / i modre oblake sa sobom vuče;* („Sa livada“). I u sljedećim je stihovima *mehek suton došel / iz šume, gde ima vuka.* („Padaju bele zvezdice“).³⁷⁷ U još dvije pjesme *Pokušaja* Sudetine šume su *plave / modre: Daleke plave lome se šume* („Proljetno jutro“); *Iznad modrih šuma crno gasne sunce* („Veče“).

Simbolika plave boje podudara se s Bachelardovim tumačenjem *neizmjerne Šume*: „Ta 'neizmjernost' nastaje iz zbira dojmova koji stvarno ne proizlaze iz zemljopisnih spoznaja. Nije potrebno dugo boraviti u šumi da bismo spoznali onaj uvijek pomalo zastrašujući dojam da 'tonemo' u svijet bez granica. (...) 'S tajanstvenošću svog prostora koji se neograničeno produžuje izvan koprene svojih stabala i svojeg lišća, prostora zakriljenog od očiju, ali providnog za akciju, naročito šuma predstavlja pravu psihološku transcendenciju.“³⁷⁸

Na toj osnovi moguće je zaljučiti kako Sudetine (*modre*) šume hiperbolički prikazuju one iste „rubne prostore“ koje *Sutoni* tako često tematiziraju. Osobito je to razvidno u sljedećim stihovima: *Bolje je, brate, da ne živiš, / ako života nemaš... / da bježiš u šume*³⁷⁹, / *ako Ti oduzeše ljubav;*³⁸⁰ / *ništa Ti neće podžigati dušu na vihor, / i žute će boje padati po njoj ko prah. / Ležat ćeš pod starim, žutim hrastom / u lišću, u toploj mahovini, vrijesku / i slušati, kako vrh šume pjevaju ptice / o malom Isusovom srcu. / I osjetit ćeš, kako pomalo zaboravljaš / na ljude i sela u prikrajku, / na žene, što peru na ribnjacima / i sanjaju o momačkoj snazi. /*

³⁷⁵ Motiv zaborava na isti način se razrađuje u pjesmama „Sunce“ (*da čovjek zaboravlja tko je / da ne zna već za patnje svoje / i spokojan zatvara oči...*) i „Ptice“ (*Male su ptice zaboravile, šta su*).

³⁷⁶ Riječ je o jednoj od njegovih posljednjih pjesama „Ostavite me!“

³⁷⁷ O šumi kao prijetećem mjestu ispunjenom iracionalnim silama v. unutar analize *Mora*.

³⁷⁸ Preuzeto iz: Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 185.

³⁷⁹ U pjesmi „Svud tuga“ lirski subjekt također bježi u šumu: *Niz cestu pođem – za mnom ide tuga, / u šumu bježim, ondje već me čeka;*

³⁸⁰ Ova pjesma snažno podsjeća na *Mora*.

Mir, ko sveto tajanstvo iskonstva, / plesti će mreže srebrene / ljuljačke, zlatne sne, / tišinu... / I ti ćeš se vratiti Bogu... („Pismo mom malom bratu koji se nije rodio“).

U prilog postavci ide i pjesnikov „arhetip onirične kuće“³⁸¹ koji svoje „stanište“ pronalazi upravo u šumi: *U šume, u visine / snove sam poslao svoje, / jošte ni minuli nisu / niz tihe dvorove moje. („Mrtvo sunce“); Onda mi se čini, / da je negdje daleko, jako daleko / kućica sunčana u šumi na čistini / i u njoj mali mekani krevet. / I sve je tiho u njoj. Tako tiho i suncem obasjano, / da se ni boli osjetiti ne mogu, / da čovjek zaboravlja tko je / da ne zna već za patnje svoje / i spokojan zatvara oči... („Sunce“); Umiru večernje boje. / (...) i samo sjenke budne / silaze preko drumu: / tamo je stara šuma. / U njoj imade kuća / i bijeli mekani krevet / i sve je tako tiho / ko da je noći devet, / tihih proljetnih noći / ispilo njene oči. / U njoj se sanja slatko, / ko sjenka prestaju boli / daleko, tako daleko, / što duša žalosna voli – / ej, do nje jednom doći / i sve će, sve će proći. / Mladi bolesnik sanja, / smiješak mu titra vrh usta, / i tko bi znao od čega / smiri se krošnja gusta: / smije se oblak vrh drumu / i stara čarobna šuma. („Mladi bolesnik sanja“). Vremenska dimenzija šume istaknuta je i u pjesmi „Podne“: *Šumori stari hrast na rubu prastare šume.**

Sudetin poetski jezik može se promatrati i kao „odjek“³⁸² Bachelardovih razmišljanja: „Šuma je prije-mene, prije nas. Moji snovi i moje uspomene prate polja i livade u svim trenutcima oranja i žetava. Kad omekša dijalektika jastva i ne-jastva, osjećam livade i polja, u zajedništvu sa mnom, s nama. Ali šuma vlada u prošlosti. U takvoj šumi izgubio se moj djed. To su mi ispričali, i to nisam zaboravio. To je bilo u nekom negdašnjem vremenu u kojem nisam živio. Moje najstarije uspomene stare su oko sto godina ili tek nešto više. Eto moje pradavne šume. A sve ostalo je književnost.“³⁸³

Sudetine su *pradavne, čarobne šume* također pripadale književnosti, ali su bile i dio vremena u kojem je živio: „Kuća Sudetinih bila je pod brojem 91, sada je srušena, kroz prozor se naziralo razbijeno zrcalo, stolica, razbijen kovčeg i jedna sveta slika. Sudetini prozori uranjali su u šumu, (...) u nju je zalazio 'jutrima nad plavim provalijama', zakratko je bio

³⁸¹ V. poglavlje „Kućica“.

³⁸² Bachelardov termin („retentissement“): „Pjesnička slika se dotakla dubina prije nego što je uzburkala površinu. Nadilazeći tako svako psihološko ili psihoanalitičko traženje, mi osjećamo u njenom odjeku (retentissement) svojstvenu pjesničku moć koja naivno buja u nama. Tek nakon spomenutog odjeka moći ćemo osjetiti rezonance, sentimentalne reperkusije, odazive naše prošlosti.“, Preuzeto iz: Matvejević, Predrag: „Metafizika imaginacije' Gastona Bachelarda“, P. o. iz „Filološkog pregleda“, Beograd, I-II, 1976.

³⁸³ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 188.

lovac u toj šumi u kojoj samuju žutilovke.“³⁸⁴ Zabilježio je to i u lirskoj samoispovijesti „Ja molim ti se“: *Molim Ti se, / molim ti se, Marijo, / (...) Za onu ruku, koja me je vodila / u šumu iza naše kućice, / da gledam tajnu, kad se gase boje / i mir se diže do pred prijesto Gospodnji...*

U posljednjoj Sudetinoj zbirci boje blijede, ptice su lišene pjeva, a na stvari pada sjena. „Rasvjeta“ se polako gasi, „zaustavljajući se“ trenutak (i korak) nadomak subjektive/pjesnikove smrti. Bilježenje tih „rubnih“ prostora i vremena (oprimjerenih u analiziranim motivima tišine, sutona i šume) provodna je ideja, ali i misija, poslanje *Sutona*. Zbirku je tako moguće čitati i kao duhovni priručnik u kojem se sustavno razrađuju općeljudske dvojbe o smislu života, smrti kao neizbježnom kraju, prirodi kao „tek“ scenskom/poetskom rekvizitu ili kao „čarobnom kraju duše“. Sudeta, naime, podvlači crtu „ispod“ svojega života, ogledava se u njemu kao da je riječ o „nekome drugom“.

U svojoj knjizi *Iz perspektive smrti: Heidegger i drugi*, Zrinka Božić Blanuša, razmatrajući/razumijevajući pojam smrti iz različitih očista, prati onu teorijsku „liniju“ koja uočava „čvrstu vezu između čovjekova odnosa prema smrti i njegove svijesti o vlastitoj egzistenciji i o sebi.“³⁸⁵ U tom pogledu zanimljivo je predzadnje poglavlje knjige: „Pripovijedanje s polazišta smrti: vidjeti *daimona*? Izlaganje jastva u *Proljećima Ivana Galeba*“. Ishodišna točka analize Desničina romana upravo je pozicija pripovjedača i junaka Ivana Galeba koji se, u neposrednoj blizini smrti, prisjeća minula života. Autorica jasno razlaže „problem“: „Pitati se o smrti, znači pitati se i o sebi, o značenju vlastitoga života. Kao što je primijetila Hannah Arendt u svojoj studiji *Vita Activa* (1958.), objavljenoj godinu dana nakon Desničina romana, identitet ostaje samoj osobi skriven, poput *daimona* u grčkoj religiji koji čitav život prati čovjeka, uvijek ga motreći straga, preko njegova ramena, vidljiv samo drugima. Prema Nancyjevu tumačenju Heideggerova pojma *subitka* (*Mitsein*), egzistent (čovjek ili tubitak) je uvijek već s drugima, uvijek već u zajednici. Djelovanje i govor su, objašnjava Arendt, načini na koji se uključujemo u ljudski svijet, izlažući/raskrivajući vlastitu jedinstvenost i različitost. No, što znači *izložiti/raskriti se*? Prema Arendt, upravo priča, kao rezultat govora i djelovanja, izlaže/raskriva svoga agenta i čini njegova *daimona* vidljiva drugima. Pritom treba imati na umu da je smrt u romanu pokretačka sila: početak i preduvjet

³⁸⁴ Ivanišević Lieb, Đurđica: „Otimanje smrti“, „Glas Koncila“, Zagreb, broj 36, 4. rujna 2011., str. 12.

³⁸⁵ Božić Blanuša, Zrinka: *Iz perspektive smrti: Heidegger i drugi*, Plejada, Zagreb 2012., str. 24

pripovijedanja. Kao apsolutna drugost, smrt izvlači Galeba iz pozicije jastva u poziciju drugog: da bi mogao pripovijedati i tako možda vidjeti značenje vlastitog života, i tko zna što još.³⁸⁶

Sudetina posljednja zbirka napisana je upravo „iz perspektive smrti“.³⁸⁷ Svjedoče tome i brojni simboli nestajanja, bilo u vidu umorna pjesnikova tijela (pri čemu ruke stoje kao sinegdoha za tijelo),³⁸⁸ bilo kao dio humanizirane prirode koja suosjeća sa subjektom. Poetika nestajanja, međutim, u Sudete je dvoznačnog naboja pa su nerijetko motivi koji se javljaju uz smrt (ptice, tišina) istodobno i kršćanski simboli duhovnog rađanja.

³⁸⁶ Isto, str. 26-27.

³⁸⁷ Usp. komentar Ive Horvata: „(...) tako je on ispunio mnogo mekih, intimnih i dubokih stranica, koje može da napiše samo čovjek što gleda i s onu stranu života.“, u: Horvat, Ivo: „Intimne uspomene o pjesniku Đuri Sudeti“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, 25. svibnja 1927., broj 5., str. 115.

³⁸⁸ Usp. početak pjesme „Ko tiha i smirena luka“: *Noćas je moja ruka / na sebi oćutila smrt.*

5. 4. Dualizam u kompoziciji zbirki (prostorni parovi/smjerovi kretanja)

Dominantni „prostorni parovi“ Sudetine lirike: unutarnji/doživljajni svijet subjekta – vanjski/pojavni svijet te zemlja/ovostrano – nebo/onostrano, osim što dinamiziraju kretanja u prostoru pjesme, upućuju i na dualizam u kompoziciji zbirki.

U Bachelardovoj fenomenologiji ta su kretanja u sprezi: „Ovostrano i onostrano muklo ponavljaju dijalektiku unutarnjeg i izvanjskog: sve se crta, riše, čak i beskrajnost. Želimo fiksirati biće i fiksirajući ga želimo nadići sve situacije kako bismo prikazali situaciju svih situacija. Tada suprotstavljamo ljudsko biće biću svijeta kao da se tako olako dopire do prvobitnosti. Dijalektiku *ovdašnjeg* i *tamošnjeg* prenosimo u red apsolutnog. Tim siromašnim prilozima mjesta, *ovdje* i *tamo*, pridajemo slabo ispitane moći ontološke određenosti. Mnogim bi metafizikama trebala određena kartografija.“³⁸⁹

5. 4. 1. Unutarnje – izvanjsko

Vrijedi se ponovno osvrnuti na pjesnikovu usmjerenost „unutarnjim prostorima“. Uzevši u obzir Ujevićevu opasku o autobiografičnosti gotovo svih Sudetinih proznih radova,³⁹⁰ zanimljivo (i glasno) odjekuju razmišljanja glavnog lika novele *Rađanje čovjeka*: „Možda je sve to u meni. I ova dolinica i zričci i trave i zvonovi i frule i hrašće ovito zimzelenom. Možda. Ali znam, da je liepo u meni. I da je to sve refleks moje unutrašnjosti. A ja sam dosad uvijek tražio sve izvan sebe. U prostoru izvana. Išao sam u svemir u daljine i prozračne dubine i bezdna. Lutao sam svuda. Potucao se po zvjezdama i oblacima. Potucao? Ne! Ja to i danas tek naslućujem. Nisam ja išao ni u svemir ni u daljine ni u oblake – nego u sebe, u svoju dušu. Nisam otkrivao ništa izvan sebe, ni mora ni planete: sve je to moralo biti u meni. I pričinjalo mi se, da sviet postoji tek kao sposobnost naše duše, koju od rođenja otkrivaju pomalo u nama. Zar sam otkrio novu tajnu, kad sam proračunao vrijeme kometa, koji će obaći našu

³⁸⁹ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 210.

³⁹⁰ V. str. 25, b. 102.

zemlju? Jesam li prodro u svemir? Meni se čini tada, da sam išao obratno od svemira. U sebe.“³⁹¹

„Intimnu neizmjernost“ pjesnika Bachelard će i nehotice razjasniti u istoimenom poglavlju svoje knjige: „Neizmjernost je u nama. Vezana je za neku vrstu ekspanzije bića koju život koči, koju razboritost zaustavlja, ali koja se nastavlja u samoći. Čim smo nepomični, mi smo drugdje; snivamo u neizmjernom svijetu. Neizmjernost je pokretanje nepomičnog čovjeka. Neizmjernost je jedna od dinamičkih odlika smirenog sanjarenja.“³⁹²

U nastavku *Poetike prostora* Bachelard razlaže dijalektiku unutarnjeg i izvanjskog i to na primjeru Rilkeova romana *Zapisci Malte Laurids Briggea*: „'Ali vani, izvana je sve bez mjere. (...) Tvoje te srce tjera van iz tebe samog, tvoje te srce progoni, a ti si već gotovo izvan sebe, i ne možeš više. (...) O noći bez predmeta. O izvana gluhi prozore, o brižno zatvorena vrata; navike stečene u davna vremena, prenesene, provjerene, nikad potpuno shvaćene. O tišino u stubištu, tišino u susjednim sobama, tišino tamo gore na stropu. O mati, o ti jedina koja si se ispriječila pred čitavom tom tišinom, u vremenu kad sam još bio dijete.' (...) Nije li vanjština davnašnja intimnost izgubljena u zamračenju sjećanja? U kakvoj to tišini odzvanja stubište? U čitavoj toj tišini evo prigušenih koraka: mati dolazi zaštititi svoje dijete, kao nekoć. Svim nestvarnim i zbudjujućim šumovima mati ponovno daje njihov stvarni i bliski smisao. Bezgranična noć prestaje biti prazan prostor. Ovaj Rilkeov ulomak, prožet tolikim strahovima, pronalazi svoj mir.“³⁹³

Primijene li se navedena Bachelardova razmatranja na liriku Đure Sudete, jasno se razabire tko nastanjuje subjektov prostor intimnosti (predstavljajući tako ekvivalent Rilkeovoj majci): *Smiluj se, dobri, i k meni se svrati / i svojom tihom, nevidljivom rukom / zaklopi vječno ove oči moje!* („K meni se svrati“). U svoj dom, prostor zaštite, počinka, ali i prostor tišine i osamljenosti, pjesnik poziva *dobroga Boga*, što upućuje na podudarnost (ako ne i znak jednakosti) u kretanju prema gore i „prema“ unutra. Ilustrativan je i primjer pjesme „Raširih ruke“ iz zbirke *Osamljenim stazama: Raširih ruke, o večeri, propni / sva bijela jedra, sve milosti svoje, / ugasi crnih mojih čežnja boje – / digni me u vis, u svemir me popni!* (...) *U nebo teku, i u nebo svite / moje su ruke. Bog će danas u me! .. / (...) Raširih ruke, skrivite se u*

³⁹¹ Sudeta, Đuro: *Proza I* (Priče i novele), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 227-228.

³⁹² Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 184.

³⁹³ Isto, str. 224-225.

grudi, / u nebo silnih zvijezda ja se gubim. Isto nalazimo i u *Moru: Mirisi igraju ovršjem drveća, a ja nutrinom svoje vlastite spoznaje*.³⁹⁴ Početna Bachelardova postavka tako pronalazi svoje „usidrenje“.

Valja ovdje podsjetiti na još jednog hrvatskog pjesnika koji u *dragom Bogu* nalazi zaštitu. U ciklusu *Sa mojim Isusom* Nikola Šop upućuje „poziv dragom Isusu“ u istoimenoj pjesmi: *O Isuse, kako bih volio, kada bi se / udostojio da uđeš u moj stan. / Gdje sasvim obične o zidu stvari vise. / Gdje se u oknima rano ugasi dan*.³⁹⁵ U „bezgraničnoj noći“ susret Boga i čovjeka unosi (sveti) mir u oba pjesnička pisma.

5. 4. 2. Ovostrano – onostrano

„Visinske“ prostore Sudetina pjesništva, uz ptice, naznačuju i vrhovi stabala,³⁹⁶ osobito jablana³⁹⁷: *Šumore, šume*³⁹⁸ *gordi jablanovi / na drumu ravnom, što u polja kreće, / umoran vjetar vrhove im spleće, / i s njima nekud u visine plovi. / I jato ptica u grane im slijeće,* („Jablanovi“); *Jutros sam na zavoju onom / susreo jablana dva, / dva brata djetinjstva moga, kako visokih vrha / strme vrhuncu bonom, / (...) i silnim se mahom penju / u oblake k tajnoj visini, / k bijelom Otajstvu sreće,* („Djetetu pod prozorom“); *Visoki jablan u nebo strši, / Oblake bijele u grane plete* („Proljetno jutro“); *Vrh kuće samotni jablani nešto žalosna šapuću* („Sinoć“); *Dva jablana usput se digoše / u nebo rukama stigoše, / kao da koga traže.* („Buna o podne“); *Zaplelo se ovršje / orošenih jela,* („Sjećanja“); *Kroz polja i kroz rijeke dah Božji drhtom prođe / i zaleprša tiho u ovršju u hrašću,* („Ugasio se dan“).

Brojni su i nebeski motivi: *Mir miruju u daljini / hladne zvijezde... / Otajni se veo svio / iznad zemlje, lako, tio, / da se ne zna... / kako negdje u visini / hladne zvijezde / mir miruju / –*

³⁹⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16.

V. i poglavlje „Sudetini unutarnji krajolici“.

³⁹⁵ Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997., str. 99.

³⁹⁶ Sudeta je i zaseban ciklus pjesama nazvao *Ovršje*.

³⁹⁷ Taj je motiv učestao u pjesnika hrvatske moderne (Matoš, Vidrić i dr.), kao i u mladoliričara (Milković, N. Polić, Vrbanić).

³⁹⁸ Zanimljivo je da na motiv šumora nailazimo i u Verlaineovoj lirici: *O šumore svježi, boni! / To žubori i romoni, / slično ko da plače trava / kad lahori kroz nju hode... / il se to pod virom vode / šljunak nijemo odronjava.* („Zaboravljeni napjevi, I“), u: Milićević, Nikola: *Izabrani prepjevi*, Croata, Zagreb, 1997., str. 129.

i svojim nas hladnim svijetlom / tek dodiruju. („Mir miruju“); A gore visoko, / visoko, ko što su dječije čežnje, / zvijezde su stale i budno stoje. („Noć“); nisam znao, da će neka moć me taći / svojom rukom i sve, što je nekad milo / moju dušu vedru nosilo pod zvijezde, („Majci“); Oblaci, oblaci visoki naši / Visoki naši... („Proljetno jutro“); Kroz sumračje prvo oblaci slaze / i s majkama starim zajedno mole, / a onamo zvijezde, kud noge mi gaze, / gore i trepte ko srca što vole. („Počinak dana“); u snu – od gore / otkida se oblak i plovi polako / i puzne ko svila. („Jesenski ritmi“).

Usporedo s utjecanjem otajnim, duhovnim visinama, pjesnik iskazuje trajnu povezanost sa zavičajnom zemljom: *Mi idemo u dol. / Tamo su kućice nove / i rijeka / ko dobra seka³⁹⁹ / miluje pragove njine. („Kućice u dolu“); A dolje u dolini duboko – duboko, / na krevetu bijelom, u prozračnoj sobi, („Rađanje proljeća“); Sjetim se i odem u krajeve drage / među žita topla i crvene brazde, („Zamišljena“); i pođi u vinograde naše / putem / starim kraj sela. („Jesenski ritmi“); Za nama negdje ostalo selo, / majka i braća, družica lijepa / s očima krupnim. / Voćnjaci puni kasnoga ploda, / banjak, na kome otac sjedi / u zimske noći. („Da li se sjećaš?“).*

Pojedine pjesme objedinjuju navedena kretanja u prostoru Sudetine lirike: *u mračnom dolu cvjetovi se gase / i mnogo sitnih malih ptica sjeda; / i sad me toranj stari isto gleda, / i Krist sa srcem pokazuje na se. („Glas srca“); I lišće s vrhova pada / i pada / kraj zgrada / u tami. / A tamo dalje – gore / propelo / križevi / putovi / – kiše. („Strah“).*

Kompozicijske izmjene smjera kretanja (gore – dolje) popraćene su izmjenama raspoloženja lirskog subjekta, i to u rasponu od nadljudske snage do osjećaja boli, posvemašnje nemoći: *A u meni bješe stotinu srca – / stotina mladih, krilatih ptica; / opit / suncem i snagom za kamen gore, / vjerom za buru kreševa duga; / mišljah da krikom bih stišao more, / srušio hrast sred luga. (...) A sada? Trunući ovdje, / gušec se memlom, vlagom i bolom, / ništa, / ništa me tako gorko ne boli / ko miso usred vječite tame: / da sve, što imah, trune i gine, / a samo za me! („U tamnici“).*

Sudeta slikovito opisuje nutarnja previranja: *Nek huje divlji vjetrovi, / nek tonu crne zore, / ja ću se jednako dizati / k bijelim zvijezdama gore. („Nek huje divlji vjetrovi“).* Opis priziva

³⁹⁹ U *Moru* se rijeka uspoređuje s majkom.

ugodađ iz psalma: *Neka huči more i što je u njemu, / krug zemaljski i stanovnici njegovi! / Rijeke nek plješću rukama, / zajedno s njima neka se brda raduju.*⁴⁰⁰

Vrijedi ponovno ukazati na motivsku srodnost s pjesničkim pismom A. B. Šimića: „... *Vjetrovi* su pravi korelativ dinamičnoga kretanja, duševnog prijepora, nutarnjih lomova: *Kroz noć muklo laju crni vjetrovi / Hoće moju dušu da raznesu.*⁴⁰¹ Tonko Maroević osvrće se i na Šimićevu sklonost krajnostima: „Njegova raspoloženja osciliraju između frenetičnog vitalizma i stoičke rezignacije, njegovi interesi idu od individualno psiholoških prema sve jačim socijalno angažiranim motivima da bi – izgubivši svaku nadu u ozdravljenje – skončao u zagrebačkoj bolnici na Zelenom brijegu 2. svibnja 1925. godine.“⁴⁰²

Važan kompozicijski faktor Sudetine lirike predstavlja i subjekt „koji vrši funkciju središnjeg strukturnog faktora, pa se (...) može govoriti o hipertrofiranom i hiperboliziranom lirskom subjektu.“⁴⁰³ Osim toga, kako smo se uvjerali, „smrt također može biti razmatrana kao važan činilac kompozicije. Ne radi se samo o tome da je ona, shvaćena kao *kraj*, po mnogo čemu analogna *kraju pjesme* (...), već i o tome da ona – smrt – igra osobitu *semantičku (smisaonu)* ulogu u konkretnim pjesničkim, odnosno poetičkim koncepcijama.“⁴⁰⁴

Imajući u vidu posebno istaknutu semantičku ulogu smrti u Sudetinoj poetičkoj koncepciji, kao i hipertrofirani lirski subjekt, dominantna kompozicijska kretanja te načelo kontrasta u motivici (pejzažni, kršćanski motivi, simboli nestajanja, prijelaza), posve je opravdano (i opetovano) zaključiti kako je hod prema smrti središnja tematska os te lirike.

Iz toga proizlazi da je trajno obilježje ovoga opusa – pokret u prostoru.⁴⁰⁵ Dinamika pokreta raste iz zbirku u zbirku, razmjerno napredovanju pjesnikove bolesti, što dodatno potvrđuje Bachelardovu postavku: „Čim smo nepomični, mi smo drugdje; snivamo u neizmjernom svijetu. Neizmjernost je pokretanje nepomičnog čovjeka.“⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Ps 98, 1.8

⁴⁰¹ Maroević, Tonko: „Teški zrak Antuna Branka Šimića“, u: Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 344.

⁴⁰² Isto, str. 339.

⁴⁰³ Josip Užarević tako je okarakterizirao liriku Cvetajeve i Majakovskog. Užarević, Josip: *Kompozicija lirske pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1991., str. 105.

⁴⁰⁴ Isto, str. 142.

⁴⁰⁵ Ali i u vremenu, kako će postati razvidno u nastavku analize.

⁴⁰⁶ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 184. Postavku potvrđuju i astralni prostori u pjesništvu Nikole Šopa.

5. 4. 3. Sudeta i Vidrić

Najprije ćemo se osvrnuti na Užarevićevu interpretaciju Vidrićeve pjesme „Mrtvac“, prema autorovu mišljenju, najfilozofskije Vidrićeve pjesme. Užarević, naime, ukazuje na kontrast *donje horizontale* (zemlja, voda) naspram *gornje horizontale* (nebo, oblaci): „Između velike donje i velike gornje horizontale uspostavlja se *velika svjetska (prirodno-kozmička) vertikala zemlja – nebo*. Upravo je pjesma *Mrtvac* uzoran primjer izgradnje velikih vertikala, inače karakterističnih za Vidrićevu poetiku.“⁴⁰⁷

Ukoliko se navedena analiza primijeni na Sudetinu poetiku, jasno se razabire postojanje *velike vertikale zemlja – nebo*. Ta je vertikala, međutim, bitno različita od Vidrićeve. U pjesmi „Mrtvac“ „osnovna se suprotnost uspostavlja između neprolazne prirode (kozmosa, božanstva) i smrtnoga čovjeka.“⁴⁰⁸ Dualizam dvaju svjetova osobito je istaknut: nedohvatna tajna prirode (*A oblaci nebom plove / U tišine veličajne. (...) Tako lebde ponad zemlje / Od početka, od iskona.*) i svemoćno božanstvo (*Ubila ga ruka silna. / Vječno jaka, vječno živa, / što živote rasipava / i živote utrnjiva.*) nasuprot *oborenoga starca* (*Mirno trune, a nad njim se / Dim na zemlju povijava.*). Iz tog kontrasta proizlazi i „definitivan poraz čovjeka i njegova nastojanja da uspostavi odnos s božanstvom i prirodom – kozmosom.“⁴⁰⁹

Sudetin doživljaj Boga (i prirode) znatno je prisniji: „Obično se kaže da slikar studira prirodu. A ja bih htio nadodati da on svakako studira prirodu, a posebice božanstvo u prirodi.“⁴¹⁰ Ilustrativan je primjer pjesme „Blagoslov duše“: *Sumorna tišina. Pozaspale mise / kroz prozor se vuku u odaje plave / i dok zvone zvona, ćutim iznad glave / kako dvije ruke prekršteno vise. / Slušam: Tko to šapće riječi tako mile / kao majka, što je lijepe svoje dane / zakopala za se, djecu, i za rane, / što su za nju vječno tako drage bile. / I dok ne znam, na me tih blagoslov pada. / Raspet Bog se smješi.*⁴¹¹ *Dvije zrake meke / sa oltara idu ko dvije tople r'jeke / i duši zvone, što od sreće strada.*

⁴⁰⁷ Užarević, Josip: „Vidrićev 'Mrtvac': interpretacija“, u: *Muzama iza leđa, čitanja hrvatske lirike*, Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, Zagreb, 2010., str. 167.

⁴⁰⁸ Isto, str. 179.

⁴⁰⁹ Isto, str. 175. Užarević, međutim, upozorava kako se u Vidrića može naići i na suprotnu lirsku situaciju u kojoj između prirode, božanstva i ljudi vlada skladan odnos. V., primjerice, pjesmu „Perun“.

⁴¹⁰ Schlegel, Friedrich: *Kritike i fragmenti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 262.

V. i poglavlje „Pejzaž i franjevačka duhovnost“.

⁴¹¹ Slika raspetoga Boga i subjekta podsjeća na prizor iz života sv. Franje – susret sveca s raspetim Kristom u crkvi sv. Damjana.

Ove dvije pjesme moguće je tumačiti pomoću različitih predodžbi starozavjetnoga i novozavjetnoga Boga, no njihova je zajednička odlika ozračje tajnovitosti (kao znak Božjeg prisuća).⁴¹²

Idejne osi oko kojih pjesnici stvaraju to ozračje posve su različite. Dok „tajna“ Vidrićeva „Mrtvaca“ izvire iz čovjekove nemogućnosti da prodre u „više/prve“⁴¹³ svjetove“, u Sudete je upravo suprotno: tajna je u susretu dvaju svjetova. Čovjek, blagoslovljen Božjom nazočnošću, predaje se u njegove *ruke*. Tama smrti ustupa mjesto radosti: *Raspet Bog se smiješi*. Ova Kristova metanoja što vodi prema novom životu ujedno je središnja slika Sudetine lirike, ali i pjesnikova hoda prema smrti.

Osvrnut ćemo se i na Vidrićeva *Dva pejzaža* i *Sjene*. Na prvi pogled statične poput slika, te su pejzažne pjesme u neprestanu gibanju. U *Pejzažu I*, primjerice, podastire se slika *nečujnog*, ali koloristički raskošnog i živog podnevnog krajolika, „uhvaćenog“ u svojim „izvornim funkcijama“: cvjetovi se žute, pčele zuje, oblaci se bijele, nebo se plavi, laste plove, zvono zove, polje se stere. Ako je pejzaž moguće „prenijeti“ u pjesmu, Vidriću je to uspjelo. Lirsko „ja“ ovdje je tek (neiskazani) promatrač.

U pjesmi *Sjene* kretanje u prostoru pjesme (točnije: u prvim dvama katrenima) kao da simboličkim jezikom „oslikava“ pokušaj „prodora“ lirskog subjekta u pejzaž. Znakovito, riječ je o kretanju uvis: *I lete u nebo oblaci: / purpurni sancij dana... / S grmlja na žutu obalu / živo prhaju ptice, / I ribar u čamcu nemirnom / K nebu obraća lice*. U trećem katrenu ribar je prožet štimungom u prirodi; sudjeluje u (uhvaćenom) trenu „čarolije“: *Obraća lice i sluša tih*

⁴¹² „Postoji, međutim, krajobraz pred kojim iščezava svaka predodžba. Tako i Lorca, autor tih umnih portreta andaluzijskog krajolika, u pjesmi 'Poema doble del Lago Eden' ('Dvojna pjesma o Edenskom jezeru'), iz zbirke *Poeta en Nueva York (Pjesnik u New Yorku)*, piše: 'Jerbo ja nisam čovjek, ni pjesnik, ni list, već ranjeno bilo što istražuje naličje stvari.' A to 'naličje' obraća se drugom velikom pokretaču književnog stvaralaštva: tajnovitosti, nepoznatom, nevidljivoj.“, („Pero hay un paisaje ante el cual toda representación desaparece y también Lorca, autor de esos profundos retratos del paisaje andaluz, en el 'Poema doble del Lago Eden' de su *Poeta en Nueva York* escribe: ' porque yo no soy un hombre, ni un poeta ni una hoja, pero sí un pulso herido que sonda las cosas del otro lado.' Y esse 'otro lado' apela a otro de los grandes motores de la creación literaria: el misterio, lo desconocido, lo invisible.“), V. u: Gutierrez, Menchu: „La escritura y el espacio: algunas notas sobre mapas y paisajes literarios“, „Siglo XXI. Literatura y cultura españolas“, Valladolid, 2009., número 7, str. 32-33., Preveo N. T.

⁴¹³ Zanimljivo je u Vidrićevoj lirici uočiti važnost *prvog, iskonskog*. Osim „Mrtvaca“, vidi, primjerice, pjesme „Jutro“ i „Poniknuh glavom ponosnom...“. Sudeta je također zaokupljen idejom izvornosti, čistoće, neiskvarenosti. Razvidno je to u njegovoj lirici te osobito u fantastičnoj pripovijesti *Mor*.

/ *Ariju sa nebesa – / S mrežom se ljulja, i saginje, / Sijedu kosu stresa.*⁴¹⁴ Riječ je, međutim, o nestalnom, prolaznom trenutku što potvrđuju i posljednji stihovi pjesme. „Ostatci čarolije“, naime, naznačeni su interpunkcijski (trotočje) i leksički (*pjena*): *I kako se ljulja, biba se, / I čamac i on i sjena – / Ljulja se, pljuska, razilazi / Na zlačanih valih pjena...*⁴¹⁵ Gomilanje glagola, kao i polisindetsko nizanje veznika *i* sugerira pritom sliku ljuljanja (nemirnog) čamca.

Sličnu „poetsku situaciju“ nalazimo u *Pejzažu II*, gdje su čovjek i priroda u svojevrsnu dijalogu: *Gledaj“ – glas mi se javi – / „Iskrice noći lete...“ / I vidjeh u rosnom grmlju, / Gdje blisnub – ginu i – svijete.* Taj dijalog, međutim, ponovno ostaje nedorečen: „*Tko mi to kaza?“ – viknuh, / Al grmlje i bašta sniva, / Tek mjesec nad svijetlim rubom / Naglije hiti i pliva. / „Zdravstvuj!“ – i smijeh se pronije. Il prosu se šaka pjeska? / Ja ne znam. – / Na mokrih stazah / Tiha se voda lijeska...*⁴¹⁶

U prikazu odabranih Vidrićevih pejzažnih pjesama ukazuje se na pjesnikov profinjeni osjećaj za tajnu u pejzažu, što je, uostalom, istaknuo još A. G. Matoš.⁴¹⁷ U podlozi *Hrvatske mlade lirike* zadržan je ovaj vidrićevski ugođaj tajne u pejzažu. Držimo kako taj osjećaj proizlazi iz autorova promišljanja pejzaža kao zasebna „bića“ ili „bića“ za sebe. Drugim riječima: Vidrić je pjesnik-promatrač, zagledan i zapitan u svijet oko sebe. Taj svijet postaje (i opstaje) neovisno o čovjeku. Stoga se i njegovi lirski pejzaži mogu okvalificirati kao samodostatni i nestalni, čovjeku daleki ili tek na tren – „dohvatni“.

Slijedom analize razvidno je kako Sudetu i Vidrića određuje/povezuje ponajprije „sklonost prema pejzažu“: „Sklonost prema pejzažu može proširiti svoj autonomni ideološki smisao i ulaskom u analogije ili u supstancijalna jedinstva s drugim ideološkim opredjeljenjima svoga kolektivnog subjekta, s njegovim etičkim i estetičkim nazorima, s njegovim metafizičkim konceptima, s njegovim religioznim predodžbama. U tome vjerojatno

⁴¹⁴ Iako posve drukčijeg ugođaja, ova poetska slika podsjeća na Mallarméov sonet *Le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui* u kojemu labud *stresa* agoniju što mu se obavila oko vrata. Stječe se dojam kako je Vidrić, jednako kao i Mallarmé, zaokupljen granicom stvaralačke (ne)moći. Praelementi vode i daha u „Sjenama“ upućuju na temu stvaranja, rađanja pjesme.

⁴¹⁵ Usp. motiv dima u posljednjem stihu „Mrtvaca“.

⁴¹⁶ Usp. analizu Sudetine pjesme „Čežnje i bolestan mladić“.

⁴¹⁷ „Vidrić nije klasik svojim obrazovanjem – kao npr. sasvim nepoetični retor Tresić Pavičić – ali je – što je najglavnije – klasik poganstvom svoje duše, naime gole i osjetljive za sve nijanse misterija u pejzažu.“, u: Matoš, Antun Gustav: *Kritike, Eseji; Studije i članci; Polemike, Putopisi; Feljtoni i impresije*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1967, str. 56.

valja vidjeti razlog zbog kojega se pejzaž toliko često doživljuje i opisuje kao alegorija ili indeks nadosjetilnih vrijednosti, ideja, ideala.”⁴¹⁸

Pjesnicima je zajedničko, dakle, zanimanje za kategoriju prostora (pokret u prostoru / svijet u pokretu), ali i vremena: lajtmotivi prolaznosti (oblaci, voda) karakteristični su za oba stvaralaštva. Osim toga, dijele i doživljaj svijeta u opreci (sklonost kontrastu). Različita svjetonazorska nagnuća, kao i različiti pjesnički senzibiliteti utjecali su, međutim, na oblikovanje dvaju posve „udaljenih“ lirskih pisama.

5. 4. 4. Boje u Sudetinoj lirici

Navodeći vizualnu dimenziju hrvatske ekspresionističke poezije kao jednu od njezinih temeljnih odrednica, kritičar Nikola Ivanišin začetke takvog „gledanja na svijet“ pronalazi u „Kranjčevićevu likovno – slikarski bitno obilježenom pjesničkom stvaralaštvu.“⁴¹⁹ U Kranjčevićevoj lirici Ivanišin, naime, prepoznaje „fenomen tzv. obojenog jezika“⁴²⁰ kojeg nasljeđuju A. B. Šimić, Miroslav Krleža i ostali hrvatski ekspresionisti. „Moglo bi se čak govoriti o specifičnoj stvaralačkoj 'simbiozi' između spomenutih hrvatskih pjesnika i nekih evropskih – pretežno njemačkih slikara onog vremena koji ne samo što su odabirali slične – katkad istovjetne motive, nego su na njih slično – maksimalno 'istovjetno' reagirali. U tom bi smislu mogla biti interesantna 'veza' između norveškog slikara Edvarda Muncha i hrvatskog pjesnika A. B. Šimića koji kao da je neke svoje pjesme stvarao nakon gledanja Munchovih slika pa te pjesme ili njihovi dijelovi mogu poslužiti kao najpoželjniji komentar spomenutim slikama.“⁴²¹ Ivanišin također ističe kako apstraktni likovni senzibilitet ekspresionista „proturječi realno-realističko-impresionističkim bojama svijeta u kome su ti pjesnici živjeli.“⁴²²

⁴¹⁸ Kravar, Zoran: „Prostor kao znak: zapažanja o pejzažističkoj lirici”, u: „Polja”, Novi Sad, 318/1985., str. 279.

⁴¹⁹ Ivanišin, Nikola: *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 48.

⁴²⁰ Isto.

⁴²¹ Isto, str. 96.

⁴²² Isto, str. 70.

Na istom je tragu i Viktor Žmegač kada zaključuje kako A. B. Šimiću: „nije stalo do upotrebe neke 'precizne' boje; a napušta podudaranje s realnošću, i to u skladu sa svojim općim izražajnim težnjama. Posebna stilska uloga emancipirane, tako reći apstraktne boje naročito se ističe u ustrojstvu jednog 'unutrašnjeg', subjektivnog svijeta.“⁴²³

Đuro Sudeta bio je otvoren za svijet likovne umjetnosti. Tako je pjesnik „za vrijeme školovanja u Zagrebu redovno posjećivao izložbe slika, a zna se da je poznao i tada vrlo ugledne njemačke književne revije 'Sturm' i 'Zenith', koje su se čitale i po bolnicama i lječilištima u njegovo vrijeme. Odatle i ova povezanost s tada suvremenim Jugend-stilom.“⁴²⁴ Pjesnikovu sklonost likovnosti otkriva fototipsko izdanje Sudetinih pjesama u rukopisu.⁴²⁵ Gotovo svaka pjesma popraćena je autorovim crtežom, skicom ili ornamentalnim detaljem pri čemu uočljiva valovita linija stoji kao predznak secesijskoga slikarstva. U istom je stilu Sudeta izradio i naslovnicu ciklusa *Ovršje*.

Ivo Horvat, bliski prijatelj pjesnika, također ističe njegovu likovnu nadarenost: „I u Topolšici je razvedrivao čitav sanatorij. Tamo je pisao rukom i zgodno ilustrirao lokalni humoristički list, koji je kružio od sobe do sobe i unosio svježinu u bolničku monotoniju. (...) Tako je on u mnogim listovima, koje je često veoma ukusno iscertao pejzažima kraja u kojem je živio, razmatrao o svojoj sudbini i tragediji čovjeka, (...)“⁴²⁶

Sudeta je oslikavao i pisma rodbini, prijateljima te je „uvijek pažljivo, uz zanimljiv i duhovit sadržaj, birao boju i oblik pisma (pisma nikada nisu bijela, nego žuta, plava, ružičasta ili ljubičasta, a jedno je čak pisano crnom i crvenom tintom).“⁴²⁷ Odabir razglednica s reprodukcijama Čikoševih ili Tišovljevih slika dodatni je signal njegova istančana likovna ukusa. Zanimljivost je Sudetine prepiske i da mu se rukopis mijenja „ovisno o tijeku njegove bolesti da bi na kraju postao gotovo neprepoznatljiv.“⁴²⁸

⁴²³ Žmegač, Viktor: „O lirici Antuna Branka Šimića“, „Umjetnost riječi“, Zagreb, 1958., str 100. Preuzeto iz: Maroević, Tonko: *Napisane slike: likovna umjetnost u hrvatskoj književnosti od Moderne do Postmoderne*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 104.

⁴²⁴ Mlač, K.: „Uz ovo izdanje“, u: Sudeta, Đuka: *Lirika 1923*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977., umetak 2, (fototipsko izdanje Sudetina autografa), URL: <http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=X00004&broj=1> (28. svibnja 2013.).

⁴²⁵ V. prethodnu bilješku.

⁴²⁶ Horvat, Ivo: „Intimne uspomene o pjesniku Đuri Sudeti“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, 25. svibnja 1927., broj 5., str. 115.

⁴²⁷ Hekman, Jelena: Predgovor, u: Sudeta, Đuro; Vujčić, Ivanka: *Pjesme. Pisma. Dnevnik*, priredila Jelena Hekman, Ex libris, Zagreb, 2009., str. 7-8.

⁴²⁸ Isto, str. 7.

Pjesnikova vezanost za likovnu umjetnost ostavila je traga u njegovu opusu. Poput liričara toga vremena koji stvaraju u „sinergiji“ likovne i književne umjetnosti, Sudeta je pisao obojanim jezikom. Statistički gledano, boja je nazočna u dvije trećine njegovih pjesama pa je na toj osnovi moguće zaključiti da je riječ o slikarskoj poeziji. Pjesnik je boju, međutim, rabio više u simboličkom, a manje u deskriptivnom smislu. U njegovoj se lirici može naići na pjesme – slike⁴²⁹ koje svojim likovnim senzibilitetom nalikuju Vidrićevim impresionističkim pjesmama. Te su pjesme, međutim, u manjini.

Složit ćemo se s Matkom Peićem kada kaže da je Vidriću „oko bilo glavni medij, kojim je primao doživljaj i kojim ga je upućivao čitaocu. (...) u Vidrićevoj pjesmi valja prvo čitati okom svijet vizuelnog, a tek onda tražiti njegovu osmišljenost.“⁴³⁰

U Sudete to nije slučaj. U njegovu pjesništvu boja je poput „ključa“ koji otvara unutarnji svijet autora.⁴³¹ Znakovito je, u tom pogledu, istražiti „kretanje boja“, odnosno analizirati njihovu dominaciju ovisno o zbirkama.

Tako se u *Pokušajima* i *Osamljenim stazama* najviše spominje plava boja. Slijede je crna i bijela, a potom žuta i siva: *Danas su dobre riječi plakale u srcu mome, / I nade molitava plavih, što stare ih šapuću majke*, („Pokajanje“); *U oku tiha čežnja, na ustima drhtaj sm'jeha / sa mnogo neznane sjete i plavog, djetinjeg mira*, („Kroz sale pune dima...“); *i dok sve već sniva – i nebo i ljudi – / moja duša dršće puna plavih snova*. („Na umoru dana“); *Sve si ruke već mi spleo / i moj život u crn veo zaodjeo i zavio* – („Notturmo“); *Prolaze noći. Prolaze magle. / Jecanje sivo zvonove prati* („Jesenji dani“); *Kuda da upravim pogled bijeli / Nijeme bolesne ove noći*, („U bolnici“); *ja volim bol, kad bdi i kad se stiša, / jednako volim kao radost bijelu* („Ja volim“).

Uporabu plave boje u pjesnikovim ranim stihovima valja razmatrati imajući u vidu njezinu simboličku funkciju: „Od svih boja plava je najdublja: pogled u nju tone ne susrećući zapreka i gubi se u beskraju kao da boja neprestano uzmiče. (...) Budući da je sama po sebi nematerijalna, plava boja dematerijalizira sve ono što se u nju uhvati. Ona je put u beskonačnost, gdje se zbiljsko pretvara u imaginarno. To je boja ptice sreće, plave ptice,

⁴²⁹ V., primjerice, pjesme iz *Pokušaja*: „Jutro“, Juli (A dur), te pjesme iz *Kućica u dolu II*: „Mirišu silno dozrele dunje“, „Vinograd“.

⁴³⁰ Peić, Matko: „Vidrić i slikarstvo“, u: „Književnik“, Zagreb, br. 5., 1959., str. 26. i 35.

⁴³¹ U tome je Sudeta blizak A. B. Šimiću, kao i ekspresionističkim književnim strujama.

nedohvatne, a sasvim blizu. Ući u plavo znači, poput Alise u Zemlji čudesa, prijeći s onu stranu ogledala.⁴³²

U tom smislu podatak o zastupljenosti plave boje u zbirci *Osamljenim stazama* također upućuje na vertikalnu zemlju – nebo u ustroju te zbirke. Osobito je to razvidno ako se plava boja kontrastira sa žutom: *Nasred sobe / prolite / neke boje bolećive, žute (...) I sve više / gledam, gdje se uspinju / ko plavi oblaci tamjana* (“Prikazanje”).

Za našu analizu važno je kombiniranje/“supostavljanje“ boja unutar prostora pjesme: *Danas su bijele daljine pred mene pale / U sjetu dragih boja / I dok se je plava rodila u me, / Uzdrhta duša moja...* („Sanja“). Plava i bijela su marijanske boje, one „izražavaju izdvajanje iz ovozemaljskih vrijednosti i uzlet oslobođene duše prema Bogu, to jest prema zlatu koje dolazi u susret djevičanskoj bjelini, za vrijeme njezina uznesenja u nebesko plavetnilo.“⁴³³

U istom simboličkom značenju Sudeta kombinira žutu i crnu boju: *Preko nas prošla žuta neizvjesnost. / U noć šume crna kola.* („U bolnici“).

Katkad se crna i bijela boja rabe kako bi se postigao simbolički kontrast. Iz stihova je razvidno kako se ta metoda kontrastiranja razlikuje od Vidrićeva „tonskoga pisanja“⁴³⁴: *Sa crnim pticama noćnim / i plačem sunčanih utona, / (...), vije se moja duša / i bolne trzaje sluša / i bijele oblake doziva.* („Noći“).

U zbirci *Kućice u dolu* najzastupljenija je crna boja te potom, u jednakom omjeru, plava, žuta i bijela: *Mene su, vidiš, ovdje / (...) raspeli na vlastito srce, / da čekam smrt / i crne zvonove svoje.* („Djetetu pod prozorom“); *Njihov nas korak crni / po cijele noći budi, / njihov nam korak crni / kljuje bolesne grudi / i mir dragoga sna.* („Pisma mojoj majci iz bolnice“); *Žalosne male su boje – / Žalosne boje i trudne ruke: / one su sestrice moje!* („Suton“, *Lišće i pupovje*); *kandila crna cijele noći gore, / (...) Vijore crne zastave. (...) Prolaze blijede djevojke. U ruci / svaka po žutu lojanicu nosi – / nariče jesen po planinskoj kosi. (...) pijem sa kosa pogašene boje, / razgovor vodim s pticama i zvukom.* („Carmina vespertina“).

⁴³² Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 510.

⁴³³ Isto, str. 511.

⁴³⁴ „Jednom riječju, Vidrićeva poezija nije razdijeljena na sjenu (tuga) i na svjetlo (veselje), u moralnom smislu, nego je originalno poetsko sjedinjenje te sjene i svjetla, elemenata kojima pjesnik, kako smo pokazali, ako zaželi, slika čak i tužne motive svjetlom, a vesele motive tamom. Veselje Vidrićeve pjesme nije u njegovom veselom motivu, a niti u spominjanju svijetlih boja, nego u dijalektici te svijetle boje s njezinim kontrastom: tamom, sjenom.“, u: Peić, Matko: „Vidrić i slikarstvo“, u: „Književnik“, Zagreb, br. 5., 1959., str. 34-35.

U ovoj je zbirci kontrast crne i bijele boje nerijetko važan faktor kompozicije pjesme: *i silnim se mahom penju / u oblake k tajnoj visini, / k **bijelom Otajstvu sreće**, (...) Znaš li ti možda tajnu / **bijelog osmjeha** svoga, / koji je danas ko ruža / na prozoru mome cvao...? (...) Od toga dana, dijete, / nad kućom mojom vije se / jedna **zastava crna** (...) A jedne noći jesenje, / kad vjetar vijaše gorama / i **crne su kiše jecale** – dođoše k meni umorni; (...) a jutrom – ruke lakome / okrasti htjedoše svega me, / a kada ništa ne nađoše / u **crne odaje** zađoše / i ono nešto boli – / i ono mi ukradoše – / ostah posve sam...! („Djetetu pod prozorom“).*

U posljednoj Sudetinoj zbirci dominantna boja je žuta, a učestale su plava, te crna i bijela boja koje pjesnik, na sličan način kao i u prethodnim zbirkama, povezuje kako bi ih kontrastirao: *Nek huje divlji vjetrovi, / nek **tonu crne zore**, / ja ću se jednako **dizati / k bijelim zvijezdama gore**. („Nek huje divlji vjetrovi“); *Tišina mraka pada preko tijela. / Umorom dišu krila mrtvog dana, / mirišu nujno ruže iz bostana: / samoćom smrti, žalbom **crnih vela**. / I tiho gasnu u visini grana, / i tiho venu kao mladost svela, / što žurno kopni ko **grad snijega bijela**, / kad sunce bane u proljeća rana. („U crnini“). Pjesma „U crnini“ oblikovana je svijetlo-tamnim tonovima koji dodatno ističu opreku žurnoga života i nepomične, nijeme smrti: *I sve se budi! ... **Zlatom obasjani** / orači mladi žure sa svih strana, / svježina zraka kao slatka mana / grudi im puni i zanosom hrani. / Samo bolesnik ne miče se. Nijemo / odzvanja tuga jutra po svoji sobi – / na stvari pada **mračak tihe kobi**.⁴³⁵***

Analizirajući kolorističke kontraste, ruski slikar Vasilij Kandinski⁴³⁶ rabi dva osnovna para suprotnosti: svijetlo/tamni (bijelo/crni) te toplo/hladni (žuto/plavi). Pritom svjetlost ili tama te toplina ili hladnoća postaju najvažnije odrednice kolorističkoga tona. Svojstvo boje je i njezino kretanje. Tako topla/žuta boja uzrokuje horizontalno kretanje prema promatraču, dok se hladna/plava boja udaljuje od promatrača. Žuta boja može izazvati i ekscentrično kretanje, za razliku od koncentričnoga kretanja kod plave boje. Bijela i crna boja također se kreću prema promatraču i od promatrača, ali u statičnom obliku. Kandinski ističe kako postoji „duboka srodnost žutog i bijelog u fizičkom smislu, jednako kao i plavog i crnog, jer plavo može zadobiti dubinu koja može sezati do crnog. Osim ove fizičke sličnosti prisutna je i moralna, koja u nutarnjoj vrijednosti ova dva para (žuto i bijelo s jedne, a plavo i crno s druge

⁴³⁵ Istaknula M. I. T.

⁴³⁶ Kandinski, Vasilij (1866. – 1944.).

strane) međusobno oštro dijeli, a dva člana svakog para čini međusobno veoma srodnima (...).⁴³⁷

Zanimljivim se čini i tumačenje kretanja plave prema crnoj, odnosno bijeloj boji: „Što je plavo dublje, to snažnije poziva čovjeka u beskonačnost, buđi u njemu čežnju za čistoćom i, napokon, nadosjetilnošću. To je boja neba kako ga sebi predočujemo pri zvuku riječi nebo. Plavo je tipično nebeska boja. Veoma duboko plavo razvija element mira. Tonući u crno, poprima prizvuk neke ne više ljudske tuge. Postaje beskrajna udubljenost u ozbiljna stanja gdje kraja nema i ne može ga biti. Prelazeći u svijetlo, za što je plavo manje podesno, poprima ravnodušniji značaj, a prema čovjeku postaje daleko i indiferentno, kao visoko svijetloplavo nebo. Što je, dakle, svjetlije, to je bezvučnije, dok ne pređe u šutljivi mir – postaje bijelo.“⁴³⁸

S obzirom na učestalost plave, crne i žute boje prema zbirkama, izvodi se zaključak o „tonuću“ plave u crnu boju. Na tragu Kandinskog, može se ustvrditi kako pjesnikova nebeska plavet pod bremenom bolesti tone, urušava se u crno: „postaje beskrajna udubljenost u ozbiljna stanja gdje kraja nema i ne može ga biti.“⁴³⁹

Tome u prilog ide i činjenica da je u posljednjoj zbirci najzastupljenija – žuta boja. „Preslikavajući“ procese iz prirodnog ciklusa, žuta boja u Sudetinom pjesničkom svijetu figurira kao simbol nestajanja. No, daleko od toga da priziva konačnost, „žuto je boja vječnosti, kao što je zlato kovina vječnog života. I jedno i drugo nalazimo u osnovi kršćanskog obreda.“⁴⁴⁰

Na kršćansku simboliku upućuje i učestalost antitetičnog para boja crna – bijela: „kad se crno nađe zajedno s bijelim, simbol su poniznosti i čistoće života.“⁴⁴¹ Te boje, ujedno, svjedoče o dinamici kretanja unutar pjesničkih prostora.⁴⁴²

⁴³⁷ Kandinski, Vasilij: „O duhovnom u umjetnosti“, u: Worringer, Wilhelm; Kandinski, Vasilij: *Duh apstrakcije*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, str. 186.

⁴³⁸ Isto, str. 189-190.

⁴³⁹ Isto, str. 189.

⁴⁴⁰ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 829.

⁴⁴¹ *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 186.

⁴⁴² Zanimljivo je da su do sličnih rezultata došli Tihana Pšenko i Davor Piskač analizirajući učestalost i funkcije uporabe boje u lirici A. B. Šimića. V.: Pšenko, Tihana; Piskač, Davor: „Boja u pjesništvu hrvatskog ekspresionizma. (A. B. Šimić, V. Čerina)“, „Kroatologija“, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, god. 3., br. 1., 2012.

5. 5. Sudeta i modernisti oko *Hrvatske mlade lirike*

Na osnovi oduhovljene zbilje u pjesničkom djelu otvara se prostor za usporedbu Sudetine lirike s antologijom *Hrvatske mlade lirike*. Kao poveznice se, pritom, osobito izdvajaju pjesme Ljube Wiesnera (“Prazna crkva”, “Blago večer”), Zvonka Milkovića (“Angelus”) i Nikole Polića (“Tišina”, “Travanj”).

Oduhovljenju krajolika u Wiesnerovim poetskim prostorima osobitu pozornost posvetio je Zoran Kravar: „... u Wiesnera je priroda dubinski neopredijeljena, a oduhovljuje se izvana, posredstvom vjerskoga obreda ili njegovih poetskih simulacija. Odnos, dakle, Boga i prirode nije više 'metaforičan', nego 'metonimičan', zamišljen prema paradigmi subjekt – objekt: Bog, prizvan obredom, djeluje na prirodu, osmišljava je, resemantizira i preobražava.“⁴⁴³

Kravar, osim toga, upozorava kako sve „modernističke pejzažne pjesme na ovaj ili onaj način opominju da njihov smisao ne tražimo u onim njihovim dijelovima ili slojevima u kojima se njihov jezik čini podređen kategorijama svakidašnjega iskustva i epohalnoga uma. U načelu, to vrijedi i za pjesme bez elemenata čudesnoga, kao što je Vidrićev *Pejzaž I*.“⁴⁴⁴

Osim kršćanske religioznosti, karakteristične za krug pjesnika iz *Hrvatske mlade lirike*, Kravar izdvaja i ostale motive s „viškom značenja“, odnosno one sadržaje kojima modernistički krajolik „duguje“ svoju „*qualitas occulta*.“⁴⁴⁵ Riječ je o motivima iz slavenske ili antičke mitologije za kojima posežu Nator i Vidrić, motivima neodređenih, zagonetnih sadržaja, svojstvenih Galovićevoj lirici te o „svojevrsnim motivskim minusima: ... izostanku, nevidljivosti, šutnji ili tišini nečega što se, tobože, imalo pojaviti ili oglasiti.“⁴⁴⁶ Ove posljednje Kravar bilježi u Natorovoj, Domjanićevoj i Vrbanićevoj lirici.

⁴⁴³ Kravar, Zoran: “Krajolik s tajnom”, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 191.

⁴⁴⁴ Isto, str. 190.

⁴⁴⁵ Isto, str. 191.

⁴⁴⁶ Isto, str. 193.

Vrijedi uočiti kako tematski krugovi Sudetine lirike obuhvaćaju sve navedene sadržaje⁴⁴⁷ (uz iznimku antičkih motiva koji se pojavljuju veoma rijetko⁴⁴⁸). Iz toga proizlazi kako je oslanjanje na tradiciju zagonetnih modernističkih pejzažnih pjesama jedna od važnijih okosnica toga stvaralaštva.

Osvrnut ćemo se na još jednu tendenciju modernističke umjetnosti (poglavito književnosti i slikarstva) koju je moguće iščitati iz cjelokupna Sudetina opusa. Riječ je o estetizaciji straha: „Zagonetni sadržaji predočeni ili nagoviješteni u modernističkim lirskim krajolicima djeluju energijama koje bi se u poeziji različitoj od modernističke možda smatrale nespojivima: oni istodobno estetički privlače i pobuđuju nelagodu. Ta estetizacija straha odnosno predmeta koji ga izazivlje još je jedna od općenitijih karakteristika modernističke umjetnosti.“⁴⁴⁹

U posljednjoj Sudetinoj zbirci, kao i u *Moru*, ta je tendencija oprimjerena snažnim (gotovo glasnim) osjećajima predsmrtne jeze i straha u tihoj noći: *još pred čas jedan žalostan / krik se mogo čuti – / i njeg je netko zgasio / i sad u mraku šuti.* („Sutoni“); *Tišina. Mrak. Muk – – / Električno zvonce... / Negdje kraj naše sobe – – / Svijeće.* („Kad su sva svjetla pogašena“); *Otajna noć. Pognutih glava / ko dusi. Između zamrlih polja / kasaju konji.* („Da li se sjećaš?“); *Trepere zvijezde u crnom plaštu, / sablasno šušti pokošen strn... / (...) ponoć se spušta na glogov trn, / prolazi tajcem ko srh daleki... / žalosni, nujni – crn, crn... crn... crn... („Noć“);* *pa i ja onda zašutim / i stisnem se bliže k vama, / a za kućom netko prođe / i lišće padati stane – / i svuda, svuda je tama... („Ruke“);* *ponoć se crna survala na mene, / a ja sam vikao, zvao, molio, / strah se je gorki u grud prolio, / u moje oči bolne, plamene... / (...) A nigdje nije bilo čovjeka / i jedne duše, srca, milosti / – – – – – („Noćas“).*

Sudetini stihovi prožeti su crnim sjenama i otajnom šutnjom: *Miču se crne sjene / idu / i šute / ko ure / – kasne.* („Strah“); *I sjene idu po visokom zidu, / i mjesec žut se rađa na vrh panja / otajno šuti ponoć usred granja / i sjene idu po visokom zidu.* („Iza moje kuće šute ptice“); *Umiru večernje boje. / Mladi bolesnik sanja: / tihe i svijetle sjenke / igraju preko granja.* („Mladi bolesnik sanja“); *a ja sam tek vidio borove crne / i sjenu do sjene u noći*

⁴⁴⁷ O preobražaju prirode posredstvom Božje prisutnosti v. str. 81 ovog teksta. Uloga tišine u Sudetinoj lirici analizira se u poglavlju „Tišina kao 'rubni prostor““. Motivi zagonetna sadržaja također su prepoznatljiva odlika toga opusa. V. poglavlje „Neznanac/kradljivac/dvojnuk – simboli bolesti i smrti“.

⁴⁴⁸ V., primjerice, pjesme „Jutro“ (ciklus *Lišće i pupovje*) te „Juli (A dur)“ iz *Pokušaja*.

⁴⁴⁹ Kravar, Zoran: „Krajolik s tajnom“, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 194.

(„Večeras“). U njima bilježimo „oksimoronsku nelagodnu privlačnost“⁴⁵⁰: *U tišini šume noćna vela / i sjene jablana spavaju u vlaču / tihe fontane iz daljine plaču – / ko u orkestru strune starog čela. / Bolesnik šuti... Sluša! Tajnu naču: / što cvijećem giba, kiti grane jela / i jutrom budi proplancima vrela, / da kao djeca u dolinu skaču.* („U crnini“).

Vremenski okvir pjesama također pridonosi ozračju tajnovitosti: „U doba dana kada se osjeća večer koja još nije nastupila, ali je dan na izmaku, zrcali se tako u malom ciklusu – kojeg čini dan – veliki ciklus – kojeg čini godina, ali i onaj ciklus koji čini cjelokupni ljudski život. Uznemirenost tada raste, a zagonetnost se ljudske sudbine otvara kao vizija razmeđa između onoga 'sada' i 'ovdje' te onoga 'sutra' i 'tamo'.“⁴⁵¹

Kategorije sadašnjeg i sutrašnjeg u Sudeta su, međutim, značenjski nadograđene zbog bolesti: „sada“ je ono što prolazi, život koji se gasi, smrt koja „raste“ u ljudskom tijelu. „Sutra“ je ono što dolazi poslije smrti – vječnost. Već od prvih njegovih stihova lirski subjekt je promatrač i „bilježnik“ (ovdašnje) prolaznosti: *koraci naši tonu u smrt* („Život“); *Koraci vaši umiru sneno / U mene kroz noć bolesnih ura* („Luda noć“); *Sa vlažnog zida jecaju ure* („Na selu“); *Bolestan sat ide i vene...* („Sjećanje“); *I sad pred kućom jablanovi šume / i stari sahat udara sa zida –* („Glas srca“); *Na ognjištu mračnom vatra dogorijeva, / trulim ritmom bije kazalo sa sata,* („Na domu“); *jecaju ure salonom u muku, / jecaju ure ko od lude tuge.* („U crnini“).

Jecajuće ure otkucavaju i u tijelu pjesnika – načetom bolešću. Poput tijela i one su *bolesne* i *venu, trulim ritmom biju*. Slika upućuje na „staro“, bolesno lice pjesnika, ispunjenog čežnjom za „odlaskom“: *O, hoćemo li brzo već proći / tamo – – / na drugu stranu?* („Moje noći“). U pismu upućenom prijateljici Ceciliji Debač pjesnik piše: „Moje su ruke suhe, noge linija, moja duša mrtvo Božje kandilo, moje srce toplo ptičje gnijezdo.“⁴⁵² Razvidna je kršćanska simbolika ugašenog kandila i ptičjeg gnijezda: oba motiva upućuju na treću božansku Osobu, Duha Svetoga.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Kravar, Zoran: „Krajolik s tajnom“, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 195.

⁴⁵¹ Solar, Milivoj: *Vježbe tumačenja: interpretacije lirskih pjesama*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 78.

⁴⁵² Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 149.

⁴⁵³ Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 211.

Sudeta, međutim, otkriva i svoje drugo lice. Ono je zdravo, djetinje, „usidreno“ u *kući iza šume; s pticama / i suncem preko rodni ograda* – („Ja molim ti se“). Iz te dualističke koncepcije svijeta izvire stvaralaštvo prožeto antagonizmom životne (i duhovne) radosti te bolećive tuge.

6. PROZA: MOR

*Kad bih sve jezike ljudske govorio i anđeoske, a ljubavi ne bih imao,
bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči.
Kad bih imao dar prorokovanja i znao sva otajstva i sve spoznanje;
i kad bih imao svu vjeru da bih i gore premještao,
a ljubavi ne bih imao – ništa ne bih bio!
(Hvalospjev ljubavi, 1 Kor 13, 1-2)*

6. 1. Mor: višeglasje modernizma

„Stvar je pisana spontano i na dušak. (...) Za kontrapunkt kompozicije uzeta je priča narodna o 'moru' ili 'vukodlaku' i, dabome, za mjesto uzeta je šuma (vlastelinova kćerka – [romantika] i miešanje zbilje i fantazije zajedno), što možda, i zato, daje utis 'hamsunovski', jer je njegov 'Pan' lokalizovan, valjda, na isti način.“⁴⁵⁴

Jedan od najvećih sutonaša, pjesnik krepuskularne poetike (kako Sudetu naziva Cvjetko Milanja) ostvario je visoke domete na području pjesništva, no književna će kritika iz njegova prozna opusa izdvojiti i najvećim postignućem proglasiti upravo fantastičnu pripovijest *Mor*. U toj ocjeni prednjači Ljubomir Maraković koji, u povodu pjesnikove smrti (1927.), zaključuje: „Preuranjeno je još govoriti definitivno o vrijednosti i značenju Sudetina rada, dok god se on u cjelini ne učini prilaznim publici, koja će ga onda moći i sama ispitivati; ali kako u našim prilikama taj čas nije baš tako bliz, treba barem u nekoliko riječi dati sliku o onom, što je još u rukopisu od njega ostalo. Treba to učiniti to više što ovi radovi mogu da pomaknu Sudetinu sliku za nekoliko stupnjeva i u visinu i u širinu: fantastična pripovijetka 'Mor', koja je srećom očuvana i izrađena do kraja, bez sumnje ide ne samo u najljepše Sudetine književne radove, nego i – usuđujem se kazati – među najbolje naše pripovijetke posljednjeg vremena

⁴⁵⁴ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 264.

uopće.⁴⁵⁵ Tri godine poslije, u pogovoru prvog izdanja *Mora*, Maraković će, opisujući ovu pripovijetku kao „paučinastu arabesku“,⁴⁵⁶ ponovno upozoriti na njezinu vrsnoću i originalnost. Navedene kvalitete Sudetina prozna djela uočili su, netom po njegovom objavljivanju, Gustav Krklec, Stjepan Devčić te Ivo Kozarčanin. Tako Krklec u svom osvrtu drži da bi „tri pjesničke zbirke ovog nedovoljno poznatog pjesnika objasnile himeričnost njegove pripovijetke bolje od svakog komentara.“⁴⁵⁷ Devčić iščitava *Mor* u istom „tajnom kodu“: „tajnoviti krik za životom i prirodom (...), oduhovljena poema prirode.“⁴⁵⁸ Kozarčanin zaključuje slično svojim kolegama: „Nemoćni tako da damo o 'Moru' jedan konkretan sud, ne možemo ni sasma egzaktnu komparaciju provesti. Djela ove vrste je malo, djela kao 'mor', je vrlo malo, i mi bi se, pače, usudili ustvrditi, da ih uopće nema. (...) Ima, dakle, mnogo, vrlo mnogo originalno u 'Moru', a radi onoga fantastičnog u njemu ne može se još nikako dati o njemu totalan sud, a napose ne definitivan.“⁴⁵⁹ Kozarčanin, se, međutim, „usudio“ izdvojiti *Mor* kao jednu “od najljepših fantastičnih priča u našoj literaturi.“⁴⁶⁰

Nepunih sedamdeset godina poslije prvih osvrtu na *Mor*, Sudetina slika „pomaknuta je za nekoliko stupnjeva i u visinu i u širinu.“⁴⁶¹ „Središte“ te slike ipak ostaje nepromijenjeno pa tako Krešimir Nemeć pripovijetku opisuje kao „jedno od najzanimljivijih i najosebujnijih ostvarenja u hrvatskoj književnosti između dva rata“⁴⁶² koje još uvijek predstavlja „pravi interpretacijski izazov“⁴⁶³. U istom smjeru razmišlja i Božidar Petrać kada napominje da *Mor* „izmiče mogućnostima svrstavanja i klasificiranja.“⁴⁶⁴ Boro Pavlović slikovito prikazuje problem analize *Mora*: „u trećem čitanju činilo mi se da autor ionako brojnim stranputicama vodi čitaoca raznosmjerno, te da mu je više stalo do autentične atmosfere.“⁴⁶⁵ Nekim

⁴⁵⁵ Maraković, Ljubomir: „Sudetina ostavština“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 244.

⁴⁵⁶ Maraković, Ljubomir: „Uz ovu priču“, u: Sudeta, Đuro: *Mor: fantastična pripovijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 154.

Prvo izdanje *Mora* objavljuje Hrvatsko učiteljsko društvo g. 1930.

⁴⁵⁷ Preuzeto iz: Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina *Mora*“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 179.

⁴⁵⁸ Devčić, Stjepan: „Đuro Sudeta: *Mor*“, u: „Hrvatska revija“, Zagreb, 1931, IV, br. 3, str. 184.

⁴⁵⁹ Kozarčanin, Ivo: „*Mor*“, u „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 1931, XVIII, br. 1, str. 19

⁴⁶⁰ Isto, str. 18. Vrijedi napomenuti da jedinstvenost ove pripovijetke ističu i književnici Ivo Horvat te Ilija Jakovljević.

⁴⁶¹ Maraković, Ljubomir: „Sudetina ostavština“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, 25. studenoga 1927., broj 11., str. 244.

⁴⁶² Nemeć, Krešimir: „*Mor* Đure Sudete“, u: Nemeć, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 39.

⁴⁶³ Isto, str. 40.

⁴⁶⁴ Sudeta, Đuro: *Mor: fantastična pripovijest*; priredio Božidar Petrać, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 167.

⁴⁶⁵ Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005., str. 268.

kritičarima/pjesnicima Sudetino pjesništvo poslužiti će kao smjerokaz. Tako Nikola Milićević (poput Gustava Krkleca) smatra da je *Mor* „nadopuna i objašnjenje svega što je Sudeta izražavao u stihu.“⁴⁶⁶

Jedinstvenost *Mora* zaokupljala je pozornost kritike pa je djelo „do 2005. objavljeno u petnaestak izdanja u Hrvatskoj i inozemstvu (Buenos Aires 1950), samostalno ili u sklopu izbora Sudetinih djela.“⁴⁶⁷

Vrijedi opaziti kako istodobna složenost/slojevitost te izvornost ove pripovijetke, koje su ondašnja i ovdašnja književna kritika jednoglasno „detektirale“, upućuju na činjenicu da se Sudeta u njezinu stvaranju vodio ponajprije načelom slobode. Kako i sam navodi, u oblikovanju književnih svjetova ne pristaje (u potpunosti) niti uz jednu stilsku formaciju ili ideologiju. Jedini orijentir predstavlja mu vlastiti svjetopogled.⁴⁶⁸

Upravo nas to piščevo „nagruće“ podsjeća na smjernice modernog pokreta koje je, u povodu izložbe *Hrvatski salon 1898*, naznačio Milivoj Dežman Ivanov („motorna snaga“⁴⁶⁹ „bečke“ skupine mladih) u jednom od programskih tekstova hrvatske moderne,⁴⁷⁰ naslovljenom *Naše težnje*: „Moderna nije stanovita škola i stanoviti stil u umjetnosti. Moderni pokret je borba individua za slobodu. Moderni umjetnik ne pripada nijednoj školi. Moderna mrzi epigonstvo – ona hoće da ljudi žive u sadašnjosti, da se oslone na svoju dušu, da svojim djelima dadu pečat svoje osobe. (...) Realizam htio je da zatre svaki osjećaj za nešto nadnaravno. A u duši ljudskoj ne dadu se zatomiti transcendentni porivi. Moderna nas je oslobodila te ograničenosti. Otvorila nam je sav svijet, otkrila nove vidike. Moderna nastoji obuhvatiti cijelog čovjeka, ona teži za sintezom idealizma i realizma, ona hoće da nagie sredstvo, kojim bi čovjek najbolje i najljepše mogao izraziti svoje biće i zadovoljiti svojem pozivu. Ona ne otklanja nijedan osjećaj, nijednu misao jer se bori za prava pojedinca, kao što i

⁴⁶⁶ Sudeta, Đuro: *Mor ; Izabrane pjesme*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2002., str. 94.

⁴⁶⁷ Lončarević, Vladimir: „Mor“, u *Hrvatska književna enciklopedija* (t. 3, Ma-R) / [glavni urednik Velimir Visković], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011, str. 134.

⁴⁶⁸ V. str. 12.

⁴⁶⁹ Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978., str. 111.

⁴⁷⁰ Posljednjih godina jedan dio stručne kritike (Kravar, Solar, Žmegač) termin moderna zamijenio je pojmom esteticizma. U tekstu će se za razdoblje u književnosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće zadržati stari termin moderne. U upotrebi termina složiti ćemo se s mišljenjem Pavla Pavličića: „Reklo bi se da bi pojam moderne trebalo svakako zadržati, i da bi se čak moglo smatrati kako je on u postojećem obliku upravo dragocjen. Dragocjen je on iz dva razloga: zato što ne opisuje jednu poetiku, nego pluralizam poetika, i zato što upravo on to najbolje čini. Takav kakav jest, on idealno definira zbivanje na mijeni stoljeća. Čini on to i s obzirom na svoj sadržaj i s obzirom na svoj vremenski obuhvat.“, V. u: Pavličić, Pavao: „Što je danas hrvatska moderna?“, u: *Dani Hvarskog kazališta* (Književnost i kazalište hrvatske moderne - bilanca stoljeća II.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Književni krug, Split, 2002., str. 13.

zahtjeva od pojedinca: da bude svoj. To je glavno načelo moderne – po mom shvaćanju – a sve što se naziva simbolizmom, dekadentizmom, diabolizmom itd. – to je samo želja svjetskih registratora da strpaju pojedine individue u stanovite etiketirane pretince.⁴⁷¹

Glavno načelo moderne Sudeta je, dakle, u *Moru* uspješno primijenio, ne odbacujući, pritom doseguća tradicionalne književne estetike. Jasno će se, po tom pitanju, i sam odrediti u svojoj prepisci: „I mnogo veću vrijednost imade, što se je počelo među najmlađima, jer modernizam duh je mladog naraštaja, da bude shvaćen i tumačen od mladih, koji imajući pred očima cilj – bore se s nekom vjerom: jer im lebdi pred očima nada, da bi ipak oni mogli biti 'Oni', koji bi nekadašnje ideale doveli k realizaciji i ostvarenju bez ikakove skepse i vječnoga konzervatizma. Oni imadu biti most, koji će spajati Njih i nas. Njih starih i nas mladih.“⁴⁷² U tome, kao da je slijedio naputak Tona Smerdla: „... novi su putovi na vidiku, a stari svjetionici, klasici, mogu da nam i dalje svijetle, dok dođemo s pomoću njih u novo pristanište našeg nastojanja.“⁴⁷³

Sudetinu pripovijetku teško je promatrati izoliranu u odnosu na književnu tradiciju. Osim toga, ako interpretaciju ograničimo na „samo jedan ključ“, izgubit ćemo bit teksta. Maša Kolanović, primjerice, upozorava na nedostatke zagovarane intuitivne spoznaje, pri čemu „idealni recipijent *Mora*, prizivan od dominantnoga književnopovijesnog diskursa, tako mora osjećati prije negoli racionalno spoznati ovu pripovijetku“⁴⁷⁴. Kolanović drži da je „takvo zagovaranje antiintelektualnog pristupa najzornije reprezentirano u svojevrsnoj nemogućnosti jezične artikulacije koja rastapa svaki pokušaj metajezičnog opisa ove pripovijetke.“⁴⁷⁵ Intuitivna, osjećajna spoznaja u analizi *Mora*, prema Kolanović, usko je vezana uz biografsku činjenicu pjesnikove bolesti. Upravo će pozivanje na tu datost autorica ocijeniti jednim od „najspornijih stalnih mjesta dominantna književnopovijesna diskursa o djelu Đure Sudete.“⁴⁷⁶

⁴⁷¹ *Hrvatski salon*, (sv. 1), Društvo hrvatskih umjetnika, Zagreb, 1898., str. 9.

⁴⁷² Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: *Sudeta, Đuro: Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 169-170.

⁴⁷³ Smerdel, Ton: „Naliv-pero i književno stvaranje“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 22/1935., br. 10, str. 274-275.

⁴⁷⁴ Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina *Mora*“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 179.

⁴⁷⁵ Isto.

⁴⁷⁶ Isto, str. 174.

Mišljenja smo, međutim, kako nas pjesnik svojom prepiskom (u kojoj iščitavamo shvaćanje književnosti kao svojevrsnoga „svjedočenja“ te iznošenja „lirskoga osjećanja svijeta“) upućuje na autobiografsko čitanje svoga opusa.⁴⁷⁷ U tom smislu, *Mor* „otvara“ pitanje odnosa teksta i zbilje⁴⁷⁸: „(...) tekstovi su za nove historiste relacionalni fenomeni omotani u kontekst, ali ne kao pasivne reprodukcije, već kao aktivni faktori koji sudjeluju u oblikovanju 'konteksta'.“⁴⁷⁹

To nipošto ne znači da smo se u čitanju Sudete priklonili tendenciji „bolesničke komparatistike“. ⁴⁸⁰ Naime, kao što Sudetino djelo ne promatramo vezano uz samo jedan književni smjer, tako nas u tumačenju njegova „književna svijeta“ ne zadovoljava/zadržava samo i jedino autobiografska „potka“. Ona predstavlja tek jedan od prilaza u iščitavanju značenja. Stoga, kao što držimo pogrešnim tumačenje njegova djela jedino u „optici bolesti“, tako nam se čini pogrešnim mimoći tu istu „optiku“. U prilog tome govore i analizirani poetički paralelizmi u pjesništvu Đure Sudete i A. B. Šimića. Riječ je o pjesnicima oprečna stila, kao i životna nadahnuća koji se, međutim, „dodiruju“ na polju „bolesničkih motiva“.

Moru se, dakle, valja približiti razmatrajući ga pod različitim vidovima, iščitavajući ga u više značenjskih pristupa. To je početna premisa, a instrumentarij za takav pothvat ovisi, dakako, o naklonjenosti i otvorenosti kritičara: „Može li se (...) pretpostaviti jednu interpretaciju drugoj kao ispravnu pogrešnoj? Ako se odlučimo za odgovor da se to ne može učiniti, onda to vodi *hermeneutičkom univerzalizmu* koji se izlaže pogibelji posvemašnjeg relativizma i skepticizma, a da pritom ni sam ne može potvrditi svoju hipotezu. Ako pak tvrdimo da se to može učiniti, tada imamo neku vrstu *hermeneutičkog kontekstualizma* koji argumentira tzv. prešutnim ili općim znanjem određene društvene zajednice kao neupitnim uporištem donesenih interpretativnih odluka.“⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Prisjetimo se suda Cvjetka Milanje o visokom stupnju identifikacije pjesnika i lirskoga subjekta u katoličkoj lirici. V. str. 70.

⁴⁷⁸ „Ako se vratimo pitanju odnosa teksta i zbilje, jasno je da suprotnost formalizma i historizma počiva upravo na rascjepu, na dualizmu u kojem se privilegira jedna strana opozicije.“, u: Šporer, David: *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*, AGM, Zagreb, 2005., str. 139.

⁴⁷⁹ Isto, str. 141.

⁴⁸⁰ „Zabluda namjere (engl. *intentional fallacy*) sastoji se u tom da autorovim stvarnim ili prividnim namjerama pridamo ključnu važnost u tumačenju njihovih tekstova. Ono što je pisac namjeravao sa značenjem i ono što je doista značenje za određenoga čitatelja ili čitateljsku zajednicu nije isto.“ Preuzeto iz: Slavić, Dean: *Peljar za tumače*, Profil, Zagreb, 2011., str. 117.

⁴⁸¹ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 152.

6. 2. Pokušaji generičkog, stilskog i žanrovskog određenja *Mora*

6. 2. 1. *Mor*: lirska proza

U studiji o *Moru* Nemeć se osvrnuo i na njegovo generičko određenje: „Djelu je teško dati preciznu generičku i stilsku odrednicu. Naime, u njemu je 'čistoća žanra' žrtvovana u ime originalnoga literarnog projekta. Sam autor odredio ga je u podnaslovu 'fantastičnom pripoviješću', ali ono što daje osnovni ton toj osebujnoj prozi ipak nisu toliko fantastični motivi koliko naglašeni lirizam koji upravo preplavljuje svaku stranicu pripovijesti.“⁴⁸²

Lirizacija/poetizacija proze karakterističan je postupak za „kompozitna“⁴⁸³ razdoblja moderne i međuratne književnosti kada istodobno stvaraju književnici oprečnih poetika. Ista tendencija u književnosti zapadnoeuropskoga kruga nazočna je od predromantizma i romantizma (Rousseau, primjerice), a s Baudelaireovim *Spleenom Pariza* „ulazi“ u modernu književnost. Jedan je to od brojnih primjera srodnosti i povezanosti moderne i romantičke književnosti.

Lirski pasaži sastavni su dio proznog opusa mnogih književnika hrvatske moderne. Nabrojat ćemo samo neke od njih: A. G. Matoš, Fran Galović, Janko Lesković, Ivan Kozarac. U Matoševoj „Sjeni“, primjerice, prozni redak jedini je pokazatelj književnoga roda, svi ostali elementi upućuju na lirsku pjesmu: „Ja volim tužnu sjenu, uspavano svjetlo: svjetlo što sniva o noći. Ja volim sjenu, vječnu moju posestrimu i pratilicu što spava kraj mene i hoda kraj mene, tamna moja slika i karikatura. Da, ja volim sjenu, žutu, sivu, crnu, žalosnu i kao smrt tihu sjenu.“⁴⁸⁴

Hrvatska međuratna književnost, usporedo s kretanjima u europskoj književnosti, nastavila je „njegovati“ lirski stil u prozi. Ivo Kozarčanin, Stjepan Mihalić te Zvonimir

⁴⁸²Nemeć, Krešimir: „*Mor* Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 67.

⁴⁸³Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 369.

⁴⁸⁴Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 347.

Remeta neki su od autora toga razdoblja koji uz Đuru Sudetu predstavljaju nastavljache ove poetološke tendencije.⁴⁸⁵

U predgovoru knjige *Izabrana djela* Ive Kozarčanina, priređivač Ante Stamać, kao jedno od glavnih obilježja tog opusa navodi „stapanje subjektivnog doživljaja i objektivno sučeljena (mahom predmetna, prirodnog) svijeta.“⁴⁸⁶ Kako objašnjava Stamać, oči tog pisca „okrenute su prema 'unutra'. Posvećene su 'unutarnjem svemiru', rilkeovskoj duševnosti (Rainer Maria Rilke tih je godina u Hrvatskoj bio u velikoj modi).“⁴⁸⁷ Stamaćevu opažaju svjedoči izrazito lirska tekstura Kozarčaninove pripovijetke *Vode rastu*: „Žile su mi pod očima bile natečene i modre, a putovima je noću dolazilo proljeće, toplo, drago, modro i bosonogo. Mirisalo je svježije na čistoću i mladost, zapljuskivalo nas bijelim svilenim oblacima i toplim, plahim kišama, šumilo čitave dane kroz šume, koje su se kitile modro, zeleno i crveno, kucalo nemirnim prstima po mojim prozorima i radosno se kikotalo livadama, koje su se razbludno svijale, obučene u vunene zelene haljine.“⁴⁸⁸

Kao polazište analize prihvatit ćemo Staigerovu fenomenološku studiju o književnim rodovima kao „idealnim značenjima“.⁴⁸⁹ U knjizi *Temeljni pojmovi poetike* ovaj glasoviti švicarski teoretičar književnosti kao jednu od glavnih odrednica lirskoga stila navodi upravo prožetost subjektivnog i objektivnog svijeta unutar književnog djela: “Ulazak svijeta u subjekt' slovi skoro isključivo za bit lirike.“⁴⁹⁰

Staigerova razmišljanja „ucijepljena su“ u lirsku prozu A. G. Matoša, hrvatskog autora pejzaž – filozofije.⁴⁹¹ Pritom se ne smije izgubiti iz vida činjenica da je vanjski/objektivni svijet u Matoševoj prozi najčešće sinonim za prirodu. Tako u pripovijetki „Cvijet sa raskršća“

⁴⁸⁵ O tome usp. Nemeč, Krešimir: „Zvonimir Remeta – pisac u sjeni zaborava“, u: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006. i Nemeč, Krešimir: „Lirski roman Ive Kozarčanina“, u: *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

⁴⁸⁶ Stamać, Ante: „Predgovor“, u: Kozarčanin, Ivo: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 11.

⁴⁸⁷ Isto, str. 12.

I Matoš će u pripovijetki *Camao* zapisati: „Pružio je glavu u pijesak poput noja, prolazio životom, okrenuvši oči u sebe.“, u: Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 165.

Sudeta će svoju opredijeljenost unutarnjim krajolicima jasno izraziti u pismu Iliji Jakovljeviću. V. str. 66 teksta.

⁴⁸⁸ Kozarčanin, Ivo: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 122.

⁴⁸⁹ Hvala prof. Deanu Slaviću koji je predložio Staigera za analizu lirskoga stila u Sudete.

⁴⁹⁰ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 61.

⁴⁹¹ Usp. Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.

čitamo: „U dimu cigarete rastresam se u mirnu modrinu zraka, iščezavam među granje, među cvijeće, a žubor vrutka me ljulja i uspavljuje.“⁴⁹²

Mor Đure Sudete, po tom elementu (ali i prema ostalim Staigerovim označnicama), iskazuje potpunu pripadnost sustavu lirskog stila. Uočiti ćemo, međutim, da ovdje, kao i u Matoša, definiciju lirskoga stila valja parafrazirati u „ulazak prirode u subjekt“: *U njemu živi brdo i vjetar iza njega, šum nabujale Pločnice i jauk gladnih vukova kad snjegovi viju sa sjevernih proplanaka.*⁴⁹³

Prožet krajolikom, lirik je, kako objašnjava Staiger, sjedinjen s „onim što je najprolaznije.“⁴⁹⁴ Svijet *Mora* jedinstven je u pokretu, i, rekli bismo, protočan, u stalnim prijelazima iz jednoga stanja u drugo: *Ide Šu i njezin korak ide, idu oblaci vrh nje – i dan iza gora. Sve ide. Sve prolazi. Samo sjećanje i tuga ostaje...*⁴⁹⁵ Pritom ova „pitka“⁴⁹⁶ Sudetina proza „ide ukorak“ s prirodnim ciklusom pa poglavlja, primjerice, često počinju „buđenjem“, a završavaju „gašenjem“ dana: *Noć koja se spuštala sa sjevernih krila starog vlastelinskog dvora, bila je danas spokojna i vedra kao duša na smiraju. (...) Vlastelin se probudio vrlo rano.*⁴⁹⁷

Nerazdvojjivost Morova unutarnjega svijeta od svijeta prirode posebno je naglašena u prvim dvama poglavljima (Grana jorgovana i Priča): *Zaboravljam na ruku pod glavom i mislim da je grana., Gledam u nebo i oblake i ne razlikujem što je u meni a što izvan mene!, Osjećam da sam deblo, da imam grane i lišće i da šumorim pod tankim rukama vrućih južnih vjetrova., Kako se začudila kad sam joj rekao da razgovaram s drvećem. (...) – O čemu razgovaramo? – O svemu! O jugovini! O novembarskom lišću i zvijezdama! – Ono mi priča što ga boli i raduje...*⁴⁹⁸

Snažnu povezanost/prožetost (sa) šumom osjeća i Morov otac: *Stari upravitelj zamahuje sjekirom i misli. (...) Njegovi su dani tako slični jedan drugome, da ih on sam ne razlikuje. Ne*

⁴⁹² Matoš, Antun Gustav: *Sabrana djela* (sv. I), ur. Dragutin Tadijanović, JAZU, Liber / Mladost, Zagreb, 1953., str. 259.

⁴⁹³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19.

⁴⁹⁴ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 64.

⁴⁹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 58.

⁴⁹⁶ Pretvaranje u tekuće, prema Staigeru, jedan je od „momenata lirskoga“. Usp. Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 70.

⁴⁹⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 87.

⁴⁹⁸ Isto, str. 13, 12, 35, 11.

*osjeća promjene. Svi su jednaki – bijeli i svi mirišu po jetrenkama i šumama u rana proljeća.*⁴⁹⁹

Važno je istaknuti kako se u pripovijetki „lirsko međuprožimanje“⁵⁰⁰ ili „nepostojanje razmaka između subjekta i objekta“,⁵⁰¹ projicira dvosmjerno: u odnosu Mora i njegova oca prema prirodi te u odnosu Mora prema Šu (kao Morova ljubavna čežnja): *Spazih je najednom kako se spušta prudinom prema meni. Spazih je upravo onakvu kakvu sam davno sanjao! Isti pogled, iste oči, isti stas!...*⁵⁰² Prožetost Mora i Šu vidljivo je i na leksičkoj razini: spajanjem njihovih imena dobivamo leksem šumor – karakterističan zvuk prirode.⁵⁰³

Lirski doživljaj svijeta podrazumijeva i fenomen „uspomene“ koji stoji u uskoj vezi s idejom prožetosti subjekta i objekta: „'Uspomena' ne znači 'ulazak svijeta u subjekt', nego vazda međuprožimanje, pa bi se isto tako moglo reći: pjesnik se sjeća prirode, kao i: priroda se sjeća pjesnika.“⁵⁰⁴ Sudetina pripovijetka obilježena je dihotomijom sjećanja i zaborava.⁵⁰⁵ Tako se kroz poglavlja „prati“ dinamika Morova približavanja, odnosno udaljavanja od prirode te prizivanja negdašnjeg sklada: *Kako već dugo nisam razgovarao s drvećem! Na sve zaboravljam! Sve me to više zanima. Postajem filistar ko i drugi. Počinjem sumnjati i smijati se onom što mi je prije bilo najveća svetinja. Svejedno mi je kojim smjerom idu grane, kojim sjene njihove. Hodam i hodim bez osjećaja; to je sve što znam!*⁵⁰⁶

Iz teksta se iščitava kako nerazdvojjivost Morova unutarnjeg svijeta od vanjskog svijeta prirode postoji/opstoji isključivo zahvaljujući osjećajima. U toj postavci jasno se razabire trag Rousseauove filozofske misli o nužnosti ljudskog povratka u prirodu, kao i time povezane prevlasti osjećaja nad razumom.⁵⁰⁷ Čistoću i izvornost osjećaja moguće je, kako objašnjava Rousseau, ostvariti tek u suglasju s jednako čistom, neiskvarenom prirodom. Sudetina

⁴⁹⁹ Isto, str. 11, 19.

⁵⁰⁰ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 63.

⁵⁰¹ Isto.

⁵⁰² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 10.

⁵⁰³ Usp. Nemeč, Krešimir: „Mor Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 66-72.

⁵⁰⁴ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 63.

⁵⁰⁵ Isto vrijedi i za pjesništvo.

⁵⁰⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 15-16.

⁵⁰⁷ Elemente bijega u prirodu te doživljaj prirode kao tješiteljice u *Moru*, kritika je uglavnom tumačila u idejnom prostoru Rousseauove filozofije. Više o tome u nastavku teksta.

prepiska „odjek“ je tih misli: „Dogodi se tako, da postadoh lovac. Ljubitelj prirode i pejzaža, jer ona ne može ništa zla da pomisli, a kamo da učini.“⁵⁰⁸

U *Moru*, priroda je ta koja budi sjećanje ljudske duše: *U davno doba neko živio je mladić jedan koji je imao lijepe plave oči i divnu, plemenitu dušu... On je imao dušu koja je razumjela drveće i životinje, koja je smirivala vjetrove nad šumom i bjesove čopora zvjeradi; on je imao dušu koja je bila moja – i prozora na kući u kojoj sam stanovao; ona je bila vaša – i svih onih koji su je imali – pa su je zaboravili.*⁵⁰⁹

S druge strane, Morovo „približavanje“, ili „brisanje razmaka“ između njega i Šu, ima za posljedicu „odvajanje“ od prirode: *Udarila me grančicom po licu, nasmijala se i potresla kovrčastom kosom, gledajući me duboko i rastreseno, da sam zaboravio na sve što sam jutros čuo u šumi i što mi je pričao ocvali glog kad sam išao ocu po vodu...*⁵¹⁰

U Sudetinoj lirskoj prozi istodobno su, dakle, na djelu oprečne pokretačke sile⁵¹¹: sjećanje se „pretače“ u zaborav, približavanje podrazumijeva i odvajanje, a jezik kulture izmjenjuje se s jezikom prirode: *Chopin mi je postao poznatiji od gukanja grlica kraj kuće! Ona ga svira, ona ga voli, pa ga zato volim i ja!*⁵¹²

Antitetički parovi sjećanje/zaborav, priroda/civilizacija čine jedan od „nosivih“ idejnih slojeva ove pripovijetke. Iste oprečne parove moguće je razmatrati u kontekstu problema integracije/dezintegracije Morova identiteta: *Sopstveni njegov korak šuštiio je u lišću i u mahovini, ali je on zaboravljao i na njega.*⁵¹³

Rousseauov problem osjećajnosti „vraća“ nas na Staigerove označnice lirskoga stila. Tako ovaj teoretičar objašnjava kako „... za lirski ugođaj nema razloga te da ga i ne treba

⁵⁰⁸ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 178.

⁵⁰⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17.

⁵¹⁰ Isto, str. 12.

⁵¹¹ Riječ je o tipičnoj crti antimodernizma ili „antitetičkom nacrtu antimodernizma“. Usp. Kravar, Zoran: *Antimodernizam*, AGM, Zagreb, 2004.

⁵¹² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16.

⁵¹³ Isto, str. 23.

Tumačima književnih djela opreke olakšavaju posao. Dean Slavić u *Peljaru za tumače* navodi: „Književno se djelo ne da tumačiti bez poznavanja žanrovskih pravila, katkad upravo binarnih opreka. Dajući veću važnost jednomu dijelu opreke, djelo pokazuje svoj stav o svijetu ili način kojim vidi svijet. (...) Dok god postoje dva oprečna simbola, moguća je potraga za ravnotežom i time ravnoteža sama.“, u: Slavić, Dean: *Peljar za tumače*, Profil, Zagreb, 2011., str. 136.

obrazlagati.⁵¹⁴ Tekstura *Mora* potvrđuje Staigerovo promišljanje: *Stajao sam i gledao. Gledao sam? Ja ne znam kuda sam gledao i što mi je bilo u duši. Ona je bila prepuna nekih osjećaja, tako prepuna – da ih nisam mogao prepoznati – ni razabrati... u samom sebi!*⁵¹⁵

Postavke švicarskog teoretičara prepoznamo i u Sudetinoj prepisci. Govoreći o nastanku priče, autor naglašava važnost, odnosno „prevagu lirskoga osjećanja svijeta“ nad strukturnim postupcima u pripovijetki: „ (...) , a fabula je samo nuzgredna, u njoj je samo srca i čuvstva – ko vjeruje u njih.“⁵¹⁶ „Intuitivan, antiintelektualan“ pristup djela kritike *Moru* ne smatramo, stoga, nimalo neobičnim. Moguće ga je shvatiti iz očista upravo provedene analize: „Lirsko se ulijeva. Da bi to ulijevanje bilo uspješno čitatelj mora biti otvoren.“⁵¹⁷

Ovdje valja upozoriti na još jednu Staigerovu označnicu lirskog stila. Riječ je o jedinstvu zvuka i značenja riječi. Vrijednost ove pripovijetke počiva i u njezinoj izražajnoj snazi. Tako je u tekstu najizraženija zvučna dimenzija prirode koja se uglavnom postiže pjesničkom onomatopejom. Glasovnom materijalnošću riječi (najčešće se ponavljaju suglasnici *k* i *š*) pjesnik postiže dojam padanja kiše (*Krupne kapi kiše klize kladama, klokoću kolosijecima i krševima.*),⁵¹⁸ kapkanja potočića (*Daleko – daleko negdje kapka potočić. Kap po kap zvoni spokojno, ko da plače*)⁵¹⁹ ili pak šuma krošnje (*Krupne kapi kiše prokapljivahu u krošnjama što se ponjihavahu u mraku., Krošnje se komešaju, ptice lepršaju prestrašeno...*).⁵²⁰

U *Moru* i sunce šumori nad krošnjama (*Šumorenje sunca nad krošnjama i zujanje pčela vrh njih nabrzo ga uspava.*),⁵²¹ zvijezde se slušaju (*U noć se zavuču u brloge i sluša zvijezde kako tinjaju na površini krošnja.*).⁵²² Ponavlja se lajtmotiv Sudetina pjesništva – *ovršja drveća: Mirisi igraju ovršjem drveća, a ja nutrinom svoje vlastite spoznaje.*⁵²³

Vrijedi napomenuti da onomatopeju, sinesteziju, ponavljanje i ostale stilske figure često nalazimo i u Matoševim crticama i pripovijetkama. S razlogom će ga kritika proglasiti većim

⁵¹⁴ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 78.

⁵¹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 11.

⁵¹⁶ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 264-265.

⁵¹⁷ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 51.

⁵¹⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 70.

⁵¹⁹ Isto, str. 60.

⁵²⁰ Isto, str. 79, 60.

⁵²¹ Isto, str. 26.

⁵²² Isto, str. 91.

⁵²³ Isto, str. 16.

lirikom u prozi⁵²⁴ nego u stihu. Sudetini leitmotivi zaokupljali su i Matoša. Tako „*slušanje zvijezda i sunca*“ u *Moru* podsjeća na glasovite Matoševe retke iz pripovijetke *Camao: Čuješ li, lijepa gospođo, zvijezde kako zvuče, a zvukovi kako zvjezdonicu?*⁵²⁵ U kratkoj prozi *Pereci, friški pereci*, primjerice, bilježimo motiv „*ovršja drveća*“: *Kroz vrhove drevnih se hrastova, kroz lišće, tu zelenu šumsku kosu, igra i lomi svjetlost sunčana.*⁵²⁶ Brojni su „glasovi prirode“: „*šaputanje vjetra kroz lisje*“⁵²⁷ ili „*talasasto šaputanje granja.*“⁵²⁸

U *Moru* također čitamo: *Šum se vode zatalasa...*⁵²⁹ Pripovijetka je u cijelosti „obilježena“ protokom Pločnice: *Pločnica se lagano pomiče. Katkada samo pučne po koji razigrani grgeč, pučne – površina se zarumeni, zaplavi, zacrveni – pa se opet stiša na pličinama gdje spavaju potočnice..., Voda jurnu do obale i stade nervozno zapljuskivati i tresti šašem i trstikom.*⁵³⁰

U opisu krajolika Sudeta ritmizira postupcima kojima se služio i u svojim pjesničkim zbirkama. Riječ je o zrcalnoj strukturi (*Prolaze vode, oblaci prolaze..., Nestane sunca, boja nestane...*),⁵³¹ nabrajanju (*Zaspale su ptice i cvijeće. Selo spava, blago i psi i životinje. Sve spava.*),⁵³² eliptičnim rečenicama (*Oblaci, tužni oblaci.*),⁵³³ ponavljanjima (*Zagledam se dugo, dugo tamo nekuda, tako dugo, dok se ne ražalostim i budem beskrajno nujan i samotan.*),⁵³⁴ gomilanju sinonima (*Tanki, tanani plamečci palucaju u zraku...*),⁵³⁵ sinesteziji („*šumor sunca*“), gradaciji (*A oblaci koji prolaze preko njega bivaju sve teži, sve crnji i žalosniji.*),⁵³⁶ etimološkoj figuri (*Misli joj stadoše odlaziti nekuda daleko s kukanjem kukavice...*),⁵³⁷ paralelizmu (*Da li se, bar, ona ičega sjeća?... Da li se, bar, sjeća grančice koja joj je pomilovala kosu?*).⁵³⁸

Brojni su odlomci koji svojim sadržajnim i oblikovnim aspektima nalikuju pjesmama u prozi: *Vrba je šumorila spokojno, polako i tiho – tako tiho – kao da se baš ništa nije*

⁵²⁴ Usp. Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrič, Krleža*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1974., str. 95.

⁵²⁵ Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 171.

⁵²⁶ Isto, str. 154.

⁵²⁷ Isto, str. 142.

⁵²⁸ Isto, str. 141.

⁵²⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 35.

⁵³⁰ Isto, str. 14, 33.

⁵³¹ Isto, str. 19.

⁵³² Isto, str. 70.

⁵³³ Isto.

⁵³⁴ Isto, str. 9.

⁵³⁵ Isto, str. 21.

⁵³⁶ Isto, str. 20.

⁵³⁷ Isto, str. 34.

⁵³⁸ Isto, str. 11.

*dogodilo., Dan je prolazio preko šume. Žurio se. Imao je krila i letio je ko jato grlica. Lepet njegovih krila ostavljao je nepoznat miris iza sebe, a ovaj je izmicao iza gora.*⁵³⁹

Osim „ozvučivanja“ prirode, na djelu je i njezino „oslikavanje“: *Na vrhu brda nađe prvi panj; sunce se tek pomaljalo na istoku i grane su visjele kao grozdovi puni rose., Sive, melankolijske boje prepliću debla i krošnje, provlače se šikarama i odu nekamo, bog zna sam kuda., Vlastelin otvori prozor i zagleda se još jednom u dolinu koja je umirala u posljednjim sunčevim bojama..., Smirivao se pijesak kud su prošle – pa su im se i stope gubile i nestajale., Na suncu drijema vlasteoski dvorac. Nekoliko jablanova igra oko crvenih kupola kao krila oborenih leptira. Samotan je on otkad mu je umrla gospodarica.*⁵⁴⁰

Baveći se fenomenologijom kompozicijskih aspekata lirske pjesme Josip Užarević vodio se idejom o mehanizmu/mehanizmima semantičkoga samouvraćanja/samosvijanja koja „upućuje na zanimljivu sposobnost lirskoga teksta da zatvori značenjski krug, pretvarajući se tako u autosemantičku, *smisaonu* cjelinu. (...) Međutim, uloga semantičkoga samouvraćanja nije samo u tome da 'zatvori' odnosno dovrši tekstni organizam osiguravajući mu tako automnost i identitet. Ono istodobno upućuje i na dinamičko-oscilacijsku (titrajnu) narav lirskog organizma. Tu imamo na umu semantičko kretanje elemenata teksta od početka prema kraju i od kraja prema početku, slijeva nadesno i zdesna nalijevo, to jest neprestano semantičko gibanje kako po horizontali tako i po vertikali, pa čak i po dijagonali teksta.“⁵⁴¹ Pritom Užarević semantičkim komponentama podrazumijeva/obuhvaća „sve komponente umjetničkoga djela – i sadržajne i formalne, i leksičke i gramatičke, i sintaksne (logičke) i metričke, i zvukovno-intonacijske i tematske.“⁵⁴²

Kao „živi“ lirski organizam, Sudetina pripovijetka izvrstan je primjer onoga što Užarević navodi kao „neprestano semantičko gibanje.“ Zbog svojih jezičnih, kolorističkih i kompozicijskih osobitosti lirska proza *Mor* „bruji, titra, treperi“: *Pčele su zujale, premetale se u sunčanoj prašini, a gdjejoja bi se spustila i na njegova rutava prsa. Sunce se nagibalo u kosom putu, sve više prosipajući se u žutozlatnim kolutovima.*⁵⁴³

⁵³⁹ Isto.

⁵⁴⁰ Isto, str. 23., 38-39, 90, 11, 19.

⁵⁴¹ Užarević, Josip: *Kompozicija lirske pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1991., str. 38-39.

⁵⁴² Isto, str. 38.

⁵⁴³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 26.

U svim navedenim sastavnicama teksta neizostavna, i upravo ontološka kategorija biva – krajolik: „Ono što je Matoš postigao uvodeći pejisaž kao samostalnu temu u hrvatsku književnost, otkrivajući u njemu izvorište neprestanog izazivanja emocionalnih stanja i humanizirajući ga, prije svega, to je u *Moru* ostvario Sudeta. Zato i jest pejisaž glavni 'junak' ove priče.“⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ Šicel, Miroslav: „*Mor – Sudetin ditiramb prirodi*“, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 108.

6. 2. 2. Stilska slojevitost *Mora*

6. 2. 2. 1. Elementi impresionizma u *Moru*

Lirski doživljaj svijeta u samoj je biti impresionističke stilske tendencije u umjetnosti s kraja devetnaestoga i početka dvadesetog stoljeća. Na polju književnosti novi svjetopogled unio je znatne promjene u strukturu proznih djela. Roman ustupa mjesto kraćim proznim vrstama, poput crtice ili pripovijesti.⁵⁴⁵ Napušta se široki „panoramski pregled“ pojavne zbilje, a pozornost se usmjerava istraživanju ljudske duševnosti. Impresionistička pripovijest poprima oblik samoispovijesti kojoj je „prvenstveni zadatak da potresa ljudsku dušu, uzbuđuje čuvstva, donosi nove podražaje i otvara nove vidike.“⁵⁴⁶

Prozna djela približavaju se, sadržajno i oblikovno, izrazu lirske pjesme. Tako bilježimo slabljenje fabule i uzročno-posljedičnog slijeda događaja, fragmentarnu kompoziciju, prevagu opisa ugođaja nad radnjom, mnoštvo lirskih motivskih skupova te hipersenzibilnog, dekadentnog, („slabog“) junaka ili antijunaka usmjerenog na vlastiti unutarnji svijet.⁵⁴⁷

Važno je naznačiti da je postupak defabularizacije proze započeo u svjetskoj književnosti 19. stoljeća⁵⁴⁸ dok ga se kao važnu modernističku tendenciju valja promatrati u okviru novih duhovnih strujanja svjetonazorskog karaktera koja su ujedno dovela i do promjena u shvaćanju smisla i cilja književnosti.⁵⁴⁹ „U europskoj umjetnosti na prijelazu protekloga *fin de siècle* artizam se pojavio u sklopu one pojave koju bismo mogli nazvati ontološkom krizom, tj. novim načinom u shvaćanju i oblikovanju zbilje. Na široj duhovnoj i kulturnoj razini ontološka je kriza bila posljedica sloma pozitivizma, a na području umjetnosti posljedica iscrpljivanja mimetičkoga načela u realističkoj poetici.“⁵⁵⁰ Istodobno, dakle, sa smjenom

⁵⁴⁵ „... kratkoća pripada biti lirskoga.“, u: Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 80.

⁵⁴⁶ Milivoj Dežman Ivanov tim će riječima opisati fenomen „nove“ umjetnosti. V. Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978., str. 113.

⁵⁴⁷ Usp. Grčević, Franjo: *Simbolizam, ekologija, eshatologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

⁵⁴⁸ Turgenjev je, primjerice, u pripovijestima fabulu retardirao lirskim motivima.

⁵⁴⁹ Usp. Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978. i Oraić-Tolić, Dubravka: *Matoševa proza*, u: Kravar, Zoran: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

⁵⁵⁰ Oraić-Tolić, Dubravka: *Matoševa proza*, u: Kravar, Zoran: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 54.

pozitivističke filozofije novom idealističkom filozofijom, utilitaristička funkcija književnosti biva zamijenjena onom esteticističkom. Time i preslika, kao i spoznaja pojavne zbilje prestaje figurirati kao vrhovno načelo umjetnosti.

Hrvatska književnost prijeloma stoljeća u duhovnom je suglasju s europskom književnosti toga doba: uslijed negativnog odnosa prema zbilji „umjetnost u doba moderne umjetnikova je subjektivna projekcija, ona je sublimacija i rekreacija zbilje.“⁵⁵¹ Iako su hrvatski modernisti politički angažirani pojedinci (Domjanić, primjerice), kao umjetnici su eskapisti koji u umjetničkim djelima nalaze utočište pred zbiljom. U takvim, artificijelno stvorenim, „separeima“, ljepota zamjenjuje mimezu „na tronu“, dok se zbilji prilazi isključivo s estetskog kriterija. Stoga je i krajolik jedini prostor pojavne zbilje koji zanima modernog umjetnika.⁵⁵²

Đuro Sudeta u *Moru* se vodio afinitetom modernog umjetnika. U toj hibridnoj pripovijesti prepoznajemo strukturne postupke karakteristične za impresionističko poetičko usmjerenje. Jedan od tih postupaka je i defabularizacija. Sama fabula pripovijetke je jednostavna: Mor, sin upravitelja vlastelinskog imanja zaljubi se u Šu, kćer vlastelina. No, stari vlastelin pronalazi kćeri drugog ženika, plemića Arna, kockara i pustolova – pravu suprotnost Moru. Arno uspijeva nagovoriti vlastelina na projekt eksploatacije šume pa tako vlastelin otpušta starog upravitelja i zajedno s Arnom i njegovim prijateljem, kartaškim ortakom, kreće u projekt. Stari upravitelj umire od tuge a Mor, izgubljen zbog neostvarene ljubavi, nestaje u šumi i pretvara se u vukodlaka.

U pripovijetki je, međutim, zbivanje u drugom planu. Ono što preteže je ugodajni prikaz događaja. Hrvatska književna kritika (Donat, Petrač, Lončarević) složna je u ocjeni da je Sudeta u jednostavnoj priči o nesretnoj ljubavi „satkao“ neobičan prikaz vlastitog egzistencijalnog stanja. U tome mu je krajolik „poslužio“ kao savršena „utičnica“: *Zrak je mirisao po zreloom grožđu. Jato ždralova prolazilo je u visinama. Nebo je postajalo sve čišće i prozirnije. Povjetarac poigravao u krošnjama. Jedna mu se grana uplela o prsa, pa drhti. Spušta se i diže u ritmu njegovih grudi. Lišće šuti i gine u tuzi. Iz doline dopire lavež pasa, ali je i on samotnan i otajan kao strah. I zvijezde se miču.*⁵⁵³

⁵⁵¹ Isto, str. 54.

⁵⁵² O odnosu moderne (i ostalih razdoblja hrvatske književnosti poslije moderne) prema zbilji v. u tipološkoj studiji Pavla Pavličića: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.

⁵⁵³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49.

Prema Staigeru, fundamentalni pojam ugođaja „ne znači zatjecanje neke duševne situacije. (...) Ugođaj iskonski zapravo nije nešto što bi opstojalo 'u' nama. Nego smo u ugođaju na neki izraziti način 'vani'; ne nasuprot stvarima nego *u* njima i one u nama. (...) Ima zato smisla reći da jezik govori koliko o ugođaju večeri toliko i o ugođaju duše. Oboje je nerazlučivo jedinstvo. Posve se tu potvrđuju Amielove riječi : 'Un paysage quelconque est un état de l'âme.' (Stanoviti je krajolik stanje duše.) Ne tiču se te riječi samo krajolika. Sve što bivstvuje dapače u ugođaju nije predmet nego stanje. Biti stanjem način je bitka čovjeka i svijeta u lirskoj poeziji.“⁵⁵⁴ Pritom kao važan fenomen ili označnicu „za sve što ukida razmak između nas i vanjskoga svijeta“⁵⁵⁵ Staiger izdvaja tjelesnost: „Tjelesnošću se dakle ne ćutimo kao individualnost ili kao osoba ili jastvo određeno poviješću svoga života. Ćutimo krajolik, večer, milu dragu – ili, još točnije: u večeri i u dragoj ćutimo s e b e. Nestajemo u onome što ćutimo.“⁵⁵⁶

U Sudetinoj pripovijetki dimenzija tjelesnosti ili „tjelesnih čuvstava“ veoma je naglašena. Bilježimo je, prije svega, u odnosu Mora i Šu: *Mor je drhtao. Ćutio je njezinu ruku u svojoj. Ona je podrhtavala. Kad god bi se toga sjetio, on bi sav uzdrhtao. (...) Mor se zagleda dugo u njezine oči. Grudi su mu se zatalasale kao more. Nikad joj oči ne bijahu tako sjajne i velike., Ćutio je njenu ruku u svojoj kosi – i bojao se da joj pogleda u oči i u usta. Čini se da su one danas crvene kao koralj... i sjajne ko zvijezde na horizontu. (...) Grudi mu se nadimahu kao mjehovi puni vina i užitka... Gledao je u daljinu i slušao melodiju njena glasa kako leprša među borovima i osjećao da ga je nekad sanjao. (...) Mor gleda u njezine oči i zvijezde – i već ništa ne razlikuje. Čini mu se da je negdje daleko iza horizonta gdje tinjaju same zvijezde i gdje se nalazi kraj. Burkaju mu se grudi i kosa zagasita ko ponoć poigrava na vjetru., S tim je osjećajem i dala ruku koju on dršćući prihvati. Prolazili su prema dvorcu. Morova je zagasita kosa drhtala u zraku.*⁵⁵⁷

Tjelesnost je važan faktor u karakterizaciji likova. Kontrasti u fizičkom oblikovanju Mora i Arna nose simboličko značenje. Tako se simbolom kose ističe Morova snaga i strast: *Pljeskali su mi kad sam ronio. Divili se mojoj snazi., Krv mu jurne u glavu i kosa mu se stade rasipati kao strast., Mor, njegov sin, radi nekoliko koraka od njega. Crna mu se kosa*

⁵⁵⁴ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 62.

⁵⁵⁵ Isto, str. 67.

⁵⁵⁶ Isto.

⁵⁵⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 51, 52, 45.

*razastire kao strast, a grudi škripe kod svakog pomicanja. Brekte mu žile – i mišice se nadižu kao živo sječeno gvožđe., Morova je zagasita kosa drhtala u zraku.*⁵⁵⁸

Opis Mora priziva nazorovski „hiperbolični patos“.⁵⁵⁹ Kao što navodi Krešimir Nemeć, u karakterizaciji Mora iščitava se elementarnost i životnost.⁵⁶⁰ U prilog tome govori Morovo brončano lice, snaga i kosa: *Njegove su crte grube, tučane, ni jedan pokret ne odaje ni sjenku sumnje da je nekad prolazio gradskim ulicama kao gimnazijalče., Zasrebri mu se grubo i brončano lice i kose se raspu kao strast.*⁵⁶¹ Arno, naprotiv, ima rijetku kosu i krhke je građe: *Njegov je stas vitak, plemićki, a kosa mu je zagasita, rijetka. Pripovijedaju da je to znak velikog talenta.*⁵⁶²

Vrijedi, osim toga, napomenuti kako se u karakterizaciji svih likova izdvajaju oči i prije svega glas. Kao svojevrsni „znakovi“ identiteta u pripovijetki, pogled i glas imaju istu funkciju kao i priroda – oni odražavaju stanja likova: *Moru zastade dah. Pogled mu se zamrača i zatetura., Mor sluša svoj sopstveni glas. A on je pun straha i bojazni. Pun nekog dalekog očekivanja., Njegove oči gore, plamte, izgaraju. Njegov je glas u svim visinama i dubinama; on se mijenja, titra, poigrava kao harfa na povjetarcu jesenjem. Gori, bukti i jeca. Kida se iz duše i žali, pritajiva se i razgaljuje do najtiših dubina., A kad je Mor na rastanku podigao svoje oči do njezinih, zaboravio je na sve što ga je još sinoć tako vrijeđalo i boljelo. One su bile iste, nepomućene i odane – baš kao i lani., Mor je htio odgovoriti starom vlastelinu, ali ga pogled ušutkao., Mor se prenu. Gledao ju je pogledom koji je molio i kleo, plakao i prkosio., Seljaci su stajali u aleji i razgovarali. Glasovi su im bili zabrinuti i polomljeni. Jedan je pitao pogledom drugoga, kao da bi htio otkriti u njemu ono što mu samom nije uspjelo., Upravitelj se zapanjio... Vidjelo se da je vrlo uzbuđen... Spustio se ponovno na krevet. Glas mu je bio plah., Ljudi su govorili i tužili se. Načas bi umuknuli, pa bi se opet javili. A svaki je glas bio prebit kao duša iz koje je potjecao.*⁵⁶³

Znakovito je, primjerice, kako Mor na kraju pripovijetke gubi sposobnost govora.⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 13, 28, 19, 45.

⁵⁵⁹ *I pjeva: 'Ja sam danas ispio sunce plamno. / I žilice su moje nabrekle ko potoci. / U utrobi se mojoj ljuljuška more tamno. / Na leđima mi šuma, što nagli trgnu srh. / Dv'je st'jene, dva obronka postaše moji boci, / a glava – gorski vrh.*, Preuzeto iz: Bačić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 141.

⁵⁶⁰ Sudeta, Đuro: *Izbor iz djela*, priredio Krešimir Nemeć, Riječ, Vinkovci, 2000., str. 10.

⁵⁶¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19, 54.

⁵⁶² Isto, str. 13.

⁵⁶³ Isto, str. 38, 21, 48, 29, 28, 44, 68, 48, 67.

⁵⁶⁴ V. poglavlje “Vukodlak”.

U fizičkoj karakterizaciji Mora i Šu važan čimbenik predstavlja i priroda: *Moja su prsa rutava, zamršena, divlja; moje su oči sive, modre, plave; one su prozirne kao maslačak kad dođe jesen; kao zimzelen kad dođe proljeće; one su kao šuma u kojoj živim., Zar su to oni osjećaji koji je znadu probuditi u noćima kad se proljeće rađa iza proplanaka? Kad joj se prisni čupava, brončana glava i usne kao koralj crvene i žedne, rastvarajući se ko rumene latice u zoru., Njezine su oči velike, začuđene, okupane i svježije kao zvijezde na širokom nebu., Šu prelazi brzo rukom preko čela. Oči joj postaju velike i otajne i usne crvene kao šipak., Šu zaklopi oči kao dva topla potočna cvijeta...*⁵⁶⁵

Idejni, stilski i ritmički sloj opisa slijedi biblijski predložak – *Pjesmu nad pjesmama: Kako si lijepa, prijateljice moja, / kako si lijepa! / Imaš oči kao golubica / (kad gledaš) ispod koprene. / Kosa ti je kao stado koza / što izadoše na brdo Gilead. / Zubi su ti kao stado ovaca / ostrizanih / kada s kupanja dolaze:/ idu dvije i dvije kao blizanke / i nijedna nije osamljena. / Usne su tvoje kao trake od grimiza / i riječi su tvoje dražesne, / kao kriške morganja tvoji su obrazi / pod koprenom tvojom.*⁵⁶⁶

U prirodi, osim toga, „nestaje razmaka“ između likova i vanjskog svijeta. Priroda je onaj element koji „stvara“ ugođaj: *Malo poslije ručka izašao je upravitelj na livade, a Mor je legao pod divlji jorgovan koji se upravo rascvjetavao poslije zadnje kiše. Taj ga je miris tako opajao, da se osjećao mnogo lakšim i svježijim.*⁵⁶⁷

S pozicija impresionizma ugođaj (njem. 'Stimmung') riječ je koja se najčešće ponavlja: „Bit je ugođaja da utjecaj osjetilnih čimbenika u danome trenutku postaje premoćan pa dolazi do stapanja sredine (krajolika, okruženja uopće) i ljudskoga senzorijska odnosno trenutnoga raspoloženja. Takvo je 'utapanje' psihe u nekom ambijentu neobično znakovito za impresionističku senzibilnost (...).“⁵⁶⁸

Ovdje se valja nadovezati na filozofsku podlogu impresionizma u kojoj se posebno izdvaja misao Ernsta Macha i njegova teorija osjetilnosti prema kojoj se zbilja percipira

⁵⁶⁵ Isto, str. 16, 34, 15, 50, 85.

⁵⁶⁶ *Pjesma nad pjesmama*, 4, 1-3.

⁵⁶⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 25.

⁵⁶⁸ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 37.

ponajprije osjetilima.⁵⁶⁹ Kako objašnjava Mach, u naravi je osjetilnih kompleksa/sklopova (akustičkih, vizualnih, taktilnih i drugih) stalna mijena pa stoga i „ne postoji drugi identitet osim trenutnoga“,⁵⁷⁰ ukoliko se uopće može govoriti o identitetu. Tako su česti motivi impresionizma odrazi u vodi, zrcaljenja, koloristička nijansiranja, sjene te ostale nestalne, prolazne pojave kojima umjetnici nastoje „dati auru neizbrisivosti.“⁵⁷¹ Ipak, „svijet u impresionista (...) ne poznaje istinsku dinamiku. Stoga je, ne samo u slikarstvu nego i u književnosti, jedno od osnovnih obilježja impresionizma sklonost prema statičkim prizorima ili prema situacijama u kojima subjekt nastupa samo kao promatrač.“⁵⁷² U prikazu „uhvaćenog trenutka“ nema sukcesivnosti zbivanja, kategorija vremena gotovo da ne postoji. Zorno je to opisao Ivo Frangeš analizirajući Matošev sonet *Jesenje večer*: „To je neka vrsta stajalice, ukočene vječnosti.“⁵⁷³

Već prva rečenica Sudetine pripovijetke upućuje na autorovu „sklonost“ prezentu: *Kad počne stizavati mračak za mračkom i bude ih puna soba i dvor i podvornica – sve do ribnjaka na kraju šume, dolazi mi obično ona i otvori prozor!...*⁵⁷⁴ U *Moru* je, osim toga, na djelu „produženo“ vremensko trajanje: *Čulo se kako teče Pločnica i cvijeće niče ispod lišća., Drvo se giba, čuje se kako korijen prelazi preko korijena i duhovi mrtvih lugara šušte u krošnjama., Zagledam se dugo, dugo tamo nekuda, tako dugo, dok se ne ražalostim i budem beskrajno nujan i samotnan., Mor upaljuje petrolejku i sjeda. Sluša kako dolazi noć i kako prolazi vrijeme. Tiho, tiho kao tuga., Ona se lagano spušta kroz sumrak. Nestaje. Ode., Dan je prolazio preko šume. Žurio se. Imao je krila i letio je ko jato grlica. Lepet njegovih krila ostavljao je nepoznat miris iza sebe, a ovaj izmicao iza gora.*⁵⁷⁵

⁵⁶⁹ Mach će tako i kategorije prostora i vremena „podvesti“ pod osjete. Usp. Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 17.

⁵⁷⁰ Isto, str. 25.

⁵⁷¹ Žmegač, Viktor: „Impresionizam“ u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010, str. 146.

Usp.: „... jer život sačinjava samo onaj sekund vremena, kad ga realno proživljujemo, dakle: baš onaj sekund, kad smo u njemu. Već drugi minut on je za nas ništa – vrijedi onaj drugi... i tako redom...“; u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 228, 230.

⁵⁷² Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 37.

⁵⁷³ Isto, str. 67.

⁵⁷⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9.

⁵⁷⁵ Isto, str. 55, 62, 9, 43, 46, 47.

U tom smislu zanimljiva je i uporaba prijedloga *kroz* i *preko* u posljednja dva citata. Istaknula M. I. T.

Stječe se dojam „zaustavljenog vremena.“ Naime, opetovanim „umiranjem dana“, prolaskom voda i oblaka „sve je položeno u istu vremensku ravninu.“⁵⁷⁶ U svom trajanju izjednačuju se dani, godine i vjekovi: *Prolaze vode, oblaci prolaze i dani ispod njih prolaze. Dolaze – prolaze. Provuku se plave sutonove sjenke, prokaplju mračci kroz prozore, provuku se, pritaje, pa ih nestane. Nestane sunca, boja nestane i dan se za danom ugasi i ode nekuda u daljine. Tamo su već prošli vjekovi, život i godine.*⁵⁷⁷

Ovdje je zapravo riječ o „ugodađu koji ukida vrijeme“⁵⁷⁸: *Dan se gasi. Umire po bojama stakala i lišća. S majura plove magle i zvona i razliježu se u šumi... Tako prolazi dan. Tako će proći i noć..., Prolazi podne, prolazi popodne. Dolazi sumrak., Završuje dan. Sasvim sličan onome koji je juče umro. (...) Glas umre u tišini.*⁵⁷⁹

Impresionistički doživljaj života podrazumijeva i sljedeće: „najsretniji su životni trenuci kada zaboravljamo granice svog individualiteta i uranjamo u osjećajni sklad s prirodom ili drugim bićima te kada smo u sjećanjima ili sanjarijama 'izvan' takozvane svakodnevnosti.“⁵⁸⁰ Važno je opaziti kako je istoga stajališta i Staiger kada razvija misao o lirskom „međuprožimanju“: „Lirski je pjesnik (...) mek, to znači da obrisi jastva, vlastita opstanka, nisu čvrsti (...) Tko voli, 'zadubljuje se' – koje li riječi! – u lice drage. (...) pa je onda i lirski pjesnik doista najneslobodniji, predao se posvema, izvan sebe je, nose ga vali čuvstva.“⁵⁸¹

Označnice lirskoga stila u *Moru* moguće je, stoga, „katalogizirati“ i kao signale književnog impresionizma. Riječ je o već analiziranim fenomenima prožimanja,

⁵⁷⁶ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 67.

⁵⁷⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19.

⁵⁷⁸ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 70.

⁵⁷⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19, 32, 41, 43.

⁵⁸⁰ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 23.

Usp.: „Kad se bližila večer, spuštao sam se s vrhova otoka i rado sam sjedao uz obale jezera, na žal, na neko skrovito mjesto; tamo su šum valova i uzburkanost jezerskih voda, smirujući moja osjetila i tjerajući iz moje duše svaku drugu uzburkanost, uranjali moju dušu u divno sanjarenje u kojemu bi me često znala zateći noć a da to ne bih ni primijetio. Nadolaženje i povlačenje vode, njezin neprekidan ali na mahove pojačan šum, koji su neprestano dopirali do mojih očiju i ušiju, nadomještali su unutarne uzbudenje koje je sanjarenje stišavalo u meni i bili su dostatni da s užitkom osjećam svoje postojanje, ne trudeći se da mislim. S vremena na vrijeme rađala bi se u meni neka slabašna i kratkotrajna misao o nestalnosti zemaljskih stvari, čiju mi je sliku pružala površina vode, ali uskoro bi se nestalni dojmovi gubili u jednoličnosti neprekidnog gibanja koje me uljuljkivalo i koje me bez ikakva aktivnog sudjelovanja moje duše ipak toliko vezivalo da se, kad bi me upozorilo vrijeme i dogovoreni znak, nisam mogao otrgnuti odatle bez napora., u: Rousseau, Jean-Jacques: *Sanjarije samotnog šetača*, Matica hrvatska, 1997., str. 62-63.

⁵⁸¹ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 69-70.

prolaznosti/nestalnosti/fluidnosti, sjećanja, prvenstvu osjećaja i ugođaja nad radnjom te jedinstvu zvuka i značenja riječi. Cilj je impresionističke mimeze, naime, dočarati mnoštvo nijansi u prirodnim pojavama. U tome je jezik od presudne važnosti. Sudetinu sklonost neposrednom doživljaju prirode, kao i osjećaj za nijansu u jeziku, valja označiti impresionističkim elementima i to u onom segmentu gdje se zbilja, odnosno priroda, doživljava osjetilima njuha, oka, sluha, dodira: *Iz šume dolaze mirisi jagoda i ljetna tišina., Čujem: kako plaču zeleni valovi stare Pločnice, što teku kroz vlaču trava; osjećam miris jetrenke, šumskih gljiva i jaja. Zagledam se dugo, dugo tamo nekuda, tako dugo, dok se ne ražalostim i budem beskrajno nujan i samotan., Zvijezde su tinjale na horizontu, ali se nisu vidjele. Krošnje. Potitravanje krošnja oduljivalo se u visine i beskraje. Za brdima je disala noć svježja i vitka kao jelenče, ali je Mor nije osjećao.*⁵⁸²

Priroda je, međutim, „u skladu s impresionističkom senzibilnošću,⁵⁸³ internalizirana, odnosno „prerađena“ osjećajima. Oblikovanju prostora šume, Sudeta pristupa afektivno, nastojeći „i na čitatelja prenijeti svoj 'osjećaj života'.“⁵⁸⁴ Poput Matoševa Hrvatskog zagorja⁵⁸⁵, Sudetina šuma „nije empirijski dostupna predmetna zbilja koja se daje prikazati u mimetičnim opisima. To je subjektivna estetska konstrukcija, imaginarni prostor duše, koji autorski lik ispunjava svojim neposrednim dojmovima (...).“⁵⁸⁶: *Mor izade iz kuće, udahne svježinu šume i zapjeva nešto preko volje. Silio se da bude što bolje volje. Prolazeći mimo jednog brijesta, popne se na nj i izvadi male kune koje su imale u njemu gnijezdo. Obrao je nekoliko dozrelih kupinica i stao da ih kljuka. Životinjice se neprestano branile, a on se smijao i uživao. Mali im zubići postadoše crni, kao da su bili u dimnjaku. Pčele su na proplanku zujale i letjele bez ikakva znaka da će se rojiti. No Mor i nije drugo očekivao. Legao je na mahovinu pod brijestom i stao da ih promatra. Šumorenje sunca nad krošnjama i zujanje pčela vrh njih nabrzo ga uspava. Pčele su zujale, premetale se u sunčanoj prašini, a gdjejoja bi se spustila i na njegova rutava prsa. Sunce se nagibalo u kosom putu, sve više prosipajući se u žutozlatnim kolotovima.*⁵⁸⁷

⁵⁸² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 13, 9, 61.

⁵⁸³ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 88.

⁵⁸⁴ Nemeč, Krešimir: „Lirski roman Ive Kozačanina“, u: *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 110.

⁵⁸⁵ Ovdje se misli na Matošev glasoviti putopis „Oko Lobora“.

⁵⁸⁶ Oraić-Tolić, Dubravka: *Matoševa proza*, u: Kravar, Zoran: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 117.

⁵⁸⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 26.

S obzirom da se Machova koncepcija trenutnoga identiteta zbilje „preslikava“ i na poimanje subjekta, „kategorija 'ja' nije nimalo postojanija negoli druga tijela.“⁵⁸⁸. Subjekt se, naime, određuje kao „sprega (kompleks) sjećanja, ugođaja i osjećaja“.⁵⁸⁹ Ipak, filozof u fenomenu sjećanja „vidi šav“ koji spaja „bivše“ i „sadašnje“ ja: „(...) Mach je teoretičar impresionizma, protiv svoje volje dakako, pogotovo ondje gdje razmišlja o značenju što ga za duševni život ima sposobnost ljudske svijesti da iz zalihe sjećanja na trenutke oživi pojedine slike iz prošlosti, dakle da davnu, zabilježenu, 'konzerviranu' osjetilnu prošlost prenese u sadašnji tren – često na temelju asocijacije izazvane novim, trenutno aktualnim osjetom, a ta okolnost samo potvrđuje prodornu snagu osjetilnosti, koja premošćuje vrijeme i prostor.“⁵⁹⁰

Tragove „poetike sjećanja“ bilježimo i u Sudetinom *Moru*. Neizostavna priroda ovdje je u funkciji „spremnika sjećanja“: *A oblaci idu i teku preko šume kao velike bijele ptice. I oni me sjećaju! Sjećaju me da se budim i da živim; da živim i osjećam da ja nisam Mor s crnom kosom i rutavim prsima – da sam samo grana jorgovana – samo grana jorgovana., Kad u jesenska predvečerja utonu oblaci iza brda – i zvijezde zaplaču na pustom tajanstvenom obzoru, on pridigne oči i tad se sjeti Nje..., Samo katkad, ali to je tako rijetko, sjeti se on da je bio nekad čovjek – i onda se prikrađe kroz šibike i ševare na kraj šume – i u predvečerje kad tonu zvijezde za oblacima iza horizonta – sjedne na panj na rubu šume i gleda na cestu – i put, kao da čeka nekoga da mu se vrati! Tko će se to njemu vratiti!?... Biva to samo onda kad pupaju šume i vrući se vjetrovi prosiplju s južnih proplanaka – i opet kad zažute i zašume vjetrovi i lišće se stane spuštati s brda i dolina zasipajući putove i prosjeke! Svakog proljeća i svake jeseni.*⁵⁹¹

Sudetinog junaka razložno je označiti machovskim subjektom. Naime, osim sjećanja i ugođaja, njegov svijet određuju i osjećaji: *Ljubim vas, Šu, ljubim. To je sve što znam. Sve. Ja ne znam je li dobro, pametno, je li to logično i slobodno, da li je taj osjećaj u meni ili izvan mene. Sve ja to ne znam. Šu, ja sam tek prost čovjek, a vaš je otac plemić i ja sam njegov i vaš podanik. Ali srce za to ne pita. To je za njega nuzgredno. U večeri sumorne kradem vam se pod prozore, bacim vam bokor šumskih ruža u sobu i pobjegnem, da me ne bi ukorili. Ja sam*

⁵⁸⁸ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 18.

⁵⁸⁹ Isto.

⁵⁹⁰ Isto, str. 25. Ovi retci podsjećaju nas na fenomen kolačića *madelaine* Marcela Prousta. “Skrovitu srodnost” Prousta i Macha uočava i Viktor Žmegač u svojoj studiji.

Podsjećaju nas i na Galovićev ciklus pjesama “Z mojih bregov”. Više o tome u nastavku teksta.

⁵⁹¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18, 92-93, 90.

boem!, A zašto ja to osjećam? Osjećam intuitivno neki strah., Htio je poći da nađe mjesto gdje bi oca spremio za neko vrijeme, ali ga nešto pridržavalo. Neki ljudi osjećaj. Da ostane uz oca. Da ga ne ostavlja., Otac je šutio... Pružio je ruku (Mor ju je ćutio u mraku) ogrlio ga – izljubio – i pružio se na krevet... Mor prestrašen i zbunjen otrči po petrolejku, upali je i prinese nad krevet. Otac je već bio mrtav...⁵⁹²

Poetika Đure Sudete u cijelosti je obilježena subjektima s proširenim dimenzijama jastva. Ovdje već navedena razmišljanja glavnog lika Sudetine novele *Rađanje čovjeka* u tom su smislu posve u duhu teorije impresionizma: „Možda je sve to u meni. I ova dolinica i zričci i trave i zvonovi i frule i hrašće ovito zimzelenom. Možda. Ali znam, da je liepo u meni. I da je to sve refleks moje unutrašnjosti. A ja sam dosad uvijek tražio sve izvan sebe. U prostoru izvana. Išao sam u svemir u daljine i prozračne dubine i bezdna. Lutao sam svuda. Potucao se po zvjezdama i oblacima. Potucao? Ne! Ja to i danas tek naslućujem. Nisam ja išao ni u svemir ni u daljine ni u oblake – nego u sebe, u svoju dušu. Nisam otkrivao ništa izvan sebe, ni mora ni planete: sve je to moralo biti u meni.“⁵⁹³

Sudetine „daljine i prozračne dubine i bezdna“ moguće je dovesti u vezu s machovski intoniranom misli Milivoja Dežman Ivanova o nespoznatljivosti ljudske duše: „A ja i opet velim, nemojte misliti, da ste ikad ikoga spoznali, sebe samoga ponajmanje. Vidite, ja pomišljam pojedinca kao neki mozaik, kao skup milijuna najrazličitijih elemenata, a nipošto kao homogenu cjelinu.“⁵⁹⁴

Odjeke takvoga razmišljanja bilježimo i u *Moru*. Problem identiteta u središtu je ove pripovijetke: *Lutam po neprohodima, spotičem se o klade. Mirisi igraju ovršjem drveća, a ja nutrinom svoje vlastite spoznaje.*⁵⁹⁵ U tom smislu osobito je važan kraj uvodnog poglavlja „Grana jorgovana“: *Ja nisam Mor! Ja bih. Ja bih, možda, htio biti Mor – ali to nisam! A vi mislite da sam to ja. Vi mislite da sam ja Mor. Da vam ja to pričam... Ne! (Ali to i nije važno!) Ja sam, samo, grana jorgovana pokraj Morove kućice – kolibice! A meni se često pričini da sam ja – Mor i da imam ljudsko srce. (...) I ja tada pričam, kao da sam ja Mor, i da volim vlastelinovu kćerku. Da hodam po šumi i da imam isječena brončana lica i kose*

⁵⁹² Isto, str. 34, 13, 47, 55.

⁵⁹³ Sudeta, Đuro: *Proza I* (Priče i novele), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 227-228.

⁵⁹⁴ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 28.

⁵⁹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16.

*zagasite kao ponoć. Čini mi se da se verem gudurama iza horizonta u oblacima. Čini mi mi se da sam malo čovjek, malo cvijet, malo vuk s južnih proplanaka. Od svega ponešto.*⁵⁹⁶

S istoga je stajališta zanimljiva mijena, ali i nestabilnost, u duševnim doživljajima glavnog lika: *Mor zatvara oči. Da ne gleda. Bolje je da ne gleda, da se pretvori u jednu granu ovog debla. Ili bar u jedan list .Onaj koji se sad otkinuo i pao na pijesak kraj klupe., Na vrhu brda nađe prvi panj; sunce se tek pomaljalo na istoku i grane su visjele kao grozdovi puni rose. Sjeo je na njega i prepustio se osjećaju koji ga je sve više obuzimao. I juče je sjedio tu. Na istom panju, a s koliko drugih osjećaja! Oni su se tako izmijenili kroz jednu noć, da ih više nitko ne bi mogao zajedno postaviti, ni on sam!, Počinjem sumnjati i smijati se onom što mije prije bilo najveća, najmilija svetinja. Svejedno mi je kojim smjerom idu grane, kojim sjene njihove. Hodam i hodim bez osjećaja; to je sve što znam!*⁵⁹⁷

Navedeni retci prizivaju Machovu koncepciju identiteta: „U prilog svojoj tezi da je identitet stvari puka konstrukcija Mach ističe i nestalnost i varijabilnost ljudske ličnosti. Kao što se tijelo stalno obnavlja ali i mijenja, tako je i duševni život svakoga pojedinca stalno izložen dugoročnim i kratkoročnim mijenama: novim, ponekad fundamentalnim iskustvima, promjenama općih nazora, a isto tako, u kratkim razdobljima, čovjek je podložan raspoloženjima, sumnjama, duševnim šokovima.“⁵⁹⁸

U skladu s time, u *Moru* prepoznajemo impresionističko nagnuće bilježenja protoka svijesti: *Ležao sam još neko vrijeme i slušao, a onda sam htio da odem. Ja sam to htio. I pošao sam. Ustao sam. Ustao sam i opet sam stao! Nisam znao što bih!?... , Bože moj! Znaš li možda ti zašto nisam juče pjevao kad je ona došla da sluša? Zašto baš juče? Idem, slušam, stanem, spotaknem se. Pa opet pođem, opet slušam i opet se spotaknem...*⁵⁹⁹

Sudetin junak, osim toga, nosi prepoznatljive crte modernog lika⁶⁰⁰: hipersenzibilnost, sjetu, nedostatak volje, prepuštenost sudbini, eskapizam: *Mor sjedi i prisluškuje melodiju očeva glasa kako tone u sumraku. Sluša. Misli mu se bave brigama kako će i što će učiniti.*

⁵⁹⁶ Istaknula M. I. T., Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

⁵⁹⁷ Isto, str. 49, 23, 16.

⁵⁹⁸ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 87.

⁵⁹⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 10, 17.

⁶⁰⁰ „Likove koji su utjelovljenje čvrstoće i volje zamjenjuju likovi u kojima se očituje pasivna senzibilnost.“ V. : Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 42.

*Osjeća da mu nedostaje jaka volja. A to ga ozlojeđuje. Tjera ga u očaj., Jedno su vrijeme ćutali. Mor je postajao sve nestrpljiviji. Nije mogao dočekati kad će otac početi. A nije imao snage da ga prvi pita., Mor se okreće i polazi u dolinu bolesnom ocu – i osjeća da mu je u duši sve ono što je i prije bilo. Zašto joj nije sve to rekao? Zašto je tako slab?, U njemu se rađalo neko neodređeno čuvstvo. Neka tiha rezignacija i ravnodušnost. Sav onaj nekadašnji ljubomor koji ga je razdirao i mučio po danu i po noći, rasplinuo se poslije onog događaja u šumi u ništa. Prepustio je sve sudbini. Kad je znao da Šu dolazi na Pločnicu ili u šumu po jagode, uvijek joj se uklonio. Otišao bi kamo na livade, samo da se ne mora s njom sastati.*⁶⁰¹

Mora zaokupljaju zle slutnje na koje se nadovezuju osjećaji straha i nemoći: *Ja vjerujem da ima nešto zlo što nas prati na svakom koraku. Koje hoće: da bude sve drukčije i obratno nego mi to želimo. Bojim ga se i bježim... Ko zvijer pred lovcima., Nešto ga goni da ode u kolibu po dvojnice. Da zasvira.*⁶⁰²

Na nejasne slutnje junaka nailazimo i u prozi Vladimira Nazora: „Ima nešto čega se ne mogu lišiti. Jest neki talog, mutan i muljav, na dnu moje biti. Jest neka golema, sluzava, a jaka ruka, koja me drži u svojoj šaci. Jest nešto, što bih morao stresti iz sebe...“⁶⁰³ Razvidna je poveznica između Nazorova i Sudetina lika: zajednička im je, naime, „ideja o nekakvom nedohvatnom i nespoznatljivom 'nešto' koje vlada ljudskim sudbinama.“⁶⁰⁴ Štoviše, u liku Mora zamjetan je i vitalizam svojstven Nazorovoj poeziji i prozi te Matoševoj novelistici.⁶⁰⁵

Oprečne karakterne crte Sudetina junaka idu u prilog postavci o Moru kao tipičnom modernom liku. U toj podvojenosti, Mor je blizak i Kozarčevu Đuki Begoviću koji se „uklapa u glavne preokupacije hrvatske moderne. U izgradnji njegova karaktera Kozarac je intuitivno objedinio divergentne sile razdoblja: *sile dekadencije*, pasivnosti, neurotičnosti, i malodušnosti, koju oprimjeruju Leskovarovi antijunaci (Đuro Martić, Marcel Bušinski), ali i *vitalne sile* energije, snage i obnove, koje afirmira Nazor u svojim pjesmama, epovima i pričama. No, naši literarni dekadenti nisu izrasli iz konkretne sredine nego su literarne

⁶⁰¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 42-43, 22, 46, 29.

⁶⁰² Isto, str. 14, 54.

⁶⁰³ Nazor, Vladimir: *Izbor proze I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 390.

⁶⁰⁴ Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978., str. 162.

⁶⁰⁵ Više o tome u nastavku teksta.

tvorevine, kabinetski konstrukti: oni su tek modernizirane varijante 'suvišnih ljudi' iz ruskih romana 19. stoljeća.“⁶⁰⁶

U slučaju Mora, međutim, riječ je o nadgradnji dekadentnog lika, ili o svojevrsnom „spoju“ literarne tradicije i zavičajnih elemenata, kao što je to, primjerice, legenda o vukodlaku: „Mor je uzet iz naroda. Kod mene govore vukodlaku 'mor'. Da sam baš uzeo 'Mor' za obradbu, potaknulo me i tebi poznato pričanje naše majke o 'vukodlaku'. Toliko o genezi same priče“.⁶⁰⁷

Vrijedi istaknuti kako začetke paradigme modernog junaka u hrvatskoj književnosti nalazimo u prozi Janka Leskovara: „Znatno prije Nehajevljeva Đure Andrijaševića iz romana *Bijeg* (1909), Leskovarov antijunak već posjeduje sve crte moderne duševnosti. Ta profinjena, osjetljiva i kontemplativna duša suptilno reagira na sve titraje i nijanse novoga doba. Svjesno ili nesvjesno, posredno (čitanjem) ili neposredno (na temelju vlastita iskustva), Leskovar je anticipirao bitne preokupacije književnosti hrvatske moderne.“⁶⁰⁸

Sudeta je bio upoznat s Leskovarovom prozom. U pismu datiranom 4. ožujka 1922., svoje zdravstveno stanje opisuje prizivanjem Leskovarove pripovijetke „Katastofa“ u kojoj glavni lik Fran Ljubić boluje od tuberkuloze: „Sutra idem na kliniku. Katastrofa J. Leskovara. Blutsturz. I još štošta, što ni ja sam ne znam. Tamo ću valjda odležati mjesec dana. Tko mi je kriv? Ja? Ili tko drugi? – ili je tako moralo biti?“⁶⁰⁹

Ljubića i Mora povezuje „ključna komponenta u tumačenju dekadentnog lika.“⁶¹⁰ Riječ je o kategoriji volje.⁶¹¹ Dekadentni junaci, naime, mahom misle, ali ne djeluju, karakterizira ih „slaba“ volja, nemoć te bijeg pred stvarnosti: „Oni naznačuju onaj ključni zaokret koji donosi literatura *fin de sièclea*: mikrokozmicizaciju problematike, internalizaciju (tj. 'pogled iznutra')

⁶⁰⁶ Nemeć, Krešimir: „Još o Đuki Begoviću“, u: „Nova Croatica“, Zagreb, Vol.6., prosinac 2012., str. 292.

⁶⁰⁷ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 283., 264.

⁶⁰⁸ Nemeć, Krešimir: „Leskovarov antijunak ili literarni portret jednog dekadenta“, u: *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 78.

⁶⁰⁹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 156.

⁶¹⁰ Nemeć, Krešimir: „Leskovarov antijunak ili literarni portret jednog dekadenta“, u: *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 79.

⁶¹¹ „Zato je i Schopenhauer, taj filozof volje, mislilac koji je najjače utjecao na dekadentnu umjetnost kraja stoljeća.“, Isto.

(...).⁶¹² Prepoznatljivo obilježje Leskovarove proze psihološka je karakterizacija likova. „Leskovarce“ opterećuje (i pasivizira) „težak uteg“ prošlosti ili vlastita podvojenost (Marcel Bušinski iz *Sjena ljubavi*).

Sudetin „zaokret“ od tradicionalne proze ponajprije je posljedica naglašenog lirskog osjećanja svijeta. Tragika njegova junaka leži u neostvarenoj ljubavi. „Neizbježivost krute realnosti“⁶¹³ u Moru rađa nemoć: *Zar bi on imao snage da zaprosi u vlastelina ruku njegove kćerke? Možda bi to vlastelin i shvatio, jer i njemu nije ostalo sve prikrivo i znao je dobro da Šu voli njega, ali zar bi bilo čudo kad bi se on na sve to našao nevješt i preporučio mu liječnika za živčane bolesti. Jer je drugo srce, a drugo je logika života koja se javlja tek onda kad je ljubav mrtva.*⁶¹⁴

Šu je također pasivan lik, žrtva je autoritarnog odgoja, nespremna suočiti se s problemom: *On je osjećao da ona trpi, ali mu to radi odgoja nije mogla predbaciti, nije imala toliko snage da se odupre njegovoj volji – i da bude kako ona želi. Ona je voljela i trpjeti i pregarati nego da to učini., – Čudite se, zar ne, ovom što se dogodilo. Vi to ne razumijete. Ne razumijem ni ja, a ne razumije valjda ni Arno. To razumije samo moj otac. Možda ste me i osudili; ne bi bilo ni čudno, ali ja sam igrala kod toga toliku ulogu kao vaša ruka kad zaspate pod jorgovanom kad se rascjetava poslije kiše. Ali što to vrijedi govoriti. Danas je to tako i ne može se promijeniti. A kako je do toga došlo, to ne znam ni ja ni oni. S razlikom, što oni znadu što hoće, a ja ne., Šu ostade sama kod vode. Nešto joj nije dalo da ode. Spustila se na prudinu i stala zuriti u dubinu. (...) Misli joj stadoše odlaziti nekuda daleko s kukanjem kukavice i vjetrom koji je dolazio iz šume a kojeg ona nije čula., Šu je šutjela. Osjećala je da Mor govori istinu. Znala je da ih otac otpušta radi nje, ali se činila nevještom. Osjećala je svoju slabost, a ona je i bila možda kriva da je kod sveg toga imala neku čvrstu vjeru da će se sve dobro svršiti. Sve joj se to činilo kao čudan i neugodan san koji će se raspliniti čim sunce prodre kroz zavjese i unese vedrinu u duše., Osjećam da tako mora biti. Tako i drugi osjećaju. I ne nalaze u tomu ništa neobično, ali, Mor, drugo je logika, a drugo srce. Oni stoje uvijek*

⁶¹² Isto, str. 77.

⁶¹³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 23. Ovdje se misli na socijalne/staleške razlike. U noveli „Tuga“ bilježimo istu ideju: „... život nije pjesma, kako ga je on zamišljao. On je najgrublja proza, a tko to ne shvaća, porezat će se do kosti.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 26.

⁶¹⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 24.

*razdaleko, a kad se ljubi, onda ih nitko više ne može rastaviti. Drugi to nazivaju nedostatkom volje. Možda imaju pravo. Ja ne znam.*⁶¹⁵

Kada se susretnu, Mor i Šu dijele osjećaje i misli, ali ih ne verbaliziraju. Komunikacija se uspostavlja pogledom: *Prošli su oboje šuteći, ali su oboje osjećali da su im misli zajedničke. A kad je Mor na rastanku podigao svoje oči do njezinih, zaboravio je na sve što ga je još sinoć tako vrijeđalo i boljelo. One su bile iste, nepomućene i odane – baš kao i lani., Mor se brzo obukao i pokupio mreže, bacio ih preko leđa. Išli su šuteći., – Mor, vi odlazite – prenu se ona kao iz sna. Sjedjeli su na klupi među borovima. Mor se zagledao u zvijezde i uzdahnuo. – Da, Šu. Tako je vaša volja. Ona zadrhta. – Kako to govorite, Mor?... Mor se zagleda dugo u njezine oči. Grudi su mu se zatalasale kao more. Nikad joj oči ne bijahu tako sjajne i velike. – Vi znate istinu bolje od mene. – Onda je bolje: ćutimo.*⁶¹⁶

Šutnja simbolizira njihovu nemoć: *– Oprostite mi, Šu. I ja sam samo čovjek, vrlo slab čovjek! – Zar bih ja bila bolja? Mor je opazio da je poslije toga najbolje šutjeti., Mor se okreće i polazi u dolinu k bolesnom ocu – i osjeća da mu je u duši sve ono što je i prije bilo. Zašto joj nije to sve rekao? Zašto je tako slab?*⁶¹⁷

Stari upravitelj također pokazuje obilježja dekadentnog junaka: *Upravitelj se vratio iz šume, ostavio je i posao i radnike. Osjeća neki neodređeni nemir., Stari se upravitelj odlučivao da ide u dvor, ali bi uvijek nešto našao za izgovor pred samim sobom. Ustao bi, pošao bi, pa bi se sjetio kakve sitnice. Došlo bi mu da se zamisli, prekrije lice rukama i zaplače., Razmišljao je čitavo prijepodne. Dolažahu mu razne misli na pamet, ali ono pravo – nikako da dođe. Zaokupljen tim mislima – nije ni pošao u dvor da otkáže.*⁶¹⁸

Čak i „kruti“ vlastelin, oslobađajući s vremenom osjećaje, postaje jedan od „likova slutnje“: *Možda je vlastelin naslućivao, ali on se nadao da će to vrijeme izmijeniti i izliječiti. Dok zaboravi, dok izumru i oslabe čuvstva. No uza svu nježnost koju je iskazivao prema njoj, osjećao je vlastelin da nešto lebdi između njega i kćerke što ih dijeli i razlučuje. Kao neko zlo čuvstvo i predosjećanje.*⁶¹⁹ Naime, osjećaji koje je pred „logikom života“ zatomio, na

⁶¹⁵ Isto, str. 82, 31, 34, 45, 51-52.

⁶¹⁶ Isto, str. 29, 36, 51.

⁶¹⁷ Isto, str. 31, 46.

⁶¹⁸ Isto, str. 39, 40.

⁶¹⁹ Isto, str. 64.

površinu izlaze pred „logikom Smrti“: *Ali vlastelin kao da je prvi put u životu osjetio da ima dijete. Kao neku slast i strah pred nečim što je moćnije i jače od njegove ljubavi. Osjetio je bliskost smrti i svu veličinu njezinu. A koliko i koliko nježnosti i pažnje mogao je posvetiti i djetetu i sebi već davno prije! Zar mu je to smrt morala otkriti? Zar bi se on prije sjetio da bude prema njoj pažljiv i nježan i da pokori svoje nazore njenim čuvstvima.*⁶²⁰

Na temelju sprovedene analize, moguće je zaključiti kako osjećajnost predstavlja svojevrsni „preduvjet“ stvaranja dekadentnog lika.

Unutarnja stanja Sudetinih junaka „zrcale se“ na pojave u „vanjskom svijetu“. Tako je mnogo neodređenosti u tekstu: *Netko je prodrmao vratima i otrčao za kuću! Tko je to bio? Kiša se prolijeva preko krova i krošnja. Tanki, tanani plamečci palucaju u zraku, nešto hoda po sobi, dodiruje stvari, miluje obraze i ruke. Ne vidi se, osjeća se., U kolibici je vladala tišina. Neka neodređena tišina., Negdje su stale šumoriti krošnje i gibati se panjevi. Sluša to Mor pa mu se pričinja da nešto stoji iza kuće. Nešto tanko, visoko, prozirno ko sjenka.*⁶²¹ Čak i dan odlazi nekuda u daljine.⁶²²

Stranice Mora pune su sjenki koje padaju po sobi, dolini, šumi (*Po dolini padahu prvi mračci i prozirne sjenke., U šumi se počeo hvatati mračak.*⁶²³) ali i po Moru: *Mor se prenu i sjenka tuge pade mu preko lica.*⁶²⁴ Dvorac je, također, samotna, u sjenci: *Na suncu drijema vlasteoski dvorac. (...) Oživi li kada, padne li sunce na njega, opet je nešto što ga baca u sjenku. Sad u obliku tišine koja se provlači u sumraku, sad u putovanju vlastelinove kćerke ili tuzi starog vlastelina. U njemu se nešto ugnijezdilo, nešto živi u osobama njegovim, a tko je to – nitko ne zna. Ne zna, ali svak osjeća. Netko kao umor, netko kao strah ili zla predosjećanja.*⁶²⁵ Bilježi se i motiv tajne: *Otajni se zvuk vinu iz duše.*⁶²⁶ Vrijedi nadodati kako je treće poglavlje pripovijetke naslovljeno „Otajne slutnje“.

⁶²⁰ Isto, str. 86.

⁶²¹ Isto, str. 21, 40, 53.

⁶²² Isto, str. 19.

⁶²³ Isto, str. 56, 58.

⁶²⁴ Isto, str. 20.

⁶²⁵ Isto, str. 19, 20.

⁶²⁶ Isto, str. 54.

Modernistička tekstura Sudetine pripovijetke tek je jedan od njezinih slojeva. Sudeta ne slijedi u cijelosti impresionističko poetičko usmjerenje. Naime, misaoni pa i alegorijski sadržaj *Mora* ne odgovara književnoj matrici koja „nam pokazuje da nema zbilje osim osjetilne i da se moramo pomiriti s činjenicom da je posve uzaludno tragati za nekim bitnostima 'an sich'.“⁶²⁷ Osim toga, pitanje moralnosti književnog djela ne pripada modernističkim/esteticističkim tematskim kompleksima.⁶²⁸

Poetički credo Sudetina stvaralaštva nije Ljepota. Riječ je o piscu prepoznatljive kršćanske motivacije. U skladu s time, *Mor* otvara važna, i danas aktualna, pitanja identiteta, slobode, ljubavi, ljudskih vrijednosti, odgoja, funkcije prirode u čovjekovom životu. Istodobno, Sudetin „tragalački nemir“ i sklonost apstraktnom, simboličkom mišljenju, kao i naglašen vitalizam u pripovijetki valja promatrati u okviru pokreta avangarde, odnosno ekspresionističke paradigme.

Iz svega proizlazi kako je iskustvo moderne književnosti Sudeti poslužilo kao oslonac ili temelj koji je potom nadgradio/modificirao vlastitim katoličkim svjetopogledom, kao i avangardnim spoznajama pripadajućega književnog vremena (ekspresionizam).⁶²⁹

Ta postavka govori u prilog uvodnoj premisi o preslojavanju poetika u *Moru*, a Sudetu (dijelom) dovodi u vezu ili postavlja u suodnos s autorima poput Matoša i Galovića, čiji su opusi premreženi stilskim sastavnicama moderne i avangarde.

⁶²⁷ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 27.

⁶²⁸ Usp. Šicel, Miroslav: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb, 1972.

⁶²⁹ Daljnje analize potkrijepit će postavku.

6. 2. 2. 2. Elementi ekspresionizma u *Moru*

6. 2. 2. 2. 1. Književnopovijesno vrijeme

Sudeta dovršava svoju pripovijetku g. 1926. To će nam povijesno vrijeme biti polazište pri detektiranju naznaka ekspresionizma u *Moru*. Naime, brojni povjesničari i kritičari književnosti slikovito opisuju tadašnja previranja na društveno-kulturnoj sceni. Tako Viktor Žmegač u nedavno objavljenoj knjizi, zaokupljenoj kulturnom povijesti ranoga dvadesetoga stoljeća, izdvaja diskontinuitet kao razlikovnu označnicu toga doba: „Nikada prije nije u slikarstvu, književnosti, glazbi bilo toliko prijeloma, izazovnosti i užurbanosti, u prekidu s tradicijom kao u prva tri decenija dvadesetoga stoljeća (...).“⁶³⁰

Slobodan Prosperov Novak u toj epohi prepoznaje prvu globalizaciju na svjetskoj razini ukazujući na ubrzani razvitak industrije i tehnike koji je promijenio gradove, ali i ljudsku svakodnevicu (električno osvjetljenje na javnim i privatnim površinama, brži promet, brojni izumi). Ipak, ističe: „Bilo je to doba koje je doživjelo nezapamćeni tehnološki razvitak ali je svjedočilo do tada neviđenim pokoljima i nasilju.“⁶³¹ Na istome tragu, Ivana Mandić Hekman dvadeseto stoljeće definira u „dvostrukom ključu“, odnosno kao „jedno od najburnijih, najkrvavijih i najokrutnijih, ali istodobno i najčudesnijih razdoblja u cjelokupnoj svjetskoj povijesti.“⁶³²

⁶³⁰ Žmegač, Viktor: *Strast i konstruktivizam duha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 8.

Usp.: „Nikad prije, a ni poslije, nisu zabilježene tolike književne različitosti u istodobnom, niti takav 'aktivizam i dinamizam' kao u prvim desetljećima 20. st.“, Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 205.

⁶³¹ Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. II, *Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 206.

⁶³² Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 202-203.

U studiji o Prvom svjetskom ratu i književnim posljedicama toga rata, Zlatan Mrakužić zaključit će kako je upravo međuratno razdoblje oblikovalo duhovni identitet suvremenog modernog svijeta. „... no jedno mi se čini sigurnime, razdoblje čijom sam se kulturnom historijom u kratkim crtama pokušao baviti u ovome radu, iako nerijetko obilježeno krajnostima duboke tjeskobe i nerazumne gorljivosti, krajnostima koje su naizgled dočekale razrješenje kad se napokon, činilo se tako za jedan trenutak, godine 1945. bilo stiglo *nakraj* noći, bilo je presudno, u duhovnome smislu, za nastanak istinski *modernoga* svijeta u kakvome još i danas živimo, a tome je po mojem mišljenju pridonijela i iznimno zanimljiva ali danas možda pomalo i zanemarena književnost toga

Ljubomir Maraković, suvremenik te epohe, drži kako se „nemirni duh vremena“⁶³³ u potpunosti odrazio na ekspresionističkoj stilskoj paradigmi, obilježenoj eksplozivnom dinamikom te nezadovoljstvom postojećim stanjem. U lirici, prozi i drami, navodi Maraković, „kritika društva, dokumentarna slika onoga kaotičnog i moralno temeljito poljuljanog vremena neoborivo je živa, obilata i umjetnički istinita (...).“⁶³⁴

Poratno vrijeme beznađa, tragike i brzine simbolično „se otisnulo“ i u naslovima književnih časopisa: „Krik“, „Vihor“, „Vijavica“, „Juriš“, „Plamen“. Imajući u vidu dvostruku funkciju časopisa: kao odraza vanjskoga svijeta – s jedne strane te kao „motora književnosti“ – s druge, razvidne su promjene društvenih i književnih strujanja u Hrvatskoj u odnosu na prethodno književnopovijesno razdoblje.

Prema Cvjetku Milanji, „ekspresionizam je, naime, generiralo opće društvenopovijesno stanje predratne, ratne i poratne Europe, specifično Njemačke i Austro-Ugarske. Riječ je o raspadu onakve slike Zapada – u etičkom, društvenom i tehnološkom smislu – kakvu je slika konstituirala modernistička paradigma idejom napretka, progresa, umske i racionalne uređenosti svijeta (Milanja, 1996), a koja je bankrotirala prvim svjetskim ratom, kako su mislili ekspresionisti i gotovo sva inteligencija.“⁶³⁵

„Razmrskanost“ vanjskog svijeta⁶³⁶ ekspresioniste je potakla na bunt, negaciju postojećeg stanja, ali i tradicije, autoriteta: „U takvom vremenu, (...) u neprekidnim mijenama, prevratima i promjenama, čini se razumljivim da je nastala prava eksplozija novoga, onog novog s kojim se htjelo ne samo promijeniti svijet, nego oblikovati i novog čovjeka toga novog vremena.“⁶³⁷ Vrijedi istaknuti kako je negativan odnos spram pojavnne zbilje svojstven poetici ekspresionizma, ali i moderne. Ono, međutim, u čemu se te poetike razlikuju jest sadržajno vrednovanje zbilje: dok ekspresionisti pojavni svijet promatraju s etičkoga gledišta,

doba, (...)“; u: Mrakužić, Zlatan: „Dugo putovanje u noć. Rat i njegove literarne posljedice, 1914.-1940., u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 2015, LXII, br. 1/3, str. 28-29.

⁶³³ Maraković, Ljubomir: *Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko razvojni pregled*, Tisak „Tipografije“, Zagreb, 1936., str. 19.

⁶³⁴ Isto, str. 20.

⁶³⁵ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 11.

⁶³⁶ Termin Ljubomira Marakovića., u: Maraković, Ljubomir: *Hrvatska književnost 1860-1935. Stilsko razvojni pregled*, Tisak „Tipografije“, Zagreb, 1936., str. 18.

⁶³⁷ Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 203.

modernisti u njemu vide isključivo estetsku tvorevinu. Odatle proizlaze i njihova aktivna te pasivna stajališta u odnosu prema svijetu, to jest bunt i bijeg u njihovim književnim prostorima.⁶³⁸

Tako ekspresioniste zaokupljaju klasni odnosi, socijalna nepravda, odnosno nehumani vid suvremene tehnološke civilizacije, iz čega se, potom, rađa i potreba za društvenim angažmanom te želja da se zbilja promijeni. Zahvaća se, stoga, u sve segmente pojavnosti s tendencijom stvaranja utopijske vizije preoblikovanoga svijeta. U tom „vrlom, novom svijetu“ „apeliralo se na ljudskom u čovjeku i veličalo vrijednosti srca, duh bijaše regulativno načelo svemira, a pojave sjaj božanskog bitka; čovjeku je dolazio spas samo iz unutarnjih snaga čovjekovih, a ne iz izvanjskosti (okoline, pejzaža, tehnike).“⁶³⁹

Jasna etička načela mogu se iščitati iz eseja Đure Sudete „Autoritet i omladina“ u kojemu autor, opisujući poratno vrijeme ukorijenjenog materijalizma, uzroke tomu nalazi ne toliko u prohujalome ratu, koliko u pogrešnom/promašenom shvaćanju odgoja iz kojeg, prema mišljenju Sudete, nestaje pojam autoriteta. Tako se pod maskom napretka i civilizacije „gradi“ utilitarna koncepcija zbilje u kojoj više „nema mjesta“ za temeljne ljudske vrijednosti: „U isto vrijeme javlja se u mladeži pojava tako zvanog 'modernizma'. Sve, što je prije smatrano lijepim i dobrim, postaje mladosti anahronizmom. Glupošću. Nedjeljne mise zamjenjuju obligatne šetnje u šimi-cipelama. Dom je prestao da vrši zadaću pazitelja. U brakove se uvlači razvrat. Prostitucija postaje zanimanjem. Sva dotadašnja naziranja o braku, ljubavi, modi – postaju smiješna. Cilj svega jest: užitak. Mladež više ne misli ni ne nastoji, da ide stopama svojih djedova, jer to nije danas moderno. Gospojice uživaju više u kilogramu svinjetine, nego li u kilogramu ljubavnih pjesama. Dušu je zamijenila najbrutalnija materija; pjesnike – dobro ugojeni i situirani mesari i mesarice; ljubav – dobre partije i lijepe kuće; naše stare hrvatske običaje – perverzni francuski. Kao pošast širi se na sve strane denuncijacija, rovarjenje, huškanje. Radi dobrih namještenja odriču se ljudi svoje moćnosti. Tako polako poniremo sve dublje, a nemamo moći da stanemo tome na put.“⁶⁴⁰

⁶³⁸ Usp. Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.

⁶³⁹ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 25.

⁶⁴⁰ Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 94.

Iste probleme autor tematizira i u pripovijesti *Tuga*.

Zanimljivo je i u kojoj se mjeri Sudetin tekst, stilski i sadržajno, podudara s ovdje već navedenim tekstom Dragutina Domjanića o urušavajućem stanju u kulturi tih godina. Usp. str. 32 rada.

Sudetin opis suvremenog stanja zahvaća i polje književnosti pa tako književnu presliku pojavne zbilje drži krajnje egocentričnom: “Tu se ide još i dalje. Ne, da se ne poštuje nikakav autoritet, nego se na njega napada. (...) Danas nas siluje jedan pisac, da gledamo onako, kako 'on' gleda. U jednom pejzažu fabrički dimnjak, a na njemu obješenu голу ženu. Da gledamo iskrivljenu i nagrđenu materiju: u drvetu punokrvnu cirkusku kobilu; u suncu žuti poprskani balon vrh našega mozga. Glavno je dakle ishodište: Ja. Sve je upravo onako, kako 'ja' gledam. Za mene nema autoriteta. 'Ja' sam sve.”⁶⁴¹

Prema zaključku autora, „opadanje autoriteta kod nekog naroda znači zapravo opadanje kulture“⁶⁴² a za to su odgovorni sljedeći čimbenici: država, činovništvo, opći nemoral i materijalizam, obitelj, nestajanje religije i politikanstvo. Cilj je, stoga, vratiti „**smisao za viši, idealniji život i određenje, smisao za autoritet**“⁶⁴³ bez kojega nema ni intelektualne ni moralne kulture.⁶⁴⁴

Sudetina uvjerenja, u tekstu izložena analitičko-sintetičkom metodom, upućuju na izgrađenu etičku odgovornost autora, kao i na njegova idealistička nagnuća; stoga esej „Autoritet i omladina“ prihvaćamo kao svojevrsnu teorijsku podlogu ili polazište u analizi elemenata ekspresionizma u *Moru*.

Naime, jedna od glavnih tematskih linija te pripovijetke socijalno-klasnog je predznaka. Ljubav Šu i Mora neostvarena je zbog staleških razlika: *Šu, ja sam tek prost čovjek, a vaš je otac plemić i ja sam njegov i vaš podanik. Ali srce za to ne pita.*⁶⁴⁵ Jaz između dvaju staleža simbolički se predstavlja kontrastom „proste“, trošne kolibe i baroknog dvorca.⁶⁴⁶ Jednostavna koliba sinegdoha je netaknutog svijeta izvornosti, neposrednosti i čistoće.⁶⁴⁷ U taj svijet prodire računica, profit, nagon za iskorištavanjem: – *Šteta je za livade da nisu prije kanalizirane. Kanalizacija je temelj modernog livadarstva, ali vam ni šume nisu na korist, uz najbolju volju one su samo – prirodni dekorativ i ništa više.*⁶⁴⁸

⁶⁴¹ Isto, str. 95-96.

⁶⁴² Isto, str. 94.

⁶⁴³ Istaknula M. I. T.

⁶⁴⁴ Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 96.

⁶⁴⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 34.

⁶⁴⁶ Ovdje je riječ o metaforičkoj karakterizaciji likova.

⁶⁴⁷ Usp. poglavlje „Kućica“.

⁶⁴⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 57.

Znakovita je u tom pogledu simbolika uvođenja kanalizacije u šumu. Na važnost i značenje tog projekta u Sudetinu tekstu ukazuje Maša Kolanović analizom antimodernističkih uporišta *Mora*: „Kanalizacija predstavlja prvi projekt, signal prodora kulturno-civilizacijskog projekta koji narušava prvotni sklad prirode, prodora koji naposljetku uzrokuje otuđenje glavnog lika i nepovratno pozicioniranje u protusvijet njegove mitsko-bajkovite metamorfoze.“⁶⁴⁹ Autorica između ostalog iščitava simboliku tog projekta u kontekstu Freudova djela *Nelagoda u kulturi* u kojemu „imperativ čistoće predstavlja neposredno mjerilo kulture (...).“⁶⁵⁰

S toga motrišta moguće je zaključiti kako se upravo pod imperativom čistoće narušava prvotni sklad prirode, ali i „saveza“ prirode i čovjeka u Sudetinoj pripovijesti. Povrh toga, civilizacijski projekt kanalizacije livada „prerasta“ u „kanalizaciju osjećaja“ onih likova koji prirodu doživljavaju kao duhovno, a ne materijalno bogatstvo: dugogodišnji stari upravitelj, iako „vrijedan i marljiv“⁶⁵¹, gubi posao jer je „skroz nesposoban za kakve veće pothvate...“⁶⁵² Zanimljivo je i ljubav glavnih junaka – čista, neprolazna, okolini očita – samo zato što izlazi izvan okvira društvenog ponašanja. Poput livada i šuma, i ona se svodi na *prirodni dekorativ i ništa više*.⁶⁵³

Na djelu je sraz dvaju svjetova: „svijeta kolibe“ i „svijeta dvorca“. Autentičnost prvog nemjerljiva je novcem, profitom i društvenim uzusima zbog čega se taj „svijet“ potire i obezvrijeđuje. Kao u iskrivljenom zrcalu, čisti osjećaji i namjere Sudetinih junaka „brišu se“, razaraju pod idejom/u ime napretka i kulture – zaokupljene čistoćom: *Danas je sve mrtvo. Ona sluša, jer mora; gleda, jer oči otvara svjetlo. Ali ono nema čara, nema više ideja. Sve je pusta mehanika, sve je instinkt bez poezije, bez ljubavi i čežnje. Sve je gluma i matematika.*⁶⁵⁴

Ironija u sloju *Mora* otkriva nam autora kao angažiranog i lucidnog kritičara društva, prizivajući tako idejnu koncepciju spomenuta eseja. Iako ova opaska podosta odudara od Sudetine uvriježene recepcije, valja napomenuti kako je na „drugo/drugačije lice“ pjesnika

⁶⁴⁹ Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina *Mora*“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 188.

⁶⁵⁰ Isto.

⁶⁵¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 57.

⁶⁵² Isto.

⁶⁵³ Isto.

⁶⁵⁴ Isto, str. 64-65.

kritika već upozorila (Diana Zalar i Boro Pavlović u osvrtu na Sudetine humoreske⁶⁵⁵ te Ilija Pejić).⁶⁵⁶

Iz svega navedenoga, razvidne su dodirne točke Sudetine pripovijetke i poetike ekspresionizma. Povezuje ih, naime, isti “krik' za 'neposrednim životom' i prezir prema utilitarizmu građanske civilizacije“.⁶⁵⁷

6. 2. 2. 2 Tijelo – preobrazba, pojavna zbilja

Ekspresionisti su zaokupljeni moralnom obnovom čovjeka: „Ljudsko je biće deformirano i psihički i društveno i tjelesno. Otud očit hijazam i svojevrsna dihotomija: s jedne strane čežnja i strast za povratkom u 'predegzistencijalno' i 'primitivno', 'dječje' stanje, a s druge toliko naglašena ekspresionistička 'O! Čovjek?' euforija, moralistička, ali i anarhistička gesta.“⁶⁵⁸

U *Moru* ne nailazimo na anarhizam. Upravo suprotno, autoriteti se ne ruše, već se poštuju. U tome iščitavamo Sudetin katolički pogled na svijet:⁶⁵⁹ *Znao je da je vlastelin okorjeli konzervativac koji u takvim pitanjima ne popušta, pa se zadovoljio da može ljubiti i sanjati. Eto, on je mislio da je to sasvim dosta. A sada se dogodilo protivno, ali ništa neprirodno. Zar bi on imao snage da zaprosi u vlastelina ruku njegove kćerke?*⁶⁶⁰ Mor je buntovni anarhist

⁶⁵⁵ „Đuro Sudeta se prerano rastao sa svijetom, ali njegove humoreske kazuju da je bilo svoje zemlje i svojih sunarodnjaka osjećao vrlo intimno i živo, iskričavo i energično, i da je u kratkim trenucima fizičke krepkosti angažirano i zrelo participirao u pulsiranju svakodnevnice. Humoristički detalji i iznenadni stilski obrati fiksiraju realitet i vedro afirmiraju život, a to su kvalitete koje promoviraju drugačiji stav prema životu negoli što je mirenje sa sudbinom i pristajanje na vlastitu kob koji izrastaju iz sutonskih ugođaja, religioznih smirenja i odblesaka podsvjesnoga u Sudetinoj poeziji. Stoga, mišljenja sam da punu spisateljsku osobnost našega Sanje možemo doživjeti samo ako uz pjesnika postavimo i prozaista Sudetu, ali razmatrajući o svim licima (čitaj: vrstama) njegove proze.“, u: Zalar, Diana: „Humoreske Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., URL: <http://library.foi.hr/sudeta/index.php?page=zbornik9> (26. 11. 2015.) Usp. i studiju Bore Pavlovića: *Humoristika Đure Sudete*, u: Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005.

⁶⁵⁶ Pejić, Ilija: „Pisma Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005.

Pejić, Ilija: „Đuro Sudeta kao pripovjedač“, „Kolo“, Matica hrvatska br. 2, 2017., URL: <http://www.matica.hr/kolo/527/uro-sudeta-kao-pripovjedac-27343/> (20. 12. 2017.)

⁶⁵⁷ Žmegač, Viktor: „Književni sustavi i književni pokreti“, u: Škreb, Zdenko; Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 515.

⁶⁵⁸ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 243.

⁶⁵⁹ Razvidno je to i u Morovu poštivanju oca.

⁶⁶⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 23-24.

jedino u trenutku strasti: *Krv mu jurne u glavu i kosa mu se stade rasipati kao strast. Nikad on to ne bi učinio, nikad se on ne bi suprotstavio ni ocu a kamoli vlastelinu, ali ovaj put mu je to došlo spontano.*⁶⁶¹

Pripovijetka, međutim, „progovora“ o ljudskim deformacijama. Prije svega, riječ je o tjelesnoj deformaciji, odnosno preobrazbi vitalnog Mora u zastrašujućeg vukodlaka. Tjelesno izobličenje/nakaznost odraz je Morove psihičke deformacije, zrcalo iskrivljena/zatajena identiteta: „Tijelo, promatrano i shvaćeno kroz prizmu kulturom konstruiranih i promoviranih praksi, kao objekt/instrument interakcije s okolinom ili pokretač individualnog osjećaja sebe ostaje primarnim utočištem ljudskoga identiteta. Prizivano ili negirano, zaogrnuo pozitivnom ili negativnom simbolikom tijelo je sidrište postojanja, o čemu svjedoči jezik s obzirom da je u njemu pohranjeno iskustvo tijela koje određuje naše razumijevanje svijeta kojega smo dio.“⁶⁶² Iz gledišta tijela kao „sidrišta postojanja“, ne čudi ekspresionistička zaokupljenost tim motivom. Nalazimo ga često u lirici A. B. Šimića, Ujevića, ali i u Krleže. Šimićeve zbirke nosi u tom smislu znakovit naslov – *Preobraženja*.

U Sudetinoj pripovijetki radi se o Morovoj preobrazbi. Deformacija Morova tijela/identiteta prikazana je dinamički, kao proces. Jezikom Šimićeve lirike, junak „se ostavlja pri svakom koraku“⁶⁶³, postupno gubi uporišta/sidrišta što u tekstu stvara jaku unutarnju napetost. Motivi straha, tjeskobe, samoće, grozničavog iščekivanja česti su „pratioci“ tog procesa: *Obašao je već sve livade i Pločnicu, uspeo se u brda k brijestovima, ali ona težina koju je ponio sa sobom, nije ga ni časa puštala i ostavljala; činilo mu se da postaje još veća, a on slabiji i umorniji., Mor je danas cijeli dan nekako posebno raspoložen. Najvolio bi poskočiti, zaigrati na travi. Nešto se dogodilo ili će se dogoditi. On to osjeća., Svaki me šušanj za leđima nervira. Bojim ga se. Bojim ga se ko zla čovjeka koji nas prati pustim poljem u noći., Spustim se u šumu. Krošnje to osjete pa zašapću, zašumore. Ovršje se pokrene i zatalasa u plavoj mjesečevoj svili. Prolazim mimo njih i uvijek se pitam: – Mor jesi li to? Zašto se ja uvijek bojim sebe?, Mor sluša svoj sopstveni glas. A on je pun straha i bojazni. Pun nekog dalekog očekivanja.*⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Isto, str. 28.

⁶⁶² Marot Kiš, Danijela: „Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta“, u: „Filozofska istraživanja“, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2010., sv. 4, str. 669.

⁶⁶³ *Pri svakom koraku, ja se / nešto silno bojim strah me / Čujem kako u svom šumu iza tebe / ja ostavljam sebe.* Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 38.

⁶⁶⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 23, 20, 14, 34, 21.

Formalni elementi u tekstu slikovito podcrtavaju snažne osjećaje, prenose „nervozu“ u redak. Tako bilježimo eliptične rečenice, hiperbole, gomilanja glagola, imenica, sinonima te stilski označene uskličnike, trotočja, crte: *Tišina! Tišina! Tišina!, Kako već dugo nisam razgovarao s drvećem! Na sve zaboravljam! Sve me to više zanima. (...) Hodam i hodim bez osjećaja; to je sve što znam!, Idem, slušam, stanem, spotaknem se. Pa opet pođem, opet slušam i opet se spotaknem..., Čutio je kako se u njemu nešto kida, lomi i plače. Kako se diže i pada i nestaje negdje u daljinama., Lice mu se smiješi, trza. No taj je smiješak grčevit i bolestan. On rastužuje i žalosti., Neka laka bojazan i drhtavica stade mu obuzimati uda. Još nekoliko koraka, još korak, čas – pa će se dogoditi ono – čega bi se i u snu prije bojao., Moru zastade dah. Pogled mu se zamrači i zatetura... (...) – U Moru se nešto burkalo. Nije se mogao snaći u tom položaju.*⁶⁶⁵

Navedeni motivi i postupci jasne su naznake ekspresionističke paradigme. Prema Cvjetku Milanji, njezina „temeljna 'figura' (...), ili ontološka podloga, zato ostaje upravo *disocijacija* (Ichdissoziation), desperacija ja, čovjeka, (lirskoga) subjekta, i uopće čovjeka kao *generičkoga*, a tek potom društvenoga bića.“⁶⁶⁶

U Sudete su, međutim, te dvije „razine“ međusobno ovisne. Naime, „rastakanje“⁶⁶⁷ Mora kao „generičkog bića“ usko je vezano uz osjećaj iskorijenjenosti i njegovu „društvenu deformaciju“: „Mor ostaje jedino biće u šumi koje je ljudsko, ali koje je udaljeno od ljudskog svijeta takvog kakav već jest. Ne imajući više nikoga u odnosu prema kome bi potvrđivao svoje ljudsko biće, jedinstveno u prirodi, u odnosu prema kome bi i sebe bio svjestan kao čovjeka, Mor se sve više približava elementu šume. Dakako, on ne može potpuno izgubiti ljudskost, kao što ne može potpuno niti poprimiti elementarnost. Zato on postaje vukodlak: ni zvijer ni čovjek, a i jedno i drugo istodobno.“⁶⁶⁸

Problem je moguće razmotriti u okviru teorijskog pristupa socijalnom identitetu. Oslonit ćemo se pritom na rad Ivana Cifrića i Krunoslava Nikodema: *Koncept i dimenzije socijalnog identiteta*. Autori izdvajaju pet relacijskih dimenzija identiteta koje drže „uporišnim točkama“

⁶⁶⁵ Isto, str. 22, 15-16, 17, 22, 42, 27, 38.

⁶⁶⁶ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 22. Osim toga, „u formalno-morfološkom smislu rastrganoj slici svijeta odgovara 'rastrgnuti' slobodan stih, na kompozicijskom planu disproporcija i disharmonija; sadržajnoj destrukciji njezina formalna destrukcija.“, u: Isto, str. 26.

⁶⁶⁷ Termin Cvjetka Milanje.

⁶⁶⁸ Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 145.

Usp.: „I reče Jahve, Bog: ‘Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on.’” (Post 2,18)

u oblikovanju identiteta: „Teoretsko je polazište da se identitet formira samo u relacijama prema nekomu (ili nečemu). Te točke nazvali smo *relacijske dimenzije* identiteta kao višestruki odnosi: prema *sebi*, prema *drugima*, prema *prirodi*, prema *bogu* (transcendentnom, odnosno svetom) i prema *svijetu* (...) Relacijske dimenzije također nisu 'sukcesivne' tj. da jedna dimenzija slijedi tek nakon druge (...) nego se u populaciji pojavljuju kao vremenski 'istodobne'. (...) Čovjek kao pojedinac, ali i kolektiv, ne formira odnos prema sebi, ako ga (gotovo) istodobno ne formira i kao odnos prema drugima.“⁶⁶⁹

Na tragu ovih postavki, držimo kako se Morov odnos prema sebi (njegova prva relacijska dimenzija identiteta) oblikuje/potvrđuje isključivo u odnosima prema drugima ili „preko“ drugih dimenzija, što nas navodi na zaključak da je u procesu oblikovanja identiteta odnos interakcije izostao „u korist“ odnosa ovisnosti. Jednostavnije rečeno – „sebepoimanje“ Mora biva njegova „slaba karika“: *Čini mi se da sam malo čovjek, malo cvijet, malo vuk s južnih proplanaka. Od svega ponešto.*⁶⁷⁰

U psihološkom smislu, riječ je o granicama identiteta ili prevelikoj otvorenosti (Mora) prema okolini.⁶⁷¹ Sudetinog junaka određuju odnosi koje uspostavlja s drugima (Šu i otac), prirodom/svijetom i Bogom.⁶⁷² Ti se odnosi redom „urušavaju“: on ostaje bez svojih najbližih, u međuvremenu su livade prokopane kanalima, a on, zbog novog upravitelja, mora iseliti iz kolibe. Kao posljedica „uporišnih minusa“, negdašnje tijelo, kao utočište „staroga“ Mora – nestaje.

Iz ove vizure, jasno je zašto lik Arna izaziva u Moru osjećaje dubokog nemira i straha, ali i konkurencije: – *Mor, zar ste vi to? – Ne, ovo je samo moj duh koji je došao da javi da je pobijedio Arna u ronjenju. Mor se veselio i obijesno smijao: – Mislim da više neće nitko sumnjati u to tko bolje roni.*⁶⁷³ Arno je „uljez“ i kao takav, svojevrsan je „okidač“ rasapa Morova identiteta. Njegovim dolaskom ugrožen je Morov svijet/šuma i odnos sa Šu: *zašto ja to osjećam? Osjećam intuitivno neki strah. Kažu da ima ljudi koje kad prvi put opazimo, osjetimo u njima nešto neugodno, nešto čega se bojimo – od čega bježimo i ne želimo da nas*

⁶⁶⁹ Cifrić, Ivan; Nikodem, Krunoslav: „Socijalni identitet u Hrvatskoj: Koncept i dimenzije socijalnog identiteta“, u: „Socijalna ekologija“, Vol. 15, No. 3 (2006), Zagreb, str. 181., URL: <http://hrcak.srce.hr/7546> (12. 01. 2016.)

⁶⁷⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

⁶⁷¹ Prema: Mandić, Tijana: *Menjati se, a ostati isti: beleške psihoterapeuta*, Beograd, vl. nakl., 1989., str. 22.

⁶⁷² U pripovijesti je priroda ekvivalent za svijet. O odnosu Mora i Šu te Mora i prirode v. poglavlje „Mor: lirski proza“. Odnos Mora s Bogom analizirat će se u nastavku teksta.

⁶⁷³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 35.

sretne. A koga se ja to bojim?, Napose neki ljudi strah, osjećaj, bojazan, što li, koji ga je spopadao na pomisao o novom vlastelinovu zetu, toliko mu je uzbunjivao njegovu nutrašnjost, da je upravo strepio pred tim časom kad će se morati s njim sastati i zagledati mu u oči., Ne volim ga, eto! A ništa mi nije skrivio! Baš ništa! Progovorio je sa mnom tri riječi i to je sve! Pa ipak, ja ga mrzim! Bojim ga se! Opažam: da se gledaju duboko u oči. To me smeta! Smeta me, tako bih ga najvolio!... Bože, kako sam čudan!... Što mi je on kriv?, On ga nije mogao voljeti. On ga je mrzio, ali ga se bojao. Rekao je to i njoj. Šu se je smijala. To ju je zabavljalo.⁶⁷⁴

Arno je, dakle, „okidač“, ali ne i uzrok rasapa Morova identiteta. Sudetin junak već je „nagrizan“ iznutra: „Kada je osobnost kao dinamički ustroj u stabilnom stanju, sama se može suprotstaviti vanjskim ili unutarnjim faktorima koji narušavaju njezinu ravnotežu.“⁶⁷⁵

Na sličan način oblikovani su i ostali dekadentni likovi Sudetine pripovijesti: Šu i Morov otac. Oboje „nestaju“ nakon što izgube svoja „uporišta“: *Šu leži već osam dana. Liječnik je konstatirao jači duševni potres. Ali za Šu je to bila slaba utjeha. Ona je osjećala da u njoj nešto umire. Što je još daleko, ali što će doskora doći.*⁶⁷⁶

Morov otac ne može se pomiriti s time da je izgubio službu, i to, znakovito – službu upravitelja: *Sjeo je i malo se zamislio. Mor je vidio da bi htio nešto reći. Pridigao se, a oči su mu gorjele. – Mor, ja nisam javio vlastelinu da odlazimo. Mor se lecne. Tomu se nadao... – Nije potrebno... Oni već imaju drugog upravitelja. Upravitelj se zapanjio... Vidjelo se da je vrlo uzbudjen... Spustio se ponovno na krevet. Glas mu je bio plah. – Mor, Mor, kako sam ja čudan! Zar ne? Molim te, ja sam još mislio! – A šta sam mislio? Mislio sam da ima u meni mozga. Sad vidim da sve to ne vrijedi ništa. Sve je to smiješno. Molim te, zar nije smiješno da sam mogao i pomišljati da nas neće pustiti da odemo. Da će nas zadržati. Baš sam lud. Stidim se, Mor. Stidim se sam sebe. O, to boli, boli. Jako boli, Mor. Jer je teško otići kad se nešto jako ljubi. – Zar ne?*⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Isto, str. 13, 25, 20.

⁶⁷⁵ „Kad je u zoni stabilne ravnoteže, ličnost kao dinamički sistem u stanju je da sama ukloni uzroke (bilo da oni dolaze spolja ili iznutra) koji prete da poremete njeno optimalno funkcionisanje.” Preuzeto iz: Mandić, Tijana: *Menjati se, a ostati isti: beleške psihoterapeuta*, Beograd, vl. nakl., 1989., str. 29., Prevela M. I. T.

⁶⁷⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.,str. 64.

⁶⁷⁷ Isto, str. 48.

Na temelju provedene analize moguće je zaključiti kako jedna od središnjih tema pripovijetke biva upravo egzistencijalno uporište. U prilog postavci govori i Bachelardova „filozofija ukorijenjenosti, počinka“ u kojoj kuća/koliba predstavlja utočište, prostor intimnosti, zaštite.⁶⁷⁸ Naime, ovdje, kao i u pjesništvu, bijela postelja je „slika sretnog prostora“. Lik starog upravitelja gotovo da bi se mogao poistovjetiti s lirskim subjektom pjesme „Moje je tijelo“⁶⁷⁹: *Upravitelj se vratio iz šume, ostavio je i posao i radnike. Osjeća neki neodređeni nemir. Čas ustane, čas sjedne na panj ispod strehe, pa ga podiđe mlakost, drijem. Odmorio bi se, žudnja ga spopada za mekanim, čistim krevetom. Nikad mu se još nije mašta toliko razigravala na predodžbu o mekanom, bijelom krevetu kao danas. Danas žudi za njim, i ta je žudnja tako konkretna da osjeća fizičke boli.*⁶⁸⁰

U kršćanskoj teologiji, „kazna – prva kazna u povijesti – ostvaruje se kao izgon iz mjesta postanka. Bog izgoni praroditelje iz raja. Nisu li sve kazne i sva zla u osobnoj i skupnoj povijesti svediva na zajednički nazivnik – izgon iz raja, izgon iz mjesta postanka, izgon iz rodnog mjesta? Praroditelji odlaze iz raja, ali nose sa sobom čežnju za rajem. Za mjestom postanka. Ne svodi li se svaka kasnija povijesna nostalgija na čežnju za zavičajem, a čežnja za zavičajem na čežnju za rajem? Čežnja za zavičajem zapravo je čežnja za rajem.“⁶⁸¹

U *Moru* je razvidan „simbolički paralelizam“ gubitka tijela/identiteta i kolibe/doma. Junak se iz kolibe/tijela morao iseliti zbog novog upravitelja, u doslovnom i prenesenom značenju. Ista simbolika zapaža se na relaciji Šu i dvorca. Ona ostaje u dvorcu/tijelu, ali i njezin „dom“ dobiva „novog upravitelja“: *Na suncu drijema vlasteoski dvorac. (...) U njemu se nešto ugnijezdilo, nešto živi u sobama njegovim, a tko je to – nitko ne zna. Ne zna, ali svak osjeća. Netko kao umor, netko kao strah ili zla predosjećanja.*⁶⁸²

Kako u pjesništvu, iz zbirke u zbirku, sve izrazitije gasnu boje najavljujući skorbu Smrt, tako je u *Moru*, iz stranice u stranicu, zaborav sve nazočniji. Riječ je, naime, o zaboravu duše: *Danas je sve mrtvo. Ona sluša, jer mora; gleda, jer oči otvara svjetlo. Ali ono nema čara, nema više ideja.*⁶⁸³; o preobražaju Mora u vukodlaka i njegovu „prelasku na drugu stranu“: *Dugo, dugo – bog zna kako je već dugo ovdje! To ne zna nitko. – Ni on sam to ne zna!... Samo*

⁶⁷⁸ V. poglavlje „Kućica“.

⁶⁷⁹ Usp. analizu pjesme „Moje je tijelo“ na str. 83-85.

⁶⁸⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39.

⁶⁸¹ Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Teovizija, Zagreb, 1999., str. 49.

⁶⁸² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19-20.

⁶⁸³ Isto, str. 64-65.

u proljeće i jesen sjeća se⁶⁸⁴ nečeg. Sjeća se svega, ali i to je nejasno. Osjeća to više kao neku bol – a ne kao realnu spoznaju o sebi.⁶⁸⁵

Ipak, završnica priče u svjetlu je nade – jedna Morova „relikvija“ sačuvana je u suzi⁶⁸⁶: *Možda bi se Mor sjetio svega, da ona dođe?... Možda bi pošao opet kao čovjek – Kako se ide? Možda bi se dosjetio? (...) A suza za suzom, čista kao biser, skliže mu se niz lice i pada na lišće i zemlju ispod njega.*⁶⁸⁷ Može se ustvrditi kako je u suzi „pohranjena“ čežnja/sjećanje na izgubljenu izvornu/prvotnu ljudskost i moralnu čistoću,⁶⁸⁸ odnosno „čežnja i strast za povratkom u 'predegzistencijalno' i 'primitivno', 'dječje' stanje“.⁶⁸⁹

Ovo „svjetlo nade“⁶⁹⁰ u temelju je kršćanske vjere,⁶⁹¹ dok je izgubljenu prvotnu ljudskost moguće tumačiti u biblijskom smislu – kao izgubljenu slobodu rajskoga vrta. Zanimljivo je napomenuti kako Sudetin suvremenik, rumunjski književnik i filozof Lucian Blaga⁶⁹² također dovodi u vezu motiv suza i Edena: *Kad izgnan iz gnijezda vječnosti / prvi čovjek / prolazaše začuđen šumama il / poljima, / mučili ga prijekorima / svjetlo, obzor, oblaci – a iz svakog cvijeta / strijelio ga sjećanjem raj – / a prvi čovjek, izgnanik, ne umje plakati. / Jednoć iscrpljen modrinom odveć jasnom / proljeća, / s dušom djeteta prvi čovjek / pade ničice u zemljin prah: / „Gospode, uzmi mi vid, / ili ako ti je u moći spauči mi oči / koprenom, / da ne vidim više / nit cvijeće, nit nebo, nit osmijehe Evine, / nit oblake, / jer gle – svjetlo me njihovo boli. “ // I onomad Milostivi u trenu sažaljenja / dade mu – suze. („Suze“)*⁶⁹³

⁶⁸⁴ Znakovito je da se sjećanje javlja samo u ona godišnja doba, kada se priroda „budi i umire“.

⁶⁸⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

⁶⁸⁶ Na simboličko značenje suze upućuje i Vladimir Lončarević: „Prema kraju, likovi nestaju iz priče (...), dok ne ostane samo Mor koji se od čovjeka preobražava u biće koje se više ne prepoznaje ljudskim, ali zadržava znak unutarnje ljudskosti – suzu.“ Usp. Lončarević, Vladimir: „Mor“, u *Hrvatska književna enciklopedija* (t. 3, Ma-R) / [glavni urednik Velimir Visković], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011, str. 135.

⁶⁸⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 93.

⁶⁸⁸ Suza je znakovito opisana – *čista kao biser*.

⁶⁸⁹ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 243.

⁶⁹⁰ Na takav zaključak upućuje još jedan važan detalj u priči. Naime, Mor nije u potpunosti izgubio sposobnost razgovora s prirodom: *A kad se sasvim zamračí, i tjeskobe puna bude šuma i svi putovi što vode kroz nju, šulja se polako po njoj i razgovara s deblima i životinjama, a one prilaze k njemu, igraju se s njim i rugaju mu se... On im to dopušta, dok ga je volja, dok se u mozgu nešto ne zgusne i zamračí, a žile krupne nabreknu, stanu udarati kao bilo u tišini šume. Onda se one povuku od njega, uklanjaju mu se i boje ga se vrlo...*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

⁶⁹¹ Prisjetimo se i Sudetina stiha: *Raspet Bog se smiješi*.

⁶⁹² Blaga, Lucian (1895. - 1961.)

⁶⁹³ Blaga, Lucian: „Pjesme svjetlosti“; s rumunjskoga preveli Milan Mikulić i Luminita-Iolanda Mikulić, u: „Kolo“, Matica hrvatska, Zagreb, br. 9-10, 1994., str. 803.

Sudetina pripovijetka otvara brojna svjetonazorska pitanja – o ljubavi, pravdi, odgoju, „novom čovjeku“, čistoći srca, dobru i zlu.⁶⁹⁴ Pozorni čitatelj prepoznaje ih „u modusu prikazanih situacija“⁶⁹⁵, ali i u iskazima junaka: – *Svi mi imamo slabih i dobrih strana. Ali ne treba to sve tražiti u drugima.*⁶⁹⁶ Držimo kako Sudeta time ulazi u krug pisaca-moralista „ali ne u doslovnom smislu te riječi, jer ne poučava, ne prekorijsava, već ekspanira probleme dobra i zla. U svom stvaralaštvu dotiče bitne egzistencijalne probleme čovjeka, pokazuje mehanizme ljudskih postupaka.“⁶⁹⁷

Etička stajališta česta su tema ekspresionističkih djela. U pjesmi „Povratak“, primjerice, Georg Trakl⁶⁹⁸ tematizira općeljudske vrijednosti: „*Hladnoća tamnih godina / Bol i nadu / Čuva kiklopsko kamenje, / Gorje bez ljudi, / Jeseni zlatni dah, / Večernji oblak – / Čistoća! / Gleda iz modrih očiju / Kristalno djetinjstvo; / Pod tamnim omorikama / Ljubav, nada, / Da iz vatrenih vjeđa / U ukočenu travu kaplje rosa – / Nezadrživo! / O! Tamo se zlatno brvno / Ruši u snijeg / Ponora! / Plavu hladnoću / Odiše noćna dolina. / Vjera, nada! / Pozdravljaš osamljeno groblje!*“⁶⁹⁹

Sudetin i Traklov subjekt „nije odabranik, nego čovjek uopće. To znači da je on – već na razini pretpostavke – jedan od mnogih, a ne netko tko čitatelju otkriva neznane svjetove.“⁷⁰⁰ Isto tako, ono što Sudeta i Trakl izlažu u svojim tekstovima tiče se svakog čovjeka: „Kazivač vrlo često prikazuje svoj doživljaj – osobito ako se radi o patnji – kao nešto univerzalno, kao

⁶⁹⁴ Problem zla u čovjeku (ili problem grijeha) Sudeta tematizira i u pripovijesti *Tuga: – Eto, ja nisam dobar. Postao sam zao. Postao ko i drugi. Ko i drugi, Dušane. Postao sam životinja, krčme, marše, komad mesa bez osjećaja, bez plemenitih osjećaja.*, – *Začudio si se, kad si me našao da pijem. Pijem da, eto! A kad bi me upitao zašto, ne bih ti znao reći. Najprije su mi se rugali, da ne pijem, nukali me, a ja sam više iz znatiželje i da ih razveselim, gucnuo jedamput, dvaput. Oni su pljeskali. To se ponovilo prvi, drugi – treći dan. Poslije me nisu trebali nukati i pljeskati. (...) Sve je došlo, a da nisam znao: kada i zašto. I sad sam 'po njihovu i tvom' čovjek. Sad sam tek pravi čovjek... Valjda zato, što čovjek ne može trpjeti, da bude od njega bolji, da se za svoje griehove ima još na koga izgovoriti, samo što je kod njih drugčije. Njima ljudi vjeruju, pa ih i preziru – a meni – meni ne vjeruju – o meni ne mogu ljudi zlo misliti, pa ni moja žena a to je strašno, to je očajno. Ti ne znaš, kako sam nekad željan prezira i izrugivanja. Osjećam, osjećam, da bi mi poslije toga bilo lakše. Da bih smio slobodnije proći i pohledati u oči ljudima. Ovako sam sam pred sobom farizej.*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta)*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 29, 30.

⁶⁹⁵ Analizirajući Kafkinu pripovjednu prozu, Žmegač će zapisati: „Čitatelj se neprestano suočava s ontološkim pitanjima, ali ne u obliku pripovjedačeva filozofskog razmišljanja, nego u modusu prikazanih situacija.”, u: Žmegač, Viktor: *Strast i konstruktivizam duha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 98.

⁶⁹⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 38.

⁶⁹⁷ Bogusław Zieliński tim je riječima opisao stvaralaštvo poljskog pisca Gustawa Herlinga-Grudzinskog. Usp.: Zieliński, Bogusław: „Gustaw Herling-Grudzinski, ili o biblijskoj trajnosti zla”, u: „Republika”, br. 7/8, 2011, str. 107.

⁶⁹⁸ Austrijski pjesnik, jedan od najznačajnijih predstavnika ekspresionističke paradigme. (1887. – 1914.)

⁶⁹⁹ Trakl, Georg: *San zla: izabrane pjesme*, izbor, prijevod i pogovor Truda Stamač, Durieux, Zagreb, 1995., str. 69.

⁷⁰⁰ Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008., str. 73.

nešto što je srodno doživljajima drugih ljudi, ali je ujedno i simbolično, kao što su svi takvi doživljaji simbolični.“⁷⁰¹

Pojavna stvarnost u ekspresionista se „prerađuje“, internalizira: „Zbilja *postoji*, ne treba je *ponavljati*.“⁷⁰² Tako će avangardni pisac sunce doživjeti kao „žuti poprskani balon vrh našega mozga“⁷⁰³. Iako taj postupak unošenja ružnih, gradskih detalja u književnost Sudeta naziva „silovanjem“, riječ je zapravo o iznošenju svjetopogleda, odnosno aktivnom pogledu na zbilju.

Isto čini i Sudeta u *Moru*, samo iz drukčijeg „okulara“. Potvrdu za to nalazimo u tematsko-motivskom sloju: problemi koje autor izlaže općeljudskog su karaktera. Osim toga, način njihova oblikovanja „duboko“ je metaforički. Neposredna zbilja, kao polje motiva, u Sudetinoj pripovijetki biva krajolik. Sunce je, primjerice, „mjernik vremena“, odnosno ona jedinica po kojoj se mjeri vrijeme u danu. Tako je u surječju zvona kad otkucava podne: *S nedalekih majura prenuše se zvona podneva. Sunce se razastrlo ko velika bijela ponjava, a šuma umiraše u pjesmi i šumoru gustih, zdravih krošnja.*⁷⁰⁴, ali je i „glasnik“ sutona i zore: *Sunce se počelo lagano primicati zapadu kad su krenuli kući. Kose su zrake umirale u vlatima trava., Vlastelin otvori prozor i zagleda se još jednom u dolinu koja je umirala u posljednjim sunčevim bojama..., Probudio se vrlo rano. (...) Na vrhu brda nađe prvi panj; sunce se tek pomaljalo na istoku i grane su visjele kao grozdovi puni rose.*⁷⁰⁵ Zanimljivo je da autor registrira i neprisutnost sunca u podne: *Podne je. Sunca nema. Iza šume gomilaju se krupni oblaci.*⁷⁰⁶

Razložno je zaključiti kako je sunce u pripovijetki simbol protoka vremena: *Tišina se spustila na dvor. Sunce prolazi iznad njega.*⁷⁰⁷ Na prvi pogled nameće nam se kružno mitsko poimanje vremena.⁷⁰⁸ Ipak, bliže tekstu je tumačenje u biblijskom ozračju, točnije u ideji vodilji *Knjige propovjednika*: „ništa novo pod suncem“. Poradi jasnoće usporedbe, prenosimo proslav *Knjige* u cijelosti: „Ispraznost nad ispraznošću, veli Propovjednik, ispraznost nad

⁷⁰¹ Isto, str. 90.

⁷⁰² Žmegač, Viktor: *Strast i konstruktivizam duha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 18.

⁷⁰³ Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 95.

⁷⁰⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 25.

⁷⁰⁵ Isto, str. 28., 90, 23.

⁷⁰⁶ Isto, str. 37.

⁷⁰⁷ Isto, str. 65.

Usp. početak pjesme „Podne“ iz ciklusa „Pokušaji“: *Sunce kapa ko svijeca.*

⁷⁰⁸ Usp. analizu pjesme „Prolaznost“ na str. 53-56.

ispraznošću, sve je ispraznost! Kakva je korist čovjeku od svega truda njegova kojim se trudi pod suncem? Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi, a zemlja uvijek ostaje. Sunce izlazi, sunce zalazi i onda hiti svojem mjestu odakle izlazi. Vjetar puše na jug, i okreće se na sjever, kovitla sad ovamo sad onamo, i vraća se novom vrtlogu. Sve rijeke teku u more, i more se ne prepunja; odakle teku rijeke, onamo se vraćaju da ponovo počnu svoj tok. Sve je mučno. Nitko ne može reći da se oči nisu do sita nagledale i uši dovoljno naslušale. Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem. Ima li išta o čemu bi se moglo reći: „Gle, ovo je novo! Sve je već davno prije nas postojalo. Samo od prošlosti ne ostade ni spomena, kao što ni u budućnosti neće biti sjećanja na ono što će poslije doći. Riječ Gospodnja.“⁷⁰⁹

Ne ulazeći dublje u analizu ove knjige Staroga zavjeta, valja nam uočiti uporišne tematske paralelizme sa Sudetinim *Morom*. U pripovijetki je autor „bilježnik“ vremena koje prolazi (*Završuje dan. Sasvim sličan onome koji je juče umro.*⁷¹⁰) i koje je u svojoj naravi nepovratno (*Za leđima im se kida lišće i prekriva stope njihove.*⁷¹¹). Prolaznost i nepovratnost vremena temeljna je misao i Propovjednika: „Nema ništa novo pod suncem“. U oslikavanju te misli oba teksta rabe pejzažne motive. Tako je i u *Moru*, osim motiva sunca, u istoj funkciji motiv rijeke, vjetra, ali i oblaka: *Spustila se na prudinu i stala zuriti u dubinu. A ona je tekla bez osjećaja, bez smisla, ko puste očnice u lubanji. Misli joj stadoše odlaziti nekuda daleko s kukanjem kukavice i vjetrom koji je dolazio iz šume a kojeg ona nije čula., Zvijezde su tinjale i gasile se lagano i spokojno. U doli se dizali laki povjetarci i prolazili putovima alejama., Ide Šu i njezin korak ide, idu oblaci vrh nje – i dan iza gora. Sve ide. Sve prolazi., Iz daljine plove oblaci, razdvajaju se nad poljanama i livadama, okreću se, izgled im se mračni i rastužuje. Sive melankolijske boje prepliću debela i krošnje, provlače se šikarama i odu nekamo, bog zna sam kuda.*⁷¹²

Navedeni pejzažni motivi stvaraju „ozračje“ (tajne) blisko biblijskoj teologiji⁷¹³: „Božja Riječ i njegov Duh djeluju zajedno: prva se prepoznaje izvana; nevidljiv, Duh Božji, otkriva se tajanstveno ljudskom duhu. Biblija o tome govori pomoću simbola: vjetar, voda,

⁷⁰⁹ URL: <http://biblija.ks.hr/knjiga.aspx?g=25> (11. studeni 2015.)

⁷¹⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 43.

⁷¹¹ Isto, str. 31.

⁷¹² Isto, str. 34, 50, 58, 38-39.

⁷¹³ Usp. poglavlje: „Sudeta i Vidrić“.

oganj...⁷¹⁴ Zračni elementi u *Moru* (vjetar i oblaci) suptilno „podcrtavaju“ nedohvatnu tajnu prirode (*Krošnje. Potitravanje krošnja oduljivalo se u visine i beskraje., Gledam u nebo i oblake i ne razlikujem što je u meni a što izvan mene!*⁷¹⁵) i upućuju na simboliku Duha: „Na temelju iskustva s djelovanjem vjetra shvatilo ga se kao Božju moć božanskog značenja koja je u službi Božjoj (Izl 14,21) ili uopće kao slikovita riječ za stvaralačku silu Božju (Post 1,2) koji sve ispunja, zna i stvara (Mudr 1,7), Zbog svoje lake slobode kretanja u zračnom prostoru oblaci postaju simbolom Božje svenazočnosti.“⁷¹⁶

Osim na sadržajnom, dva su teksta podudarna i na formalnom, ritmičkom planu. Potvrđuju to i sljedeći retci iz *Mora*: *Nestane sunca, boja nestane i dan se za danom ugasi i ode nekuda u daljine. Tako su već prošli vjekovi, život i godine., Prolazi podne, prolazi popodne. Dolazi sumrak.*⁷¹⁷

Vrijedi, osim toga, naglasiti kako je vrijeme u *Moru* subjektivno/psihološke pozadine. Mor mjeri vrijeme „po Šu“: *Glavno je da će se danas vratiti među gostima i ona. Sve je drugo nuzgredno. A kako je već dugo nije vidio? Kako dugo? Već cijelu godinu. Cijelu godinu dana je čekao.*⁷¹⁸ Vrijedi i obrnuto – kada nema Mora, dani su za Šu bezvrijedni: *Monotoni, sivi i jednolični. Bez vrijednosti, bez sjaja i bez bola. Mrtvi komadi rastrganih oblaka. Dvorac je mirovao i pod nebom i ona u njemu. U dolini su šumorili jablani, i radnici su vikali na žene. Sve je prolazilo, a on nije dolazio. Nestalo ga – i nitko nije znao za njega. Nitko nije znao kamo je otišao i gdje je. Ipak se ona nadala. Da će doći da se oprost, da je još jednom vidi; ali njega nije bilo.*⁷¹⁹ Razvidno je kako su Šu i Mor, uz krajolik, „mjernici“ vremena koje u znaku neostvarene ljubavi, prolazi *tiho, tiho kao tuga.*⁷²⁰

Naposljetku, moguće je izvesti zaključak: *Mor* i *Propovjednik* razlažu isti egzistencijalni/esencijalni problem čovjeka – opredijeliti se za materijalno ili duhovno, izvanjsko ili unutarnje, prolazno/*isprazno* ili postojano i trajno. U oba teksta, radi se o prolaznosti ljudskoga života, simboliziranoj u prirodnim pojavama, potom o ljudskoj

⁷¹⁴ *Rječnik biblijske kulture*, AGM, Zagreb, 1999., str.39.

⁷¹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 61, 12.

⁷¹⁶ *Praktični biblijski leksikon*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 70, 251-252.

⁷¹⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19, 41.

⁷¹⁸ Isto, str. 20.

⁷¹⁹ Isto, str. 64.

⁷²⁰ Isto, str. 43.

„malenosti“, kao i o „upitanosti“ pred tim fenomenom.⁷²¹ Držimo, također, kako oba teksta upućuju na isti odgovor: „Pazi na korake svoje – priđi da mogneš čuti...“ (Prop. 4,17)⁷²²

6. 2. 2. 2. 3. Antiteza

Polarizacija ideja koju bilježimo u *Moru* razmjerno je čest postupak u avangardnoj književnosti: „Ekspresionisti teže za iskazivanjem krajnjih suprotnosti, pa se uz čežnju za ostvarenjem utopije sreće nalaze prikazi tjeskobe i straha (...).“⁷²³ Na svijet se „gleda“ u antitezi. Pritom svaka stvar ima svoju suprotnost, a autor, „progovara“ iz pozicije „između“, no jasno naznačuje svoje stajalište kao i poruku teksta. Naime, kao figura misli, antiteza je „sredstvo naglašavanja sukoba ideja ili emocija, dramatiziranja situacije, polemičkog uvjeravanja, gdjekad i izazivanja smijeha. (...) U književnosti antiteza nerijetko zahvaća veće dijelove teksta, pa i čitav tekst, postajući njegovo semantičko i sintaktičko uporište.“⁷²⁴

Antiteza u *Sudete* ima autobiografsku „podlogu“, dio je njegova svjetopogleda: „Meni se sve većma sviđaju ekstremi. Padanje iz ekstrema u ekstrem znači vječni interes za neki predmet, stvar, biće. Ja se udaljujem i tim sam bliže. To je na prvi pogled nevjerovatno, ali je ipak tako.“⁷²⁵

U *Moru* je antiteza središnje strukturno načelo. Semantički sloj te pripovijesti, njezina idejna „razina“, oblikovana je na brojnim oprekama: zbilja/stvarno/ovostrano –

⁷²¹ Tema prolaznosti i ljudske krhkosti razvija se i u psalmima. Usp. Ps. 102: *Jer moji dani nestaju poput dima, / a moje kosti gore kao oganj. / Srce mi se suši kao pokošena trava...* i Ps. 103: *Dani su čovjekovi kao sijeno, / cvate k'o cvijetak na njivi; / jedva ga dotakne vjetar, i već ga nema, / ne pamti ga više ni mjesto njegovo.*

V. i četvrtu Jakovljevu poslanicu: *Ta što je vaš život? Dašak ste što se načas pojavi i zatim nestane.*

⁷²² Usp. studiju Ivana Kopraka: *Filozofijsko razmišljanje o Knjizi propovjednika: „Pazi na korake svoje – priđi da mogneš čuti...“*, u: „Obnovljeni život“, Vol. 57 No. 4, 2002., str. 421-426. URL: <https://hrcak.srce.hr/1302> (11. studeni 2015.) Više o tome u nastavku teksta.

⁷²³ Žmegač, Viktor: „Ekspresionizam“ u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010, str. 470.

⁷²⁴ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 51-52.

⁷²⁵ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 148.

Navedeno ponašanje pjesnika priziva ambivalentan svijet djeteta: „U psihologiji se nazivom ambivalencija (Bleuler) označuje psihička tendencija u kojoj se ukazuju istovremeno oprečna emocionalna stremljenja prema nekom objektu ili nekoj situaciji. Takvo stanje nalazimo u svakog djeteta u ranom razvojnem periodu, npr. kad dijete pokazuje istovremeno agresivnost i nježnost prema istoj osobi.“, u: *Medicinska enciklopedija: 1: A-Ćul*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1967., str. 117.

san/fantastično/tajno/onostrano; priroda/izvorno/neposredno – civilizacija/kultura/zagađeno; idealno – materijalno; dobro – zlo; srce/osjećaji/strast – razum; ljubav – profit/koristoljublje; zemlja/šuma/čvrsto – voda/rijeka Pločnica/tekuće; nebo/oblaci/gore – zemlja/rijeka/šuma/dolje; plemić – „prost čovjek“; poniznost – nadmoć; koliba – dvorac; ja – drugi; muško – žensko; blizina – razdijeljenost; sunce/dan/svjetlo – mjesec/noć/tama; nesvjesno/iracionalno – svjesno; snaga – nemoć; radost/sreća/ispunjenost – bol/tuga/praznina; dom/domovina/ukorijenjenost/zavičajnost – lutanje/progonstvo/beskućništvo/bezavičajnost; sigurno/unutra – opasno/izvana; ljudsko/pitomo/„domaće“/heimliche – animalno/čudovišno/divlje/krvoločno/unheimliche; red/sklad – nered/rasap; jezik/glasovi – nemogućnost govora/šutnja; sloboda – vezanost/zarobljenost/strah; vrijeme – vječnost; prolazno – stalno.

Držimo, također, kako se idejna potka pripovijetke oblikuje „oko“ antiteze *eros* – *thanatos*, odnosno između nagnuća za životom i nagnuća za smrću. U tekstu su ti fenomeni slikovito prikazani zvukom dvojica: *Otajni se zvuk vinu iz duše kao čudo odiskona zapretano. Ni on sam nije znao za njega, a nosio ga uvijek u sebi. Čas kao život, čas kao smrt.*⁷²⁶

U tom smislu, iznimno je važna uloga rijeke Pločnice; ona je, naime, svojevrsni „logo“ ili prepoznatljiv element identiteta teksta.⁷²⁷ „Simbolizam rijeke i protjecanja voda ujedno je simbolizam *sveobuhvatne mogućnosti i protjecanja oblaka* (F. Schuon), simbolizam rodnosti, smrti i obnavljanja. Postoji tok života i tok smrti.“⁷²⁸ Slavni francuski pjesnik Paul Claudel⁷²⁹ zapisat će kako je voda zapravo pogled zemlje i njezina „naprava“ kojom promatra vrijeme.⁷³⁰

Rijeka Pločnica ozvučuje, „oprirođuje“ tkivo teksta, stvarajući osjećaj pokrenutosti. Pripovijest tako „žubori životom“: *Potrčala je prema mjestu, no prije nego je tamo stigla, šum se vode zatalasa (...), Pločnica se lagano pomiče., Voda jurnu do obale i stade nervozno*

⁷²⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 54.

⁷²⁷ Na sličan način rijeke oblikuju identitet pojedina grada. Tako je stalno mjesto Pupačićeve lirike upravo zadivljenost rijekom. V., primjerice, pjesmu „Cetina“ (*Nije to zato / što Cetinu volim; / ali, ovakvog grada / još nisam vidio. Bože moj, – Cetina!*), ali i brojne druge pjesme („Opterećena vizije“, „Prijatelj“, „Balada o rijeci“, „Vodama Cetine“), u: Milićević, Nikola; Pupačić, Josip: *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982., str. 259, 270, 271, 283, 322.

⁷²⁸ Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 561.

⁷²⁹ Claudel, Paul (1868-1955)

⁷³⁰ „L'eau ainsi est le regard de la terre, son appareil à regarder le temps...“ Preuzeto iz: Bachelard, Gaston : *L'eau et les rêves*, José Corti, Paris, cop. 1942., str. 45.

*zapluskivati i tresti šašem i trstikom., Daleko – daleko negdje kapka potočić. Kap po kap zvoni spokojno, ko da plače., U šumi je međutim bilo tiho, potpuno tiho. Čula se samo Pločnica kako šumi nabujala od nagle kiše i potoka koji su se slijevali u nju..., Potoci se ruše u daljinama i teku bučno u Pločnicu.*⁷³¹

Zanimljivo je uočiti kako rijeka posjeduje svoj „glas“: *Čujem: kako plaču zeleni valovi stare Pločnice, što teku kroz vlače trava;*⁷³², a taj glas je, kao i ostali (vodeni) elementi u *Moru* – u znaku tuge: *Vani jeca kiša, proljevaju se suze po staklima., A Mor se zanio, pa ne osjeća ništa oko sebe. Frula jeca, – suze mu teku niz lice niz lice na rutava prsa i tamo se cakle kao biseri na mjesecini., Kišica, sitna kao svila, tinja u prozirnim sivim plamećima i oplakuje umorne linije dolina i šuma. (...) Među deblima plače kiša. Plače kiša, tišina plače, plače srce stare šume. Sve je tako tiho, zamagljeno, mokro.*⁷³³

U tekstu se bilježi i čvrsta povezanost Pločnice i Mora; duševna stanja Sudetina junaka (tuga, nemir, spokoj) posvema su u suglasju s „glasom“ rijeke: *„Pločnica, zelena i mirna rijeka, spavala je kao majka. Spavala je; tek da joj se disaj osjećao, u šašu ispod mene.“*⁷³⁴

Iz očista kršćanske teologije „voda je znak pranja i čišćenja. U tom se značenju upotrebljava kod sakramenta krsta, koji predstavlja ispiranje grešnosti i ulazak u novi život. Ona, k tome, označuje nevinost.“⁷³⁵ Iz dosadašnjih analiza razvidno je kako ideja čistoće/nevinosti i preobrazbe biva gradbeni element Sudetine pripovijesti. U skladu s time, držimo kako je simbolika vode jedna od temeljnih duhovno-idejnih odrednica *Mora* te jasna naznaka njegova alegorijskog potencijala.

Vitalizam u pripovijesti „podupire“ i snažna antropomorfizacija pojavne stvarnosti, odnosno biljnog i životinjskog svijeta šume, prirodnih pojava pa i predmeta: *Bude se kukci i vlače trava, mravi se bude i cvrčci kraj livada snenih. Sve sluša bez disaja, bez riječi i glasa. A zrak plače, jeca, udaljuje se i mre. (...) Na južnim brdima izveo vuk mlado iz brloga – načulio ušesa i sluša. To je ljubavna pjesma ljudi! Tako samo oni plaču kad nesretno ljube... I mali vučić načulio ušesa i sluša začarano..., Lišće šuti i gine u tuzi., Noć se njiše i diše i*

⁷³¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 35, 14, 33, 60, 72-73, 70.

⁷³² Isto, str. 9.

⁷³³ Isto, str. 21, 54, 39.

⁷³⁴ Isto, str. 10. Usp. poglavlje „Majka“.

⁷³⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 586.

*prokapljiva i tužna kao suza s neba šapuće nešto tajanstveno i žalosno., Svjetiljka povrh kamina stade umirati polako kao sjenka.*⁷³⁶

Česta upotreba figure personifikacije u tekstu dodatno „dinamizira prikazivanje, čini ga izrazito slikovitim, sugerira animiranu viziju svijeta i kadšto fantastizira čitav iskaz.“⁷³⁷ Oprimjeruju to i sljedeće, gotovo nadrealne, „slike“: *Čulo se kako teče Pločnica i cvijeće niče ispod lišća., Drvo se giba, čuje se kako korijen prelazi preko korijena i duhovi mrtvih lugara šušte u krošnjama., Za brdima je disala noć svježja i vitka kao jelenče, ali je Mor nije osjećao. Kopao je nedaleko kolibice grob za oca i prisluškiavao gibanju zemlje pod lopatom. Ona se podavala i prosipala na travi kao grumenje smrvljena zlata.*⁷³⁸

Dojmu „životnosti“ pridonosi i snažan osjećaj povezanosti svih stvorenja: *Nad glavom mi je šumorila vrba. Šumorila je tako polako, da sam pustio i knjigu i misli i stao je prisluškiavati. Pričala je o lopoču koji je noćas umro kraj obale na pijesku i o plavim mjesečevim vatricama., Iz šume dolaze mirisi jagoda i ljetna tišina. Vode se za ručice i tapkaju. Tapkaju da ne probude sunovrat pod brijestom. Noćas je cijelu noć brbljao s mjesecom povrh šume.*⁷³⁹

U tome je Sudeta, iako različitog idejnog izvorišta/poticaaja, blizak Matoševu doživljaju prirode: *„(...) i neki tajni drhtaj iz zemlje što prelazi u bilje, u drveće, u lisje i u mene. Srce mi sasvim drukčije kuca, krv mi neobičnije kola: zemlja, moja domovina, pušta mi u ovom ležanju kao kroz korijen u tijelo balzam svojih sokova, a srce mi buja, kipi i lupa u ritmu mističnog krvotoka ove svete grude! Karanfule, crveni mirišljivi, tu u travi mi smo braća!*“⁷⁴⁰

U istoj je funkciji i lajtmotiv Sudetina stvaralaštva – ovršja stabala. Naime, i taj je pejzažni motiv povezan s Morovim unutarnjim svijetom: *Mirisi igraju ovršjem drveća, a ja nutrinom svoje vlastite spoznaje., Spustim se u šumu. Krošnje to osjete pa zašapću, zašumore. Ovršje se pokrene i zatalasa u plavoj mjesečevoj svili. Prolazim mimo njih i uvijek se pitam: – Mor jesi li to ti?*⁷⁴¹ Vrijedi istaknuti kako ovršja upućuju na mladice/pupove, stoga je motiv moguće tumačiti kao simbol obnoviteljske snage prirode (novi život izrasta iz staroga).

⁷³⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 54, 49, 83, 72.

⁷³⁷ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 245.

⁷³⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 55, 62, 61.

⁷³⁹ Isto, str. 10, 13.

⁷⁴⁰ Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrić, Krleža*, Liber, Zagreb, 1974., str. 49.

⁷⁴¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16, 34.

U svom eseju o Amielu, Paul Bourget⁷⁴² upravo će tu osobinu prirode odrediti kao jednu od njezinih glavnih označnica: „Priroda, za koju se naime oduvijek moglo posve opravdano tvrditi da svaki put neumorno počinje iznova, u duhovnom svijetu koristi samo one postupke kojima se uobičajeno služi i u tvornome svijetu. Sva njezina stvorenja pokazuju tu dvostruku narav svojstvenu organizmima, i to organizmima koji se bore za opstanak.”⁷⁴³

Ideja obnavljanja, odnosno obnoviteljskih sila prirode jasno je naznačena i u Sudetinoj pripovijesti: *Preko šume prolaze bure i vjetrovi, stare grane opadaju, suše se. Nagnuo se brijest nad Pločnicom – još malo – pa će se sasvim prelomiti – pasti. Odselio se vuk i poginuo jedne zime u snijegu. Ptice se izmijenile, odletjele; sve se promijenilo. Niču nove grančice – nova debla i šikare. Po dvorcu se penje mahovina i zaborav.*⁷⁴⁴

Vitalistički doživljaj života jedna je od važnijih tematskih linija *Mora*. Kako pripovijest, međutim, neprestano doživljavamo kroz (barem) „dva gledanja na stvari i dvije alternative“⁷⁴⁵, tako je i provodni motiv *Mora* upravo – motiv smrti: *Osjetio je bliskost smrti i svu veličinu njezinu., Kad je komisija izašla, pokri vlastelin lice dlanovima. Pred njim na zidu stajala je slika njegove pokojne supruge. Ali se ovaj put ona gibala i usne joj se micale. (...) Ruke joj postadoše duge, prozirne i tanke kao stapčice u ljljana pred smrt. (...) A njezin je govor milovanje, spokojno prolaženje kroz tminu večernjih soba. Kad boje u depresijama gasnu i umiru. Ona je tu. U jednom atomu zraka. On je čuti kako mu šapće. Ona se smije. Tako ona prolazi. Prolazi kao ovaj dan iznad dvorca. Čas pun sunca, čas opet sjena i tišine. U svim nijansama boli i radosti.*⁷⁴⁶

Smrt se provlači stranicama pripovijesti baš kao što se provlače *prvi mračci, i sutonove sjenke iz dolina.*⁷⁴⁷ Njezin predznak je, kao i u pjesništvu, žuta boja. Bilježimo je prije smrti Šu : *Umor se prostro po sobi. Svjetiljka povrh kamina stade umirati polako kao sjenka. Tužne žute boje padoše po krevetu i zidovima.*⁷⁴⁸ te u smrti Morova oca: *Mala je petrolejka titrala*

⁷⁴² Francuski romanopisac i književni kritičar (1852.- 1935.)

⁷⁴³ „La nature, en effet, dont on a pu dire avec tant de justesse qu'elle est une infatigable recommenceuse, n'emploie pas dans le monde spirituel d'autres procédés que ceux dont elle est coutumière dans le monde physique. Toutes ses créations offrent ce double caractère d'être des organismes, et des organismes en lutte.” Preuzeto iz: Bourget, Paul: *Essais de psychologie contemporaine*, Gallimard, Paris, 1993., str. 390., Preveo N. T. O dvostrukoj naravi prirode, kao i o konceptu svijeta u opreci više u nastavku teksta.

⁷⁴⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

⁷⁴⁵ Vereš, Saša: „Izbor iz kritičke literature o Đuri Sudeti“, *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 110.

⁷⁴⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 86, 88.

⁷⁴⁷ Isto, str. 14.

⁷⁴⁸ Isto, str. 83.

*pokraj mrtvačeve glave, bacajući žuto slabo svjetlo preko njega. U protivnom kutu zgurio se Mor... Osjeća da se s njim nešto zbiva... Zuri u ona žuta lica, (...).*⁷⁴⁹

U funkciji nagovještaja smrti je i neizostavna priroda, kao i personificirane prirodne pojave: *Noć koja se spuštala sa sjevernih krila starog vlastelinskog dvora, bila je danas spokojna i vedra kao duša na smiraju., Spuštala se prva rana večer. Barokni je dvorac stao umirati u bojama., Vlastelin otvori prozor i zagleda se još jednom u dolinu koja je umirala u posljednjim sunčevim bojama... , Dan je prolazio preko šume. Žurio se. Imao je krila i letio je ko jato grlica., Ali dana već nema. On je umro.*⁷⁵⁰

Valja nadodati kako je motiv dana koji „umire“ stalno mjesto europske književnosti zapadnoga kruga. Taj je motiv nazočan i kao „nositelj“ poruke Traklove pjesme „Na zalasku“ *O duhovno ponovno viđenje / U staroj jeseni / Žute ruže / Odcvjetavaju pokraj vrtnog plota. / U tamne suze topi se velika bol, / O sestro! / Tako tiho skončava zlatni dan.*⁷⁵¹

U Sudetinoj pripovijetki dan i noć, život i smrt „prelijevaju“ se jedno preko drugoga, jednako kao što se zvukovi prirode, zvona, koraci, izmjenjuju s „rubnim prostorom“ Sudetina stvaralaštva – tišinom. Nasuprot vitalističkim simbolima, motivi tišine uglavnom se koriste u značenju nestajanja ili su u funkciji stvaranja napetosti: *U kolibici je vladala tišina. Neka neodređena tišina. (...) Zašto su baš tih dana plakala zvona? To nitko ne zna! Čitavo su prije podne i sve do kasno po podne zvonjela zvona., Glas umre u tišini. Prokradu se koraci, uznemire se grančice na tlu i lišće pred njima., Lišće šuti i gine u tuzi. Iz doline dopire lavež pasa, ali je i on samotan i otajan kao strah. (...) Čuju se koraci, šaputanje.*⁷⁵²

U Moru čak i životinje šute, no ta je šutnja višeznačna; često je u funkciji nagovještaja zbivanja. Držimo da je riječ o pripadnosti krugu motiva „s viškom značenja“,⁷⁵³ odnosno motiva čija je glavna označnica *qualitas occulta*.⁷⁵⁴ Tišina je tako motiv zagonetna sadržaja: *U gustim javorovim krošnjama šute grlice i divlji golubovi, zvijeri se uvlače u duplja i jazbine., Upravitelj je prestao čitati. Smela ga je tolika tišina. Nikad otkako se nalazi u*

⁷⁴⁹ Isto, str. 55.

⁷⁵⁰ Isto, str. 87, 89., 90, 47, 32.

⁷⁵¹ Trakl, Georg: *San zla: izabrane pjesme*, izbor, prijevod i pogovor Truda Stamać, Durieux, Zagreb, 1995., str. 71.

⁷⁵² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 40-41, 43, 49.

⁷⁵³ Usp. poglavlje „Sudeta i modernisti oko Hrvatske mlade lirike“.

⁷⁵⁴ Isto.

*vlastelinovoj službi, nije oćutio takve tišine i samoće. Toliku tišinu, da je osjećao potrebu da nešto reće, da ćuje svoj sopstveni glas, da se podsjeti da nije sam., A netko diše, tiho diše i tiće sumornu koprenu neba., Morova je zagasita kosa drhtala u zraku. Nasta dugo ćutanje. Dvorac je drijemao u tišini.*⁷⁵⁵

Tišina je potom i svojevrsni „motivski minus“.⁷⁵⁶ Kao neizgovorena rijeć, izostala reakcija ili pak zatomljena ćežnja, ona je zapravo jasna manifestacija bijega, odnosno iskaz nemoći Sudetinih junaka. Ne ćudi stoga što se u tekstu ćesto pojavljuje uz motiv tuge:⁷⁵⁷ *Došlo bi mu da se zamisli, prekrije lice rukama i zaplaće. Kad bi se zamraćilo, sjeo bi za stol. Vrijeme bi im prolazilo u ćutanju i bolu., Sluša kako dolazi noć i kako prolazi vrijeme. Tiho, tiho kao tuga., Vlastelin se nenadano pojavio kod kolibice. Mor je spremio sve potrebno za polazak, ćekao je još na oca. Nagledao se u kolibicu i prošao. Odgovorio je na Morov pozdrav i otišao. (...) No Mor je oćekivao nešto. Jednu rijeć. Ne radi sebe, nego radi oca. Ali je nije doćekao.*⁷⁵⁸

Istom znaćenjskom polju pripada i motiv sjene: *Težina lebdi u zraku. Sad kao sunce. Sad kao ptica koja podsjeti na ovo i ono. Prostre se preko duša, pa ih ispija i mori. I svi tada ćute nešto sa sobom. Sjenu koja se vuće i ne ostavlja nas. Njezin podmukli korak i suvereni smiješak. A kad prođe noć i novi dan, i ona je opet tu i nitko ne može da je makne, da je presijeće i da se riješi sjene svoje... I bude nemiran i jedan i drugi. Svi budu nemirni i nezadovoljni i svi šute., Šutnja. Na prozorima se mijenjaju sjenke. (...) Gledaju se kroz pomrćinu noći i slušaju kako im kroz aleje zvoni ritam uzbućenih srdaca. Ona se lagano spušta kroz sumrak. Nestaje. Ode. Je li mu što htjela reći? To zna ona – i Bog!*⁷⁵⁹

Tišina je ujedno i „spojnica“ s duhovnim svijetom: *Gleda u daljinu i traži kraj. Ali kraja nema. On dolazi kao obmana, kad padne noć i zvijezde zatinjaju iza ponoćnog horizonta. Tamo ima kraj. Tamo se drukćije živi. U tišini. Ona nema granica i ne pripada nikome. Ona je svaćija. Ali tamo se teško ide. Usponi su veliki, i oštri. Mnogo se krvvari i pati. Mnogo se ljubi i strada. Nije on prvi ni zadnji koji je pošao prije nego je smio. Nije on prvi koji je*

⁷⁵⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39, 72, 41, 45.

⁷⁵⁶ Kravarov termin.

⁷⁵⁷ Usp. obilježja dekadentnih junaka Sudetine pripovijesti, str. 145-150 teksta.

⁷⁵⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 40, 43, 46-47.

⁷⁵⁹ Isto, str. 66, 46.

*preuratio i zato izgubio smisao za ovaj kraj iza ponoćnih horizonata gdje tinjaju zvijezde i otajni se glasovi prepleću sa snom.*⁷⁶⁰

Analizirani motivi tišine podcrtavaju Sudetin lirski autobiografizam: „Sviđaju mi se bolestne, meke, zvučne rieči. Polurieči – ko poluboje i kao poluživot. One koje su sjenke, sjene, titraji, vibracije tišine.“⁷⁶¹

Da zaključimo: Sudetin *Mor*, u ontološkom smislu, zauzima poziciju „između“. Svaka stvar ili pojava „u potrazi“ je za svojom suprotnosti, svojom drugom stranom. Vrijedi naglasiti kako se čitatelj u tekstu osjeća kao na „klackalici“; doživljava „prebacivanje“ iz jedne u drugu sliku, pri čemu ne uspijeva obuhvatiti „ukupnost“ slike, već samo pojedine fragmente. Cjelovit pogled mu izmiče. U tom postupku prepoznajemo jasan trag avangarde: „Ekspressionisti su (...) skloni razbijanju logičnog reda mišljenja i govora (...), oni vole tek jako nešto naznačiti, samo sugerirati bez daljnjeg objašnjavanja, te nakon nekoliko poteza izuzetne dojmljivosti prepustiti konačno dovršenje slike, lika i priče čitatelju.“⁷⁶²

Brojni su kritičari naglašavali načelo dvojnosti u Sudetinoj pripovijetki. Krešimir Nemeć, primjerice, dihotomiju prepoznaje u sukobu realističnih i fantastičnih motiva: „Prva dva poglavlja, Grana jorgovana i Priča, pisana su, bez obzira na snažnu liriziranost diskursa, u realističkom kodu“ (...), pri čemu se „određena promjena tona može osjetiti u druga dva poglavlja – Otajne slutnje i Finale – i to zbog snažnog prodora fantastičnog i nadrealnog u dotad naglašeno prirodni poredak.“⁷⁶³ S tom ocjenom slaže se i Miroslav Šicel. On, naime, u *Moru* vidi „alegorijsku priču koju je veći dio kritike definirao kao pjesničku, poetsku, odnosno liriziranu prozu.“⁷⁶⁴ *Mor* je, prema Šiclu, „spoj žanrovskih oblika od čiste lirike do gotovo naturalističkih opisa, od realističkih detalja do fantastike.“⁷⁶⁵

⁷⁶⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 47.

Ovaj Sudetin opis držimo značenjski podudarnim opisu Ilije Jakovljevića koji je katolicizam usporedio s „uspinjanjem na visoku goru čista savršenstva“. Usp. str. 23. teksta.

⁷⁶¹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 258.

⁷⁶² Solar, Milivoj: *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 287.

⁷⁶³ Nemeć, Krešimir: „*Mor* Đure Sudete“, u: Nemeć, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 45.

⁷⁶⁴ Šicel, Miroslav: „*Mor* – Sudetin ditiramb prirodi“, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 107.

⁷⁶⁵ Isto.

U *Moru* tako postoje dvije zbilje. Postoje i dva vremena – nekada i danas: *Ali što to vrijedi govoriti. Danas je to tako i ne može se promijeniti. A kako je do toga došlo, to ne znam ni ja ni oni. S razlikom, što oni znadu što hoće, a ja ne. (...) Ona je išla kraj njega i slušala ga. Kao nekad davno prije... – Kako se davno nismo vidjeli, Šu! Na južnom je proplanku izvela vučica kroz to vrijeme petero mladih. Pa se oboje rasluša. Za leđima im se kida lišće i prekriva stope njihove. – Poginula je stara kuna koju ste nekad hranili kupinama., Zar ne bi sve moglo biti drukčije? I baš je danas sve tako lijepo i blisko. Tako drago. I šuma i debla. Svaki panj, svaki cvijet, svaka grančica. Zar je prije bilo drukčije! Ili nije znao prije što ona sve znači za njega. Život – nebo – sve! (...) Istina, on je tek danas osjetio pravu značajnost tog događaja, danas kad je prošao plamen i strast – a na dnu duše ostala puka realnost.*⁷⁶⁶

Dihotomiju u tekstu (na planu sadržaja, ali i izraza) primjećuje i Stjepko Težak: „U priči su sukobljena dva svijeta, a sukladno tomu u rečeničnoj skladnji dva oprečna postupka, slikovito bih rekao: rastezanje i stezanje rečenice.“⁷⁶⁷ Postupke sažimanja i ograničavanja, koje Težak prepoznaje kao osebjnosti Sudetina stila, Milivoj Solar navodi kao dva osnovna postupka u noveli.⁷⁶⁸ U *Moru*, osim toga, nailazimo na dramske, ali i na poetske elemente⁷⁶⁹ (naracija je reducirana, brojne su neodređenosti, karakterizacija likova je oskudna).⁷⁷⁰

Poput većine novela,⁷⁷¹ i *Mor*, kako vidimo, vodi dijalog s književnom tradicijom. Tako na koncept svijeta u opreci često nailazimo u književnosti predromantizma i romantizma,⁷⁷² dok je figura antiteze jedno od važnijih oblikovnih načela renesansne i barokne estetike⁷⁷³:

⁷⁶⁶ Isto, str. 31, 39.

⁷⁶⁷ Težak, Stjepko: „Osebjnosti Sudetina stila u pripovijetki *Mor*“, u: *Duro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 57.

⁷⁶⁸ Terminološke i pojmovne nesuglasnosti oko toga pripadaju li novela ili pripovijetka, istome žanru, Solar rješava na tragu navedenih postavki o razvoju književne vrste, točnije na tragu potrebe da se književna vrsta odredi unutar relacijske teorije vrste. U ovom slučaju to znači da novelu i njoj srodne novelističke (pod)žanrove promatramo kao kratku proznu vrstu u odnosu na roman kao veliku proznu vrstu.

Kada je riječ o osobinama novele, Solar polazi od postavke da je novela kratka prozna vrsta čija se temeljna određenja očituju tek u odnosu na roman. Tako (kao opreku razradi teme unutar romana) isti autor navodi dva osnovna postupka u noveli: sažimanje i ograničavanje, objašnjavajući kako kratkoća novele uvjetuje (i utječe na) sva njezina strukturna obilježja. Stoga u noveli ne nailazimo na brojne karaktere, retardacije, iscrpan prikaz društvenog života ili više fabularnih linija, kao što je slučaj u romanu. V.: Solar, Milivoj: *Teorija proze*, SNL, Zagreb, 1989., str. 240, 227.

⁷⁶⁹ Kao rezultat sažimanja i ograničavanja, u noveli se mogu prepoznati i određeni dramski, ali i poetski elementi, što samo potvrđuje Solarovu postavku da teoriju novele valja promatrati unutar analize odnosa novele i ostalih književnih vrsta. V.: Solar, Milivoj: *Teorija proze*, SNL, Zagreb, 1989., str. 227.

⁷⁷⁰ V. poglavlje „*Mor*: lirski proza“.

⁷⁷¹ Ovdje se misli na novele općenito.

⁷⁷² Opus Friedricha Schillera zoran je primjer ove tendencije u umjetnosti.

⁷⁷³ Držićev i Gundulićev opus, primjerice, obiluje antitezama.

„Potpomognuta hiperbolom, barokna antiteza naglašava nesklad između očekivane i percipirane stvarnosti (...)“⁷⁷⁴

Slično se događa i u *Moru*: antitetički nacrt svijeta zapravo je „naličje“ podvojenog subjekta koji se „opire“ zbilji oblikujući vlastite „svjetonazorske odjeljke“.⁷⁷⁵ U pripovijetki je i glas Mora – kao „znak njegova identiteta“ – antitetički oblikovan: *Njegov je glas u svim visinama i dubinama; on se mijenja, titra, poigrava kao harfa na povjetarcu jesenjem. Gori, bukti i jeca. Kida se iz duše i žali, pritajiva se i razgaljuje do najtiših dubina., Drhtao sam, jecao sam, smijao sam se, a glas je poigravao i tonuo čas blizu ko iz srca, čas daleko, daleko – ko da je već davno umro.*⁷⁷⁶

U podlozi tog doživljaja, dakle, biva sraz između sanjanog i zbiljskog, subjektivnog i objektivnog, idealnog i stvarnog: *Mora da je vrlo nesretan. Kao čovjek. Kao što samo on zna da bude. Kad umire, a htio bi da živi; kad ljubi, a htio bi da zaboravi. Kao čovjek!*⁷⁷⁷

U hrvatskoj književnosti, paradigmatski pisci takvog „rascijepljenog“ pogleda na svijet su A. G. Matoš i Fran Galović.⁷⁷⁸ Zanimljivo je uočiti kako se u opisu vlastitih duševnih stanja oba pisca služe istim „rekvizitom“: krajolikom. Pritom je definiciju krajolika moguće sažeti u – duhovni prostor slobode:⁷⁷⁹ „Pejzaž se, dakle, voli kao *topos* rasterećenja. Kult pejzaža, kao pojednostavljeni oblik pozitivna odnosa prema slobodi kojoj je pejzaž poprište, uvijek posjeduje određenu ideološku vrijednost.“⁷⁸⁰

⁷⁷⁴ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 52.

⁷⁷⁵ Isto bilježimo u pjesništvu. Usp.: *Nek huje divlji vjetrovi, / nek tonu crne zore, / ja ću se jednako dizati / k bijelim zvijezdama gore. / Sve lađe ću razbiti svoje / o usko to vaše more, / u prah ću oboriti sumorne / ovoga svijeta dvore.* („Nek huje divlji vjetrovi“)

Usp. analizu pjesme „Moje je tijelo“.

⁷⁷⁶ Isto, str. 48, 15.

⁷⁷⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 54.

⁷⁷⁸ V., primjerice, novelu „Cvijet sa raskršća“ A. G. Matoša te pripovijetke „Začarano ogledalo“ i „Ispovijed“ Frana Galovića.

⁷⁷⁹ Ideja slobode također je i jedna od temeljnih preokupacija Friedricha Schillera, ali i njemačkog književnog pokreta *Sturm und Drang* iz druge polovine 18. stoljeća. Schiller je, uz Goethea, najvažniji njegov predstavnik.

⁷⁸⁰ Kravar, Zoran: „Prostor kao znak: zapažanja o pejzažističkoj lirici“, u: „Polja“, Novi Sad, 318/1985., str. 278. Isti „kult“ uočavamo i u likovnoj umjetnosti toga doba: „Gotovo istodobno s afirmacijom pejzaža kao slikarskog sadržaja koji pruža nesmiljenu slobodu izražavanja u Europi, iste pojave bilježimo u domaćemu likovnom razvoju, kada se od potpuno subordinirane slikarske teme, koja je uglavnom bila dijelom *asesoara* slike, pejzaž prometnuo u jednu od najzanimljivijih tematskih odrednica, s važnim predstavnicima, povlačeći sinkronijske paralele s europskim dosezima. Medović, Kovačević i napose Vidović tri su barda hrvatskoga pejzažnog slikarstva, čiji su slikarski doprinosi, zalaganjem njihovih kroničara, a kasnije i proučavatelja postali relevantnima čak i u širem kontekstu od lokalnoga. Motivikom duboko uronjeni u lokalno, a tehnikom i 'porukom' to nadilaze, svojim su vrijesovima, marinama ili porječjima ispisali najljepše dionice hrvatskoga slikarstva. Krajolik je velika tema koja u hrvatskoj umjetnosti predstavlja svojevrsno posvajanje vlastitog jezika

Takvo shvaćanje krajolika podudarno je spiritualističkoj tendenciji “u teoriji i praksi mnogih ekspresionista. (...) K. Pinthus, urednik glasovite antologije ekspresionističke lirike *Sumrak i osvit čovječanstva (Menschheitsdämmerung, 1920)* napisao je u svom manifestu *Govor posvećen budućnosti (Rede für die Zukunft, 1919)* da stvaralaštvo pod svaku cijenu treba osloboditi naturalističkog determinizma i prožeti ga slobodom u težnjama duha, jer zbilja nije izvan nas, nego u nama. (...) Ekspresionistička teorija, književna i likovna, temelji se stoga na specifičnome estetičkom idealizmu, jezgrovito izrečenom u Pinthusovoj tvrdnji po kojoj duh oblikuje zbilju, a ne obratno.”⁷⁸¹

Ovdje bi se valjalo prisjetiti i Amielova poimanja svijeta/krajolika „uraslog“ u njemačku filozofiju idealizma na tragu F. W. J. Schellinga. Razvidna je, naime, čvrsta poveznica između spomenute tendencije i Amielove filozofije: „Svijet je tek puka alegorija, predodžba je zbiljskija i od same činjenice...”⁷⁸²

6. 2. 2. 2. 4. Alegorija

S istog je stajališta zanimljivo „promisliti“ ideju krajolika u Sudetinoj pripovijetki. Naime, šuma, koja u *Moru* stoji kao sinegdoha za svijet prirode, također je u funkciji znaka. Riječ je o idealnoj projekciji prostora, svojevrsnom duhovnom pribježištu: „Šuma je tu više od toponima, ona je ponajprije metafora za 'prvo stanje' bića, mjesto supostojanja svih mogućnosti, kada granice bilo kakva identiteta još nisu utvrđene (...)”⁷⁸³ Duhovnu dimenziju šume prepoznaje i fenomenolog Bachelard: „Šuma je stanje duše, duhovno raspoloženje.

u kojem elementi domaćeg krajolika postaju riječi materinskoga likovnog jezika. Kvarnerske stijene i vali u Crnčića pionira našega krajobraznog slikarstva, Medovićevi čempresi ili vriješni pejzaži, njegove žutike i brniste ili pak Kovačevićeva Sava i vrbe uz nju stvorili su čitav jedan rječnik krajobrazne sintakse s kojim se poistovjećujemo – gotovo domoljubno. Pejzaž je kao i tijelo žene ljepota teška za ovjekovječiti, duhovni hijeroglif“, Vugrinec, Petra: „O pohranjivanju lijepoga“, u: *Remek-djela zbirke Hanžeković, Umjetnički paviljon u Zagrebu*, 2016., str. 25-26.

⁷⁸¹ Žmegač, Viktor: „Ekspresionizam“ u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010, str. 469.

⁷⁸² „Le monde n'est qu'une allégorie, l'idée est plus réelle que le fait...” Preuzeto iz: Bourget, Paul: *Essais de psychologie contemporaine*, Gallimard, Paris, 1993., str. 394., Preveo N. T.

⁷⁸³ Oblučar, Branislav: „Prva i druga geografija u Cvjetnome trgu Danijela Dragojevića”, u: “Kolo “ 17 (2007), 4.

URL:

<http://www.matica.hr/kolo/305/Prva%20i%20druga%20geografija%20u%20Cvjetnome%20trgu%20Danijela%20Dragojevi%20C4%87a/> (27. 08. 2013.)

Pjesnici to znaju. Neki to stanje izriču u jednom dahu poput Julesa Superviellea koji zna da smo u smirenim satima *Tankoćutni stanovnici šuma u nama samima*.⁷⁸⁴

Imajući u vidu Sudetina kršćanska nadahnuća, šuma u *Moru* priziva biblijski predložak – Eden.⁷⁸⁵ Takvo čitanje podudara se s doživljajem pejzaža kao prostora (duhovne) slobode.⁷⁸⁶ U tekstu je šuma višeznačna odrednica: ona je, sukladno Bachelardovoj *filozofiji počinka*, prostor slobode i zaštite no, ujedno je i “prag“ između dva svijeta/svjetopogleda.⁷⁸⁷ Šuma se tako definira i kao „metafora poimanja identiteta“⁷⁸⁸ te je usko povezana s dihotomijom/antitezom u gradbi priče.⁷⁸⁹

U tom smislu zanimljiva je studija Pavla Pavličića o modernoj alegoriji. U uvodu autor razlaže karakteristike tekstova zasnovanih na alegoriji; primjećuje kako takva djela imaju neobično jednostavnu fabulu, lako iščitljiv problem i simetričnu strukturu priče: „likovi su raspoređeni tako da njihovi odnosi budu sasvim pregledni te je u svakom času jasno tko čemu teži i tko je kome suprotstavljen. Taj je simetrični odnos onda obično nepromjenjiv i traje u jednakom intenzitetu od početka do kraja priče.“⁷⁹⁰ Likovi tako „postaju nositeljima određenih principa pa onda i njihovi branitelji i zagovornici.“⁷⁹¹

Važan faktor alegorijskoga djela Pavličić nalazi u društvenom kontekstu. Jedan od aspekata tog konteksta „uvijek čini i zbilja u cjelini, odnosno ona pitanja kojima je društvo zabavljeno, bilo u implicitnom ili eksplicitnom obliku.“⁷⁹² Osim toga, autor je mišljenja kako svi moderni alegorijski tekstovi „otvaraju“ isto pitanje – odnos dobra i zla te kako „je priroda jedan od elemenata koji se u tim alegorijama neizostavno javlja, simbolizirajući okolnosti u kojima se dobro i zlo sukobljavaju u čistom obliku.“⁷⁹³ Uzroke pojave alegorije, prema Pavličiću, valja tražiti u specifičnom duhu vremena: „Kad se, naime, živi u svijetu bez

⁷⁸⁴ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 187.

⁷⁸⁵ Više o tome u nastavku teksta.

⁷⁸⁶ Prisjetimo se i Sudetina pjesništva: *U šume, u visine / snove sam poslao svoje* (“Mrtvo sunce”).

⁷⁸⁷ Usp. poglavlje „Simboli prijelaza: suton i šuma”.

⁷⁸⁸ Oblučar, Branislav: „Prva i druga geografija u Cvjetnome trgu Danijela Dragojevića”, u: “Kolo “ 17 (2007.), 4.

URL:

<http://www.matica.hr/kolo/305/Prva%20i%20druga%20geografija%20u%20cvjetnome%20trgu%20Danijela%20Dragojevi%C4%87a/> (27. 08. 2013.)

⁷⁸⁹ Ovdje se misli na antagonizam kod likova. Više o tome u nastavku analize.

⁷⁹⁰ Pavličić, Pavao: *Moderna alegorija*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 14.

⁷⁹¹ Isto.

⁷⁹² Isto, str. 16.

⁷⁹³ Isto, str. 19.

središta, kad u tom svijetu vlada spoznajni relativizam, onda nam ne preostaje ništa drugo nego da potražimo najmanji zajednički nazivnik: ako ne znamo ništa drugo, znamo barem to da postoji razlika između dobra i zla.“⁷⁹⁴

S toga motrišta može se zaključiti kako Sudetin *Mor* posjeduje sve navedene značajke moderne alegorije. O nekima je ovdje već bilo riječi: o zbilji kao društvenom kontekstu djela, krajoliku, temi/problemu i fabuli. Odnos dobra i zla u ovom proznom djelu razmatrat će se u idućim poglavljima.

Važno je, međutim, osvrnuti se na nositelje fabule – likove. U pripovijetki je izostala dublja psihološka karakterizacija, likovi su postavljeni u antitezi, plošno, kao predstavnici/nositelji materijalnih, odnosno duhovnih vrijednosti. Ono što ih, međutim, određuje (*qualitas distincta*), pa i karakterizira, biva stajalište koje zauzimaju prema prirodi ili jezgrovitije: njihov „doživljaj“ šume.⁷⁹⁵

Ovdje se valja prisjetiti određenja šume kao rubnog prostora, odnosno „metafore poimanja identiteta.“⁷⁹⁶ Naime, *šumski ljudi*⁷⁹⁷ osjećaju⁷⁹⁸ duševnu „sraslost“ s prirodom: – *Možda zato što ga volim kao samog sebe. Možda i zato što ga volim više nego ljude!? A vi to sigurno ne bi mogli! Sigurno ne bi mogli! Zato, valjda, ne možete razumijevati drveće ko ja! – Dobro! Ali ako bih i ja to, jednom, mogla? Ako bih i ja mogla voljeti više drveće nego ljude, bih li onda, uistinu, mogla razgovarati s njim? – Da! Ja mislim da bi! – Slušajte, Mor, doći ću jednom k vama da zajedno slušamo. Hoćete li nas primiti? I moja će prijateljica doći; ona silno voli prirodu.*⁷⁹⁹

Šuma je ujedno i njihovo utočište: *Smijala bi se da vam kažem da je pobjegao pred ljudima ovamo u vaše šume, ali ga i tu nađoše.*, – *Kažu da je mom ocu nekad bila načinjena velika nepravda. Ja ne znam je li to istina. On mi toga nikad nije rekao. Ali sam vidio da ne voli ljude i vjeruje da sve zlo na svijetu dolazi preko ljudi.*⁸⁰⁰ Mor također bježi u šumu – pred

⁷⁹⁴ Isto, str. 22.

⁷⁹⁵ Ovdje zalazimo u područje humanističke književne geografije koja razlikuje pojam prostora od mjesta: „Kada ljudi ugrađuju značenje u dio prostora i povezuju se s njime, prostor se pretvara u mjesto, 'Ono što započinje kao nediferencirani prostor, postaje mjesto kad ga bolje upoznamo i dodijelimo mu vrijednost' (Tuan, 1977,6).“; Preuzeto iz Šakaja, Laura: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015., str. 105.

⁷⁹⁶ V. str. 179 teksta.

⁷⁹⁷ *Tko bi mislio da šumski ljudi znaju biti tako dobri udvarači!*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 12.

⁷⁹⁸ *Šumskim ljudima* svojstvena je osjećajnost.

⁷⁹⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 11-12.

⁸⁰⁰ Isto, str. 44.

Šu i njezinim zaručnikom Arnom: *Gotovo je zaboravio da je malo prije radi njih i pošao ovamo na proplanak, samo da ih ne mora vidjeti.*⁸⁰¹

Nasuprot likovima „u bijegu“, „likovi civilizacije“ su, ponajprije, vješti⁸⁰²: *S njim je bio i novi upravitelj. Šu mu pruži ruku, a on je dohvati vrlo vješto i graciozno., Za kratko vrijeme uspjelo je Arnu, da se približi Šu, a njegova prirodna vještina osvajanja djelovala je i na starog vlastelina koji se nije mogao braniti, tako da je Šu jednog dana stavljena pred gotov čin: ili da primi, ili da odbije ruku mladog plemića.*⁸⁰³

Privrženost prirodi/šumi stran im je osjećaj: *Ona je bila juče na ovom mjestu. Na ovim je kupinacima ubirala plodove, a oni su mislili da su im njene oči sestre. Arno to nije pojmio. Nije shvaćao. Njemu to nije potrebno! Njemu nije potrebno da išta pojmi, da išta shvaća, jer mu to ne treba. On i bez toga ima sve, a od svega bira što hoće i kako hoće!... Da, on je velikodušan! Dok se ona zaniжела i pričala glasom kao iz bajke (Ona, začudo, dosta priča o meni i o mom životu i pred Arnom i pred ocem i gostima koji to, bez sumnje, na svoj način tumače), on se ponosno smiješio: – Pa, istina, zgodan klip! Zgodan, ali i glup kao šuma u kojoj živi! – Hi! ha! ha!... Kao šuma – u kojoj živi!... Na izlasku iz šume ponovila je to Minjočka nekoliko puta.*⁸⁰⁴

Ti se likovi ravnaju po načelu koristi, profita, konvencija. Arno je, primjerice, zarukama računao na miraz i izgubljene pozicije i vjerovao da je to jedini logički izlaz. No prije je trebalo prodati neke vlastelinove šume da se vrate dugovi i koji procenat zasluži.⁸⁰⁵ U tom mu je planu od pomoći bio i novi upravitelj: *Vlastelin je dobro znao da Arno nema nikakvih posjeda; on mu je to sam priznao, ali nije znao da je Arno i preko toga zadužen na kartama, a da kod toga ima i njegov novi upravitelj dobar dio, te da postoji opasnost da oba odu u zatvor. Zato je Arno nastojao da pod svaku cijenu sklopi sam pogodbu s kojom tvrtkom kod koje bi zaslužio svoj procenat i tako vratio dugove, da to stari vlastelin ne bi znao. U tu mu je svrhu imao poslužiti i novi upravitelj koji je imao djelovati na starog vlastelina da pristane na Arnov prijedlog.*⁸⁰⁶

⁸⁰¹ Isto, str. 27.

⁸⁰² Usp. Lk 16, 1-8: Sinovi su ovoga svijeta snalažljiviji prema svojim od sinova svjetlosti.

⁸⁰³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 57., 74-75.

⁸⁰⁴ Isto, str. 16.

⁸⁰⁵ Isto, str. 75.

⁸⁰⁶ Isto.

Za konvencionalnog vlastelina zaruke Šu i Arna predstavljale su *jedan momenat da otrgne Šu od Mora kojeg je i on doduše volio, ali nije mogao dopustiti da mu postane zetom. Znao je ako bude oklijevao, da će biti kasno, zato je upotrijebio sav svoj **autoritet** da uspije i da je što prije zaruči s Arnom.*⁸⁰⁷ Vjerovao je da će Šu nadvladati osjećaje (... *on se nadao da će to vrijeme izmijeniti i izliječiti. Dok zaboravi, dok izumru i oslabe čuvstva.*⁸⁰⁸); jednako kao što je i on „logiku života pretpostavio srcu“ (*On je slutio zašto je Šu sumorna. Ali on toga nije htio pokazati, nije smio popuštati čuvstvima – ako je htio da je otme Moru i spase čast.*⁸⁰⁹). S vremenom će stari vlastelin promijeniti svoje stajalište.

Likovi su, dakle, simetrično raspoređeni na one koji žive u skladu s prirodom/šumom – poput Mora, Šu i Morova oca te one koji tu idilu ruše i „glas“ su civilizacije i napretka – poput Arna, Minjočke, vlastelina i novog upravitelja.⁸¹⁰ Razvidno je nerazumijevanje suprotstavljenih strana, sraz svjetopogledâ: *Jer je drugo srce, a drugo je logika života koja se javlja tek onda kad je ljubav mrtva.*⁸¹¹

Simboličko-etičku „pozadinu“ tog postupka moguće je iščitati kao signal ekspresionističke paradigme: „Općenito uzevši, stilske formacije koje su nastojale hijerarhizirati moralne, etičke, ili društvene vrijednosti bile su sklone karakterološkim shemama, podjelama likova na pozitivne/negativne u skladu sa socijalno-pedagoškom funkcijom djela.“⁸¹² Pritom već i osobna imena likova daju naslutiti da je riječ o dvama suprotstavljenim načelima: spajanje imena glavnih junaka upućuje na prirodu (leksem šumor), dok su imena predstavnika civilizacije u semantičkom polju vladanja, upravljanja: Arno,⁸¹³ vlastelin, novi upravitelj. Znakovito je ujedno da su likovi vlastelina, starog i novog upravitelja predstavljeni dužnostima koje obavljaju, a ne osobnim imenima.

⁸⁰⁷ Isto. Istaknula M. I. T.

⁸⁰⁸ Isto, str. 64.

⁸⁰⁹ Isto.

⁸¹⁰ Usp. Nemeč, Krešimir: „Mor Đure Sudete“, u: Nemeč, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 49.

⁸¹¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 24.

⁸¹² Flaker, Aleksandar: „Umjetnička proza“, u: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 345-345.

⁸¹³ Arno je izvedenica od imena Arnold: „Njem. Arnold od svnjem. Arenwald – vladajući orao. Od aro (arin, arn) – orao i walt, waltan – vladati, upravljati.“, u: Šimundić, Mate: *Rječnik osobnih imena*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 23.

Valja, međutim, upozoriti kako iz Sudetine prepiske saznajemo da su neka imena iz priče (Šu, Minjočka) zapravo nadimci ljudi koje je autor poznavao, dok je ostala imena izabrao nasumce. V. Sudeta, Đuro: *Proza II (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta)*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 283.

Temu *Mora* Sudeta vješto razvija kao problem. Kritičari su složni kako je tu riječ „o posljedicama čovjekova raskida s prirodom i gubitku izvorne ljudskosti pod utjecajem suvremene civilizacije ideologije 'napretka'“. ⁸¹⁴ Nelagodu i zazor od civiliziranog svijeta moguće je tumačiti kao jednu od važnih antimodernističkih tendencija u tekstu: „Ispod predmetno-idejna kompleksa *Mora* (...) mogao bi se podvući zajednički nazivnik koji bi uvjetno glasio: kritika civilizacijskog napretka zagovaranjem povratka u predmoderne ili iščekivanjem transmodernih protusvjetova.“ ⁸¹⁵ Iz navedenoga citata moguće je iščitati teleološko shvaćanje povijesti, ili točnije, antimodernističku koncepciju povijesti s kraja devetnaestog stoljeća: ⁸¹⁶ „Antimodernizam drži da je idealno stanje već jednom postojalo, da je potom narušeno i zaboravljeno, ali da je cilj povijesti da se ono iznova kreira.“ ⁸¹⁷ S obzirom na činjenicu da je taj sloj *Mora* Maša Kolanović pomno istražila, nema potrebe za dodatnom analizom (barem ne u okviru naše teme). Valja nam se, međutim, kratko zaustaviti na terminu *povratka*.

Naime, u oblikovanju „slike“ idealizirane prirode u *Moru* moguće je nazrijeti utjecaj književnog kanona zapadnoeuropske književnosti: „Arkadija kao alegorijski i simboličan prostor mnogih knjiž. djela ne nalazi se (...) ni na jednoj karti svijeta. Značenje idealnoga krajolika, bogatoga prirodnim ljepotama, gdje vlada vječno proljeće, sreća i ljubav, prostora udaljenoga od grad. vreve i svih nedaća, ponajprije političkih, koje donosi urbani život, Arkadija je zadobila u antici.“ ⁸¹⁸

Pritom nam Amielova krilatica: „Un paysage quelconque est un état de l'âme.“ (Svaki je krajolik stanje duše.) može poslužiti kao svojevrsna „prečica“ u tumačenju te „slike“. Krajolik kao odraz idealizirane zbilje u autorovoj (pod)svijesti stalno je mjesto hrvatske književne povijesti: „Sve literarne lokalizacije Arkadije, u različitim oblicima i varijantama, a koje su završile tijekom XVI. i XVII. st., bile su svojevrsan oblik diskusije u kojoj se tražila

⁸¹⁴ Nemeč, Krešimir: „Hrvatska ekspresionistička proza“, u: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., str. 136.

⁸¹⁵ Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina *Mora*“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 187.

⁸¹⁶ Svrhovito viđenje povijesti temelj je i kršćanske filozofije.

⁸¹⁷ Preuzeto iz: Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008., str. 372. Usp. i Kravar, Zoran: *Antimodernizam*, AGM, Zagreb, 2004.

⁸¹⁸ Fališevac, Dunja: „Arkadija“, u: *Leksikon Marina Držića*, URL: <http://leksikon.muzej-marindrzc.eu/arkadija/> (2.12. 2015.)

moćnost ostvarivanja u renesansi dobro poznatoga ideala – naslijeđena od grč. pojma *kalokagatija* – ostvarivanja sretnoga čovjeka i sretnoga društva u kojem vlada načelo pravednosti, dobrote i istinitosti.⁸¹⁹

Moderna književnost također pokazuje sklonost prema toj ideji: „Ocrtavanje arkadijskoga prostora kao mitskoga prostora čovjekove sreće i utopijskoga prostora idealne društ. zajednice prisutno je u mnogobrojnim originalnim djelima hrv. književnosti renesanse, baroka, klasicizma, a i u XIX. i XX. st. susreće se arkadijski prostor čija semantika potječe iz antičke i ranonovovjekovne knjiž. tradicije. Pritom predstavljanje prostora Arkadije u raznim djelima ima različito značenje: katkad je takav prostor samo konvencija koja prisjeća na tradicionalne pastoralne žanrove, katkad je prostor koji prikriva ili alegorijski naznačuje neki realan prostor te postaje metonimija ili metafora za ocrtavanje konkretnoga, najčešće zavičajnoga prostora, katkad taj prostor poprima suprotne predznake od onih uvriježenih konvencijom te postaje parodijom ili biva izvrnut ironizaciji.“⁸²⁰

U *Moru* se motiv povratka artikulira upravo u čežnji za čistoćom arkadijskog krajolika. Pritom realno i simboličko, zavičajno i mitsko „supostoje“ ili se – kako je to lijepo opisala Diana Zalar – „presijecaju“.⁸²¹ Tako je i slika zavičajnog prostora (šuma, rijeka Pločnica, stari dvorac⁸²²) transponirana u književni prostor Arkadije, jednako kao što je i sam lik Mora svojevrsno „sjecište“ književnih i zavičajnih elemenata.

Tomu valja pridodati i Ujevićev opis pripovijetke kao „autobiografskog tkiva“⁸²³ te navod Sudete kako mu je *Mor* predobro poznat,⁸²⁴ pa dolazimo do zaključka da pripovijetku

⁸¹⁹ Isto.

⁸²⁰ Isto.

⁸²¹ V. pogovor Diane Zalar: „Presijecanje realnosti fantastikom i osjećajem“, u: Sudeta, Đuro: *Mor: fantastična pripovijest*, priredila Dubravka Težak, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003., str. 99-111.

⁸²² „Prema izjavi autorova brata Mate, još su na usnama njihove bake živjele divne i stravične šumske priče. S njima je počelo i svitanje fantazije. Okolina, da, dvorište, i sav prostor na obzoru oko Stare Ploščice crni se od starih šuma, kojima teku bespuća. Odmah iza crkve, iza blagih padina, kriju se ostaci starih gradina i teče rijeka, a u neposrednoj blizini je ostatak zamka obitelj Paližna, odnosno u pučkoj transkripciji Palešnik (...):“, u: Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005., str. 266. V. i poglavlje „Zavičajni krajolik“.

⁸²³ V. str. 25, b. 102.

⁸²⁴ „Te sve griške dolaze, valjda, otuda, što je meni sav 'Mor' i prije nego sam ga počeo pisati bio tako poznat, predobro poznat, po stvari, koje su meni bile i prejasne, izašle su u rukopisu nejasne za onoga, koji, prirodno, nije bio tako uživljen u samu stvar. Vi ne znate, kako je meni bilo sve jasno, da sam često bio u bludnji, da li ne postajem dosadno jasan, a na mjestima sam baš zato izašao mnogo nejasan.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 283.

valja tumačiti u autobiografsko-alegorijskom ključu, odnosno kao autorov duševni doživljaj neposredne zbilje.

Držimo kako je u tome Sudeta na tragu idejnog kompleksa Galovićeve kajkavske zbirke *Z mojih bregov*⁸²⁵: „Rastuća želja za povratkom rađa zato tu liriku koja traži izvorno, jednostavno i blisko kao protutežu nihilizmu, a rastuće uvjerenje da nema povratka rađa njenu osamljenu zatvorenost i tugu zbog prolaznosti i smrti. Mnogostruki je smisao ovog vraćanja, jer povratak nije samo povratak građanina u selo, niti samo povratak legendarnog izgubljenog sina, ni samo povratak prirodi iz 'pustoši velegrada'. Tragično iskustvo građanske kulture izazvalo je upravo krajem prošlog i početkom našeg vijeka predodžbu o 'krivom' smjeru 'odlaska', o zalutalosti u bespuću, te se u okviru građanske ideologije kao njezin najviši domet mogla spoznati potreba i nužnost da se vrati negdje 'na početak', gdje se ponovo mogu birati putovi. I hrvatska književnost kao mali dio evropske književnosti bila je u svojim najvećim dostignućima ponesena tim iskustvom, pogotovo nakon zamaha *Moderne* prema Evropi, koja se pokazala stara i bolesna, prema modernom, koje se pokazalo u krajnjoj liniji praznim.“⁸²⁶

Ta galovićevska „idejna krivulja“ potom se nastavlja i u hrvatskoj lirici tridesetih godina pri čemu se „povratak tradiciji povezuje sa sklonošću 'zemljaškoj', seoskoj tematici i nacionalnim ideologijama koje seljaka, njegov životni svijet, način privređivanja, moral i religioznost nadvisuju gradskom čovjeku i civilizaciji obilježenoj tendencijama kapitalističke modernizacije.“⁸²⁷

Sudetin opus tako je u idejnom suglasju s Tadijanovićevom lirikom,⁸²⁸ kao i s onom ranoga Šopa.⁸²⁹ Osim u međuratnoj lirici,⁸³⁰ ideja povratka „provlači se“ i stvaralaštvom

⁸²⁵ U nastavku teksta ukazat će se i na idejna nesuglasja Sudete i Galovića ili Matoša, kada je posrijedi promišljanje pejzaža.

⁸²⁶ Solar, Milivoj: „Neistrošene riječi“, u „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, br. 10. 1964., str. 403.

Usp. i Detoni Dujmić, Dunja: *Fran Galović*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989.

⁸²⁷ Kravar, Zoran, Maroević, Tonko: „Lirika“, u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010, str. 520.

⁸²⁸ Stvaralaštvo Sudete i Tadijanovića u istom je motivsko-tematskom krugu. Oba pisca, iako iz različitih životnih „rakursa“, razvijaju „opsesiju“ prolaznošću, djetinjstvom i prirodom, a povezuje ih i jak osjećaj nostalgije. Njihov opus obilježen je i prepoznatljivom dihotomijom selo – grad. U Sudete je ta dihotomija lagano „modificirana“ u: prirodno/izvorno/neposredno – civilizirano/urbano/neprirodno.

⁸²⁹ Usp. Nemeč, Krešimir: „Šopova kritika civilizacije stroja“, u: Nemeč, Krešimir: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.

⁸³⁰ „U tom širokome poetskom djelokrugu, u kojemu se kao najčešći motivi susreću ruralne nostalgije, kritičnost prema građanskom načinu života, a kadšto i pohvala priprostoj religioznosti seoskoga ili prigradskoga puka,

krugovaša. Osobito je bilježimo u ranim pjesmama Josipa Pupačića, a nazire se i u Antuna Šoljana.⁸³¹

Vrijedi se ovdje prisjetiti opaske Tona Smerdla kako Sudetin pjesnički opus „nosi sjeme i inicijaciju za mnoge kasnije plodne izraze u hrvatskom lirizmu.“⁸³² Smerdlova prosudba, „proširena“ i na fantastičnu pripovijest *Mor*, potvrđuje naše stajalište o Sudeti kao autoru koji je u svome djelu istovremeno sačuvao i nadišao duh vremena.⁸³³

Jedan od razloga tomu upravo je načelo slobode koje je ovaj književnik „slijedio“ u stvaranju. Iako je, dakle, Sudeta otklanjao ideju „etiketiranosti“ pisca, odnosno svrstavanja u pojedine književne „pretince“, tumačima djela „pretinci“ olakšavaju posao. Oni su, naime, poput „znakova na putu“. Književno vrijeme u kojem je Sudeta stvarao, jedan je od tih znakova.

Tako u knjizi *Putovi pored znakova*, Krešimir Nemeć svrstava *Mor* u skupinu paradigmatičkih tekstova⁸³⁴ jedne od dviju poetičkih tendencija hrvatske ekspresionističke proze. Riječ je o apstraktnom ekspresionizmu:⁸³⁵ „Za taj je tip imaginativne proze karakteristično znatno fluidnije lirsko kazivanje u kojem se prožimaju stvarnost i halucinacija, realno i bajkovito, referencijalno i fantastično. Iracionalne komponente dobivaju posebnu ulogu pa se tematiziraju somnambulna, eterična, ezoterična i mistična stanja, tajanstveni predjeli, simbolički pejzaži, himere, slutnje, halucinatorna raspoloženja, podsvjesne reakcije, snatrenja, putovanja duše. Tome treba pridodati i freudovski 'rad sna' te favoriziranje paralogičnih fenomena poput telepatije, spiritizma ili okultizma.“⁸³⁶

individualan su izraz ostvarili D. Tadijanović, rani N. Šop, I. Kozarčanin, a pripadaju mu i V. Vlaisavljević, V. Kovačić i L. Perković.“, u: Kravar, Zoran, Maroević, Tonko: „Lirika“, u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010, str. 520.

⁸³¹ Usp. Grgić, Kristina: „Hvar kao 'izgubljeni zavičaj' Šoljanova pjesništva, *Dani Hvarskoga kazališta*, Vol. 38, No. 1, 2012., str. 322-340. URL: hrcak.srce.hr/file/122240 (2. 12. 2015.)

⁸³² Smerdel, Ton: „*Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944., str. 184.

⁸³³ Ovdje je moguće primijeniti termin Ljubomira Marakovića – sempiternizam: „U nas se jednom reklo, da bi mi morali stvoriti nešto svoje što bi se nazvalo sempiternizam, nešto što bi bilo ono veliko, ono vječno, jer ona su velika djela takova ne radi smjera, kojemu pripadaju, već radi genija njihovih auktora.“, u: Maraković, Ljubomir: „Katolička književnost i literarni smjerovi“, u: Maraković Ljubomir: *Katolički idealizam i realizam: studije, kritike i realizam*, Glas Koncila, Zagreb, 2009, str. 190-191.

⁸³⁴ Uz Sudetin *Mor*, toj skupini, primjerice, pripada i proza Frana Galovića (*Začarano ogledalo i Ispovijed*).

⁸³⁵ Viktor Žmegač navodi apstraktni humanizam kao jedno od glavnih obilježja ekspresionizma.

⁸³⁶ Usp. Nemeć, Krešimir: „Hrvatska ekspresionistička proza“, u: Nemeć, Krešimir: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., str. 135.

Usmjerenost navedenim tematskim linijama podrazumijeva, kako formalnu dekompoziciju/defabularizaciju⁸³⁷ i žanrovsku „otvorenost i dinamičnost“,⁸³⁸ tako i „slobodan tretman vremenskih i prostornih odnosa, odnosno specifičan način izgradnje kronotopa.“⁸³⁹ Sloboda u sadržajnom i formalnom oblikovanju ekspresionističke prozne produkcije, kako objašnjava Nemeć, jasno ukazuje na cilj i svrhu stvaranja – „posredovati doživljeno i pokazati što stoji iza činjenica.“⁸⁴⁰ Iz toga očista razložna je ekspresionistička sklonost simbolu i alegorijskom iskazu.

Dubinska struktura Sudetina *Mora* ponajprije je alegorijska. U analizi pripovijesti na to smo se već osvrnuli: tema, motivi, vrijeme/prostor, likovi gradbeni su slojevi te strukture i kao takvi, potvrda Kvintilijanove postavke o neprekidnoj metafori koja se razvija u alegoriju.⁸⁴¹

U *Moru* je razvidna i kontinuirana personifikacija. Fenomen poosobljene stvarnosti bilježimo kao snažan signal poetike ekspresionizma: „Proporcionalno mjeri subjektivizacije govorimo o personifikaciji zbilje, odnosno antropomorfizaciji stvarnosti. Dakle, riječ je o čisto duhovnom viđenju, odnosno tako često korištenom pojmu vizije, ekspresije, za razliku od impresije impresionizma.“⁸⁴²

Ovdje bi bilo primjereno osvrnuti se na jedan od programskih tekstova hrvatskog ekspresionizma. Riječ je o eseju Antuna Branka Šimića – „O muzici forma“. Autor, naime, smjelo (i prepoznatljivo) postulira vanjski svijet: „Duša stvari govori duši čovjeka. Ako svaki čovjek ne čuje ono što govore stvari, zar to znači da stvari ne govore čovjeku? (...) Nema dakle nijedne mrtve forme: sve žive. (...) Čovjek može, pomoću svojih čula, da zamijeti forme svih stvari. Ali svi ljudi ne mogu da dožive božansko u stvarima. Praktična upotreba stvari i znanje o stvarima sakrivaju unutrašnjost stvari našoj duši. (...) Umjetnik odstvaruje stvari. (...) Umjetnik vraća djevičanstvo stvarima: otvara vrata njihova unutrašnjeg života ljudima. U umjetnosti je najintenzivniji doživljaj svijeta. Umjetnik dakle osjeća: doživljuje stvari onako slično kao primitivac. Ili onako slično kao dijete.“⁸⁴³

⁸³⁷ Usp. poglavlja „*Mor*: lirska proza“ i „Elementi impresionizma u *Moru*“.

⁸³⁸ Nemeć, Krešimir: „Hrvatska ekspresionistička proza“, u: Nemeć, Krešimir: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., str. 139.

⁸³⁹ Isto.

⁸⁴⁰ Isto, str. 131.

⁸⁴¹ Usp. Todorov, Tzvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 67.

⁸⁴² Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 23.

⁸⁴³ Šimić, Antun Branko: „O muzici forma“, u: *Hrvatska književna avangarda: programski tekstovi*, prir. Ivica Matičević, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 176.

Izvodi se zaključak kako ekspresionistička paradigma promatra, ili bolje – postavlja stvarnost u odnos s našim doživljajem jer: „sve su forme žive ako im je u podlozi iskren i čist doživljaj.“⁸⁴⁴ Unutarnji život stvari, kao i onaj čovjeka,⁸⁴⁵ prema Šimiću, dolazi od Boga, ili, kako ga on još naziva – stvaralačkog duha. Između stvari i čovjeka/umjetnika događa se prepoznavanje božanske „iskre“: „Ima mistična korespondencija božanskoga koja je u stvari i božanskoga koje je u čovjeku.“⁸⁴⁶ To „duhovno suglasje“ Šimić doživljava u čisto spoznajnom „kodu“: „Umjetnikova spoznaja je najviša spoznaja. (...) U religiji se to ne može da postigne. Ako je religija takođe neka spoznaja, onda je ona niža spoznaja. (...) Vjernik vjeruje. Umjetnik spoznaje ono u što vjernik vjeruje.“⁸⁴⁷

Iako se Šimić ne doživljava vjernikom (već umjetnikom spoznaje) držimo kako je pjesnik samo „izmjestio“ predmet vjere: „No čovjek ne može da živi bez svojih bogova. Ostaje umjetnost kao jedina religija.“⁸⁴⁸ Šimićeve programske postavke, prema Cvjetku Milanji, naglašavaju esencijalistički vid ekspresionizma, ili „proširenije“: „To je teizacija univerzuma i religizacija umjetnosti.“⁸⁴⁹

Dakle: kada je riječ o traganju za Biti, Sudeta i Šimić srodni su pisci, budući da „se može katolicizmu prilagoditi ekspresionizam, koji je negacija naturalizma, jer se ne zadržava tek na formi i materijalnom obliku stvari, već traži bit, duh. (...) Ekspresionizam traži dušu. Tražimo je i mi. (...) Ali i kod toga zaključka, moramo sebi postaviti pitanje, da li je to vrhunac naših težnji i onoga što će se stvoriti. Čini se da nije.“⁸⁵⁰

Đuru Sudetu u *Moru* ne „zadržava“ (kako smo to u prethodnom poglavlju vidjeli) Ljepota umjetnosti; ne zanima ga niti vjera u Umjetnost. Njegova umjetnost je „detronizirana“; ona je, naime, tek sredstvo, ne i cilj.⁸⁵¹ Ipak, Ljepota te umjetnosti u njezinoj je skromnosti i

⁸⁴⁴ Matičević, Ivica: „Programski tekstovi hrvatske književne avangarde“, u: *Hrvatska književna avangarda: programski tekstovi*, prir. Ivica Matičević, Matica hrvatska, Zagreb, 2008, str. 16.

⁸⁴⁵ „Čovjek je takođe stvar. Čovjek je samo u prirodi najviša forma Duha.“, u: *Hrvatska književna avangarda: programski tekstovi*, prir. Ivica Matičević, Matica hrvatska, Zagreb, 2008, str. 173.

⁸⁴⁶ Isto, str. 176.

⁸⁴⁷ Isto, str. 179-180.

⁸⁴⁸ Isto, str. 180.

⁸⁴⁹ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 21.

⁸⁵⁰ Maraković, Ljubomir: „Katolička književnost i literarni smjerovi“, u: Maraković Ljubomir: *Katolički idealizam i realizam: studije, kritike i realizam*, Glas Koncila, Zagreb, 2009., str. 190.

⁸⁵¹ Usp. Jakovljevićev osvrt na Sudetu: „On je visoko poštivao poziv književnika i nosio snažan osjećaj odgovornosti. Mjesto tako zvane pjesničke slobode on je u sebi razvijao čovjeka kršćanina, a umjesto književnih

poniznosti. U skladu s time – kada traga za biti, Sudeta zapravo traga za Istinom i Ljubavi: „Maniti se laži, i poze i citiranja, traženja oblika: već tražiti Bit, Sadržaj, Istinu i Ljubav.“⁸⁵²

Analizirani pejzažni motivi u *Moru* (sunce, vjetar, voda i šuma) posvema potvrđuju postavku o pjesnikovu inicijalnu nadahnuću – onom kršćanskom: „Svjetlo i noć, vjetar i oganj, voda i zemlja, drvo i plodovi govore o Bogu, naznačuju istodobno njegovu veličinu i blizinu.“⁸⁵³

Brojne simbole⁸⁵⁴ te alegorijsku strukturu pripovijesti razložno je iščitati kao Sudetino nagnuće misaonim, apstraktnim sadržajima. Štoviše, u tekstu je zamjetan svojevrsan sklad osjećajnih i misaonih kategorija pa je, shodno tome, moguće govoriti o impresivnoj, ekspresivnoj, ali i gnoseološkoj funkciji ovog proznog uratka.

Dosadašnji osvrti na Sudetino stvaralaštvo rijetko su išli u tom smjeru.⁸⁵⁵ Uostalom, i sam se autor u pismima uredniku i bratu veoma kritički osvrće na vlastito književno umijeće, izdvajajući kao vrijednost tek „lirski dio *Mora*“.⁸⁵⁶

programa on je stvarao i produbljavao program svoga života. U dvadeset i četiri godine mukotrpnog živovanja on je čitavog sebe dao Bogu i književnosti.“, u: V. Jakovljević, Ilija: *Izazov kršćanskog humanizma: članci, eseji i komentari* [priredio i predgovor napisao Vladimir Lončarević], „Glas Koncila“, Zagreb, 2008., str. 130.

⁸⁵² Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 207-208.

⁸⁵³ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 309.

⁸⁵⁴ Osim četiri praelementa, ovdje mislimo na analizirane simbole ovršja drveća, prirodnih pojava, tijela, kolibe/dvorca i slične motive.

⁸⁵⁵ „On nije pjesnik racija, promišljanja i svjetonazorskih sustava, nego isključivo emocija (...).“, u: Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, Hrvatski ekspresionizam, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 68.

Usp. str. 156-157 teksta.

⁸⁵⁶ „Jer, priznajem iskreno, da sam s mnogo zanosa pisao neke partije, a naročito lirski dio 'Mora', dok su mi tehničke stvari zadavale mnogo poteškoća. Mnoge su mi se stvari činile naivnima, nemotiviranim; mnogi odlomci prekratki, a, opet, na mjestima sam osjećao, da sam otišao u nepotrebn detalj, tako da bi neka poglavlja trebalo spojiti, a neka proširiti. Čitao sam stvar u pojedinostima pa mi se nije dopala. U cielosti mi se, opet, svidjela – i tako je to išlo iz dana u dan, dok nisam postao s njim nezadovoljan (nije 'Mor' bio prvi!) i odlučio da ga bacim u koš. Čudnim je, eto, slučajem, stigao do Vas i ja danas moram da se opet sjećam na njega, ma da sam ga osudio na literarnu smrt. Baš čudno. (...) Čudno je na pr., da se Vama dopadaju baš oni odlomci, koji se dopadaju i meni. A to su svi lirski momenti 'Mora'. Mor je pretežno lirska stvar, priznajem, ali – izpustim li ono drugo, gubim smisao i zato sam se i odlučio da ga ne izdam., Ipak, ja sam pisao i Horvatu o tome, da se mnogo ne slažem s nekim partijama 'Mora' – ali mi se – i, kao autoru, dopadaju; (tako će završetak kod mene uvijek izazvati suze, ako se liepo i čuvstveno čita), ali ako ostavim rukopis kod sebe, da ga kasnije dok utisci zastare i za mene, popravim i promienim, onda ću ga, ili prije ili kasnije, uništiti (kao što se skoro desilo i s Morom), kad je već bio zapakovan! Kad sam ga već bio zapakovao, pričinio mi se sasvim drugi, nego sam mislio. To me je toliko ozlojedilo, da bih ga bio uništio, da me nisu molili, da to ne učinim.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 281, 283, 264.

Ta su mišljenja u suprotnosti s rezultatima naše analize u kojoj su apstraktni sadržaji pripovijesti jasno izdvojeni kao važan čimbenik njezine trajne aktualnosti. Naime, teme krajolika/prostora, tijela/identiteta, sjećanja/zaborava tek su neki od primjera višeznačne teksture *Mora*, kao i opravdanosti pluridisciplinarnog pristupa tekstu: književnokritičkog, filozofsko-teološkog i psihoanalitičkog.

Vrijedi istaknuti kako ideja humanizma stoji u podlozi svih navedenih sadržaja. Sudetina fantastična pripovijest primjer je „prodora u najdublje sfere ljudske intime koja se događa negdje na granici sna i jave, realnog i irealnog.“⁸⁵⁷ U tome je Sudeta blizak svome dobu: „U to se vrijeme – u dvadesetim, tridesetim i četrdesetim godinama – pisci već sasvim otvoreno pitaju što je uopće osoba i što je njezina psiha, a svoje tekstove zasnivaju na ideji o nemogućnosti da se na to ključno pitanje odgovori (usp. npr. Sartre, Rilke i drugi).“⁸⁵⁸

U analizi smo nastojali ukazati na duhovno suglasje toga vremena⁸⁵⁹ ili na svojevrsno „pobratimstvo lica“ u književnoj (ali i u likovnoj) produkciji. Također, jasno smo izdvojili ideju kršćanskog humanizma kao *differentiu specificu Mora* u odnosu na pripadajuću književnu paradigmu.⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978., str. 345.

⁸⁵⁸ Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 125.

⁸⁵⁹ Ovdje se misli na povremena „usporedna čitanja“ Sudete i Superviellea, Trakla, Blage.

⁸⁶⁰ Usp.: „Tko je do danas kod nas pjesnički obradio sv. Misu? Čemu tražiti tolike jesenske, opjevane motive (govorim ovdje kao kritik – nikako ne: kao pisac stihova – da me razumiete!), kad još nitko nije opjevao nju? Ta na svakom koraku vičemo za duhovnom obnovom, a gledamo i obrađujemo one iste motive kao i protivnici, dakako kroz spektar katoličke duše. I za katolike postoji verizam, dakako, opet, gledan skroz na skroz s katoličkog stanovišta. I, prema tomu, držim, da je sve prepiranje o katoličkoj književnosti: koja je – koja nije, malo naivna stvar. Radi se samo o čovjeku katoliku, koji ima svoje gledanje na život, a u stvaranju je slobodan.“; u: Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: *Sudeta, Đuro: Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 208.

6. 2. 3. Elementi fantastike u *Moru*

Prema definiciji Milivoja Solar, fantastična književnost nadređen je pojam svim književnim djelima „koja se ne grade na potrebi iluzije zbilje, pa ne poštuju razliku između stvarnoga i izmišljenoga, mogućega i nemogućega, sna i jave“.⁸⁶¹ Opseg fantastike dosezao bi tako i one književne vrste „koje se oslanjaju na mitologiju kao bajke, legende ili sage“.⁸⁶² U svojoj užoj definiciji, međutim, ta grana književnosti opisuje se kao „poseban književni žanr zasnovan na čitateljevoj sumnji u mogućnost da se opisane pojave mogu racionalno objasniti.“⁸⁶³ U podlozi Solarove definicije jedna je od novijih struja teorijskih promišljanja fantastične književnosti prema kojoj se pravi razlika između šireg koncepta pojma, odnosno, fantastike kao „modusa“/„poriva“ te „fantastičnog“ kao „žanrovskog pojma“ u njegovu užem značenju.⁸⁶⁴

Valja naglasiti kako ćemo se u analizi osloniti na „središnju i dominantnu liniju suvremenog mišljenja o fantastičnoj literaturi“,⁸⁶⁵ zaobilazeći pritom brojne „odvjetke“ ili prijepore u suvremenoj, ali i tradicijskoj teorijskoj misli. Polazišna studija te središnje linije je, bez dvojbe, *Uvod u fantastičnu književnost* Tzvetana Todorova. S obzirom na činjenicu da ovaj teoretičar nastavlja/slijedi teorijsku tradiciju 19. stoljeća, pojam neodlučnosti od presudna je značenja u određenju fantastičnog kao književnoga žanra: „Fantastično, to je neodlučnost što je oseća biće koje zna samo za zakone prirode kada se nađe pred na izgled natprirodnim događajem.“⁸⁶⁶ Osjećaj neodlučnosti ponajprije se vezuje uz čitatelja, ali može ga dijeliti i neki od likova u tekstu. U tom slučaju, neodlučnost „postaje jedna od tema dela“.⁸⁶⁷

Jednako tako, žanru fantastičnog, prema Todorovu, nije svojstveno alegorijsko i pjesničko tumačenje teksta. Ipak, ovdje se ukazuje na razliku, odnosno stupnjevanje, između očigledne alegorije – u kojoj se fantastično „potire“ u korist prenesenog značenja i prividne alegorije –

⁸⁶¹ Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 96.

⁸⁶² Isto, str. 96-97.

⁸⁶³ Isto, str. 96.

⁸⁶⁴ V. Cornwell, Neil: „Fantastično u književnosti“, u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 1996, XLIII, br. 4/6, str. 20-29.

Usp. također: URL: <http://www.matica.hr/kolo/309/Genolo%C5%A1ke%20ku%C5%A1nje/> (05. 05. 2016.)

⁸⁶⁵ Pavičić, Jurica: „Uvodna bilješka“, u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 1996, XLIII, br. 4/6, str. 2.

⁸⁶⁶ Todorov, Cvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 29.

⁸⁶⁷ Isto, str. 37.

koja zadržava elemente fantastičnog i čudesnog na štetu alegorijskog sadržaja. Između ta dva pola Todorov smješta i prijelazne stupnjeve alegorije: posrednu i neodlučnu alegoriju.⁸⁶⁸

Zanimljivo je da francuski teoretičar ističe „kameleonsku narav“ ovog žanra, odnosno njegovu poziciju između žanrova, što ne čudi s obzirom da se „pojam fantastičnog određuje (...) odnosom prema pojmovima stvarnog i imaginarnog.“⁸⁶⁹ Tako „fantastično (...) traje samo onoliko koliko i neodlučnost zajednička čitaocu i liku (...).“⁸⁷⁰ Kako taj osjećaj u rijetkim slučajevima potraje do kraja djela, on se „razrješava“ na način da se natprirodnim pojavama iznađe razumsko objašnjenje (san ili ludilo), ili se one pak prihvaćaju kao sastavni dio svijeta u kojemu vladaju posve drukčiji zakoni (svijet bajke, primjerice). U prvom slučaju fantastično se preklapa sa žanrom čudnog, dok je u drugom posrijedi žanr čudesnog. Time se potvrđuje Todorovljevo određenje fantastičnog kao žanra u stalnom nestajanju.⁸⁷¹

Na stranicama *Mora* tragovi fantastičnog jasno su uočljivi: već uvodno poglavlje, „Grana jorgovana“, predstavlja svojevrsnu najavu fantastičnih događanja u drugoj polovici pripovijesti. Sudeta se ponovno dokazuje kao „majstor“ kompozicije. Nerijetko smo, naime, ustvrdili kako su najave zapravo uhodan način kojim pjesnik, učvršćujući strukturu djela, doprinosi njegovoj cjelovitosti. Ovdje bi se mogla povući usporednica s glazbenom umjetnosti (s obzirom da se zapaža sličnost u provedbi teme): uvodni dio kompozicije suptilno najavljuje glazbenu temu koja se potom razvija unutar stavaka. Pridružimo li glazbenim kvalitetama pripovijesti i one likovnog karaktera, o kojima je ovdje već bilo riječi, prepoznavamo intermedijalni potencijal Sudetina prozna djela. Ta tvrdnja govori u prilog postavci o „ucijepljenosti“ *Mora* u neposrednu i književnu zbilju, kao i o njegovoj trajnoj aktualnosti.

Vratimo se na gradbu teme *Mora*. Vrijedi nadodati kako, osim najava, važnu ulogu u kompoziciji *Mora* imaju brojna ponavljanja motiva, gradacije⁸⁷² u svrhu postizanja napetosti ili usklađivanja stanja prirode i lika te istančan osjećaj za ritam, nijansu u jeziku. U svemu navedenom priroda biva djelatnim sudionikom: *Na suncu drijema vlasteoski dvorac. (...) U*

⁸⁶⁸ Usp. Todorov, Cvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 63-78.

⁸⁶⁹ Isto, str. 29.

⁸⁷⁰ Isto, str. 46.

⁸⁷¹ V. str. 47.

⁸⁷² „Ta figura može obilježavati pojedine segmente iskaza, ali može se prometnuti i u uporišno načelo njegove kompozicije. (...) Njome se iskazuje govornikova subjektivnost, ona ritmizira i semantički nijansira iskaz.“, u: Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 126-127.

njemu se nešto ugnijezdilo, nešto živi u sobama njegovim, a tko je to – nitko ne zna. Ne zna, al svak osjeća. Netko kao umor, netko kao strah ili zla predosjećanja. Kako tko. A oblaci koji prolaze preko njega bivaju sve teži, sve crnji i žalosniji. Oblaci, tužni oblaci., Mor sluša svoj sopstveni glas. A on je pun straha i bojazni. Pun nekog dalekog očekivanja. Nad kućom fijuče vjetar, lice mu se izobličilo, oduljilo. Ono poprima životinjski oblik. (...) Oči mu gore na jednoj točki. Drhturi mu tijelo i ono se sjeća. Stakla se tresu. Negdje je udario grom. Netko je prodrmao vratima i otrčao za kuću! Tko je to bio? Kiša se proljeva preko krova i krošnja. Tanki, tanani plameći palucaju u zraku, nešto hoda po sobi, dodiruje stvari, miluje obraze i ruke. Ne vidi se, osjeća se. Zaključti, smota se, prebaci se amo i tamo i nestane u šumu u pomrčini., Kad se prikrao mračak, popeo se na drvo kraj njezine sobe. Dugo je sjedio u krošnjama, ali nje ni tad ne bijaše. (...) S brda uokrug stadoše se prikradati magle jesenje. (...) Nebo je postajalo sve čišće i prozirnije. Povjetarac poigravao u krošnjama. Jedna mu se grana uplela o prsa, pa drhti. Spušta se i diže u ritmu njegovih grudi. Lišće šuti i gine u tuzi., Nešto ga goni da ode u kolibu po dvojnice. Da zasvira. Stavi ih na usta – i pogled mu se ukoči u mjesecini. (...) Listić, dva, tri – bezbroj; grana, deblo, cijela šuma. – Budi se, šapće, drhti, podrhtava... Glas plače, giba se, tone u krošnjama i brlozima. Bude se kukci i vlače trava, mravi se bude i cvrčci kraj livada snenih. A zrak plače, jeca, udaljuje se i mre. Zvuk proklinje, stišava se, opaja, smije se i uzdiše... Zvuk govori, zove, miluje...⁸⁷³

U *Filozofiji kompozicije* Edgar Allan Poe osvrće se na proces nastajanja glasovite pjesme „Gavran“, određujući pritom neizbježne faktore kompozicije. Za našu analizu važne su refleksije o području i tonu pjesme: „... mislim na to da je Ljepota jedino zakonito područje pjesme. (...) Onaj užitak koji je u isti mah najintenzivniji, koji najviše uzdiže i koji je najčišći, nalazi se po mom uvjerenju u kontemplaciji lijepoga. (...) Smatrajući, dakle, Ljepotu svojim područjem, moje slijedeće pitanje odnosilo se na *ton* njene najviše manifestacije – a posvemašnje iskustvo je pokazalo da je taj ton ton *tuge*. Ljepota kakva god bila u svom najvišem razvojnom stupnju neizbježno do suza uzbuđuje osjetljivu dušu. Melankolija je prema tome najzakonitiji od svih poetskih tonova.”⁸⁷⁴

Držimo kako su Poeove misli posve oprimjerene u Sudetinoj lirskoj prozi. Naime, čitajući *Mor* svjedočimo „upravo o onom intenzivnom i čistom uzdizanju *duše* (...) koje se doživljava

⁸⁷³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19-20, 21, 49, 54.

⁸⁷⁴ Poe, Edgar Allan: „Filozofija kompozicije“, u: Poe, Edgar Allan: *Gavran*, Časopis „Književnik“, Zagreb, 1961., str. 24.

prilikom kontemplacije 'lijepoga'.⁸⁷⁵ Također: prevladavajući poetski ton pripovijesti bez sumnje je ton tuge.

Pjesnik će tugu „intonirati“ u „Grani jorgovana“. Već u prvome poglavlju ukazat će na dominantne tematske komplekse djela: problem identiteta, kao i s njim povezan dijalektički par sjećanje – zaborav (*on je imao dušu koja je bila moja – i prozora na kući u kojoj sam stanovao; ona je bila vaša – i svih onih koji su je imali – pa su je zaboravili.*⁸⁷⁶), te odnos prirode i pojedinca, točnije, „mjesto“ pojedinca u svijetu (– *Možda zato što ga volim kao samog sebe. Možda i zato što ga volim više nego ljude!? A vi to sigurno ne bi mogli! Sigurno ne bi mogli! Zato, valjda, ne možete razumijevati drveće ko ja!*⁸⁷⁷). Navedeni kompleksi razrađeni su u ključu fantastičnog žanra.

Pripovijest započinje *kad počne stizavati mračak za mračkom, i bude ih puna soba i dvor i podvornica...*⁸⁷⁸ Osim mraka, važan signal fantastičnog je naglašena nesigurnost ili stalna upitanost (Todorovljevim terminom: neodlučnost) glavnog lika: *Zar me to ona zove? Ja ne znam!, Ležao sam i čitao, ili što slično! Ali sam barem mislio; a možda i to ne!? Ne znam! (...) Ležao sam još neko vrijeme i slušao, a onda sam htio da odem. Ja sam to htio. I pošao sam. Ustao sam. Ustao sam i opet sam stao! Nisam znao što bih!?, Stajao sam i gledao. Gledao sam? Ja ne znam kuda sam gledao i što mi je bilo u duši., Spavam! Spavam! Ne spavam – sanjam! Sanjam u zbilji što sam nekad sanjao u snu., A zašto ja to osjećam? Osjećam intuitivno neki strah., Čujem: kako mi udara bilo! Čujem kako me trese, njiše ko vjetar trstiku! Nešto bih htio – a što? Što se toliko uznemirujem?*⁸⁷⁹

Junakova napetost između dvaju svjetova (stvarnog – imaginarnog)⁸⁸⁰ nailazi na usklađeni „odgovor“ prirode. To „lirsko međuprožimanje“⁸⁸¹ pejzaža i lika u tekstu stvara ozračje fantastično-čudesnog: *Danas je ona san! San grane jorgovana, kad se prosiplju i škrope tajanstveni mračci sa horizonta., One me nisu uočile. Možda sam zato i pobjegao!? Uvukao sam se u šaš nablizu utrenika kojim će one proći. A kad su došle i prošle, ja ništa nisam znao.*

⁸⁷⁵ Isto.

⁸⁷⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17.

⁸⁷⁷ Isto, str. 11-12.

⁸⁷⁸ Isto, str. 9.

⁸⁷⁹ Isto, str. 9, 10, 11, 12, 13, 15,

⁸⁸⁰ Olga Reimann tim riječima će definirati žanr fantastičnog „Junak neprestano razgovetno oseća protivrečnost između dva sveta, stvarnog i fantastičnog, i sam je začuđen pred neobičnim stvarima koje ga okružuju.“ Preuzeto iz: Todorov, Cvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 30.

⁸⁸¹ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 63.

Ničega se nisam sjećao. Baš ničega! Ni riječi, ni sjenke, ni pokreta... Vrba je šumorila spokojno, polako i tiho – tako tiho – kao da se baš ništa nije dogodilo. Da li se, bar ona, sjeća?... Da li se, bar, sjeća grančice koja joj pomilovala kosu? Smirivao se pijesak kud su prošle – pa su im se i stope gubile i nestajale., Kad su oni otišli na brdo u dvor, legao sam u mahovinu i zaplakao. Dva su zrikavca dopuzala do mene. Uzeh ih na dlanove i stadoh plakati. Oni su me gledali zbunjeno i tužno, a kad počеше zričati, rastužih se još većma, i sva livada sa mnom do Pločnice... ⁸⁸² Osim toga: „Lirsko se ulijeva“. Da bi to ulijevanje bilo uspješno, čitatelj mora biti otvoren.⁸⁸³ U pripovijesti, međutim, iznova prepoznajemo djelovanje oprečnih pokretačkih sila,⁸⁸⁴ pa tako lirsko „ulijevanje“ podrazumijeva i svojevrsno „opiranje“ teksta interpretaciji.⁸⁸⁵

U tom smislu, sadržajne i formalne sastavnice Sudetine pripovijesti nose snažan potencijal „umnažanja iracionalnosti“,⁸⁸⁶ odnosno emocionalnog „uvlačenja“ čitatelja u priču: junakova nesigurnost, njegov neobičan „pakt“ s prirodom, kompozicijski faktori, kao i djelovanje brojnih figura (personifikacije, hiperbole, gradacije) u čitatelju izazivaju sućut, djeluju na njega tako da se osjeća poput zrikavca iz *Mora* – jednako zbunjen i tužan pred opisanim događajima.

Kategorizaciju fantastičnih motiva moguće je, dakle, provesti već u uvodnom poglavlju pripovijesti. Riječ je o prethodno analiziranim motivima sjene, slutnje, (prijeteeće) tišine, osjećajima straha, samoće, tuge, rastresenosti, kao i brojnim neodređenostima u tekstu. Držimo kako su svi nabrojani motivi/osjećaji u funkciji najave teme rasapa identiteta: *Zaboravljam na ruku pod glavom i mislim da je grana. Zaboravljam da je moj otac upravitelj vlasteoskih šuma., U davno doba neko živio je mladić jedan... ali on je umro u onaj dan kad nije mogao ljubiti druge više nego sama sebe. To nije bio Mor! Ni ja to nisam bio. Ja nisam Mor! Ja bih. Ja bih, možda, htio biti Mor – ali to nisam! A vi mislite da sam to ja. Vi mislite*

⁸⁸² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9, 10-11, 13-14.

⁸⁸³ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 51.

⁸⁸⁴ Usp. str. 130 teksta.

⁸⁸⁵ No, u konačnici „istinsko čitanje (...) ne može težiti moći ovladavanjem smislenim silama teksta, kao ni uspjehu koji se stječe otkrivanjem i utvrđivanjem značenja, nego ostvarenju sebe po prepoznatoj drugosti u intersubjektivnosti jezika. Možda očitije no bilo koja druga djelatnost, čitanje omogućuje da do izražaja dođe nerazlučiva međusobna uvjetovanost unutrašnjosti i izvanjskosti, onoga što prethodi i onoga što proizlazi, istog i različitog, svojeg i tuđeg, u tvorbi bilo kakvog identiteta.“, u: Brlek, Tomislav: *Lekcije: studije o modernoj književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 19.

⁸⁸⁶ Usp. Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina *Mora*“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 178-182.

da sam ja Mor. Da vam ja to pričam... Ne! (Ali to i nije važno!) Ja sam, samo, grana jorgovana pokraj Morove kućice-kolibice! A meni se često pričini da sam ja – Mor i da imam ljudsko srce.⁸⁸⁷

Kako priča napreduje, fantastični motivi sve su učestaliji.⁸⁸⁸ Uslijed djelovanja svojevrzne uzlazne gradacije/„intonacije“ sada se i ostali likovi nalaze u „procijepu“ između zbilje i sna. Brojne nesigurnosti u tekstu također su u funkciji najave fantastičnog elementa preobrazbe glavnoga junaka: *Mor čuti kako mu bije srce. Ne, to nije san. To je istina. On ne zna zašto je to istina. **On ne zna, ali osjeća.**, A ona je osjećala oca kako pogrbljen stoji i gleda zbunjeno u lica. A ta su lica ozbiljna i bolna. Ne, on ih ne može prezreti. On bi ih mogao štovati. **A ipak mu sve to izgleda kao bajka. Kao san. Zar bi se uistinu takvo što moglo desiti,** Ljudi se stadoše meškoljiti i namještati. Pripovijedanje ih je još više zbunilo. Nitko nije znao koliko ima u tome istine a koliko bajke i naklapanja koje je prirodno čovjeku. **Ali im se na licu vidjelo da su zabrinuti i zbunjeni, kao ljudi koji lebde između realnosti i sna.**, – Duh ne ubija psa i ne nosi klada i balvana. To je i djeci jasno. – No, pa tko bi to mogao biti? – Ja mislim da je to Mor, sin prijašnjeg upravitelja. Vlastelin mahnu rukom: – Bajke. Sve su to bajke. Gdje bi to stari upravitelj dopustio? A drugo je, Mor je školovan čovjek. To je isključeno. Svi su se slagali s vlastelinom – **samo je Šu postala od tog vremena nemirna i zamišljena. Nije joj to nikako išlo iz glave. Ta zar bi to zbilja bio Mor? Zar bi on to mogao učiniti? Uza svu fantaziju – ona se ipak ne bi mogla riješiti te misli.**, – Jesi li dobro zatvorio vrata? – Radi vukodlaka? – Lagano je tebi biti u dvoru ravnodušan, ali dođi jednu noć ovamo, pa ćemo vidjeti tvoju ravnodušnost. – Zašto ne pucaš kad šta čuješ? – Pucam! – Pa? – Ništa! Ništa ne vidim. Kad istrčim pred kuću, sve je opet tiho i mirno, **kao da ništa i nije bilo. Prije mi je to bilo smiješno i naivno, danas mi već ide na živce...**, – Šu je pljuvala krv. Arno je osjetio kako mu ruke ostaju hladne i duge. Stajao je satrt i nemoćan. – **To su tako čudne stvari što se u zadnje vrijeme dešavaju u dvoru.** – Ja sam upozorio vlastelina... – **Ali molim vas, tko sad u to vjeruje? Zar vam to sve ne izgleda kao bajka? Vidjela je, ona tvrdi – i sobarica tvrdi – da je vidjela na prozoru nešto užasno i strašno. I to ju je tako uzrujalo da je pljunula krv., Krošnje su poigravale i greble po zidovima sa sjeverne strane dvorca. Zavjese su poigravale na lakom povjetarcu kraj otvorenog prozora i tek dobar sluh mogao je čuti u alejama kako netko hoda i kako pijesak škripi pod nepoznatim teretom. Šu se***

⁸⁸⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 13, 18.

Usp. poglavlje „Neznanac/ kradljivac/dvojnjak – simboli bolesti i smrti“

⁸⁸⁸ U stvaranju mračnog, gotovo nestvarnog osjećaja jeze snažno sudjeluje i priroda.

više puta pričinilo kao da se nešto suče uza zid prema njezinu prozoru, no ona se nije na to osvrtnala...**Čas iza toga došlo je ono. Tako nenadano, da nije imala vremena, premda misli, da zadrži išta od toga u svojoj svijesti.** Zavjese su se stale razdvajati polako, tako polako kao u snu, a opet tako brzo i jezivo, da nije dospjela koga pozvati, viknuti ili pobjeći. Kriknula je, krv joj je sunula u glavu. **Ništa se više nije sjećala.** (...) Zavjese se za to vrijeme opet zatvoriše i stadoše poigravati na vjetru, **kao da ništa nije ni bilo.** Čulo se kao je nešto bubnulo o tlo ispod prozora, zastenjalo i nestalo nekuda prema šumi. (...) Otac je stajao kraj nje blijed i zbunjen i lagano joj otirao krv koja bi joj od časa do časa navirala. (...) **Stari je vlastelin bio kao bez glave, nije znao kako da sve to protumači.**⁸⁸⁹

Navedena obilježja *Mora* pripadaju fantastici koja pritajeno „diše za vratom lika“.⁸⁹⁰ Tu vrstu književnosti Farah Mendlesohn naziva fantastikom koja upada (*intrusion fantasy*) i donosi nered u svakodnevicu. „Upliv“ nadnaravnog često se gradi u sprezi s prirodom, kao i preko osjećaja likova. Iracionalni osjećaji prijetnje, straha, grozničavog iščekivanja glavne su sastavnice ove fantastike, a pritajenost (*latency*) – njezin *modus operandi*. Ne čudi stoga što i junake tih djela karakterizira smetenost, bespomoćnost pred „upadom“ fantastike na koju se do kraja djela ne uspijevaju naviknuti.⁸⁹¹

Iako te odrednice prepoznamo kao sastavne elemente Sudetine pripovijesti, valja izbjeći strogo (pod)žanrovsko ograničavanje/definiranje. *Mora* je dovoljno odrediti kao fantastičnu priču s elementima pučke legende, mita i bajke.⁸⁹² Pripadnost fantastičnom žanru iščitavamo i na temelju provedene analize motivskog, stilskog i kompozicijskog sloja *Mora*. Jednako tako, Sudetina pripovijest ispunja prva dva uvjeta kojima Todorov određuje žanr fantastičnog: čitatelj i lik balansiraju između čudnog i čudesnog. Nedostaje, međutim, treći Todorovljev uvjet: „njega je ubila alegorija, a alegorija se naznačava posredno.“⁸⁹³ Držimo kako je za stvaranje posredne alegorije u pripovijesti odgovoran upravo motiv preobrazbe/dvojnika:

⁸⁸⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49, 67, 69, 74, 76, 80-81. Usp. i motiv „oživjele“ slike pokojne vlastelinove supruge na str. 172 teksta. Istaknula M. I. T.

⁸⁹⁰ Usp. Mendlesohn, Farah: *Rhetorics of fantasy*, Wesleyan University Press, Middletown, 2008., str. 116.

⁸⁹¹ Isto, str. 114-181.

⁸⁹² U nastavku poglavlja pomnije ćemo se osvrnuti na spomenute elemente.

⁸⁹³ Todorov, Cvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 73.

„Alegorijsko značenje te slike je *posredno*, ali jasno naznačeno.“⁸⁹⁴ Taj motiv je ujedno jedan od najučestalijih elemenata fantastičnog žanra.⁸⁹⁵

6. 2. 3. 1. Vukodlak

U iščitavanju simbolike Morove preobrazbe, moguće je krenuti od *Uvoda u teoriju čudovišta* Mirande Levanat-Peričić. Autorica, naime, uočava diskurzivnu narav fenomena čudovišnosti. Opisuje pritom dva modela unutar kojih razmatra spomenuti fenomen: model etnocentričnog diskursa te mitološki model. U prvom modelu⁸⁹⁶ polazi od definicije Jeffreya Jeromea Cohena prema kojoj je čudovište „kategorija koja izmiče čvrstom klasifikacijskom sustavu', a koja 'kao predmet kulturalnih studija predstavlja kôd ili obrazac utemeljen na prekomjernoj prisutnosti (višku) ili odsutnosti (nedostatku) koje remeti općeprihvaćenu konstrukciju ljudskog i prirodnog.“⁸⁹⁷ Sagledavajući čudovište kao „utjelovljenje razlike i otklona“,⁸⁹⁸ Levanat-Peričić izdvaja nekoliko „parametara identiteta“ u kojima iščitava spomenutu prekomjernost. Jezik i tijelo samo neka su od tih mjerila. Obilježja čudovišnosti iskazana su i s obzirom na prostor nastambe ili porijekla (čudovišnih) bića. Radi se o „rubu svijeta“ koje „mjestu uljudbe prijeti, ali ga i podupire u njegovu samosagledavanju.“⁸⁹⁹

Sudetina Mora moguće je prepoznati unutar spomenuta modela. Oslanjamo se pritom na Cohenov zaključak „da čudovišta utjelovljuju strahove, žudnju i tjeskobu određenog društva u određenom vremenu i na određenom prostoru“⁹⁰⁰, odnosno „da je tijelo čudovišta u potpunosti tijelo kulture koja ga je oblikovala.“⁹⁰¹ Navedena definicija odgovora Sudetinu

⁸⁹⁴ Isto.

⁸⁹⁵ „Dvojnjak je u književnosti poznat još od najstarijih vremena, ali pisci transcendentalne farse najviše su se bavili ovom zanimljivom i zapravo nepresušnom temom.“, u: Donat, Branimir; Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, SNL, Zagreb, 1975., str. 19.

⁸⁹⁶ „Protumačimo li izraz doslovno, etnocentrizam je gledanje na sebe i definiranje vlastitog identiteta kroz pripadnost narodu koji je smješten u središtu. Taj pogled pretpostavlja i gledanje na druge kroz udaljenost od središta u kojem je lociran 'naš' pogled.“, u: Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb, 2014., str. 14.

⁸⁹⁷ Isto, str. 274.

⁸⁹⁸ Isto.

⁸⁹⁹ Isto, str. 275.

⁹⁰⁰ Isto, str. 13.

⁹⁰¹ Isto. Zanimljivo je da na istu tvrdnju nailazimo u studiji o fantastičnim bićima Istre i Kvarnera, Borisa Perića i Tomislava Pletenca: „Ono što osim pukotine svijeta povezuje sva fantastična bića njihova je regionalna i

objašnjenju o nastanku priče.⁹⁰² Valja nam se, međutim, kratko zaustaviti na etimologiji slavenske riječi vukodlak. Prema Petru Skoku, ta je riječ „postala kulturnim dobrom balkanskih naroda, odnosno vukodlak je onaj koji može postati vuk i onda opet čovjek, a kao vuk ubija ljude i životinje.“⁹⁰³ Dvojna narav vukodlaka uključuje tako animalističke i antropomorfne osobine vuka. Radi se o divljoj, krvoločnoj, brznoj životinji koja nastanjuje šume i noću je budna. Ima izoštren vid i sluh. Vuk je također utjelovljena slika agresivnosti, bijesa, moći, hrabrosti i zla.⁹⁰⁴ Alemko Gluhak drži kako leksem vuk najvjerojatnije dolazi od korijena *wel* – čije je značenje „razderati, raniti, ubiti“.⁹⁰⁵

Ovdje se naša analiza usmjerava prema području usmene književnosti, odnosno predaje. Osvrnemo li se na Jollesovu studiju o jednostavnim oblicima, predaja se opisuje kao „duhovna zaokupljenost u kojoj se svijet izgrađuje u obliku obitelji, u kojoj se on u svojoj cjelovitosti tumači prema pojmu plemena, plemenskoga stabla, krvnoga srodstva.“⁹⁰⁶ U širem značenju pojma, predaja može uključivati i oblik usmene legende koji „na poseban način oblikuje i prenosi određena iskustva o životu i likovima koji imaju osobite, najčešće nadnaravne sposobnosti.“⁹⁰⁷ Jedna od odlika predaje/legende je i ta da narod vjeruje u njezinu istinitost.⁹⁰⁸

U podlozi *Mora* razvidni su tragovi predaje. Riječ je ponajprije o tradicijskom vjerovanju bjelovarsko-bilogorskog kraja. Tako u pripovijesti neki seljaci doista vjeruju u vukodlaka (kao nadnaravno biće): – *Oni sumnjaju na novog upravitelja. A drugi praznovjerniji misle da je u šumi vukodlak. Jedan me pače uvjeravao da ga je vidio noću u šumi.*, – *Pripovijedaju,*

povijesna refleksija. Gotovo ista bića na različitim povijesnim i prostornim koordinatama imaju različite funkcije i oblike koji se nekada preklapaju, a nekada ne.“, Perić, Boris; Pletenac, Tomislav: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 12.

⁹⁰² Usp. str. 147 teksta.

⁹⁰³ Preuzeto iz: Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 42.

⁹⁰⁴ Prema doktoratu Branke Barčot: *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014., str. 139-140.

⁹⁰⁵ Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993., str. 689. Vrijedi spomenuti kako u novijoj studiji o nadnaravnim bićima, Luka Šešo spominje mogućnost „stapanja“ vukodlaka i vampira u jedno biće. U tome se autor oslanja na recentna istraživanja etnologa. Usp. Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 42.

⁹⁰⁶ Jolles, André, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 71.

⁹⁰⁷ Usp. Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 168.

⁹⁰⁸ Usp. Jolles, André, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 63. Upravo stoga Luka Šešo govori o nadnaravnim, a ne fantastičnim, mitskim ili demonskim bićima. V. Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 19-20.

*kad se zamrača da izađe na livade. Čas hodi dvonoške kao čovjek, čas opet četveronoške. Neuk čovjek bi mislio da je dijete po glasu. Plače baš kao dijete, da zavede ljude. Kad ogladni, laje kao pseto i hodi šumama bijesan. (...) Puščano zrno ne probija njegove kože. Nego da je tko tako smion, pa da mu se prikrade za mlađaka mjeseca kad spava u brlogu i da mu glogovim kolčićem pribode nogu o dječju maramicu, poškrapanu psećjom krvi, tad bi morao umrijeti. Ali to je teško, jer on rijetko spava, a kad se pomladi mjesec, onda je vrlo oprezan i pažljiv. Teško će mu se tko prišuljati, a da ga ne bi osjetio.*⁹⁰⁹

Brojni su također primjeri Morove neobične životne sudbine te njegove izdvojenosti kao pojedinca,⁹¹⁰ naglašene fizičke snage,⁹¹¹ hipersenzibilnosti,⁹¹² izoštrenosti njegovih osjetila: – (...) *Vidiš, meni su pripovijedali po selu da si se rodio, (Bože, kako su ljudi čudni, zar ne?) i da si imao među prstima malu maramicu. Oni kažu da to imaju djeca vukodlaka., Nitko ne bi rekao da mu je stari upravitelj otac, i da je nekad htio da uči medicinu. Njegove su crte grube, tučane, ni jedan pokret ne odaje ni sjenku sumnje da je nekad prolazio gradskim ulicama kao gimnazijalče., Mor se zgurio između panjeva u brlogu. Zagledao se i zamislio. Sluša kako zuji šumska muha koja je osjetila mrtvacu, šušti u lišću mravić, stvrinar leprši nad krošnjom i Mor žurno ustaje, uzima granu i tjera muhu, odstranjuje mrava – nišani puškom na strvinara. (...) Daleko – daleko negdje kapka potočić., Kopao je nedaleko kolibice grob za oca i prisluškiavao gibanju zemlje pod lopatom.*⁹¹³

Obliku predaje moguće je pristupiti iz psihoanalitičkog kuta. Tako je Gotthilf Isler, primjerice, „došao do zaključka 'da u predajama progovara sama numinozna podloga nesvjesne ljudske psihe' (...).“⁹¹⁴ Jezikom Freudove psihoanalize (ali i Jungove analitičke psihologije) demoni i čudovišta zapravo su „projekcije nesvjesnoga“⁹¹⁵: „To objašnjava otpor, čak i strah, koji ljudi često iskuse približavajući se nesvjesnom. Ti reliktni sadržaji nisu samo

⁹⁰⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 67, 68-69.

⁹¹⁰ „Temeljna se struktura legende razabire u prepoznatljivim osobinama iznimnih likova, važnim događajima prisutnim već u djetinjstvu, neobičnim sudbinama protkanim čudesnim događajima i susretima, a redovito imaju i jasno određenu fabulu.“, u: Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 168-169.

⁹¹¹ Mor „je predstavljen kao pravi element prirode; srastao je s njom i upoznat s njezinim tajnama.“, u: Nemeč, Krešimir: „*Mor Đure Sudete*“, u: Nemeč, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 49.

⁹¹² V. poglavlja „Mor: lirski proza“ i „Elementi impresionizma u *Moru*“.

⁹¹³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 42, 19, 59-60, 61.

⁹¹⁴ Preuzeto iz: Rieken, Bernd: „Mit i memorija. Uz fenomenologiju numinoznog u književnosti, umjetnosti i narodnoj kulturi: psihološki pristup razumijevanju numinoznog“, u: „Narodna umjetnost“: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 42, No. 2, 2005., str. 161. URL: <https://hrcak.srce.hr/2931> (04. 08. 2016.)

⁹¹⁵ Isto, str. 162.

neutralni ili ravnodušni. Baš obrnuto, tako su snažno nabijeni da su često više nego samo neudobni. Oni mogu prouzročiti pravi strah.⁹¹⁶ Iz toga slijedi kako je svijet predaje ujedno i prostor susreta s onostranim svijetom, odnosno dodira s *numinoznim*: „Numinozno se (...) doživljava kao nešto ambivalentno, pobuđuje privlačnost, ima u sebi nešto očaravajuće i opčinjavajuće (*fascinans*) ili izaziva jezu, djeluje prijeteći i sablasno (*tremendum*) (...). Doživljaju numinoznoga pripada ono 'posve drugo', *alienum*, 'strano i otuđujuće, što ispada iz područja shvaćenoga kao uobičajeno i blisko i zato uopće iz 'domaćeg' i onoga što se javlja kao suprotnost te zato puni dušu krutim čuđenjem' (...).“⁹¹⁷

Opisani doživljaj odgovara svjedočenju pjesnikova brata Mate o pričama njihove bake: „Starina, prošlost – tajanstvenost oko postojanja našeg sela i događaja koji su se u prošlosti zbivali u njemu i u njegovoj okolini – uzbuđivali su našu dječju maštu, raspaljivali je... Priča naša baka – a znala je pričati tako živo da su nam se u noći – u nerasvjetljenoj seljačkoj kući – mislim u sobi (jer kod nas i sobu zovu kuća) – u koju su kroz nezastarte prozore (ili obluka) – padali mjesečevi traci – pričala je ona tako živo da su nam se od straha dizale kose na glavi i ježile ruke i noge... Pričala je o vilama, vješticama, o mrtvacima koji su noću ostavljali grob i dolazili kući, o vukodlaku, koga su morali glogovim kolcem kroz leđa pribiti u grobu – potari ga sv. Križ – a kad bi ga škropili sv. vodom – urlao je i tulio – kao Bog nas oslobodi zla – nijemo živinče...“⁹¹⁸

Za našu analizu zanimljivo je da su nakon Morove preobrazbe jasno naznačene/razdvojene njegova pitoma/ljudska i divlja/animalna „strana“. Obje „polutke“ sada su prikazane iz očišta drugih likova (seljaka, životinja), što jasno ukazuje na Morovu „razdijeljenost“⁹¹⁹: *A kad se sasvim zamračí, i tjeskobe puna bude šuma i svi putovi što vode kroz nju, šulja se polako po njoj i razgovara s deblima i životinjama, a one prilaze k njemu, igraju se s njim i rugaju mu se... On im to dopušta, dok ga je volja, dok se u mozgu nešto ne*

⁹¹⁶ Jung, Carl G.: *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987., str. 98.

⁹¹⁷ Preuzeto iz: Rieken, Bernd: „Mit i memorija. Uz fenomenologiju numinoznog u književnosti, umjetnosti i narodnoj kulturi: psihološki pristup razumijevanju numinoznog“, u: „Narodna umjetnost“: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 42, No. 2, 2005., str. str. 155-156. URL: <http://hrcak.srce.hr/2931> (04. 08. 2016.)

⁹¹⁸ Preuzeto iz: Hranjec, Stjepan: „Sudetin Bog“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija i HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 19.

⁹¹⁹ Prisjetimo se Traklova pjesništva: „Ako rastavljenost, *Abgeschiedenheit*, doista definira lirski subjekt Traklove umjetnosti, kako to kaže Heidegger, onda navedeno obilježje čini Trakla bliskim Eugeniju Montaleu. Umjetnici svojim odvojenostima i rancima neizravno tumače položaj čovjeka u prošlom stoljeću. U egzistencijalističkom obzoru, riječ je o odvojenosti od vlastite autentičnosti, dok se u teologiji radi o bezdanu odvojenosti čovjeka od Boga. Redovito je riječ i o odvojenosti od Drugoga – o čemu i Šop govori u prije tumačenim poemama. Preuzeto iz: Slavić, Dean : *Simboli i proroci*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 111.

zgusne i zamrača, a žile krupne nabreknu, stanu udarati kao bilo u tišini šume. Onda se one povuku od njega, uklanjaju mu se i boje ga se vrlo...⁹²⁰

„Fantastičnost je drugo.“⁹²¹ Mor je „u suživotu“ sa svojim drugim ja. Naratološki gledano, priča je ispriповijedana u prvom i trećem licu „što, dakako, ostavlja značenjske posljedice na ispriповijedano otuđenje glavnog lika čiju metamorfozu u vukodlaka pratimo kroz tekst. Ta priповijedna putanja bilježi sljedeći niz: od lirskog priповijedača u 1. licu, čije su priповijedno i doživljajno ja u suzvučju, preko naglašenog reza u kojem je naznačeno njihovo odvajanje, priповijedanje prelazi u 3. lice koje posreduje monologe četiriju likova da bi naposljetku završilo suzvučnom psihonaracijom. (...) Psihonaracijom ispriповijedana metamorfoza Mora u vukodlaka prikazuje najudaljenije slojeve njegove svijesti koje on sam više kao lik ne može verbalno iskazati: *U noć se zavuču u brloge i sluša zvijezde kako tinjaju na površini krošnja. Tad mu se pričinja da bi mogao opet govoriti, smijati se i osjećati kao čovjek. A kad ustane i pokuša, bude još žalosniji, još umorniji jer ne zna! Sve je zaboravio!... Duboka neka tuga zamrača mu i i zgusne krv, žile mu se napune otrovom i bijesom. Šulja se tada oko sela i pojata i sasvim – sasvim zaboravlja da je čovjek* (M: 128).“⁹²²

Znakovito je također da Mor postaje „biće noći“: *Pomuti sve vode po izvorima. Sruši sva gnijezda sa drveća. Zubalom razdire⁹²³ seoska pseta i telad. A ljudi znaju to vrijeme i bježe od šume i livada pokraj Pločnice. Kroz noć leži u svom brlogu – hrani se šumskim medom, prijesnim mesom i ptičjim jajima. Kroz dan opet prisluškuje suncu nad krošnjama, a kad se prikradu prve sutonove sjenke iz dolina, zaplave se ceste što vode u sela, budi se – i ustaje.*⁹²⁴ Noć je, kako upozorava Igor Zidić „kolijevka svemu nesvjesnom: njezino kraljevstvo izlazi dok gasne dan, a svijet se u sjeni mrača.“⁹²⁵ Upravo na tom mjestu, „na pola puta između klasificiranog svijeta i onog prijetećeg“⁹²⁶ pojavljuje se „pukotina fantastičnog“.⁹²⁷ Fantastična bića stvorena su u „napuknutom“ svijetu zbilje: „Pukotina je ta koja ih stvara, definira i daje im prostor.“⁹²⁸ Preobrazba i najave preobrazbe događaju se u mraku. U tom

⁹²⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

⁹²¹ Donat, Branimir; Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, SNL, Zagreb, 1975., str. 19.

⁹²² Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina Mora“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 182.

⁹²³ Istaknula M. I. T.

⁹²⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 91.

⁹²⁵ Donat, Branimir; Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, SNL, Zagreb, 1975., str. 488.

⁹²⁶ Perić, Boris; Pletenac, Tomislav: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 9.

⁹²⁷ Isto.

⁹²⁸ Isto.

smislu simbolično je da su noćni motivi (mračci, sjene) često „u paru“ s motivskim neodređenostima, racionalno nespoznatljivim osjećajima, stanjima: *Stvari su tonule u sumraku. I svijest se gasila kao svjetiljka. Pred kolibom je prebiraio vjetar u krošnjama. (...) Mor je gledao u sumrak. Čutio je kako se u njemu nešto kida, lomi i plače. Kako se diže i pada i nestaje negdje u daljinama. Tišina! Tišina! Tišina!*⁹²⁹

„Rez“ starog i novog Mora, osim mraka, najavljuju i prizori straha seljaka pred Morom, njegovo hodanje na prstima, izoštren sluh (sluša zvijezde i sunce) te višekratna dozivanja. Prijeteći svijet Sudetine pripovijesti očituje se, naime, kako bezglasno – tišinom,⁹³⁰ tako i dozivanjima koja se „pojačavaju“/eskaliraju prema kraju priče: ***Mjesečina se proljevala preko vršja, ali je Mor nije osjećao. Zgurio se i slušao, kako ga netko zove... – Mor! – Mor! – Mor!*** *Mor ustane i pođe na prstima prema mjestu otkud je dopirao glas, zagleda se u mrak: – Tko me zove? Noć ostade bez odgovora – tiha i spokojna. Ne, nikoga nije bilo, ali ga je on osjećao. On je nekoga osjećao kako stoji iza drveta i drži prste na ustima i sasvim tiho, da se jedva čuje, šapuće: – Mor, Mor, Mor... U dolini prođe lisica, protegne se vuk u brlogu, pa se opet sve upokoji, smiri, stiša. Mjesec se kida u zlatnim prstenovima, ovija se oko grančica i peteljaka i prolazi zadihan preko šume... To netko plače?*⁹³¹

Pritom se motiv dozivanja može dovesti u vezu s Freudovom instancijom osobnosti – s Onim ili s Jungovim arhetipom – *Sjenom*: „Sjenka je naprotiv arhetip ‘druge strane osobe’, odnosno nosilac svojevrsne opozicije drugim sustavima, recimo personi, ali je i simbol nagonske i životinjske strane ljudske prirode, pa se javlja kao đavao, demon, dvojnjak, i **simbol tajanstvene dubine**⁹³² iz koje poticaji izviru neobjašnjivom snagom.“⁹³³

⁹²⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 22.

⁹³⁰ Miranda Levanat-Peričić analizira motiv tišine kao dio metaforičkog jezika mezopotamske književnosti: „U opisu blizine smrti ili neke smrtonosne pogibelji često se poseže za tišinom kao vizualnom slikom prijetnje (stanje bez pokreta) i olfaktivnim dojmom opasnosti (stanje bez zvuka, nijema i gluha slutnja strašnog). Tišina se uvijek doživljava kao znak za zlo.“ u: Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb, 2014., str. 29.

⁹³¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 61-62. Istakla M. I. T.

⁹³² Istaknula M. I. T.

⁹³³ Preuzeto iz: Solar, Milivoj: *Edipova braća i sinovi*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 110.

Ovdje se valja osvrnuti i na sliku *zgurenog* Mora. Ona priziva Bachelardovu dijalektiku skrivenog i očitog, odnosno slobodnog i sputanog bića.⁹³⁴ Bachelardova je, naime, misao kako „pjesnik kazuje na pragu bića.“⁹³⁵ Stoga su i pjesničke slike u odnosu s arhetipom „koji čuči u dubini podsvjesnog.“⁹³⁶ *Zgureni* Mor tako predstavlja „biće koje se skriva, biće koje 'se uvlači u svoju školjku', priprema 'nekakav izlazak'“. ⁹³⁷ Fenomenolog se dotiče i načina na koji skriveno izlazi na površinu: „Ne udaljavajući se od središta slike koju proučavamo, možemo reći da biće koje se čuva u nepomičnosti svoje školjke priprema povremene eksplozije postojanja, vihore postojanja.“⁹³⁸ Riječ je o agresivnosti koja vreba ili odgođenoj agresivnosti: „Vukovi koji čuče začahureni u školjkama okrutniji su od vukova lualica.“⁹³⁹

Osim preobrazbe tijela, važni znakovi Morove „razlomljenosti“ su gubitak ljudskog glasa te „prevaga“ nasilne, zle čudi. Ponovno je razvidan Sudetin osjećaj za ironiju i paradoks. Autor, naime, dovodi u pitanje humanost civilizacije koja je od Mora – mladića šume, što je *nekad htio da uči medicinu*⁹⁴⁰ – učinila vuka: *Ali to nije čovječji govor. To uopće nije govor. To su otajni nerazumljivi glasovi. To je misao., Te noći nije novi upravitelj mogao da spava. (...) Kad se ujutro probudio, dvorište je bilo puno stvari koje on juče nije ostavio. No još većma se začudio kad mu se na sve dozivanje ne javi pseto. Malo dublje u šumi, na mjestu gdje je juče stajao novi grob, ležalo je ono **rastrgano i izmrcvareno s ispitom krvi iz utrobe.**, Oko dvora se kupe ljudi i tuže se sad na ovo, sad na ono. (...) – Kravu mi je ubio. (...) – U moj je bunar bacio otrov... (...) – Žito mi je u stogu zapalio., Vučići podizali male, vlažne njuške. (...) Stišću se oko majke i šute. Tajac prolazi brlogom. (...)– On je jak! – Na čitavom svijetu on je najjači!*⁹⁴¹

Prostor šume dodatno je obilježje čudovišnosti: kolibica i vlastelinski dvorac nalaze se u šumi, koja također „simbolizira područje nesvjesnog“,⁹⁴² dvojnog, ali i svetog. „Dodajmo tome da je šuma također i simbol prijetećeg mjesta u kojem smo nesretni i izgubljeni, bilo u alegorijskom smislu grijeha (...), bilo kao zbiljska opreka sreći doma (...), bilo u

⁹³⁴ Moguće je povući usporedbu sa Schellingovom opaskom pojma *Unheimlich*/jezovito: „Naime, da je *Unheimlich* sve ono što je trebalo ostati tajna, zatajeno, skriveno, a izišlo je na vidjelo.“, Preuzeto iz: Freud, Sigmund: *Pojam jeze u književnosti i psihologiji*, Scarabeus, Zagreb, 2010., str. 16.

⁹³⁵ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 6.

⁹³⁶ Isto, str. 5.

⁹³⁷ Isto, str. 120.

⁹³⁸ Isto.

⁹³⁹ Isto, str. 121.

⁹⁴⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 19.

⁹⁴¹ Isto, str. 62, 63, 66, 71.

⁹⁴² Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 688.

suvremenom psihoanalitičkom smislu kao područje nesvjesnog, ispunjeno prijetecim nagonima – slikovito se kaže: u šumi drijemaju demoni 'ida'.⁹⁴³

Navedene znakove Morove „razlomljenosti“ (tijelo, glas, nasilje), kao i rubni, prijeteci prostor šume razložno je označiti Cohenovim signalima „razlike i otklona“: „Ta prekomjernost, koja se manifestira ili u nedostatku ili u višku u odnosu na mjerila ljudskosti ustanovljena u određenoj etnocentričnoj perspektivi, predstavlja tijelo razlike ili drugosti.“⁹⁴⁴

Za našu analizu važan je i drugi, mitološki model u kojemu čudovište (lat. *monstrum*) funkcionira unutar semantičkih polja *monstrare* i *monere*, odnosno „kao znak opomene i upozorenja koje Bog šalje ljudima“.⁹⁴⁵ „(...) samim postojanjem, *monstrum* može izazvati niz raznovrsnih dojmova – čudesnog, izvanrednog, strašnog, pogrešnog, grešnog, nakaznog, nakaradnog, ružnog, zloćudnog, stranog, drukčijeg, različitog. Sve su to značenja koja zadiru u šire područje etike, psihologije, estetike, religije, antropologije... Zajedničko je svim opisnim pridjevima čudovišta, bez obzira na područje koje označavaju, to što svi opisuju opreku prema nečem 'važnom' – shvaćanju prirode, Boga, morala, osobne i društvene sigurnosti, rodnog, nacionalnog, vjerskog, rasnog, pa i lokalnog identiteta.“⁹⁴⁶

U mitološkom modelu čudovište se određuje kao kategorija posredovanja između sila Kozmosa i Kaosa. „No, posredovanje među svjetovima koji bi trebali biti odvojeni može izazvati strah i remetiti mir. Očuvanje mira zahtijeva razdvajanje reda od nereda u međusobno nedodirljive svjetove, što je teško ostvariv ideal. Čudovište predstavlja sliku Kaosa u svijetu uređenom prema načelima Kozmosa; ono uznemiruje jer pripada krugu izvan uređenog svijeta, svijetu slučajnosti u kojemu nema pravila, a nalazi se unutar kruga uređenog kozmičkim silama. Prkoseći pravilima uređenog svijeta destabilizira ga svojom nepravilnošću.“⁹⁴⁷

Fenomen Morove čudovišnosti vrijedi sagledati unutar mitološkog modela. Problem je moguće iščitati „kao znak opomene i upozorenja koje Bog šalje ljudima“.⁹⁴⁸ Sve se, naime, u

⁹⁴³ Solar, Milivoj: *Vježbe tumačenja: interpretacije lirskih pjesama*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 72-73.

⁹⁴⁴ Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb, 2014., str. 274.

⁹⁴⁵ Isto, str. 274.

⁹⁴⁶ Isto, str. 273.

⁹⁴⁷ Isto, str. 274.

⁹⁴⁸ Isto.

priči mijenja, *Samo se on ne mijenja! On ostaje uvijek isti!...*⁹⁴⁹ Mitski uobličen kraj pripovijesti (vrijeme koje prelazi u vječnost)⁹⁵⁰ „podupire“ našu postavku: vrijeme, naime, poput Pločnice, teče da bi se u jednom trenutku zaustavilo i „preobrazilo“ u zaborav.⁹⁵¹ Mor će se sjetiti Šu samo u proljeće i jesen: *Dugo, dugo – bog zna kako je već dugo ovdje! To ne zna nitko. – Ni on sam to ne zna!... Samo u proljeće i jesen sjeća se nečeg. Sjeća se svega, ali i to je nejasno. Osjeća to više kao neku bol – a ne kao realnu spoznaju o sebi., Možda bi se Mor sjetio svega, da ona dođe?... Možda bi bi pošao kao čovjek – kako se ide? Možda bi se dosjetio? Ali nje nema. Ona je davno mrtva. On toga ne zna dane već i stoljeća.*⁹⁵²

Dvije „polutke“ Mora, osim toga, podrazumijevaju binarni mitski sustav.⁹⁵³ Prema *Leksikonu europske mitologije*, vukodlak je „čovjek u životinjskome obličju (...) U staronordijskome vjerovanju njegov je lik povezan s berserkerima i s osuđenima na vječiti nemir, tj. lutanje.“⁹⁵⁴ Motiv nemira i vječnog lutanja priziva i biblijsku pripovijest o Kajinu, odnosno Kajinovu sindromu: „Lik prvoga biblijskoga brata Kajina, bratoubojice, pred nas je stavljen kao zaštićeni prokletnik, i u njemu Biblija nalazi izvor naše nepostojanosti i dezorijentiranosti. (...) Nemir i usplahirenost, besciljnost i beskućništvo na ovom svijetu Sveto pismo vidi kao posljedicu zlokobna neriješenoga konflikta među braćom. Izloženost, krhkost čovjekova života pred drugim istog je podrijetla.“⁹⁵⁵ Kajin je krvlju svoga brata natopio zemlju „pa je onda i Kajin, čovjek, proklet – ne samo zemlja.“⁹⁵⁶

Pripovijest podsjeća na Coleridgeovu⁹⁵⁷ *Pjesmu o starom mornaru* koja tematizira plovidbu i smrt albatrosa – „te blage ptice koja je bila dobar znamen“⁹⁵⁸ mornarima. Albatros je, naime, prateći brod, posadi donosio sreću sve do trenutka kada ga stari mornar ubija. Otada

⁹⁴⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

⁹⁵⁰ „... roman se zbiva uvijek u nekom odsječku vremena, a mit se zbiva uvijek izvan odsječka vremena, jer on vrijeme u cjelini objašnjava, a nikada ga ne prihvaća kao već postojeće, konstituirano vrijeme.“, u: Solar, Milivoj: *Edipova braća i sinovi*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 378.

⁹⁵¹ „U tebi, dušo moja, mjerim vrijeme.“ – zapisat će sv. Augustin. V. u: Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 275. Usp. str. 54 teksta.

⁹⁵² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92, 93.

⁹⁵³ Ovdje je moguća usporednica s Nazorovim *Albus-kraljem*. U središtu te priče također je preobrazba u kojoj okrutni kralj Albus doživljava katarzu. Kao i u *Moru*, „osnovno tvorbeno načelo tog teksta je alegoričnost. (...) Svijet Albusa-kralja svijet je iskonskih mitova o Dobru i Zlu, u kojemu su moguće magijske preobrazbe.“, u: Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 131.

⁹⁵⁴ Holzapfel, Otto: *Leksikon europske mitologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2008., str. 405.

⁹⁵⁵ Bilić, Niko: *Kajinov sindrom*, URL: <http://amdg.eu/2012/03/kajinov-sindrom/> (14.6. 2016.)

⁹⁵⁶ Isto.

⁹⁵⁷ Coleridge, Samuel Taylor (1772. – 1834.)

⁹⁵⁸ *Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996., str. 124.

brod ostaje bez vjetra: *Nepomično, bez vjetra tu / Stajasma dan za danom, / Nalik na naslikani brod / Na moru naslikanom. / Svud voda, voda, voda svud / Kao da teče slap; Svud voda, voda, voda svud, a pitke niti kap.*⁹⁵⁹ Posadu redom odnosi Smrt, a život mornara, s albatrosom oko vrata, postaje „Život-u-Smrti“⁹⁶⁰: *Ah, jao, mrko mlad i star / Gledo me u taj sat! / Ko križ mi stog staviše tog / Albatrosa o vrat.*⁹⁶¹

Jezikom simbola Coleridge tematizira ljudski život (plovidbu). U središtu pjesme problem je grijeha (zlo/nasilje/ubojstvo). Samoća i lutanje „plodovi“ su toga grijeha: *Sâm samcat, sâm, sâm, sâm, posve sâm / Sâm bjeh na moru tom! / Ni jedan svetac ne htje tad / Smilit se bolu mom; Posvuda lutam, kao noć.*⁹⁶² Pokajanje, međutim, donosi oprost, razrješenje mornareve more: *O, radosti! Je l' zbilja to / Naš svjetionik taj? / Je li to naša crkva, brijeg? / Je l' to moj rodni kraj?*⁹⁶³ Kraj pjesme „u svjetlu je nade“: *Zbogom, za kraj sad, svate, znaj, / Uslišan bit će ter / Blagoslovljen tko voljet zna / Čovjeka, pticu, zvijer. / Uslišan je tko voljet zna / Sve stvari, jer Bog blag / Sve voli ko što voli nas, / Svaki mu stvor je drag.*⁹⁶⁴

Valja uočiti motivsko-tematske podudarnosti sa Sudetinom prozom: problem grijeha (kao i „obilježnosti“ grijehom) te kazne (motiv lutanja, „transcendentalnog beskućništva“⁹⁶⁵), pitanje ograničenosti/krhkosti ljudskih snaga, motiv „povratka u rodni kraj“, odnosno pripadnosti zemlji.⁹⁶⁶ Tekstovi tematiziraju međuovisnost svijeta prirode i lika, kao i doživljaj jedinstva/sklada junaka sa svijetom (stvorenje – stvoreno – Stvoritelj).⁹⁶⁷ No, isto tako opisuju osjećaj „razlomljenosti“ u junaku kao posljedicu narušavanja tog sklada.

Prema sv. Augustinu, „zlo je otklon od Boga“,⁹⁶⁸ a naša je „slobodna odluka volje uzrok da zlo činimo.“⁹⁶⁹ Kajinov grijeh (kao i grijeh Mora te starog mornara) biva u nepoštovanju Božjih zapovijedi,⁹⁷⁰ odnosno u zloporabi, iskušenju vlastite slobode.⁹⁷¹

⁹⁵⁹ Isto, str. 125.

⁹⁶⁰ Isto, str. 128.

⁹⁶¹ Isto, str. 126.

⁹⁶² Isto, str. 129, 142.

⁹⁶³ Isto, str. 137.

⁹⁶⁴ Isto, str. 142-143.

⁹⁶⁵ Sintagma Cvjetka Milanje.

⁹⁶⁶ „Ādām, što znači *čovjek*, riječ je istog korijena kao i *ādāmāh*, što znači *zemlja*. Kad bismo doslovce *adam* – *čovjek* preveli s izvornika, prijevod bi glasio *zemljar ili pozemljar*. U imenu *čovjek* sadržana je zemlja.“, u: Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Teovizija, Zagreb, 1999., str. 47.

⁹⁶⁷ „Raj je u stvari prijateljstvo Boga s čovjekom i čovjeka s Bogom i, kroza to, čovjeka s čovjekom.“, Isto, str. 44.

⁹⁶⁸ Augustinus: Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 148.

⁹⁶⁹ Isto, str. 134.

Mor se mijenja nakon brojnih nepravdi koje su ga snašle: – *Sjećaš li se kako mi je Mor donosio cvijeće i kako je bio spretan? On je bio tako dobar i mio. Tako privržen, kao pas. Pa ipak sam ja bila s njim zla. Ne. Ti misliš da si samo ti bio nepravedan prema njemu. Ja sam bila više. Ja sam ga najviše ljubila i najviše mu zla učinila. Nikad mu nisam pokazala da ga ljubim. Nikad nisam bila prema njemu – nježna – ni toliko koliko prema najindiferentnijem čovjeku kojeg bi sreća na putu. Nisam to mogla. Ne znam zašto. Ne znam ni danas zašto sam bila takva, mada sam ga ljubila ko nikog na svijetu.*⁹⁷²

Prijelomni trenutak u kojemu se zbiva promjena je očeva smrt: *U protivnom kutu zgurio se Mor... Osjeća da se s njim nešto zbiva... Zuri u ona žuta lica, oči mu se oduljuju, lice poprima neke čudne oblike kojih se ne može otresti..., Pritaji se da zaboravi, ali ga starčevo lice sjeća svega. I opet se pričinja da čuje kako ga netko zove.*⁹⁷³ Naznake te promjene mogu se, međutim, uočiti i ranije u tekstu: – *Kažu da je mom ocu nekad bila načinjena velika nepravda. Ja ne znam je li to istina. On mi toga nikad nije rekao. Ali sam vidio da ne voli ljude i vjeruje da sve zlo na svijetu dolazi preko ljudi. (...) Šu ga je promatrala sa strahom. Osjećala je da mu je govor pun gorčine.*⁹⁷⁴ Riječ je, dakle, o unutarnjoj promjeni koja se manifestira vanjskim znakovima: *On nema ruke kao čovjek, njegove su ruke šape. Krvave vučje šape.*⁹⁷⁵

Za razliku od Mora, Coleridgeov junak nemotivirano čini zlo, no u konačnici, „pusta zemlja“ mornara kao i njegov *život-u-Smrti*, istoznačnica su za Morovu „opustošenu/zaboravljenu“ dušu: *I Mor se zabrinjuje, ogleda se i nešto traži. Pričinja mu se da je nešto drugo – da nije Mor. (...) I Mor se stišće uz oca i moli. Moli zoru da što prije dođe. A ona je tako okrutna i dolazi polako.*⁹⁷⁶

⁹⁷⁰ Usp. „Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi; kao što sam i ja čuvao zapovijedi Oca svoga te ostajem u ljubavi njegovoj.“ (Iv. 15,10)

⁹⁷¹ “S pravom sve tamo od sv. Augustina (+430) uočavamo kako se Biblija već na prvim stranicama suočava s bolnim pitanjima o izvoru zla u svijetu i čovjeku. Već je nepoštovanje izričita upozorenja (Post 2,17), posezanje za zabranjenim plodom (3,6) u oholoj želji za jednakošću s bogom (3,5) prekršaj s teškim posljedicama – pravi izvorni ili „istočni grijeh“. Jasno je također da upravo s Kajinom i Abelom započinje pravi bratoubilački užas, istinsko zlo koje se uvuklo među ljude, a kao ubojstvo po naravi je još daleko teže od neposluha i zabranjenoga jela“, Bilić, Niko: Kajinov sindrom, URL: <http://amdg.eu/2012/03/kajinov-sindrom/> (14. 06. 2016.)

Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 110-114.

⁹⁷² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 84.

⁹⁷³ Isto, str. 55, 62.

⁹⁷⁴ Isto, str. 44.

⁹⁷⁵ Isto, str. 62.

⁹⁷⁶ Isto, str. 62.

Likovi tragaju/čeznu za onim što je izgubljeno, što nedostaje: *O, Bože, ti si Bog moj: / gorljivo tebe tražim; / tebe žeda duša moja, tebe želi tijelo moje, / kao zemlja suha, žedna, bezvodna.*⁹⁷⁷ O toj žeđi se govori i u Ivanovom evanđelju: „A tko pije vodu koju ću mu ja dati, ne, neće ožednjati nikada: voda koju ću mu ja dati postat će u njemu izvorom vode koja struji u život vječni.“⁹⁷⁸

Iz toga slijedi kako „razdijeljenost“, odnosno odvojenost starog mornara i Mora od Boga, podrazumijeva „razdijeljenost“ od sebe (zaborav) i Drugoga, kao i od zemlje, „*od one zemle, na kojoj se čovek rodi.*“⁹⁷⁹ Njihov grijeh obilježen je fizičkom pretvorbom: vukodlak i mrtvi albatros oko vrata mornara „nose“ značenjski potencijal Kajinova znaka.

Nasuprot grijehu, pokajanje – simbolizirano mornarevom „spoznajom u vjeri“⁹⁸⁰ – ponovno vraća „blizinu“: „Čežnja za blizinom, čežnja je za rajem, izgon iz raja iliti *neraj* u stvari nije drugo, nego *izmakla blizina*. Čovjek odlazi od Božjih očiju. (...) U ljudskom životu lišenje blizine, drage i voljene blizine, jest *neraj*. Tuga i bol s izmakle blizine pretvaraju prostor na kojem živim i vrijeme u kojem sam stisnut u izgon iz raja. Oni koji hoće čovjeku stvoriti pakao lišavaju ga blizine dragih i na kraju lišavaju ga ljudske blizine naprosto, lišavaju ga bližnjega.“⁹⁸¹ Slično nalazimo i u sv. Augustina: „... jer ako ne ostanem u njemu, neću moći ostati ni u sebi.“⁹⁸²

Za postavku je, osim toga, znakovit trenutak u kojemu albatros pada s mornareva vrata. Riječ je o času udivljenosti pred „Božjim stvorenjima“: *Gledah u sjeni broda tog / Ukras im i sav čar: Ko baršun crn, zelenkast, plav / Bje splet im; trag iza njih sav / Ko zlatni bješe žar. / O sretna bića! Nema tog / što kras im izreć' zna; / Radost me prože, nesvijesno / Njih*

⁹⁷⁷ Psalam 63,2

Usp.: *Svud voda, voda, voda svud / Kao da teče slap; Svud voda, voda, voda svud, a pitke niti kap.*, u: *Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996., str. 125.

⁹⁷⁸ (Iv 4, 14)

Usp.: U posljednji, veliki dan blagdana Isus stade i povika: "Ako je tko žedan, neka dođe k meni! Neka pije koji vjeruje u mene! Kao što reče Pismo: 'Rijeke će žive vode poteći iz njegove utrobe!'" (Iv 7, 37-38)

⁹⁷⁹ Jelušić, Božica: „Zavičajno gnijezdo Ivana Goluba“, u: „Republika“, LXVII, 5/2011., str. 11.

URL: <http://www.dhk.hr/80642%20Republika%2005%202011%20KB.PDF> (21. 02. 2013.)

„Uz mnoge postojeće definicije zavičaja pridodajmo i ovu: zavičaj je mjesto najprisnije korespondencije između čovjeka i okružja, ljudska središnjica, nulta točka, prostor gdje je prepoznavanje izravno i izvorno (...)“, Isto, str. 10.

⁹⁸⁰ Prema *Katekizmu Katoličke Crkve*, čovjek može ostvariti prijateljstvo s Bogom samo ako mu se podredi u slobodi. Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 113.

⁹⁸¹ Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Tevizija, Zagreb, 1999., str. 44.

⁹⁸² Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 145.

*blagoslovih ja; / Smili mi Bog se, nesvjesno / Njih blagoslovih ja; / Čim molitvu izrekoh, vrat / Oslobodi mi to: / Albatros spade kao kam / I potonu na dno.*⁹⁸³

Prema *Katekizmu Katoličke Crkve* „Bog govori čovjeku preko vidljivog stvorenja. Tvarni se svijet predstavlja čovjekovu razumu da bi u njemu otkrio trag svoga Stvoritelja. Svjetlo i noć, vjetar i oganj, voda i zemlja, drvo i plodovi govore o Bogu, naznačuju istodobno njegovu veličinu i blizinu.“⁹⁸⁴

Tome treba dodati kako je mornareva udivljenost slikom prirode proizašla iz spoznaje o vlastitoj ograničenosti, krhkosti.⁹⁸⁵ Posrijedi je unutarnja promjena: osjećaj nadmoći, ostvaren činom nasilja, nestaje. Mornar u vjeri spoznaje narav svoga grijeha: želju da se priroda podčini, nadvlada. S tom spoznajom pada i teret/*križ* s njegova vrata. Mrtvi albatros, poput Krista na križu, „pobjeđuje“ grijeh, duhovnu smrt. U starom mornaru rađa se osjećaj poniznosti (čin molitve, blagoslova) pred ljepotom Božjeg stvaranja: *O sretna bića! nema tog / Što kras im izreč' zna; / Radost me prože, nesvjesno / Njih blagoslovih ja.*⁹⁸⁶

Spoznaja o ljudskoj ograničenosti u samoj je srži *Mora: Mor zatvara oči. Da ne gleda. Bolje je da ne gleda, da se pretvori u jednu granu ovog debla. Ili bar u jedan list. Onaj koji se sad otkinuo i pao na pijesak kraj klupe. On to zna, ali ne može. Iza njega stoji netko moćniji i jači koji daje da oči gledaju i razum da radi.*⁹⁸⁷

U pripovijesti nije eksplicitno naznačeno Morovo kajanje. Njegove suze, međutim, u znaku su *izmakle blizine: Sluša kako ga netko zove, ali on već ništa ne razumije. Kad ga*

⁹⁸³ *Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996., str. 131.

Usp.: „U tom trenutku obnovljenog savezništva između čovjeka i prirode, njegov križ, albatros, pada mu s vrata, a kiša, arhetipski simbol životnosti i plodnosti, donosi izbavljenje.“, u: Gjurgjan, Ljiljana Ina: „Narcis i čudovište: Romantičarski koncept *Drugoga* i suvremena ideologija“, „Književna smotra“, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, god. 33, br. 2/3, 2001., str. 4.

⁹⁸⁴ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 309.

⁹⁸⁵ Usp. obraćanje svećenika vjernicima na *Pepelnicu*: „Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti!“ Isti problem tematizira i *Knjiga o Jobu*. Držimo također kako je glasovita Šimićeva „Opomena“ „iznikla“ upravo iz misli o ljudskoj malenosti i krhkosti pred Božjim stvaralaštvom te iz potrebe za „blizinom“.

⁹⁸⁶ *Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996., str. 131.

⁹⁸⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49.

Osobito je to razvidno u usporedbi *Mora* s posvema različitim profilom *Arna*: *Na ovim je kupinacima ubirala plodove, a oni su mislili da su im njene oči sestre. Arno to nije pojmio. Nije shvaćao. Njemu to nije potrebno! Njemu nije potrebno da išta pojmi, da išta shvaća, jer mu to ne treba. On i bez toga ima sve, a od svega bira što hoće i kako hoće!...*, Isto, str. 18.

*pomiluje grančica, zazriči zričak na rutavim mu prstima – on im ne zna ništa reći. Spusti se – i ide četveronoške kroz travu i suza za suzom runi mu se niz lice, na zemlju ispod njega.*⁹⁸⁸

Kraj *Mora*, njegova poruka, u suglasju je sa Sudetinim razmišljanjima: „... jer u samom zlu već leži i kazna, – jer nam je teško snositi svoju, vlastitu zloću, radi onog dielka Božje svjetlosti i milosti, koju imamo u sebi. Tužno je biti čovjek!“⁹⁸⁹

Da je riječ o kršćanskom podtekstu govori i činjenica da Mor ne gubi u potpunosti sjećanje (*Samo katkad, ali to je tako rijetko, sjeti se on da je bio nekad čovjek –*);⁹⁹⁰ ne zaboravlja ni jezik prirode u cijelosti: – *Juče me je metnuo na svoja prsa i sunčao se samnom – i ja ga se nisam ništa bojao. Zar je on samo po noći strašan?, Kad ga pomiluje po koja grančica, zapjeva mu kukčić na rutavim prsima – prene se oda sna i pogleda na cestu.*⁹⁹¹

U tim trenucima Mor pomišlja da bi opet mogao hodati uspravno – kao čovjek: *Onda on osjeti nešto bolno, lijepo, grudi mu se napune zanosom i pjesmom, a kad pokušava zapjevati, uvidi da je već sve zaboravio – spusti se nujan i žalostan na četiri noge i ode daleko u šumu. (...) U noć se zavuče u brloge i sluša zvijezde kako tinjaju na površini krošnja. Tad mu se pričinja da bi mogao opet govoriti, smijati se i osjećati kao čovjek. A kad ustane i pokuša, bude još žalasniji, još umorniji jer ne zna!*⁹⁹² *Sve je zaboravio!...*⁹⁹³

Sudetin junak ne odbija, dakle, u potpunosti milost ili Duh ljubavi: „Odbijanjem milosti u ovom životu svatko već sudi samoga sebe, prima po svojim djelima; odbijajući Duha ljubavi, može sebe osuditi i za vječnost.“⁹⁹⁴

Sudetino i Coleridgeovo djelo iščitali smo oslonivši se na biblijsku egzegezu – priču o Kajinovu grijehu, „beskućništvu i proklesoj zemlji“. Riječ je ovdje o implicitnoj

⁹⁸⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 90.

⁹⁸⁹ *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 198.

⁹⁹⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 90.

Usp.: „(...) ja sam onaj koji se sjećam, ja duša.“, u: Aurelije, Augustin: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 222.

⁹⁹¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 71, 93.

⁹⁹² Usp.: „I nikamo ne odlaziš od nas, a opet se tako teško vraćamo k tebi“, u: Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 162.

Istaknula M. I. T.

⁹⁹³ Isto, str. 91.

Navod podsjeća na Šimićeve stihove iz „Opomene“.

⁹⁹⁴ *Katekizam katoličke crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 189.

intertekstualnosti.⁹⁹⁵ Analizom smo nastojali potvrditi polaznu postavku o čudovišnom biću koje unutar mitološkog modela „funkcionira, dakle, kao znak opomene i upozorenja koje Bog šalje ljudima. To je ujedno i poruka koju budućnost iz onostranosti šalje ovostranoj sadašnjosti. Zaseban semiološki sustav čudovišnosti oblikuje se upravo na razmeđu nedodirljivih svjetova kojima čudovište, spajajući prirodno i neprirodno, božansko i ljudsko, ovostrano i onostrano, svojim postojanjem omogućava komunikaciju.“⁹⁹⁶

6. 2. 3. 1. 1. *Sjenka ljubavi*

*U predvečerje života bit ćete suđeni
prema djelima ljubavi.
(Sv. Ivan od Križa)*

Motiv preobrazbe/dvojnika moguće je, dakle, razmatrati iz više točki gledišta, odnosno iz različitih pristupa: književnokritičkog, mitološkog, filozofskog, psihološkog i teološkog. Za naš rad važno je pomnije se osvrnuti na teološko-psihološko „čitanje“ tog problema.

Krenut ćemo od slikovita opisa „katoličke duše“ Ilije Jakovljevića: „Jer ljudska duša nije uravnotežena. Ona vibrira. Ona se poput njihala diže i spušta na protivnim stranama.“⁹⁹⁷ Prema *Katekizmu Katoličke Crkve* „čovjek je u samom sebi podijeljen“⁹⁹⁸ između svjetla i tame: „Čovjek živi u nekoj zruci sjene, / živi isto tako s nekom zrakom svjetla. / Svjetlo prelazi u sjenu, / sjena u svjetlo.“⁹⁹⁹ To balansiranje između dvaju polova govori o čovjekovoj

⁹⁹⁵ Analizirajući biblijske motive u suvremenoj europskoj književnosti, Rainer Grübel upozorava na njihovo moguće djelovanje u mreži značenja. Tako je u slučaju *Mora* riječ o iščitavanju intertekstualnih odnosa na razini tumača., u: Grübel, Rainer: „Biblijski motivi u suvremenoj europskoj književnosti“, u: „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2011., br. 7/8, str. 66.

⁹⁹⁶ Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb, 2014., str. 274.

⁹⁹⁷ Jakovljević, Ilija: „Problem 'Hrv. kat. književnosti'“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, br. 5/6, 1919., str. 124.

⁹⁹⁸ *Katekizam katoličke crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 444.

⁹⁹⁹ Iz drame Karola Wojtyle *Pred zlatarnicom, meditacija o sakramentu braka koja kadšto prelazi u dramu*. Preuzeto iz: Pintarić, Ana: *Biblija i književnost – interpretacije*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet Osijek, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 2009., str. 183.

sposobnosti za dobro, ali i za zlo, sposobnosti da stvara/ gradi i da razara/ razgrađuje; simboličkim jezikom opisuje Eden i kulu Babilonsku.

Biblijski predložak dodatno je uporište našoj analizi. Matejevo evanđelje donosi nam sliku dobrog sjemena i kukolja koji su posijani tako da ih je nemoguće razdvojiti: „Inače biste morali skupljajući kukolj počupati zajedno s njim i pšenicu.“¹⁰⁰⁰ Izdvajamo i dio iz Pavlove poslanice Rimljanima: „Zakon je, znamo, duhovan; ja sam pak tjelesan, prodan pod grijeh. Zbilja ne razumijem što radim: ta ne činim ono što bih htio, nego što mrzim – to činim. Ako li pak činim što ne bih htio, slažem se sa Zakonom, priznajem da je dobar. Onda to ne činim više ja, nego grijeh koji prebiva u meni. Doista znam da dobro ne prebiva u meni, to jest u mojem tijelu. Uistinu: htjeti mi ide, ali ne i činiti dobro. Ta ne činim dobro koje bih htio, nego zlo koje ne bih htio – to činim. Ako li pak činim ono što ne bih htio, nipošto to ne radim ja, nego grijeh koji prebiva u meni. Nalazim dakle ovaj zakon: kad bih htio činiti dobro, nameće mi se zlo. Po nutarnjem čovjeku s užitkom se slažem sa Zakonom Božjim, ali opažam u svojim udovima drugi zakon, koji vojuje protiv zakona uma moga i zarobljuje me zakonom grijeha koji je u mojim udovima. Jadan li sam ja čovjek! Tko će me istrgnuti iz ovoga tijela smrtonosnoga? Hvala Bogu po Isusu Kristu, Gospodinu našem! Ja, dakle, umom služim zakonu Božjemu, a tijelom zakonu grijeha.“¹⁰⁰¹

U pripovijesti je vrlo slično prikazana duhovna borba unutarnjeg (duh) i vanjskog (tijelo) čovjeka: *Ja vjerujem da ima nešto zlo što nas prati na svakom koraku. Koje hoće: da bude sve drukčije i obratno nego mi to želimo. Bojim ga se i bježim... Ko zvijer pred lovcima., Vuk je drhtao u brlogu, on je pjevao i kričao u oblake, ali mu se nitko nije mogao narugati. Na rukama je podizao klade i teret koje drugi ne bi podigao, razgovarao je sa suncem i drvećem, krotio je zvijeri i životinje, pa mu se nitko nije narugao. (...) A sad? Sad mu se ruga sopstvena narav. On samu sebi. Njegova vlastita slabost koja je manja od crva i lakša od maslačkove svile. Ona mu se ruga. **Nije ona čovjek, borac, nije zvijer i neman, ona je samo sjenka, sjenka ljubavi!***¹⁰⁰²

¹⁰⁰⁰ Usp. Mt 13,24-30., URL: <http://biblija.biblija.govori.hr/glava.php?knjiga=Matej&prijevod=sve&glava=13> (26. 07. 2017.)

¹⁰⁰¹ Pavlova poslanica Rimljanima, 7, 14-25, URL: <http://biblija.ks.hr/knjiga.aspx?g=52> (03. 08. 2016.) Problem tematizira i sv. Augustin: „Tako su dvije moje volje jedna stara, jedna nova, jedna tjelesna, druga duhovna, bile u međusobnom sukobu i neslogom svojom kidale moju dušu. Tako sam iz vlastitoga iskustva počeo shvaćati ono što sam čitao, kako *tijelo žudi protiv duha, a duh protiv tijela* (Gal 5,17)“, u: Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 164.

¹⁰⁰² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 14, 24. Istakla M. I. T.

Na svoju grešnu, krhku narav Sudeta se u nekoliko navrata osvrće i u svojim pismima. Držimo kako sljedeći navodi čine „idejno sidrište“ *Mora*: „Čovjek je u osnovici svojoj samo čovjek, i takav ostaje, dok ne zaklopi oči. (...) Slabost je jedna od bitnih oznaka čovjekove naravi. Zato ima bezbroj primjera po historiji i u sv. Pismu., Nisam klonuo, da, – bio sam idealista i diete, koje je osjećalo, da nosi u sebi vraga, s kojim se mora boriti po cijeli život, oprostio sam i trpio i duševno i tjelesno, da na koncu konstatiram i sam, da je tako – i da drukčije ne može biti.“¹⁰⁰³

Za analizu je važno ponoviti autorovo stajalište o problemu zla: „Bože, kako smo slabi i griješni, grješni. Ivo, ja sam toliko grješan, da se stidim na to misliti. A, opet, ne mogu drugo! Jer: *Kao što lopta, bačena o zid, odskoči od kamena; Tako pada na tebe (natrag) zlo, koje učiniš drugome! (Stara indijska lirika).* Ivo, da li, prema tome, Bog kažnjava čovjeka? – Ja mislim: da!... jer u samom zlu već leži i kazna, – jer nam je teško snositi svoju, vlastitu zloću, radi onog dielka Božje svjetlosti i milosti, koju imamo u sebi.“¹⁰⁰⁴

Sudetino stajalište vrlo je blisko razmišljanju sv. Augustina: „Kao da mu najveći neprijatelj može biti opasniji od same mržnje kojom je na njega raspaljen; ili kao da netko progoneći drugoga teže ranjava njega nego što ranjava svoje srce samim tim neprijateljstvom. A znanje slova sigurno nije u čovjeku dublje usađeno od savjesti, koja mu brani činiti drugome ono što sam ne želi doživjeti.“¹⁰⁰⁵

Postavku potvrđuje i navod s početka *Mora*: *U davno doba neko živio je mladić jedan... ali on je umro u onaj dan kad nije mogao ljubiti druge više od sama sebe.*¹⁰⁰⁶

S toga motrišta moguće je zaključiti kako Morova razlomljenost (čovjek-vuk), odnosno „putanja“ njegova „njihala“, potvrđuje autorovo kršćansko poimanje ljudske naravi. To ne

Slika priziva događaj iz života sv. Franje kada je pripitomio nasilnog gubijskog vuka. URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=572&Itemid=7 (8. 12. 2017.)

¹⁰⁰³ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 238, 224.

¹⁰⁰⁴ *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 197.

Usp. prethodno poglavlje.

¹⁰⁰⁵ Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 26.

¹⁰⁰⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

znači, naravno, da čovjek mora ostvariti svoju negativnu stranu; mora je osvijestiti i – prepoznati.¹⁰⁰⁷ Osobito je razvidno u „Finalu“ pripovijesti.

Motiv vukodlaka iščitavamo, dakle, kao pjesničku hiperbolu ljudske slabosti.¹⁰⁰⁸ Svjedoči tome i problem nasilja u pripovijesti. Posrijedi je svojevrsna spirala zla: onaj koji je bio u strahu, sada straši druge, onaj kojega su simbolički „razderali, ranili, ubili“, sada ranjava druge. Kao što je zlo u augustinskoj filozofiji tek nedostatak dobrog, tako je i Sudetin vukodlak slika svojevrsna „disbalansa“ ili, kako bi to pjesnik rekao: *on je samo sjenka, sjenka ljubavi!*¹⁰⁰⁹

Teološko tumačenje Morove preobrazbe usmjeravamo „promatranju“ slike „ranjene ljudske naravi“. Prema *Katekizmu*, grijeh „ranjava čovjekovu narav, ugrožava ljudsku solidarnost.“¹⁰¹⁰ Pritom je osobito važno naglasiti kako se Morovo „razdvajanje“ odvija iza stabla: *Sluša Mor – i opet mu se pričini da netko stoji iza drveta. Njegove su ruke vitke i rutave. On ga zove. – Tko si ti? – Tko si ti? Ali nitko ne odgovara. Drvo se giba, čuje se kako korijen prelazi preko korijena i duhovi mrtvih lugara šušte u krošnjama.*¹⁰¹¹

Simbolika stabla je mnogoznačna. Često se povezuje s transcendentnim, duhovnim svijetom, a zbog svoje dugovječnosti, stablo je i simbol besmrtnosti, vitalnosti, jedinstva prirode: „(...) svojim korijenjem, deblom i krošnjom povezuje sve elemente svijeta: zemlju, zrak, vodu i sunčevu toplinu, a po svojoj snazi i okomitosti, (...), ono je kao nosiva okosnica kozmosa – axis mundi.“¹⁰¹² Stablo je i simbol čovjeka,¹⁰¹³ „no mnogo je važnije to da stablo, nadživljujući ljudska pokoljenja, postaje motiv sjećanja i nazočnosti naših predaka.“¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁷ V. poglavlje „Elementi bajke u „Moru“.

¹⁰⁰⁸ Tu se Sudeta odvaja od Rousseauovih ideja o urođenoj dobroti čovjeka.

¹⁰⁰⁹ Usp.: *Kad bih sve jezike ljudske govorio i anđeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči. Kad bih imao dar prorokovanja i znao sva otajstva i sve spoznanje; i kad bih imao svu vjeru da bih i gore premještao, a ljubavi ne bih imao – ništa ne bih bio!*, Prva poslanica Korinćanima, 1 Kor 13,1-2, URL: <http://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=hvalospjev%20ljubavi> (25. 11. 2016.)

¹⁰¹⁰ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 470.

¹⁰¹¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 62.

¹⁰¹² Visković, Nikola: *Stablo i čovjek*, Antibarbarus, Zagreb, 2001., str. 306.

¹⁰¹³ „Katkad se štoviše čini kako je našoj duši bliskije jecanje drveća negoli udaljeno urlikanje zvijeri. (...) Filozof Jouffray izrazio je to ovim priprostim riječima: 'Ne možemo ostati ravnodušni pri pogledu na planinsko stablo što ga šibaju vjetrovi. Taj nam, naime, prizor u sjećanje prizivlje čovjeka, stanje njegove bolne duše, gomilu otužnih misli.“ („Parfois même il semble que le gémissement des arbres soit plus proche de notre âme que le hurlement lointain d'une bête. (...) Le philosophe Jouffray l'a dit bien simplement: 'A la vue d'un arbre sur la montagne battu par les vents, nous ne pouvons rester insensibles: ce spectacle nous rappelle l'homme, les douleurs de sa condition, une foule d'idées tristes.“), u: Bachelard, Gaston: *L'air et les songes*, José Corti, 1943., str. 247. Preveo N. T.

¹⁰¹⁴ Visković, Nikola: *Stablo i čovjek*, Antibarbarus, Zagreb, 2001., str. 309.

Stablo je tako poveznica dvaju svjetova: ljudskog i vječnog. Osobito je to razvidno u stablu spasenja, onom kojim je Krist otkupio grijeha svijeta. „Štoviše, u Bibliji je stablo mjesto ljudske sudbine, i to kako na njenom početku – u Postanku, tako i na njenom kraju – u Otkrivenju. Na početku kao stablo života i stablo spoznaje, s kobnom pobjedom stabla spoznaje, a na kraju s konačnom pobjedom stabla života.“¹⁰¹⁵

Motiv stabla u Sudetinoj prozi ponovno upućuje na biblijski intertekst: i ovdje je, naime, stablo mjesto čovjekove sudbine.¹⁰¹⁶ U početku pripovijesti (kada je Mor *imao dušu koja je razumjela drveće i životinje, koja je smirivala vjetrove nad šumom i bjesove čopora zvjeradi; (...) dušu koja je bila moja (...) i svih onih koji su je imali – pa su je zaboravili.*¹⁰¹⁷) motiv stabla bilježimo kao sliku stabla života – simbola sklada/Morove „prožetosti“ svijetom: *Nebo je postajalo sve čišće i prozirnije. Povjetarac poigravao u krošnjama. Jedna mu se grana uplela o prsa, pa drhti. Spušta se i diže u ritmu njegovih grudi.*¹⁰¹⁸

Isti motiv, međutim, nazočan je i kada Mor gubi uporište, kada je u sebi razdijeljen, kada je *vrlo nesretan. Kao čovjek. Kao što samo on zna da bude. Kad umire, a htio bi da živi; kad ljubi, a htio bi da zaboravi. Kao čovjek!*¹⁰¹⁹ Stablo života i besmrtnosti (u čijim krošnjama šušte *duhovi mrtvih lugara*¹⁰²⁰) tada postaje mjesto njegova rascjepa, „prag“ nestvarna svijeta sjena: *On nema ruke kao čovjek, njegove su ruke šape. Krvave vučje šape. On nije Mor. Mor je san, a on je tuga iza drveta.*¹⁰²¹

Riječ je ovdje o plodovima stabla spoznaje dobra i zla: „'Spoznaju' koju daje nije buđenje svijesti, ni moralno ni spolno buđenje, ni neko sveznanje – nisu postali kao 'bogovi'. 'Spoznati' u Semita uvijek označuje iskustvenu spoznaju: iskusiti moralnu autonomiju, (...), sebe

¹⁰¹⁵ Isto, str. 342.

¹⁰¹⁶ Motiv stabla (u istom simboličkom značenju) Sudeta rabi i u svojoj kratkoj prozi *Uzkrsnuće*: „Daleki šum u korienu nekoga stabla odnosio je nemoć moju na površinu šumeći po noći. I bit će da su to oni gore oćutili – jer podvostručije straže. (...) U tielu mojem zastrujaše mora i nebo i zemlja i puče ploča na dvoje. I opet zaredaše noći i sumnje mojih stražara. – Modro se nebo nadvilo nad rakom mojih dana. Iz tiela moga protjera novo stablo. Svake noći ćutio sam, kako me nešto prenosi na površinu. I jednog je dana došao on i sjeo u sjeni mojoj. Proljetno je nebo preplelo poput svile mlade, nježne grane. Na zemlji poput lišća ležali su u nemoći stražari – i moj mrtvi ja. I ćuo se šum mojega lišća... Gospodine, nisam vriedan da uđeš u sjenu duše moje, nego samo reci rieć, i ozdravit će sluga tvoj.“; u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 53.

¹⁰¹⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17.

¹⁰¹⁸ Isto, str. 49.

¹⁰¹⁹ Isto, str. 54.

¹⁰²⁰ Isto, str. 62.

¹⁰²¹ Isto, str. 62.

postaviti kao vrhovno mjerilo u određivanju što je dobro, a što je zlo, ne priznati Boga svojim Gospodarom i svoju malenost, stvorenost, krhkost pred Bogom, ne staviti povjerenje u Boga, nego u svoju umišljenost, oholost, hibris. Posljedica je bila da su upoznali fizičko i moralno dobro koje su izgubili: nevinost života, prisnost s Bogom, sličnost s Bogom, a iskustveno spoznali moralno i fizičko zlo: život tegoban i mučan, raskidanost u sebi koja odražava raskid s Bogom i s bližnjim, i gorku smrt.“¹⁰²²

Analizom motiva stabla završavamo teološko „čitanje“ problema preobrazbe. U nastavku poglavlja preostaje nam osvrnuti se na elemente bajke u pripovijesti. Navedene elemente razmatrat ćemo iz očišta poredbene književnosti i psihoanalize.

6. 2. 3. 2. Elementi bajke u *Moru*

Sudetina pripovijest predstavlja nastavak antimimetičkih sklonosti zapadnoeuropske književnosti kraja stoljeća (*fin de siècle*): „Preporod bajke u doba oko prijeloma stoljeća, dakle stotinjak godina nakon početka romantizma, svakako je jedan od argumenata u korist uporabe naziva 'neoromantizam'. Bajkoviti pripovjedni tekstovi nalaze se među paradigmatičkim djelima reprezentativnih pisaca toga razdoblja. Dovoljno je spomenuti Wildea, Maeterlincka, Hessea, Hofmannsthal. Dakako, na području izrazito autorske umjetničke proze bilo je od početka, od vremena Tiecka, Chamissa, Nodiera i Hoffmanna, teško povući posve uvjerljivu granicu između poetske bajke i drugih vrsta fantastične književnosti. I u stvaralaštvu generacije simbolista i neoromantika opaža se osebujno spajanje konstitutivnih odrednica bajke s elementima tradicijski kompatibilnima, kao što su sastavnice pučke predaje (Sage) i mita, ali i s raznorodnim sastojcima, na primjer s elementima realističke novele ili čak s primjesama vrsta obilježenih ironijskim diskursom.“¹⁰²³

¹⁰²² Tomić, Celestin: „Simbolika stabla“, u: „Obnovljeni život“, Vol. 42, No. 5, 1987., str. 431., URL: <http://hrcak.srce.hr/file/81964> (27. 07. 2016.)

¹⁰²³ Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 118.

U hrvatskim književnim krugovima toga vremena, osobito nakon g. 1910., obnovljeno je romantičarsko zanimanje za bajku, legendu i srodne vrste.¹⁰²⁴ Vladimir Nazor te Ivana Brlić-Mažuranić među prvim su autorima koji su se okušali u žanru umjetničke bajke. Vrijedi nadodati kako fenomen „čudesnoga svijeta koji se stvara u jeku Prvog svjetskog rata“¹⁰²⁵ podsjeća na gotovo istodobni „događaj“ u pjesništvu: stvaranje „protusvjetova“ u *Hrvatskoj mladoj lirici*. Pritom „umjetne rajeve“ (bilo u vidu idealnih krajolika u lirici ili čudesnih svjetova u prozi) iščitavamo kao istovjetan znak otpora „tekućoj“ književnoj i pojavnj zbilji.

Poput Nazorove *Halugice*, Sudetina pripovijest je umjetnička bajka „opterećena“ simbolikom, bajka s nesretnim završetkom. U stvaranju njezina čudesna ozračja sudjeluju formalni i sadržajni elementi: *U davno doba neko živio je mladić koji je imao lijepu plavu oči i divnu, plemenitu dušu..., Sunce se podiže i raste. Kao bajka; otajna stara bajka., Iz doline dopire lavež pasa, ali je i on samotna i otajna kao strah. I zvijezde se miču. (...) Zavjesa se miče. (...) U sobu se prosu val svjetlosti.*¹⁰²⁶ Obilježja bajke u *Moru* prepoznajemo i u jednostavnoj fabuli, čudesnim događajima koji su prikazani kao prirodni (životinje govore, (su)osjećaju poput ljudi),¹⁰²⁷ tipskim, polariziranim likovima, neobičnom junaku¹⁰²⁸ te „mitskoj“ pozadini priče. Bajke, naime, „nasljeđuju“ mitsko iskustvo života i svijeta. Nalik mitovima, one „ne samo da pripovijedaju, nego i objašnjavaju, tumače, uče (...) i služe sasvim praktičnim ciljevima istovremeno.“¹⁰²⁹

¹⁰²⁴ Usp.: „Nakon 1910. godine hrvatski književnici u većoj se mjeri posvećuju toj narativnoj strukturi, sada već kao djelu koje vrijedi samostalno objavljivati, što je bio preduvjet za preoblikovanje žanrovske slike hrvatske književnosti, a to omogućuje da desetljeće priznavanja hrvatske umjetničke bajke, pa čak i općenito bajke kao samostalne vrste, smjestimo upravo u to razdoblje.“, Pavlović, Cvijeta: „Hrvatske umjetničke bajke i legende nakon 1910. g.“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 283.

Usp. i studiju Cvijete Pavlović o neoromantičkim signalima u *Moru*: Pavlović, Cvijeta: „Neoromantizam: Đuro Sudeta“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova IV – Hrvatska književnost od 1914.-1930. i njezin europski kontekst), Književni krug, Split, 2002., str. 121-128.

¹⁰²⁵ Pavlović, Cvijeta: „Hrvatske umjetničke bajke i legende nakon 1910. g.“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 289.

¹⁰²⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17, 23, 49.

¹⁰²⁷ Antropomorfizacija biljnog i životinjskog svijeta dominantna je odlika Sudetina opusa u cjelini.

¹⁰²⁸ Ovdje se misli na Morove neobične sposobnosti, kao i na njegovo čudesno rođenje. Prema Proppu, to je jedna od označnica bajke. Usp. Franković, Sanja: *Maslina i sveti lug, Nazorove mitske teme i motivi*, Bibliofil, Zagreb, 2012, str. 125.

¹⁰²⁹ Solar, Milivoj: *Edipova braća i sinovi*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 378.

Ovdje se nameće usporedba s paradigmatičnom zbirkom *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić,¹⁰³⁰ za koju Stjepan Hranjec s pravom zaključuje kako je „sav bajkovit rekvizitarij u zbirci, na razini fabule i lika, samo (...) nužan inventar (...) za izricanje nekih temeljnih ljudskih vrijednosti.“¹⁰³¹ Autorici je pritom „duhovno-etički orijentir“ – *Biblija*: „*Priče iz davnine* tako bi se mogle čitati kao mala fantastična Biblija sa svakom bajkom kao jednom prisposobom, u kojima se ohrabruje strpljivo podnošenje zla, ukazuje na nužnost prihvaćanja dužnosti, slavi izdržljivost ljubavi, poučava kako bezazlenost pobjeđuje sva iskušenja, upozorava na pogibeljnost pohlepe, upućuje na Boga u bezizlaznim situacijama i slično.“¹⁰³²

Za našu analizu izdvajamo bajku *Kako je Potjeh tražio istinu* u kojoj zapažamo niz idejnih kompleksa srodnih Sudetinom *Moru*. Riječ je o temama borbe dobra i zla, iskušenju ljudske slobode, problemu grijeha – kazne – pokajanja, sjećanju i zaboravu,¹⁰³³ suglasju prirode i stanja likova,¹⁰³⁴ antitezi šume i svijeta (prodoru „svijeta“ u šumu¹⁰³⁵), razvoju osobnosti, preobrazbi, obiteljskom zajedništvu, osjećaju pripadnosti rodnoj zemlji, odnosno „kolibi kao mitskoj slici prvobitnih kuća“.¹⁰³⁶

Mitska „podloga“ ili okvir priče I. B. Mažuranić razvidan je od samoga početka: *Bilo je to u vrlo davno doba*.¹⁰³⁷ Zapravo, već je naslov (kao svojevrsni siže priče) pokazatelj mitske svijesti.¹⁰³⁸ Našu postavku potvrđuje i binarno iskustvo svijeta u tekstu. Tako s jedne strane

¹⁰³⁰ Vrijedilo bi također istražiti dodirne točke Sudetina *Mora* i priča za djecu Josipa Cvrtila. Prema Stjepanu Hranjecu, Cvrtiline priče predstavljaju „model kršćanske bajke, točnije, fantastične kršćanske priče.“, u: Hranjec, Stjepan: *Kršćanska izvorišta dječje književnosti: priručnik za studente i učitelje*, Alfa, Zagreb, 2003., str. 81.

¹⁰³¹ Isto, str. 65-66.

¹⁰³² Zima, Dubravka: *Ivana Brlić Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 117-118.

¹⁰³³ Usp.: *Razljuti se strahovito Bjesomar, jer on poznaše ono troje braće, pak se ponajviše i bojao Potjeha da će se istini dosjetiti. A dosjeti li se on istini, onda se Bjesomar neće riješiti ni starca Vijesta, ni svetoga ognja.*, u: Brlić-Mažuranić, Ivana: *Sabrana djela: Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007., str. 12.

¹⁰³⁴ Usp.: *Nego u šumi bijaše još nekud tamno i nemilo, jer sunce još ne bijaše granulo, niti se čule ptice ili zvjerke. Zato postade braći nekako strašno u ovoj tišini, jer se zorom prije sunca rado povlačio šumom sve od krošnje do krošnje zlobni Bjesomar, vladar svih šumskih bjesova.*, Isto, str. 5.

¹⁰³⁵ Usp.: – *Što me zovete, kad me se bojite, momčići ludovčići! – nasmije se blistavo momče, a bijaše ono Svarožić. – Svarožića zovete, Svarožića se bojite; bijeli svijet spominjete, bijeloga svijeta ne poznate! Nego hajde da vam pokažem svijet: i zemlju i nebo i da vam rečem što vam je suđeno. To reče Svarožić te omahnu zlatnom kabanicom i zahvati zlatnim skutom Ljutišu, Maruna i Potjeha. Omahnuo je Svarožić, vije se kabanica, a braća na skutu kabanice viju se i kruže s njom; viju, kruže, kruže, a pred njima poče prolaziti cijeli svijet.*, Isto, str. 6.

¹⁰³⁶ Usp. poglavlje „Kućica“.

¹⁰³⁷ Brlić-Mažuranić, Ivana: *Sabrana djela: Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007., str. 5.

¹⁰³⁸ Na „mitski intertekst“ (sintagma Dunje Detoni Dujmić) u opusu Ivane Brlić-Mažuranić osvrnuli su se Dunja Detoni Dujmić u *Ljepšoj polovici književnosti* i Cvjetko Milanja. Autor „(...) u svojoj analizi *Mitska osnova strukture bajke* pomno raščlanjuje strukturu bajke *Kako je Potjeh tražio istinu* i otkriva da je njezina mitska osnova bez sumnje kršćanska, dok u tvarnosti te bajke ne nalazimo nijedan kršćanski simbol (za razliku od, primjerice, bajke *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica* ili *Šume Striborove*).“, Preuzeto iz: Zima, Dubravka: *Ivana*

stoji Potjeh koji, pod cijenu vlastita života ne pristaje na laž, a s druge, njegova braća, Ljutiša i Marun, koji nepromišljeno „sklapaju savez“ s bjesovima. Cilj bjesova (prema objašnjenju autorice riječ je o „zlim i opakim silama“) ležao je u tome da naude braći te napose starcu Vijestu, čuvaru sveta ognja: *Već odavna bijaše Bjesomar zamrzio starca Vjesta. Zamrzio ga, kako pogana čeljad mrzi pravedna čovjeka, a mrzi ga ponajviše poradi toga, što starac bijaše na krčevini zaveo sveti ogranj da se nikad ne ugasi. A Bjesomaru se ljuto kašljalo od svetog dima.*¹⁰³⁹

Znakovit je pritom način na koji bjesovi pristupaju braći: *Ovo sve slušao i gledao Bjesomar, vladar šumskih bjesova. Bijaše se on došuljao kao magla, sve od krošnje do krošnje, za braćom, te se sakrio među granama stare bukve. (...) Bjesomar brže-bolje, kao oblak s vjetrom, strugne u šumski dol gdje bijaše velika rakita. (...) zapovijedi im da pođu tamo i da zaskoče svaki po jednog od one braće (...), Šćućurio se bijes na dnu torbe Marunove, (...).*¹⁰⁴⁰

Skrivene (pritajene) i podmukle zle sile zavode, dakle, dvojicu braće nudeći im bogatstvo, snagu, moć. No s „nagradom“, stiže i kazna: *Marun i Ljutiša počеше od onoga dana lutati po gori i dolinama i malo kada noćivahu u kolibi – i to sve radi bjesova., Nijesu marili unuci za djeda, niti nastojali oko njega. Niti mu dozivali dobra jutra ni lake noći, nego jednako hodali za svojim poslovima i slušali svoje bjesove u torbi i njedrima., No baš se i ne ražališe za bratom, jer oni ne mogahu ni za kim da žale, dok nose bjesove uza se.*¹⁰⁴¹

Vrijedi ujedno ukazati na koji se način Potjeh „obračunava“ sa zlim silama. Ne prihvaćajući „nagodbu“, Potjeh isprva gađa bijesa kamenom, *al kad pogleda tamo, a bijes živ i zdrav i još mu narasla dva roga na onome mjestu gdje ga je kamen udario.*¹⁰⁴² Potom zatvara bjesove u zdenac. No oni ondje prave još veći nered: *Spozna dakle Potjeh da tu nema hasne. – E, sada vidim bolan: poklopljeni bjesovi sto puta gori od puštenih (...).*¹⁰⁴³ Nije preostalo Potjehu ništa drugo, nego da pusti bjesove na slobodu: *Ostade samo onaj jedan, crn kao krtica, a rogat u velike rogove, jer on od straha pred Bjesomarom nikako nije smio da*

Brlić Mažuranić, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 113.

¹⁰³⁹ Brlić-Mažuranić, Ivana: *Sabrana djela: Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007., str. 8.

¹⁰⁴⁰ Isto, str. 8, 12. Istaknula M. I. T.

¹⁰⁴¹ Isto, str. 12, 22, 30.

¹⁰⁴² Isto, str. 14.

¹⁰⁴³ Isto, str. 20.

*ostavi Potjeha. Nego i on se od onoga dana nekuda malo smirio i više poštovaše Potjeha nego dosele. I tako se njih dva nekako pogode: obiknu jedan na drugoga i stanu živjeti jedan uz drugoga.*¹⁰⁴⁴

Na završetku priče Svarožić (kao personifikacija sunca) pomaže Potjehu da se sjeti istine za kojom je tragao i zbog koje je napustio djeda: – *Ej, momčiću, momčiću! Rekao sam ti da ostaneš uz djeda svoga, dok mu ljubav ne vratiš, i da ga ne ostavljaš dok on tebe ne ostavi (...).* – *Mislio sam da si ti najmudriji od braće, a eto, ti baš i jesi najluđi. Kiniš se i mučiš i doživljaš mudrost godinu dana da doznaš istinu. A da si poslušao srce svoje, kad ti je na pragu kolibe govorilo da se povratiš i da ne ostavljaš djeda, eto ti, jadan, istine bez mudrosti!*¹⁰⁴⁵

Razvidan je kršćanski podtekst i poruka bajke. Prema *Katekizmu Katoličke Crkve* moralni zakon nalaže čovjeku da čini dobro, a izbjegava zlo.¹⁰⁴⁶ To podrazumijeva i „izopačenu privrženost nekim dobrima“.¹⁰⁴⁷ Grijeih se tako definira kao „prekršaj protiv razuma, istine, ispravne savjesti.“¹⁰⁴⁸ Njegovi su korijeni u ljudskome srcu.¹⁰⁴⁹ Nadalje, Potjehova žrtva, iako „luda“/nerazumna, uspravljena je višemu cilju: – *Idite vi, djeco, vratite se na krčevinu, pa kad vam je oprosteno, vi živite i uživajte u pravednosti ono, što vam je suđeno. A ja idem da pomognem onome, kojemu se najbolje daje uz najtežu cijenu., Marun i Ljutiša poživješe na krčevini. Poživješe dug život kao valjani momci i ljudi, odgojiše čestito koljeno, sinove i unuke. Svako se dobro predavalo od oca na sina, pa i sveti ogranj da se k njemu prilaze po cjepanica svakim danom, kako se nikad ne bi izgasio. Ele, pravo se bijaše Bjesomar pobjao Potjeha. Jer da nije poginuo Potjeh tražeći istinu, niti bi bjesovi ostavili Maruna i Ljutišu, niti bi na krčevini bilo svetog ognja ni čestitog naroda.*¹⁰⁵⁰

Možemo zaključiti kako je Potjehovo traganje za Istinom potaknuto snažnim osjećajem odgovornosti za sebe i za najbliže. Stoga ga iščitavamo i kao svojevrsnu „inicijaciju“ u svijet zrelosti. Naime, jednogodišnje Potjehovo lutanje (horizontalno kretanje u prostoru)¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁴ Isto, str. 20.

¹⁰⁴⁵ Isto, str. 28.

¹⁰⁴⁶ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 444.

¹⁰⁴⁷ Isto.

¹⁰⁴⁸ Isto, str. 470.

¹⁰⁴⁹ Isto, str. 471.

Usp.: „Gdje ti je blago, ondje će ti biti srce.“ (Mt 6, 21)

¹⁰⁵⁰ Brlić-Mažuranić, Ivana: *Sabrana djela: Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007., str. 36, 38.

Istaknula M. I. T.

¹⁰⁵¹ Slika puta (u simboličkom značenju preobrazbe) česta je u Bibliji. Osim toga, broj dvanaest u kršćanskoj simbolici je broj dovršenog svijeta. Usp.: „Dvanaest mjeseci značilo je dvanaest apostola, četiri godišnja doba

podrazumijeva i zaokruženo „unutarnje putovanje/iskušenje“ („vertikalnu“ potragu za osnovnim ljudskim vrijednostima) tijekom kojega se on na razne načine suočava s poteškoćama (bjesovima), iznalazeći im rješenja. Uočavamo pritom „stupnjevitost“ Potjehove psihološko-duhovne spoznaje ili odrastanja: agresivnost (kamen) i potiskivanje/poricanje¹⁰⁵² (zdenac) problem ne rješavaju, već ga čine – većim. Naposljetku, jedino moguće rješenje Potjeh pronalazi u zreloom prihvaćanju bjesova kao sastavnog dijela života: „Za većinu ljudi mračna ili negativna strana osobnosti ostaje nesvjesna. Junak pak mora shvatiti da sjena postoji i da iz nje može crpsti snagu. On se mora sporazumjeti s njezinim razornim silama, ako hoće postati dovoljno strašan da nadvlada zmaja. To jest prije nego *ja* može pobijediti, mora zagospodariti sjenom i asimilirati je.“¹⁰⁵³

Poruka ove bajke „utkana“ je i u esej *Mir u duši*¹⁰⁵⁴ Ivane Brlić-Mažuranić: „Mi svi znamo (...) da naše patnje i naše boli, pa i sve ono što u životu zovemo 'nesrećom', leži u dobroj polovici u nama samima. Mi osjećamo i priznajemo sami sebi, da vanjske okolnosti nisu jedine krive našim patnjama. Mi znamo, da bismo pravom udezbom naše nutrine mogli skinuti sa sebe veliki dio tereta, koji nas često tako nemilo kida. Znamo to već po iskustvu, jer susrećemo često ljude, čiji je vanjski život i mučan i oskudan, bogat tegobama, a siromašan radostima, a ipak ti ljudi zadržavaju punu sposobnost, da male svoje radosti potpuno i bez primisla uživaju i da iz njih crpu uvijek novu snagu. Što je tome razlog? Mir u dušama, kojega ovakovi ljudi stječu načinom, većini od nas zagonetnim.“¹⁰⁵⁵

Autorica potom u nekoliko slika razjašnjava „zagonetku“. Tako navodi pjesmu „V celici“ slovenskog pjesnika Gregorčiča (*Zapustil svet sem mladolet, / Se v celico zaprl, / Umrl je zame celi svet, / Jaz nisem zanj umrl. / Moj dom je nizak in tesan / Brezmejno to srce, / Če brat zaklepa samostan, / Kdo vklene pa želje? / Ne vlada vselej svet pokoj / Sred tihega zidu, /*

bijahu evanđelisti, a čitava je godina, prema tome, morala značiti Krista.”, u: Huizinga, Johan: *Jesen srednjeg vijeka*, Naprijed, 1991., str. 194.

¹⁰⁵² Riječ je o poricanju (opiranju zbilji). U Freuda je ono jedan od obrambenih mehanizama osobnosti (U *Moru* je to, primjerice, bijeg u san ili zaborav.)

¹⁰⁵³ Usp. Henderson, Joseph L.: „Drevni mitovi i suvremeni čovjek”, u: Jung, Carl G.: *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987., str. 120.

¹⁰⁵⁴ Čeznja za duševnim mirom stalno je mjesto Sudetina opusa, ali i prepiske. Obično se iskazuje slikom kućice i postelje: “Al ima dana, kad tako poželim da sam umro. Kad poželim malu, bielu kuću, mekani krevet i mir. (...) Ja tako žudim za komadićem mira, mira i zaborava – kao za kruhom.”, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 259.

¹⁰⁵⁵ Brlić-Mažuranić, Ivana: *Članci (1903.-1938.)*, ur. Vinko Brešić, Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2013., str. 99.

Če ne prineseš ga seboj, / Ne najdeš tu miru.),¹⁰⁵⁶ a onda zaključuje: „Možda nigdje na svijetu nije ljepše i konciznije opisana sama bit mira u duši negoli u ova dva posljednja stiha: *Če ne prineseš ga seboj, / Ne najdeš tu miru.*¹⁰⁵⁷ (...) Spoznajmo dužnost našu, nađimo cilj naš, odlučimo se jednom za svagda za tu dužnost i za taj cilj, prigrlimo ih i počnimo oko njih raditi. Ne bježmo od teškoća i neugodnosti života i dužnosti, ne uklanjajmo se životu. Ostanimo što više sred života, sred rada, na mjestu, koje smo izabrali, koje nam je određeno. Tu je put do smirenja.“¹⁰⁵⁸

Usporedimo li Potjehovo i Morovo suočavanje sa zlom, odnosno stjecanje *mira u duši*, razlike su očigledne. Moru, naime, ne uspijeva ono što Potjehu polazi za rukom: prihvaćanje životnih poteškoća. On se isprva protiv njih bori pasivnom agresijom,¹⁰⁵⁹ a potom i otvorenom, što se, naposljetku, okreće protiv njega. Štoviše, razlike su vidljive iz samoga kraja dviju priča. Dok se bajka I. B. Mažuranić razrješava svojevrsnom psihološko-duhovnom katarzom u kojoj Potjehova žrtva donosi spas obitelji, Sudetina pripovijest završava „regresijom“ junaka i smrću njegovih najbližih. Držimo kako je u pozadini obje priče simbolička slika psihološko-duhovnoga razvoja čovjeka ili odrastanja u cjelovitu/integriranu osobnost.

Radi ilustracije postavke poslužiti ćemo se glasovitom Perraultovom bajkom *Ljepotica i zvijer*: „Naime, unatoč naizgled nepremostivim preprekama, djevojka na kraju ipak osvijesti svoju naklonost prema tom 'čudovištu'. A ta ljubav učinila je naizgled pravo čudo: Zvijer se snagom njezine ljubavi pretvara u ljudsko biće (kraljevića), što zapravo ukazuje na razvoj osobe te konačno njezino prihvaćeno sazrijevanje. Edipsku ljubav djeteta s početka priče karakterizira odnos djevojke, njezina oca i začarane zvijeri. Sve do trenutka dok je djevojka vezana za oca, njezin odnos sa zvijeri je bespolan, ali postupnim odvajanjem taj se odnos produbljuje da bi se konačno ljubav prema ocu prenijela na začarano čudovište. Ova bajka ima i dublji smisao, odnosno ukazuje na činjenicu da je u čovjekovoj prirodi i ono što

¹⁰⁵⁶ Isto, str. 100.

¹⁰⁵⁷ Značenje Gregorčičevih stihova istovjetno je retcima iz bajke: *I tako se njih dva nekako pogode: obiknu jedan na drugoga i stanu živjeti jedan uz drugoga.*, u: Brlić-Mažuranić, Ivana: *Sabrana djela: Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007., str. 20.

¹⁰⁵⁸ Isto, str. 100, 104.

¹⁰⁵⁹ Riječ je o nedjelatnoj šutnji junaka – *negaciji*, potiskivanju kao mehanizmima obrane. Prema psihologu Alfredu Adleru, poriv prema agresiji proizlazi iz osjećaja manje vrijednosti, odnosno žudnje za nadmoći., Usp. Rieken, Bernd: „Mit i memorija. Uz fenomenologiju numinoznog u književnosti, umjetnosti i narodnoj kulturi: psihološki pristup razumijevanju numinoznog“, u: „Narodna umjetnost“: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 42, No. 2, 2005., str. 160. URL: <http://hrcak.srce.hr/2931> (04. 08. 2016.)

simbolizira istinski ljudsko (koje simbolizira Zvijer), ali i ono duhovno. Zato Zvijer u priči nema karakteristike zvijeri, već zorno prikazuje kako se humanizacijom i socijalizacijom ida preko super-ega dolazi do zrelosti.¹⁰⁶⁰

U *Moru* se, naprotiv, sve događa u obrnutom smjeru: čista ljubav junaka završava nesretno jer oni ne pronalaze načina da tu ljubav „obrane“. Osim toga, dublji smisao pripovijesti očituje se u „prokazivanju“ neintegriраниh tamnih strana ljudske duše (slika zatrpanih kanala), što u konačnici vodi dehumanizaciji junaka te njegovu „prelasku“ u animalno, u – id.¹⁰⁶¹

Kao zaključak valja naglasiti kako se zvijer u *Moru* rađa iz neostvarene, potisnute žudnje. Stoga je ona – kao prijetnja – nazočna od prvih stranica pripovijesti: „U dvojniku se, međutim, može utjeloviti ne samo takav sadržaj koji vrijeđa kritičnost Ja, već jednako tako i sve ostale mogućnosti kreiranja sudbine koje fantazija još želi zadržati, i sve težnje Ja koje se zbog nepovoljnih vanjskih okolnosti nisu mogle ostvariti, kao i sve one potisnute voljne odluke koje su davale iluziju slobodne volje.“¹⁰⁶² Zvijer je i simbol izostanka posljednjega Potjehova iskušenja: puštanje na slobodu „zlih i opakih sila“ u *Moru* tumačimo „kao način da se izbjegne suočavanje sa stvarnošću izvanjskog svijeta.“¹⁰⁶³

Ovo su samo naznake mogućega pravca u psihoanalitičkom čitanju *Mora*. Pritom svakako valja uzeti u obzir snažnu simboliku i funkciju snova u pripovijesti.¹⁰⁶⁴ Za našu analizu, primjerice, znakovito je da Mor često sanja u prirodi, što smisao tog motiva dovodi u vezu s

¹⁰⁶⁰ Mandić Hekman, Ivana: *Od bajke do avangarde*, Ex libris, Zagreb-Split, 2011., str. 271.

¹⁰⁶¹ Stevensonova novela *Dr. Jekyll i g. Hyde* tematizira problem cijepanja: „Pod [duševnim, op. aut] sukobom, Freud misli na nepodnošljivu napetost između nagonskih želja i zabranjujućih normi. (...) Upravo ispovijed Henrya Jekylla počinje s idejom o nepodnošljivoj sukobu Nad-ja i Onog, koje čini da Ja kao njihov posrednik, moderator gubi svoju funkciju, da bi pod pritiskom oba pola posve nestalo, odnosno urušilo se. Time Ja kao stabilizirajuća instancija posve iščezava budući da je sukob u dr. Jekyllu prisilovit e da bi ga Ja moglo proraditi. Posljedica toga jest želja za cijepanjem tih dviju instancija i želja za njihovom autonomizacijom budući da je Ja pretjerano krhko i izmučeno da bi uopće više željelo postojati kao posrednik između to dvoje, što je izraženo Jekyllovom željom: 'Kako bi bilo da se dvije polovice rastanu?'“, u: Matijašević, Željka: *Uvod u psihoanalizu: Edip, Hamlet, Jekyll/Hyde*, Leykam international, Zagreb, 2011., str. 221, 222.

¹⁰⁶² Freudovo objašnjenje motiva dvojnika preuzeto je iz: Matijašević, Željka: *Uvod u psihoanalizu: Edip, Hamlet, Jekyll/Hyde*, Leykam international, Zagreb, 2011., str. 215.

¹⁰⁶³ Franz, M. L. von: „Proces individuacije“, u: Jung, Carl G.: *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987., str. 174.

¹⁰⁶⁴ Za moguću razrađeniju analizu motiva snova u Sudetinu *Moru* v. srodne studije Dunje Fališevac: „San i snovito u Vidrićevoj lirici“ te Dubravke Oraić Tolić: „Matoševa poetika sna“, u: *Prostori snova: oniričko kao poetološki i antropološki problem*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2012.

eskapističkim porivima junaka.¹⁰⁶⁵ U pripovijesti se neprihvatanje stvarnosti odražava i u trajnoj napetosti dvaju vremena – prošloga i sadašnjega: *Upravitelj ga nije zadržavao. (...) Kad se vratio natrag u kolibicu, zastao je zaprepašten. Na prozoru je bila postavljena stara vratnica koju je skinuo kad je došao ovamo.*¹⁰⁶⁶

Postoji, međutim, i „svjetlija“ strana tog fenomena: „(...) osim odmicanja od nekoga ili nečega neugodnog, opasnog, čak i pogibeljnog, bijeg može značiti i ispunjenje želja, nadanja i snova, traganje za kakvim idealom, pronalaženje utočišta (*locus amoenus*) (...).“¹⁰⁶⁷ Tako je znakovito da slika bijele postelje predstavlja središnji simbol kolibice: *Odmorio bi se, žudnja ga spopada za mekanim, čistim krevetom. (...) Danas žudi za njim i ta je žudnja tako konkretna da osjeća fizičke boli.*¹⁰⁶⁸

Za Mora su, naime, šuma, život u kolibici i Šu jedini „prostor sreće“, jedina stvarnost koju on može/sposoban je prihvatiti (u isti „profil likova“ spadaju Šu i stari vlastelin): – *Jesi li bio u selu? Mor se budi – i ne osjeća da ne govori istinu. – Bio sam. Našao sam kuću gdje ćemo biti za prvo vrijeme. Vrlo će nam lijepo biti. – Dobro! Dobro je da si našao. – Mor, ja tako čudno sanjam. Sanjao sam da sam vlastelin, a ti da si moj otac. Nije li to smiješno, Mor. A meni se pričinja da to nije san. Mor se trgne, metne mu ruke na čelo. – Proći će to, oče, to je momentalno. Sve će opet biti dobro. – Zar ne da će biti? I ja sanjam da će biti. Kako bi drukčije moglo biti?, – Sve ću učiniti, Mor, sve! Vi nećete otići..., –Ne! Nećemo otići. Nećemo trebati otići. Mi ćemo ostati... – Probudi se, oče, probudi!... Sve je opet kao i prije! Samo se ti probudi – samo se ti probudi!*¹⁰⁶⁹ Bez toga, Mor može „opstati“ samo u iracionalnom svijetu vlastitih tlapnji: „Odnos nas i naših dvojnika jednak je odnosu zbilje i tlapnje. Nezamislivi su jedni bez drugih.“¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁵ U tom smislu *Mor* je nastavak romantičarsko-modernističkog *spleena*. Usp. kraj romana *Bijeg* Milutina Nehajeva: „Ne znam, ne znam. Samo ćutim: valja svršiti. Valja pobjeći dokraja – uteći iz toga života gadnoga, sramotnoga. Vidiš: čini mi se da sam ja uvijek bježao od života i od ljudi. Nikad se nisam opro – uvijek sam se maknuo na stranu. A kad sam došao u dodir s ovim životom naših ljudi, životom u bijedi i u sitnim prilikama, bježao sam od njih. Bježao sam i od sebe, ne hoteći vidjeti kako propadam; opijajući se, samo čekajući konac.“, u: Nehajev, Milutin: *Bijeg*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1963., str. 148.

¹⁰⁶⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 79.

¹⁰⁶⁷ Batinić, Ana: „Život kao zvijer: motiv bijega u pripovijestima Josipa Kosora“, u: „Mostariensia: časopis za humanističke znanosti, vol. 19, no. 1, 2015., str. 43. URL: <http://hrcak.srce.hr/141647> (27. 07. 2016.)

Usp. pjesmu Vladimira Nazora *Turris eburnea*.,

URL: http://www.academia.edu/12571241/Vladimir_Nazor_Izabrane_pjesme (02. 08. 2016.)

¹⁰⁶⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39.

¹⁰⁶⁹ Isto, str. 41-42, 52, 55-56.

¹⁰⁷⁰ Donat, Branimir; Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, SNL, Zagreb, 1975., str. 19.

Usp.: *A čovjek traži bar nešto u svom bolu o što da se osloni, pa bilo to san, bajka ili fantom u uzduhu.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 69.

Tragom analize razvidno je kako Ivanu Brlić-Mažuranić i Đuru Sudetu povezuje isti svjetopogled koji se duboko odrazio i u njihovu stvaralaštvu: autoričin snažan osjećaj odgovornosti, kao i Sudetin „smisao za viši, idealniji život i određenje, smisao za autoritet”¹⁰⁷¹ „ukorijenjeni su“ u „kršćanskoj etici kao modelu ponašanja ili uopće modelu književnog svijeta”.¹⁰⁷² Zajedničko im je, naime, shvaćanje književnosti – ponajprije kao svjedočenja, a potom i kao podučavanja (razvidan je pedagoško-didaktički karakter njihova opusa¹⁰⁷³): „Ivana Brlić Mažuranić shvaćala je književnost kao privatn, duboko osoban čin, ali je istovremeno smatrala da ona ima i snažnu društvenu ulogu. (...) Taj stav o dvojn, – privatnom i društvenom – značenju književnosti realizirao se u dva književna smjera: s jedne strane Ivana Brlić Mažuranić piše neoromantičarsku, stiliziranu bajkovitu prozu i dječje romane, s druge strane njezina je esejistika obilježena promišljanjima nekih društvenih problema (siromaštvo, dužnost, socijalna skrb o djeci bez roditelja, povijesna i arhivska istraživanja).“¹⁰⁷⁴

Slično je i u Sudete. Svijest o osobnoj, a potom i društvenoj odgovornosti,¹⁰⁷⁵ odnosno kršćanskoj solidarnosti, nazočna je, kako u pjesmama,¹⁰⁷⁶ tako i u prozi¹⁰⁷⁷ Đure Sudete. Ako *Priče iz davnina* čitamo poput fantastičnih prisposobi iz *Biblije*, *Mora* nam priziva sliku duše

¹⁰⁷¹ Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 96.

¹⁰⁷² V. Milanja, Cvjetko: *Mitska osnova strukture bajke*, Preuzeto iz: Zima, Dubravka: *Ivana Brlić Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 153.

¹⁰⁷³ Ne zaboravimo prve autoričine poticaje na književno stvaranje. Ona je, naime, počela pisati kako bi vlastit, djeci približila svijet knjiga: „i na tom polju budem njihovim provodičem, da im otvorim vrata k onom bajnom šarolikom svijetu u koji svako dijete stupa prvim čitanjem, da njihove bistre i ljubopitne oči svrnem na one strane života koje želim da najprije uoče i da ih nikada s vida ne izgube.“ Preuzeto iz: Zima, Dubravka: *Ivana Brlić Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 22.

Sudeta je svoje učiteljsko zvanje doživljavao kao poziv: „Višeput, ovako, razmišljam, kako bi bilo, da pokrenemo kakav časopis dječji, pedagoški, – ili što slično, koji bi bio zasnovan na našim principima. Ja mislim, da bi to uspjelo. 'Luč' je za sve, ali najmanje za nas učitelje. To je isto i s 'Prosvjetom'.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 245.

¹⁰⁷⁴ Zima, Dubravka: *Ivana Brlić Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 195-196.

¹⁰⁷⁵ Ovdje se također otvara prostor za tumačenje *Priča iz davnina* i *Mora* „unutar” Lévinasove etike Drugoga: „U Lévinasovoj etici načelo odgovornosti pripada samoj čovjekovoj biti. Po odgovornosti čovjek raste, razvija se i usavršava se u svome bitku, po odgovornosti nalazi priključak na Drugog. Odgovornost nije samo etičko načelo, ona je također temeljna kategorija koja označava i karakterizira čovjeka u njegovoj biti. Lévinas u svojoj etici zastupa jedno od temeljnih opredjeljenja koje glasi: 'Biti čovjek znači biti odgovoran...' Na taj način čovjek kao subjekt postaje odgovoran ne samo za sebe, nego i za druge. Nitko umjesto čovjeka ne može preuzeti odgovornost, ona je sudbinski vezana za čovjeka.”, Oslić, Josip: „Etika Drugoga u Emmanuela Lévinasa”, u: „Bogoslovska smotra”, vol. 71, no. 1, 2001., str. 46. URL: <http://hrcak.srce.hr/29149> (04. 08. 2016.)

¹⁰⁷⁶ V. str. 23 teksta.

¹⁰⁷⁷ Osim *Mora*, usp. i Sudetine novele i humoreske.

sv. Terezije Avilske – dijamantni zamak s mnogo odaja.¹⁰⁷⁸ Iako je u Sudetinu slučaju riječ o kolibici, simbolički smisao je isti: „Kroz sliku kuće dolazimo do istinskog načela psihološke integracije.“¹⁰⁷⁹

Našu postavku potvrđuje iskustvo kritičkog promišljanja ove pripovijesti, odnosno poteškoće pri njezinoj interpretaciji. Tekst smo nastojali razmotriti, „prodrijeti” u njega na više razina. Postupno smo se osvjedočili kako višestruke/višesmjerne analize ipak „otvaraju vrata” *Mora*: „vršljajući”¹⁰⁸⁰ po njemu, otvarale su se, jedna za drugom, „sobe kolibice”. Slično Potjehu, i sami smo se našli na stupnjevitom putu traganja za Istinom; Istinom o ljubavi, humanosti, slobodi i tako redom.

Sudetina pripovijest „otkriva” nam se kao psihološko-duhovni priručnik, u onoj mjeri – u kojoj joj to dopustimo, odnosno – u kojoj joj sami ne zapriječimo put. U tom smislu ovaj tekst je uistinu „sjekira za zamrznuto more u nama“.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁸ Usp. Theresia a Iesu, sancta: *Zamak duše*, Kršćanska sadašnjost i Hrvatski karmelićani i karmelićanke, Zagreb, 2004.

¹⁰⁷⁹ Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 23.

¹⁰⁸⁰ Termin Antuna Šoljana.

¹⁰⁸¹ Posrijedi je Kafkina slika zadaće i smisla književnosti: „(...) ustvrđuje da su doista smisljena samo ona djela koja nas izbacuju iz mehaničkih kolotečina, zbunjuju i remete uhodane mehanizme svijesti, omogućujući nam da u mnoge životne situacije prodremo novim pogledom.“ Preuzeto iz: Žmegač, Viktor: *Strast i konstruktivizam duha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 100.

6. 3. Promišljanja pejzaža

6. 3. 1. *Mor* između šumora i more

*U davno doba neko živio je mladić jedan koji je imao
lijepo plave oči i divnu, plemenitu dušu...
On je imao dušu koja je razumjela drveće i životinje,
koja je smirivala vjetrove nad šumom i bjesove čopora zvjeradi;
on je imao dušu koja je bila moja – i prozora na kući u kojoj sam stanovao;
ona je bila vaša – i svih onih koji su je imali – pa su je zaboravili.
U davno doba neko živio je mladić jedan...
ali on je umro u onaj dan kad nije mogao ljubiti druge više od sama sebe.
(Mor, Đuro Sudeta)*

U prethodnim poglavljima ideji i ulozi prirode u *Moru* pristupali smo u nekoliko navrata. Prije nego što zaokružimo promišljanja o smislu prirode u Sudetinoj poetičkoj koncepciji, valja sintetizirati njezine brojne funkcije u pripovijetki. Krenut ćemo od elemenata preuzetih iz književne tradicije ilirizma i realizma. Tako autor, na tragu romantičko-nacionalnih pobuda, unosi lokalni kolorit u tekst. Šuma, rijeka Pločnica, stari dvorac slika je pjesnikova zavičajnog prostora, jednako kao što je priča o vukodlaku *uzeta iz naroda*.¹⁰⁸²

Važno je spomenuti kako su ti postupci posve u suglasju sa smjernicama „katoličke književnosti“ koje Mate Ujević navodi u članku „Dajte nam zemlju našu i ljude naše“, objavljenom u „Luči“ neposredno prije nego što Sudeta dovršava svoju pripovijest: „Dok god naša umjetnost ne bude *nacionalna* i *socijalna*, prema tome kršćanska, ne će vršiti onu misiju koju bi morala vršiti. Zato, narodni kakvi jesmo, moramo težiti za književnosti *koja će biti u skladu sa kršćanskim moralom i koja će dati naše ljude i naše krajeve*.“¹⁰⁸³

¹⁰⁸² V. str. 147 teksta.

¹⁰⁸³ Ujević, Mate: *Kršćanski idealizam i društveni angažman: rasprave, članci i autobiografski spisi*, Glas Koncila, Zagreb, 2011., str. 110.

Nadalje, u *Moru* prepoznajemo tragove realističke poetike. Pejzaž je tako okvir za događaje; postavlja „dekor“ i stvara ugođaj najavljujući buduću radnju. O tome smo govorili u poglavlju o stilskom (ekspresionističkom) te žanrovskom određenju pripovijesti.

Isto tako, Sudetin pejzaž, u suglasju s poetikom vlastita književna vremena, „nadrasta“ funkciju stilskog i strukturalnog rekvizita. On intenzivno oblikuje likove, ponajprije Mora. Modernistička poetološka pozadina razvidna je u već analiziranim motivima zagonetna sadržaja (tišini, primjerice), u estetizaciji straha i sličnim oblikovanjima „krajolika s tajnom“.¹⁰⁸⁴

U *Moru* je pejzaž samosvojna književna tema,¹⁰⁸⁵ živi lirski organizam izražajne zvučne, a potom i kolorističke dimenzije. Osobito je to vidljivo u provodnim motivima šuma krošnje i rijeke Pločnice koja kroz cijelu priču teče, pomiče se i, kako pjesnik kaže – *spava kao majka*.

Zaustavimo se kratko na fenomenu žive prirode u *Moru*. U tekstu smo već ukazivali na učestalo korištenje figure personifikacije; analizirali smo postupke antropomorfizacije prirode te naglašenog vitalističkog doživljaja svijeta. Vrijedi kontekstualizirati navedena obilježja. Naime, poimanje prirode kao izvorišta snage, elementarnosti pa i kulta života u temelju je neoromantizma kao jedne od brojnih poetoloških tendencija moderne. Neoromantizam je nastao kao odgovor na ubrzanu industrijalizaciju devetnaestog stoljeća, snažan gospodarski i tehnički razvoj, rastuće gradove: „(...) u vlasti strojeva, koja se sve više širila (i koja je nedugo zatim proizvela i vlastitu mitologiju), mnogi su autori moderne vidjeli opasnost, upravo modernu kob na koju valja odgovarati upozorenjima, prijetnjama, mitskim slikama o ugroženoj prirodi i o gubitku ljudske neposrednosti. Tako različiti pisci poput Gidea, Rilkea,

O ciljevima, zadaći, genezi te „idealnom“ modelu katoličke književnosti v. u: Lončarević, Vladimir: *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, 2005., str. 254-257. i Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: pjesništvo hrvatske moderne*, Altagama, Zagreb, 2010., str. 269-290.

¹⁰⁸⁴ Usp. kraj poglavlja „Otajne slutnje“: *Spuštala se prva rana večer. Barokni je dvorac stao umirati u bojama. Šu je ležala i čekala oca. Kad je napokon ušao, stadoše nenadano šumoriti jase i jablanovi poput zagušenih, potopljenih zvona, u dvorištu je prolazila po koja sluškinja, poslije se i to smirilo.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 89.

¹⁰⁸⁵ „Tematski kompleks pejzaža star je koliko i književnost, ali je samo jednom u povijesti europskih književnosti pejzaž postao najvišom duhovnostilskom kategorijom epohe. Literarni topos ljupkog mjesta, koji u različnim funkcijama traje od antike do danas, preuzima na prijelomu stoljeću ulogu sveobuhvatnog književnog apsoluta. Najviša ideja zapadnoga mišljenja – ideja jedinstva duha i prirode, subjektivnosti i objektivnosti, slobode i zbilje – pokušava u tom času, sa svim protuslovljima što ih inzistiranje na identitetu nosi, pronaći sebe u povijesti književnosti preko njezine tradicionalne tematske konstante, krajolika, apsolutizirajući ga do univerzalnog načela.“, u: Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980., str. 49.

Hamsuna u tom su se uvjerenju služili vrlo srodnim motivima i metaforama.¹⁰⁸⁶ Prema mišljenju struke: „Mitotvorne i srodne težnje mogu se podvesti pod tri natuknice: svijet je u njima ili estetski fenomen, ili predmet vitalističkog zanosa, ili pak misterij. Dakako, ta tri načina doživljavanja totaliteta malokad ostaju posvema odvojena; uzajamno prožimanje bar dvaju od njih vrlo je često.“¹⁰⁸⁷

U hrvatskoj književnosti moderne doživljaj pejzaža kao himne životu svojstven je stvaralaštvu Vladimira Nazora. *Ja sam danas ispio sunce plamno*, pjeva Nazorov cvrčak.¹⁰⁸⁸ U njegovim lirskim prozama, kao i u bajkama, prepoznatljiva odrednica upravo je humanizirani biljni („... a svako je stablo i svaki je grm nešto napose, što ne će da se izgubi ni u gomili svojih najbližih srodnika. U svakome je raslinju zasebna duša.”)¹⁰⁸⁹ i životinjski svijet („U šumi je sve tugovalo za otetim jelenom. Ptice nijesu više pjevale, potoci nijesu više žuborili, grane nijesu šumjele. Kao da je sve umrlo u zelenom lugu.“¹⁰⁹⁰).

Tako u bajci *Bijeli jelen* životinje i čovjek žive u skladnom suživotu: „Zmija s prugom na leđima i s rožicom na glavi zakrči joj put. – I ja sam žedna – reče zmija Marici. – I ti si Božje stvorenje, pa bih ti htjela pomoći – odgovori djevojčica., Anka je htjela izaći iz grma i potjerati na suho guske kada netko skoči preda nju. Bila je to izranjena košuta koju su lovci progonili. Ona se šćućuri pokraj gušćarice i pogleda je svojim krupnim očima. Kao da je molila djevojčicu da je obrani i sakrije., Košuta je gledala Anku kao da razumije što joj djevojčica veli. Ona je i meketom i kretnjama osokoli da sjedne na njezina leđa.“¹⁰⁹¹

U lirskoj prozi *Dječak s otoka* uočljive su podudarnosti sa Sudetinom pripovijesti (topos šume, pitanje identiteta). Štoviše, dijelovi proze čine se poput mediteranske inačice *Mora*: „Šuma šuti, ali jest jedna riječ, što je ipak razabirem. -Što hoćeš? Koga tražiš? Ne znam ni sam, što hoću, ali već znam, koga tražim. Doznao sam to juče hodajući po tebi. Sinulo mi iznenada pred očima. Tražim nekog dječaka. Ostavio sam ga pred mnogo i mnogo godina, daleko na morskom otoku u maloj dragi punoj šutnje i kamenja. Ondje je on pio vodu iz

¹⁰⁸⁶ Žmegač, Viktor: „Osnove moderne“, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 15.

¹⁰⁸⁷ Isto, str. 14.

¹⁰⁸⁸ „Sunce (je, op. aut.) inače simbol vitalističkog poimanja svijeta u duhovnoj kulturi oko prijeloma stoljeća (...)“; u: Žmegač, Viktor: „Suvremenost kao vizija katastrofe“, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 80.

¹⁰⁸⁹ Nazor, Vladimir: *Izbor proze I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 353.

¹⁰⁹⁰ Nazor, Vladimir: *Bijeli jelen i druge bajke*, Znanje, Zagreb, 2010., str. 63.

¹⁰⁹¹ Isto, str. 28, 9, 12.

bunara svoga oca i lutao po žalima tijesna zaliva gledajući more i nebo. Promatrao je život kukaca i ptica, prisluškivao je glasovima mrtvih stvari. Drugovo je samo sa stablima i sa životinjama. (...) On je znao govor kamenja i drveće. Za njega nije bilo tišine, što me sada prožima gotovo zebnjom. Ja tražim dječaka s otoka, dječaka, što sam ga ondje ostavio, ali ne znam, da sada luta po svijetu, da ide za mojim stopama, a ne može da me sretne, da me dostigne. Tražim ga, jer otkada njega više uza me nema, moje su uši gluhe, moje su oči slijepe... Tražim ga, jer trebam očnji vid, što sam ga davno izgubio, a bez onog djeteta ja ne ću iznova progledati..¹⁰⁹²

Sudetina i Nazorova neoromantičarska proza dijele, dakle, srodne motive, metafore, antropomorfne fenomene i slične stilizacije. Nazorov poetski vitalizam, međutim, izrasta iz mitskog iskustva života. Kako naglašava Sanja Franković: „Nazor je u mitskoj riznici arhetipova, davnih sukoba, stvaranja i rušenja pronalazio univerzalni smisao životne obnove prirode, čovjeka i naroda.“¹⁰⁹³ Autorica također navodi kako Nazorove bajke često tematiziraju problem rascijepljenosti između dvaju svjetova.¹⁰⁹⁴ U podlozi tih bajki prepoznaje mitsku strukturu svijeta: „Mješovito podrijetlo u mitskome svijetu donosi zlu kob onomu tko ga ima.“¹⁰⁹⁵ Tako se u *Halugici* ljubav ne može ostvariti jer Halugica pripada morskome svijetu, a Jablanko onom kopnenom. Slično je i u *Bijelom jelenu*: granica između životinjskog svijeta i svijeta ljudi vrlo je čvrsta („Kazat ću što je pravo. Riba ne može živjeti na stablu; ptica ne može živjeti na dnu mora. Neka bude sve onako kako bi moralo biti. Neka se čovječje lane vrati ljudima, a jelenče jelenima!; – Kćerka šume ne smije govoriti s ljudima.; – Što me zato briga? Mi se ne smijemo pačati u ljude.“¹⁰⁹⁶).

U istoj funkciji je govor u *Bijelom jelenu*: nakon što je provela noć u jelenjem ležaju, gušćarica Anka postaje Zlatokosa i razumije jezik šume. Kada se, međutim, vrati među ljude, taj jezik više ne razumije: “Mi ne govorimo kao ljudi, nego tko jednom prospava noć u jelenjem ležaju taj razumije govor i pjevanje svih šumskih životinja.; – Sestrice, dođi u šumu!

¹⁰⁹² Nazor, Vladimir: *Izbor proze I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 354.

Usp. Sudetinu pjesmu „Ja molim ti se“: *Molim Ti se, / molim ti se, Marijo, / za one moje male, bijele ruke, / koje sam zaboravio u jednom vrtu / među jorgovanom, bijelim ružama. (...) Molim ti se, / molim Ti se, dobra gospo Marijo, / za onog malog seoskog dječaćića, / koji je ostao nekoliko godina iza mene – / u našoj kući iza šume; s pticama / i suncem preko rodnih ograda – / u livadama, poljima i šumama / kraj onog hrasta, gdje je ptice tražio, / kod one rijeke, gdje je često sanjao... / za onog malog, veselog dječaćića, / za kojeg mi rekoše: / da je sjećanje na djetinjstvo.*

¹⁰⁹³ Franković, Sanja: *Maslina i sveti lug, Nazorove mitske teme i motivi*, Bibliofil, Zagreb, 2012, str. 274.

¹⁰⁹⁴ Isto, str. 127.

¹⁰⁹⁵ Isto, str. 128.

¹⁰⁹⁶ Nazor, Vladimir: *Bijeli jelen i druge bajke*, Znanje, Zagreb, 2010., str. 66, 65, 40.

Sestrice, dođi u šumu! – govorio joj jelen. Ali ga ona nije razumijevala jer nije više spavala u planinskome ležaju. Nije više mogla govoriti sa šumskim životinjama.¹⁰⁹⁷

Ako se prisjetimo Morova gubitka govora, potom razloga neostvarene ljubavi sa Šu, kao i bliskog suživota ljudi (Mora i njegova oca) i životinja, odnosno ostalih bića u prirodi,¹⁰⁹⁸ posve je jasno da Sudetin književni svijet izrasta na kršćanskom, poglavito franjevačkom svjetonazorskom ishodištu. Nazorove bajke, naprotiv, nasljeđuju mitološku sliku svijeta. Naravno da ovdje ne ulazimo u sve faze Nazorova stvaralaštva. Cilj nam je pokazati na koji način Sudeta „nadrasta” poetike na koje se naslanja, odnosno na kojim „mjestima” se odvaja od vladajućih književnih matrica. U tom smislu, znakovita je i usporedba *Mora* s Hamsunovim *Panom*,¹⁰⁹⁹ kao i opaske o nasljeđivanju Rousseauovih ideja.¹¹⁰⁰ Sudeti se zamjeralo i zbog navodna panteizma u pripovijesti.¹¹⁰¹ No, krenimo redom.

Naša istraživanja višekratno su pokazala kako je izvornost Sudetine proze u njezinoj modernističkoj teksturi i autorovoj kršćanskoj motivaciji/pristupu temi. Uzaludno je (a i besmisleno) tražiti pandan *Moru*, no sličan spoj neoromantičke stilizacije i kršćanske duhovnosti nalazimo u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić. Autore povezuje i težnja skladu, kako u književnoj, tako i u pojavnj zbilji.¹¹⁰² Život u miru sa sobom, s čovjekom i svijetom, idejna je sastavnica njihova stvaralaštva; ideal u životu i stvaranju.¹¹⁰³ Tomu valja dodati i – prijateljstvo s Bogom.

¹⁰⁹⁷ Nazor, Vladimir: *Bijeli jelen i druge bajke*, Znanje, Zagreb, 2010., str. 15, 70.

¹⁰⁹⁸ Više o tome u nastavku analize.

¹⁰⁹⁹ Usp. str. 9 teksta.

¹¹⁰⁰ „Nemec drži da Sudeta nastavlja 'ideju francuskog filozofa Jean-Jacquesa Rousseaua prema kojoj je čovjek po prirodi dobar i nije počinio nikakav istočni grijeh, nego ga je pokvarila civilizacija i kultura.“, u: Nemeč, Krešimir: „*Mor Đure Sudete*“, u: Nemeč, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 51.

Naša analiza ne slijedi taj smjer. Držimo kako Sudeta razvija sliku ljudske prirode u suglasju sa stajalištem sv. Augustina i njegovom postavkom podijeljene volje. Sukladno, dakle, učenju kršćanske teologije. V. poglavlje „Sjenka ljubavi“.

¹¹⁰¹ Usp. str. 12 teksta.

¹¹⁰² Usp.: „Sklad je Brlićkin način postojanja, heraklitovska 'harmonia' svijeta koja se sastoji u nekoj napetosti različitih suprotnosti i sila. To je način i jamstvo postojanja svijeta, ali i način postojanja priče – poetički: jedini način postojanja bajke.“, u: Brešić, Vinko: „Sklad kao načelo“, u: *Ivana Brlić-Mažuranić*, Prilozi sa znanstvenostručnog kolokvija, Slavonski Brod, 1994., str. 18-19.

¹¹⁰³ Usp.: „Oj dušo ljudska! Neiscrpiva česmo borbe i nemira! Ti si kadra pokriti beskrajne prostore pustinje svojim trzavicama!“, u: Brlić-Mažuranić, Ivana: *Članci (1903.-1938.)*, ur. Vinko Brešić, Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2013., str. 101.

U nekim bajkama Ivane Brlić-Mažuranić „činjenica jest da nema zaziva Božjeg imena, ali je isto tako činjenica da niz detalja u postupcima likova pa i u razvijanju fabule upućuje na kršćanska ishodišta.“¹¹⁰⁴ Slično nalazimo i u *Moru*. O tome je već bilo riječi. No, valja uočiti i sljedeće: u pripovijesti su zvona (angelusi) glasnici Božje prisutnosti¹¹⁰⁵ (*S nedalekih majura prenuše se zvona podneva., Zašto su baš tih dana plakala zvona? To nitko ne zna! Čitavo su prije podne i sve do kasno po podne zvonjela zvona. Glas im je tinjao tajanstveno kao bajka.*¹¹⁰⁶).

Isto tako, Morovo uvjerenje o besmrtnosti duše (*Bure se lamaju i prolaze, gromovi udare i utihnu, ali bol ostaje, jer je duša vječna.*),¹¹⁰⁷ kao i vlastelinov pogled na smrt (*Ali vlastelin kao da je prvi put u životu osjetio da ima dijete. Kao neku slast i strah pred nečim što je moćnije i jače od njegove ljubavi. Osjetio je bliskost smrti i svu veličinu njezinu.*)¹¹⁰⁸ posve su u skladu s naukom Katoličke Crkve.¹¹⁰⁹

Sudetino kršćansko nadahnuće razvidno je, osim toga, iz povremenih suptilnih najava: *Iza njega stoji netko moćniji i jači koji daje da oči gledaju i razum da radi.*¹¹¹⁰ Vrijedi napomenuti kako ideju *autoriteta* bilježimo i u pjesništvu: *Ima netko Veći / i moćniji i jači – – / da svaki korak naš / čini se, ko da nije naš, / da svaki čin naš, / ko da nije začet u nama, i naša volja / kao da stoji pod nečijim, tuđim autoritetom: // Koji daje, da je sve / obratno / i protivno: / u nama, / izvan nas, / koji daje, da čovjek gleda, / kako mu i zadnje zdanje pada, / a opet da se nada... // Ima netko – moćniji i jači, / pod čijim autoritetom sva naša htijenja / postaju kao lutke / i naša volja – ko osuđeno roblje / šutke / sagiba šiju. // Ima nešto / vrh nas sviju!* („Ima netko“)

¹¹⁰⁴ Hranjec, Stjepan: *Kršćanska izvorišta dječje književnosti: priručnik za studente i učitelje*, Alfa, Zagreb, 2003., str. 64.

¹¹⁰⁵ Oduhovljenje prirode posredstvom zvona često je u pjesništvu mladoliričara (Wiesnera, Milkovića, primjerice). O „esteticističkoj sintezi prirode i religioznosti“ u toj antologiji piše Zoran Kravar u članku „Krajolik s tajnom“ u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.

Usp. i poglavlje „Zvona i ruke – „duhovne spojnice“.

¹¹⁰⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 25, 41.

¹¹⁰⁷ Isto, str. 24.

¹¹⁰⁸ Isto, str. 86. Prisjetimo se Sudetina stajališta o smrti: „Lijepo je i strašno gledati smrti u oči., ...jer je sve, što je Bog stvorio, lijepo, pa i sama smrt, ta ona je jedno od najljepših djela Njegovih.“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 158, 207-208.

¹¹⁰⁹ Usp. 2 Kor, 5.

¹¹¹⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49.

Usp.: „Ja vas, istina, krstim vodom na obraćenje, ali onaj koji za mnom dolazi jači je od mene.“ (Matej 3,11)

Znakovita je i najava na samom početku pripovijesti: *U davno doba neko živio je mladić jedan... ali on je umro u onaj dan kad nije mogao ljubiti druge više od sama sebe.*¹¹¹¹ Riječju, autor najavljuje temu duhovne borbe u čovjeku kao jedno od središnjih mjesta priče.

Prisjetimo se kako je Isus, na pitanje farizeja o najvećoj zapovijedi u Zakonu, odgovorio: „Ljubi Gospodina Boga svojega svim srcem svojim, i svom dušom svojom, i svim umom svojim. To je najveća i prva zapovijed. Druga, ovoj slična: **Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga.** O tim dvjema zapovijedima visi sav Zakon i Proroci.”¹¹¹²

O ljubavi je Isus govorio i u dvorani posljednje večere: „Kao što je Otac ljubio mene tako sam i ja ljubio vas; ostanite u mojoj ljubavi. Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi; kao što sam i ja čuvao zapovijedi Oca svoga te ostajem u ljubavi njegovoj. To sam vam govorio da moja radost bude u vama i da vaša radost bude potpuna. Ovo je moja zapovijed: ljubite jedni druge kao što sam ja vas ljubio! Veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.”¹¹¹³

Isus je umro za svoje prijatelje, za one koji su ga ostavili pod križem. Sudetin junak to nije mogao, *nije mogao ljubiti druge više od sama sebe.* To su razlozi njegove duhovne smrti. Umjesto *žrtve/uskih vrata*, izabrao je zadovoljštinu za naneseo zlo.¹¹¹⁴ Tako je „ranio“ Kristov zakon ljubavi.

Iz ovoga proizlazi kako Sudetin tekst tematizira ljudsku slabost/ograničenost (... *slabost koja je manja od crva i lakša od maslačkove svile.*)¹¹¹⁵ te (ne)spremnost na žrtvu. Istodobno, on govori o Božjoj uzvišenosti: *On je jak! – Na čitavom svijetu on je najjači! Vučići okreću glave prema majci i zapanjeno je slušaju. – Jednim bi nas udarcem sve oborio... – Samo ljubav je jača od njega. – Ljubav? – A što je to ljubav? Vučica ćuti kako joj se ježi koža i udara bilo. Zubalo joj uhvatio grč i ne može da ga otvori. – Ne mogu vam to reći.*¹¹¹⁶

¹¹¹¹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

¹¹¹² Mt 22, 34-40.

¹¹¹³ Ivan 15, 9-13.

Usp. i Matejevo evanđelje: „Sve, dakle, što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima! To je, doista, Zakon i Proroci. Uđite na uska vrata! Jer široka su vrata i prostran put koji vodi u propast i mnogo ih je koji njime idu.“ (Matej 7, 12-13)

¹¹¹⁴ Usp. poredbenu analizu *Mora* i bajke *Kako je Potjeh tražio istinu*. Motiv žrtve pojavljuje se i u drugim bajkama Ivane Brlić-Mažuranić (*Šumi Striborovoj*, primjerice).

¹¹¹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 24.

¹¹¹⁶ Isto, str. 71.

Vidimo kako se na pitanje o ljubavi odgovara šutnjom. Ponovno se upućuje na nekoga tko je *moćniji i jači*, koga se ne može „obuhvatiti“, izraziti riječima.¹¹¹⁷ Tema ljubavi ili Boga¹¹¹⁸ o kojemu se ne može govoriti, bliska je modernističkom nagnuću prešućenom ili nedorečenom. Sudeta je ovu temu lijepo razvio u pjesmi „Mir miruju...“: *Mir miruju u daljini / hladne zvijezde... / Otajni se veo svio / iznad zemlje, lako, tío, / da se ne zna... / kako negdje u visini / hladne zvijezde / mir miruju / – i svojim nas hladnim svijetlom / tek dodiruju. // Da smo dobri, / da smo bolji, / da slutimo – kako svjesno / svoje misli, htjenja, čežnje / prepuštamo kao djeca / jednoj tajnoj / svetoj / Volji!* („Mir miruju“)

Zadržimo se nakratko na pojmu skrivenoga, neizrecivoga Boga (Deus absconditus). Mnogi su teolozi, mističari, pjesnici bili obuzeti ovom temom: sv. Augustin, sv. Toma Akvinski, Sv. Franjo Asiški.¹¹¹⁹ O tome nalazimo i u Svetom pismu: „Doista, ti si Bog skriveni, Bog Izraelov, Spasitelj.“¹¹²⁰ Ili: „Jer misli vaše nisu moje misli i puti moji nisu vaši puti, riječ je Jahvina. Visoko je iznad zemlje nebo, tako su puti moji iznad vaših putova, i misli moje iznad vaših misli.“¹¹²¹ Kako piše Marijan Jurčević: „Ako čovjek ne može reći što Bog jest, može li reći što nije? Bog je vječan, ali radi manjka shvaćanja bića to znači da Bog postoji izvan vremena i da mu nije podložan. Bog je savršen, ali nedostatkom shvaćanja da se ovoj riječi dade pozitivni sadržaj, kaže se Bog nije podložan nesavršenosti... itd.“¹¹²² Posrijedi je, dakle, negativna teologija. Jurčević objašnjava: „U odnosu na Boga samo su negacije moguće i istinite, dok su tvrdnje nedovoljne da mu se primaknu. Ukoliko je Bog Jedan iznad svake misli, on je nepredstavljiv; ukoliko je Bog Dobro koje nadmašuje svaki govor, on je neizreciv. On je Bog kojega ne može izreći ni jedna riječ (...).“¹¹²³

Istakla M. I. T.

¹¹¹⁷ Usp. pjesmu „Nepojamnost Boga“ Petra Preradovića: *Tko da pojmi i ostala mnoga / Čudesa ti sile i pameti! / Ljudski razum oko duha tvoga / Kao leptir oko svjetla leti, / Snebiti se držitostju može, / Al pojmiti tebe nikad, Bože!*, u: Preradović, Petar: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 129.

¹¹¹⁸ „Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u njemu.“ (1 Iv 4,16)

¹¹¹⁹ Za sv. Augustina Bog je nepoznatljiv, izvan vremena. Priroda i Bog oduvijek postoje. Molitva sv. Tome Akvinskog započinje: *Neizrecivi Stvoritelju...*, a njegova glasovita himna: *Klanjam ti se smjerno, tajni Bože naš, što pod prilikama tim se sakrivaš.*

¹¹²⁰ Izaija 45, 15

¹¹²¹ Izaija 55, 8-9

Usp. Psalam 145, 3-6

¹¹²² Jurčević, Marijan: „Skriveni Bog – Deus absconditus“, u: „Bogoslovska smotra“, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, vol. 70 (2000), no. 1, str. 143. URL: <https://hrcak.srce.hr/31270> (7. 9. 2017.)

¹¹²³ Isto, str. 131.

Skriveni Bog otkriva se, međutim, na mnogo načina. Jedan od tragova njegove „prisutnosti u odsutnosti”¹¹²⁴ svakako je priroda.¹¹²⁵ „Na to nas upućuje Knjiga Mudrosti, 13, 5: 'Otvorite oči i pogledajte divote svijeta...!', kao i sv. Pavao u poslanici Rimljanima (...).”¹¹²⁶ Jurčević napominje kako je *Pjesma stvorova* ili *Pjesma brata Sunca* sv. Franje Asiškoga „najpoetičnije otkrivanje prisutnosti skrivenoga Boga u prirodi.”¹¹²⁷

Isto stajalište zastupa i francuski povjesničar Jacques Dalarun u studiji posvećenoj himni sv. Franje. Sam početak pjesme, upozorava Dalarun, na tragu je „negativne teologije“. Čovjek je nedostojan spomenuti Boga kojemu izriče hvalu: *Svevišnji, svemožni, Gospodine dobri! / Tvoja je hvala i slava i čast i blagoslov svaki. Tebi to jedinom pripada, Svevišnji, / dok čovjek nijedan dostojan nije ni da ti sveto spomene ime.*¹¹²⁸ Dalarun je duhovit u komentaru ove kitice: „Nije ni ušao na pozornicu, čovjek već izlazi. Kraj prvog čina.”¹¹²⁹ Bog je stoga opjevan *preko* svojih stvorenja: nebeskih tijela (sunce, mjesec i zvijezde), četiri praelemenata (zrak, voda, oganj i zemlja). Dalarunovim riječima, svih sedam entiteta je personificirano i pobratimljeno, a njihove vrline odraz su Božjih osobina/dobra.¹¹³⁰ U svemu, dakle, stvorenome ogledava se Stvoritelj.¹¹³¹ Vratit ćemo se na Dalarunovu studiju, no pogledajmo sada analogije s *Morom*.

U tekstu se ne govori izravno o Božjoj nazočnosti u prirodi.¹¹³² Boga se ne imenuje, ali na njega se upućuje posredstvom/*preko* znakova.¹¹³³ Značenja tih znakova iščitavaju se iz

¹¹²⁴ Jurčević, Marijan: „Skriveni Bog – Deus absconditus“, u: „Bogoslovska smotra“, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, vol. 70 (2000), no. 1, str. 134. URL: <https://hrcak.srce.hr/31270> (7. 9. 2017.)

¹¹²⁵ Za sv. Augustina „su priroda i duh zrcalo, *speculum*, u kojem se odražava Bog”, u: *Filozofski leksikon*, gl. ur. Stipe Kutleša, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 1080.

Usp.: „Spekulativno shvaćanje prirode karakteristično je za filozofiju njemačkog idealizma i romantike, posebno za F. W. J. Schellinga, čiji je osnovni cilj uspostavljanje izgubljenog jedinstva prirode i duha. Na sličnom su tragu razmišljanja J. G. V. Herdera i J. W. Goethea, (...)”, Isto, str. 365.

¹¹²⁶ Jurčević, Marijan: „Skriveni Bog – Deus absconditus“, u: „Bogoslovska smotra“, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, vol. 70 (2000), no. 1, str. 130. URL: <https://hrcak.srce.hr/31270> (7. 9. 2017.)

Riječ je o Poslanici Rimljanima 1,20.

¹¹²⁷ Isto, str. 138.

¹¹²⁸ URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=186&Itemid=28 (8. 9. 2017.)

¹¹²⁹ „À peine entré sur scène, l’homme en sort. Fin du premier acte.”, u: Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014., str. 75. Prevela Melanija Ivezić Talan.

¹¹³⁰ Isto, str. 77-85.

¹¹³¹ Isto, str. 87.

Usp. Psalam 148. Taj psalam Dalarun navodi kao jedan od književnih poticaja za Franjinu himnu.

¹¹³² Usp. analizu pjesme „Blagoslov ljeta” na str. 36-38 teksta.

konteksta.¹¹³⁴ Isto tako, franjevačka duhovnost nije jasno, niti izravno naznačena u pripovijesti. Ona nije u prvom planu, kao što je to slučaj u pjesništvu. No, to ne znači da nije nazočna. U *Moru* se ona iščitava „u hodu“;¹¹³⁵ iz „dubljih“, simboličnih slojeva priče. Razaznaje se iz Morova odnosa divljenja i ljubavi prema prirodi „jer prema veličini i ljepoti stvorova možemo, po sličnosti, razmišljati i o njihovu Tvorcu“¹¹³⁶.

Podsjetimo se što je o prirodi i ljudskoj spoznaji autor napisao u svojoj prepisci: „Dogodi se tako, da postadoh lovac. Ljubitelj prirode i pejzaža, jer ona ne može ništa zla da pomisli, a kamo da učini., Život... život..., kako prolazi, kako prolazi! Već je u svojemu sadržaju nesretan. O, misliti, misliti, mnogo misliti o nečemu, što je za nas prekrivo sa devet vela prostora i vremena. Ništa što nije u prostoru; ništa, što se ne bi dogodilo u vremenu. O, kako je čovjek ograničen! Tako nas susreću dani. I nije čudo, da bježimo u prirodu, u osamu, u tišinu, gdje nema nikoga, na mjesta, do kojih jošte nije došao čovjek... I Bog je po čovjeku postao nesretan i morao da trpi – – Tako živimo mi pustinjaci s 'Osamljena otoka', mnogo mislimo – mnogo osjećamo, ali ne mienjamo ništa, jer nije u našim rukama. To je tragika našega pozvanja i tragika našega rođenja, jer na svijet ne dolazimo svojom voljom.“¹¹³⁷

Nadalje, u pripovijesti je priroda lijepa i svrhovita. Sve u njoj ima svoju funkciju i smisao.¹¹³⁸ Mor se divi svakom stvorenju ponaosob¹¹³⁹ – *svakom panju, svakom cvijetu,*

¹¹³³ Taj postupak razvidan je i u francuskih katoličkih pjesnika prve polovine devetnaestoga stoljeća. V. studiju Guilhema Laboureta, „Dieu et le poète: révélation divine et signe poétique chez les poètes néo-catholiques français“, u: „Fabula“, URL: <http://www.fabula.org/colloques/document443.php> (15. 11. 2017.)

¹¹³⁴ Prisjetimo se funkcije motiva sunca, vjetra, oblaka, rijeke i šume u *Moru*. V. poglavlje „Tijelo – preobrazba, pojavna zbilja“.

¹¹³⁵ Na tragu razmišljanja francuskog filozofa Félicitéa de Lamennaisa riječ je o „vježbanju nutarnjeg motrenja“ u čitatelja. Uvjereni smo kako Sudetin tekst u čitatelju potiče „nutarnje motrenje“ prikazanih situacija. Usp. spomenutu Labouretovu studiju. URL: <http://www.fabula.org/colloques/document443.php> (15. 11. 2017.)

Sv. Pavao u poslanici Efežanima također piše: „Braćo: Bog Gospodina našega Isusa Krista, Otac slave, dao vam Duha mudrosti i objave kojom ćete ga spoznati; prosvijetlio vam oči srca da upoznate koje li nade u pozivu njegovu, (...)“ Ef 1, 17

Usp. kraj poglavlja „Elementi fantastike u *Moru*“.

¹¹³⁶ Mudr 13, 5

¹¹³⁷ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 178, 181.

Usp. Pavlovu Prvu poslanicu Korinćanima: „Jer djelomično je naše spoznanje, i djelomično prorokovanje. A kada dođe ono savršeno, uminut će ovo djelomično. Kad bijah nejače, govorah kao nejače, misljah kao nejače, rasuđivah kao nejače. A kad postadoh zreo čovjek, odbacih ono nejačko. Doista, sada gledamo kroza zrcalo, u zagonetki, a tada - licem u lice! Sada spoznajem djelomično, a tada ću spoznati savršeno, kao što sam i spoznat!“ (1. Kor 13, 9-12.) Usp. (Izl 34, 29-35.)

¹¹³⁸ Usp.: „Bog je htio ovisnost stvorova jednih o drugima. Sunce i mjesec, cedar i sitan cvijet, orao i vrabac: nebrojene razlike i nejednakosti znače da nijedan stvor nije sam sebi dovoljan. Oni postoje samo u ovisnosti jednih o drugima da se međusobno dopunjuju služeći jedni drugima.“, u: *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 101.

svakoj grančici. I brine se za svako stvorenje u šumi: – Poginula je stara kuna koju ste nekad hranili kupinama., – Šu, nikhuli su mladi sunovrati., Prolazeći mimo jednog brijesta, popne se na nj i izvadi male kune koje su imale u njemu gnijezdo. Obrao je nekoliko dozrelih kupinica i stao da ih kljuka. Životinjice se neprestano branile, a on se smijao i uživao. Mali im zubići postadoše crni, kao da su bili u dimnjaku. Pčele su na proplanku zujale i letjele bez ikakva znaka da će se rojiti. No Mor i nije drugo očekivao. Legao je na mahovinu pod brijestom i stao da ih promatra. Šumorenje sunca nad krošnjama i zujanje pčela vrh njih nabrzo ga uspava. Pčele su zujale, premetale se u sunčanoj prašini, a gdjejoja bi se spustila i na njegova rutava prsa. Sunce se nagibalo u kosom putu, sve više prosipajući se u žutozlatnim kolutovima.¹¹⁴⁰

Ako smo glas definirali kao znak identiteta u *Moru*, onda je razložno ustvrditi da priroda ima poprilično snažan identitet. Ona „posjeduje“ svoj glas: stabla šumore, voda žubori, klokoće, talasa se, zapljuskuje: *Mor se nasmiješi i zaroni u dubinu. Voda jurmu do obale i stade nervozno zapljuskivati i tresti šašem i trstikom.*¹¹⁴¹ Čuje se i kako *cvijeće niče ispod lišća.*¹¹⁴² To nam govori kako autor zamišlja prirodu kao ravnopravnu čovjeku. Ona je u savezništvu s Morom sve do njegova rascjepa. Ona mu je *najveća, najmilija svetinja;*¹¹⁴³ on je voli *kao samog sebe.*¹¹⁴⁴ Riječ je o evandeoskom mjerilu ljubavi: **Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga.**¹¹⁴⁵

¹¹³⁹ Usp.: „Red i sklad stvorenoga svijeta proizlaze iz razlika među bićima i iz odnosa među njima. Čovjek to postepeno otkriva kao prirodne zakone. (...) Ljepota stvorenja odražava beskonačnu ljepotu Stvoritelja.”, u: Isto.

¹¹⁴⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 31, 46, 26.

Ovdje je razvidan utjecaj sv. Franje: „Izuzev nekoliko primjera konfrontiranja velikim, strašnim, divljim životinjama, Franjo će se u najvećoj mjeri posvetiti životinjama poput ptica, riba, crva ili pčela. Herojsko sučeljavanje u maniri spasitelja ljudi on će zamijeniti suosjećanjem kroz praktičnu brigu za malene i slabe životinje, one koje svakodnevno susrećemo i najlakše zanemarujemo.“, Zagorac, Ivana: „Franjo Asiški – inspiracija za rehabilitaciju odnosa čovjeka i prirode“, u: „Znakovi vremena“, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, XIV/54 (2011), str. 135.

V. pjesme “Blagoslov ljeta“, „Kosci“, „K meni se svrati“.

¹¹⁴¹ Isto, str. 33.

¹¹⁴² Isto, str. 55.

¹¹⁴³ Isto, str. 16.

¹¹⁴⁴ Isto, str. 11.

Mor razumije jezik drveća jer ga voli kao samog sebe. Usp. odnos Morova oca prema ljudima: – *Kažu da je mom ocu nekad bila načinjena velika nepravda. Ja ne znam je li to istina. On mi toga nikad nije rekao. Ali sam vidio da ne voli ljude i vjeruje da sve zlo na svijetu dolazi preko ljudi.* Isto, str. 44.

Ideja *povratka u prirodu* na tragu je Rousseauove filozofije. Navedene retke, međutim, iščitavamo u svjetlu franjevačke teologije. U tom smislu, vrijedi se osvrnuti na Milanjin opažaj o „sindromu prirode“ u Sudetinom pjesništvu. Držimo kako se on može „proširiti“ i na *Mor*: „A sindrom prirode, Sudetino 'bježanje' u prirodu, pejzaž i krajolik, ne znači samo rusoovski bijeg od iskvarenosti društvenog bitka, nego, franciskanski, znači prirodu kao Božje biće, ne samo dakle kreaciju božju, kao što je i čovjek, pa se zato Sudeta prirodni obraća kao sestrici, kao članu obitelji, kao djetetu čiji je on brat, nego je ona pojavni oblik Božje evidencije. Priroda, dakle, ne kao neko biće po sebi, nego kao Božja tvorevina i evidencija istodobno, provocira senzorne akte,

Kada govorimo, dakle, o vitalizmu u *Moru*, uvjereni smo da je njegovo ishodište u autorovom franjevačkom pogledu na svijet. Iz istoga izvora potječe i Sudetin *šumor*, odnosno slike skladnog prožimanja čovjeka i prirode: *I baš je danas sve tako lijepo i blisko. Tako drago., Spustim se u šumu. Krošnje to osjete pa zašapću, zašumore.*¹¹⁴⁶ U pripovijesti je čovjek tek dio cjeline.¹¹⁴⁷

Vrlo sličnu poetsku „situaciju“ bilježimo u još jednog hrvatskog pjesnika koji štuje sv. Franju – Nikole Šopa: *O sumraku se u tamnu šumu popnem. / Bez glasa, neznano, poput gorskog duha. / Na ulazu mi se poklone dva grma tamna. / Ponizno, kod dva crna eunuha. / A kada u mrak zađem drveća beskrajnog, / u moru rose prospe se na me blagoslov. / Sve krošnje mirno posjedaju po stablima. / I pozdravi me toplo mladi šum javorov.*¹¹⁴⁸

Isto tako, zanimljivo je da se trenutak rascjepa u *Moru*, njegova *mora* (teološki smisao *razdijeljenosti*)¹¹⁴⁹ podudara s napuštanjem zajedništva s prirodom. Junak više ne osluškuje prirodu, ne osjeća je: *Mjesec je zalazio za šumu, pa su i krošnje stale podrhtavati. Čulo se kako teče Pločnica i cvijeće niče ispod lišća. Ali se nitko nije na to obazirao! Nitko nije slušao...!, Zvijezde su tinjale na horizontu, ali se nisu vidjele. Krošnje. Potitravanje krošnja oduljivalo se u visine i beskraje. Za brdima je disala noć svježja i vitka kao jelenče, ali je Mor nije osjećao. (...) Mjesečina se prolijevala preko vršja, ali je Mor nije osjećao.*¹¹⁵⁰

Znakovit je i odabir glagola (*obazirati, slušati, osjećati*) koji opisuju udaljavanje junaka od prirode. Razvidan je njihov teološki sadržaj: „Bog govori čovjeku preko vidljivog

čuvstvovanja, pa onda i vjerski osjećaj i kozmogenetsku svijest.“, u: Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: novosimbolizam: dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008., str. 242.

¹¹⁴⁵ Mt 22, 39. Istakla M. I. T.

¹¹⁴⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39.

¹¹⁴⁷ Usp.: „Post 1 ocrta sliku skladnog svijeta, paralelno slikama koje nalazimo u opisu rajskog vrta (Post 2) i u navještajima posljednjih, eshatoloških vremena (Iz 11,6-9; 65,25). To je lijep i skladan svijet, svijet u kojem svako stvorenje ima svoje mjesto i zadatak te čini integralni dio cjeline, neophodan djelić koji toj cjelini doprinosi i unutar koje opstaje.“, u: Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012) 3, str. 551. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)

¹¹⁴⁸ Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997., str. 50.

¹¹⁴⁹ Usp. Lk 11, 15-26.

¹¹⁵⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 55, 61.

Usp.: „Zanemarivanje dužnosti njegovanja i očuvanja ispravnog odnosa s bližnjim, za kojega se moram brinuti i kojega moram čuvati, razara moj unutarnji odnos sa samim sobom, s drugima, s Bogom i sa zemljom. Kada su svi ti odnosi zanemareni, kada pravda voše ne prebiva na zemlji, Biblija nam kaže da je sâm život u opasnosti.“, u: Franciscus, papa: *Laudato si': enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 57.

stvorenja. Tvarni se svijet predstavlja čovjekovu razumu da bi u njemu otkrio trag svoga Stvoritelja. Svjetlo i noć, vjetar i oganj, voda i zemlja, drvo i plodovi govore o Bogu, naznačuju istodobno njegovu veličinu i blizinu.¹¹⁵¹ Navod iščitavamo u značenju nutarnjega osluškivanja ili motrenja: „Pazite dakle kako slušate.”¹¹⁵²

Ovdje treba naglasiti kako se priroda ne mijenja narušavanjem odnosa s Morom. U trenutku rascjepa Mor se *zгурio*, njegove ruke postale su *krvave vučje šape*,¹¹⁵³ a čovječji govor zamijenili su *otajni nerazumljivi glasovi*.¹¹⁵⁴ S druge strane, priroda nije poprimila atribute pustinje, praznine ili neki drugi negativni predznak.¹¹⁵⁵ Ona je jednostavno nastavila „teći svojim tokom“. U tome prepoznajemo kršćansku sliku prirode i čovjeka kao Božjih stvorenja. Priroda je Božja emanacija, ogledalo Božje opstojnosti, ljepote.¹¹⁵⁶ U tom smislu, *Mor* nam govori o slici Boga – *stvoritelja Neba i Zemlje, svega vidljivoga i nevidljivoga*.

Tragove franjevačke duhovnosti nalazimo i u prikazu „bratske“ prirode¹¹⁵⁷: *Iz šume dolaze mirisi jagoda i ljetna tišina. Vode se za ručice i tapkaju. Tapkaju da ne probude sunovrat pod brijestom. Noćas je cijelu noć brbljao s mjesecom povrh šume., Pločnica, zelena i mirna rijeka, spavala je kao majka. Spavala je; tek da joj se disaj osjećao, u šašu ispod mene., Ona je bila juče na ovom mjestu. Na ovim je kupinacima ubirala plodove, a oni su mislili da su im njene oči sestre., I stara vučica zaboravlja odgovarati, pruža prednje noge i polaže na njih glavu i sluša. Sluša što pripovijeda noć.*¹¹⁵⁸

¹¹⁵¹ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 309.

¹¹⁵² (Lk 8, 18)

Usp. poglavlje „Usporedba *Mora* i pjesništva“.

Ponovno se može povući usporednica sa Šopovim „pismom“: *Kad prislonim na njih lice ugrijano, / čujem, po njima šum bršljanov puzi. / Kroz ključanicu svjetlo po čelu mi brizne. Iza njih, ko svetac, sjam u svojoj tuzi.* („Vrata“) Preuzeto iz: Slavić, Dean : *Sveta knjiga i dva pjesnika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011., str. 228.

¹¹⁵³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 62.

¹¹⁵⁴ Isto, str. 62.

¹¹⁵⁵ Usp.: „I svjetlo u tami svijetli i tama ga ne obuže.“ (Ivan 1,5)

¹¹⁵⁶ Usp. već navedeni psalam 98,1.7-9, *Svi krajevi svijeta vidješe spasenje Boga našega*. Donosimo ga u cijelosti: *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu, / jer učini djela čudesna. / Pobjedu mu pribavi desnica njegova / i sveta mišica njegova. / Neka huči more i što je u njemu, / krug zemaljski i stanovnici njegovi! / Rijeke nek plješču rukama, / zajedno s njima neka se brda raduju. / Jer Gospodin dolazi, / dolazi suditi zemlji. / Sudit će krugu zemaljskom po pravdi / i pucima po pravici.*

¹¹⁵⁷ Giambattista Montorsi izdvaja četiri značajke franjevačkog života: bratstvo, malenost ili poniznost, propovijedanje evanđelja i radost. V. Montorsi, Giambattista: *Franjo Asiški – učitelj života*, „Brat Franjo“, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 2002.

V. i: Matura, Thadée: *Franjo na drugi način: poruka njegovih spisa*, Teovizija, Zagreb, 2013.

¹¹⁵⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 13, 10, 16, 72.

Posrijedi je, dakle, „horizontalna povezanost“¹¹⁵⁹ svega stvorenoga; „vrednosno izravnavanje svih sastavnica prirode“.¹¹⁶⁰ S druge strane, svjedočimo vertikalni odnos na Boga, onoga koji je *Veći, moćniji i jači*.¹¹⁶¹

U tekstu bilježimo i stalne promjene, simbolička kretanja po vertikali zemlja – nebo: *Kad se smiri ovršje drveća i voda u dolini, slušat ćemo kako Mor pjeva., Zvijezde su tinjale i gasile se lagano i spokojno. U doli se dizali laki povjetarci i prolazili putovima alejama., Ide Šu i njezin korak ide, idu oblaci vrh nje – i dan iza gora. Sve ide. Sve prolazi., S nedalekih majura prenuše se zvona podneva. Sunce se razastrlo ko velika bijela ponjava, a šuma umiraše u pjesmi i šumoru gustih, zdravih krošnja. Mor se spuštao prodolicom prema kolibici.*¹¹⁶² Dijalektika zemaljskog/ovostranog i nebeskog/onostranog nazočna je i u topoima tijela, tjelesne snage, zavičaja, vode (Pločnica i potoci koji se u nju slijevaju) i oblaka, čestih kiša,¹¹⁶³ ovršja drveća, sunca, zvona.

Franjevačka teologija snažno se oslanja na ideju kršćanske solidarnosti (*Deus est caritas*). Priroda u *Moru* prožeta je istom idejom. Tako je sućut, milosrdnost jedna od njezinih temeljnih osobina. Kada Mor, primjerice, svira na fruli, njegovu tužnu pjesmu sluša cijela šuma; budi se sav biljni, životinjski svijet i „sudjeluje“ u njegovoj tuzi: *Listić, dva, tri – bezbroj; grana, deblo, cijela šuma. – Budi se, šapće, drhti, podrhtava... (...) Bude se kukci i vlaće trava, mravi se bude i cvrčci kraj livada snenih. Sve sluša bez disaja, bez riječi i glasa. (...) Na južnim brdima izveo vuk mlado iz brloga – načulio ušesa i sluša. To je ljubavna pjesma ljudi! Tako samo oni plaču kad nesretno ljube... I mali vučić načulio ušesa i sluša začarano...*¹¹⁶⁴

Ideju kršćanske solidarnosti oprimjeruju reakcije svijeta prirode na smrt staroga upravitelja; stvorenja su u čudu, zbunjena su: *Krošnje se komešaju, ptice lepršaju prestrašeno kružeći u čudu iznad starčeva odra. Stara je kuna izašla iz duplja i začudila se da se stari upravitelj ne diže, da joj ništa ne dobacuje. On nije nikad prošao mimo nje – a da joj ne bi*

¹¹⁵⁹ Zagorac, Ivana: „Franjo Asiški – inspiracija za rehabilitaciju odnosa čovjeka i prirode“, u: „Znakovi vremena“, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, XIV/54 (2011), str. 136.

¹¹⁶⁰ Isto, str. 135.

¹¹⁶¹ Usp.: „Ali vi se ne zovite učiteljima, jer je jedan vaš učitelj, a vi ste svi braća! I ocem svojim ne zovite nikoga na zemlji, jer je jedan otac vaš, koji je na nebesima! I ne dajte da vas zovu učiteljima; jer je jedan učitelj vas, Krist! Tko je najveći među vama, neka bude sluga vas! Jer tko se uzvisuje, ponizit će se; a tko se ponizuje, uzvisit će se.“ (Matej 23, 8-12)

¹¹⁶² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17, 50, 58, 25.

¹¹⁶³ „Božanska transcendencija otkriva se u nedohvatljivosti, beskonačnosti, vječnosti i stvaralačkoj snazi neba (kiša).“, u: Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987., str. 427.

¹¹⁶⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 54.

koju tu rekao. Našalio se s njom, pljesnuo rukama da je prestraši. Vuk se izvukao iz brloga, prikrao se – kad je najveći tajac vladao – da ga Mor nije čutio... Šćućurio se na šape, pa ispružio glavu na njima i zagledao se začuđeno u starca. – Kako su čudni ljudi! Čudni i nerazumljivi... – Vrlo čudni!... – potvrdi grab pored njega. – Svaki put sam uzdrhtao kad sam mu opazio lice; u snu sam se budio od straha pred njim – a danas mu je lice tako blago – kao da mi je majka... Kao da mi je najbliži rod. Danas me sigurno ne bi progonio! I šumska je kukavica zaboravila da kuka. Tako se zbunila. Tako se začudila. Zato danas nije našla hrane pokraj kolibice – tamo su galamili i vikali neki strani ljudi. I druge ptice i kukčiči i bube kad saznadoše, poletješe, zagnizaše prema starcu da ga vide što mu je: danas još nije prošao šumom, nije im ponio hrane i probudio ih zorom u gnijezdima. Dva-tri sunovrata prokljuvaše se brže ispod lišća – kad saznadoše da nad njima leži stari upravitelj.¹¹⁶⁵

I ovdje je razvidan paralelizam sa Šopovim pjesništvom: *Već se krila u dvorištu bude. / I na vrh lipe sja vlažno list. / Negdje škrinuše mala vrata. / I uzduh je tako modar i čist. / Već je iz štale Biserka sama / izišla i čeka, zabrinuta, / na korake dobre muzilje svoje. / I bujnost rosnu poljskog puta. / I kvočka je izišla s pilićima, / ali u dvorištu nema zrnja. / I pas, kao zaboravljen gost, / pod prozorom kuhinje čeka na kost. / I kočijaš je već usto stari. / Tražeći uzde, on još drijema. / Čuje se kako konje timari / i gundā, što još doručka nema. / najzad je pijevac pod prozor prišo / i kukurikno iz snažnih grudi. / Tripud krikno, tripud zavikno. / Ali se baka moja ne budi. („Smrt moje bake“)¹¹⁶⁶*

Preneseni citat iz *Mora* opisuje još jedan važan odnos. Posrijedi je odnos Morova oca prema prirodi. U njemu iščitavamo brigu, skrb i posvećenost poslu.¹¹⁶⁷ Rječju, odgovornost pred prirodom.¹¹⁶⁸ To je posve u skladu sa smjernicama kršćanske antropologije: „Zadatak čovjeka 'slike Božje' jest očuvati ljepotu i sklad stvorenoga svijeta te osigurati miran suživot

¹¹⁶⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 60.

¹¹⁶⁶ Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997., str. 62.

¹¹⁶⁷ Usp. navedeni citat sa slikom Isusa kao dobrog pastira koji poznaje svoje ovce po imenu: „On ovce svoje zove imenom pa ih izvodi. A kad sve svoje izvede, pred njima ide i ovce idu za njim jer poznaju njegov glas. Za tuđincem, dakako, ne idu, već bježe od njega jer tuđinčeva glasa ne poznaju.“ (Iv 10, 3-5)

¹¹⁶⁸ Usp.: „(...) dajući čovjeku vlast nad životinjama Bog ga, zapravo, postavlja njihovim 'upraviteljem'. S jedne strane, stavlja mu životinje na raspolaganje, poput zemlje koju mu daje podložiti. Čovjek, stoga, treba iskoristiti životinjski potencijal, jer životinje su, kako to eksplicitno čitamo u Post 2,18-20, 'pomoć' čovjeku. Međutim, s druge strane, vlast nad životinjama uključuje i brigu. Čovjek životinje treba štititi te mariti za opstanak životinjskih vrsta.“, u: Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012) 3, str. 551. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)

svih živih bića.¹¹⁶⁹ Prema kršćanskom nauku, čovjek se promišlja kao „ograničeno biće“¹¹⁷⁰ upućeno na druge. Pritom i njegova „vlast nad svijetom ne predstavlja dopuštenje za nemilosrdno iskorištavanje prirodnih resursa i nasilno ophođenje sa životinjskim svijetom, već znači da je svijet čovjeku dan na raspolaganje, ali i na čuvanje.“¹¹⁷¹ U tom smislu, držimo kako autorova (neizravna) kritika materijalizma proizlazi iz njegova kršćanskoga habitusa.

Znakovit je i opis sahrane staroga upravitelja. On nije pokopan po katoličkom obredu. Nedostaje svećenik. No, događaj tumačimo iz pozicije onoga što on u sebi sadrži, a ne onoga što mu nedostaje. „Općenito govoreći, obred označuje smisao pripadnosti.“¹¹⁷² Staroga upravitelja „pokapa“ priroda. On se *spro-vodi*¹¹⁷³ zemlji s ljiljanom (franjevačkim cvijetom)¹¹⁷⁴ u prekrštenim rukama. *Spro-vodi* se zemlji od koje je i sam stvoren.¹¹⁷⁵ Opis upućuje na posvemašnje *prožimanje*¹¹⁷⁶ staroga upravitelja i prirode: *Uzeo je mrtvacu na ruke i odnio ga u šumu. U najljepšem dijelu šume – tamo gdje je samo on zalazio – između dva panja načinio mu je odar. Pod glavu mu je stavio majčin sandučić za oprave i vijenac sitnih potočnica upleo oko sijede, mekane kose. Nekoliko sunovrata i šumarica prosuo je po pokrivaču koji je načinio od majčina vjenčanog vela. Prekrstio mu ruke i stavio u njih dva mala šumska ljiljana. Oko odra u polukrug načinio je vijenac od mahovine i bršljana, a gdje gdje samo utaknuo bi po koju tratinčicu. O podne je palo nekoliko crvenih listića s drveta, koji prerano uvenuše. Sunce se prikralo ispod krošnja polako i spuzalo po tlu na starčevo lice. Naručaj ciklama, drijenka i šimšira – nekoliko makova crvenih kao sunce i različaka stavio mu kraj nogu. Lijevo i desno naslonio je po dva mala borića da mirišu i bacaju sjenu. Sam je pripalio malo borovice i mirisna drvca i nakadio povrh njega.*¹¹⁷⁷

¹¹⁶⁹ Čovjek je slika Božja – temelj kršćanske antropologije, prir. Josip Baloban i Danijel Crnić, str. 2. URL: http://www.zg-nadbiskupija.hr/UserDocsImages/stories/Download/kateheza_covjek_je_slika_bozja.pdf (26. 5. 2018.)

¹¹⁷⁰ Usp.: „Vjera u neprestani napredak, zasnovana na neslućenim mogućnostima razuma i usmjerenima prema stvaranju raja na zemlji, protivi se kršćanskoj antropologiji prema kojoj je čovjek, ipak, ograničeno biće.“, Isto, str. 6.

¹¹⁷¹ Isto, str. 2.

¹¹⁷² Šaško, Ivan: „Društveni i politički identitet i obredi“, Glas Koncila, 19. 12. 2004., URL: http://www.adacta.org/zona/press_cd/glaskoncila_04b.htm. (16. 10. 2017.)

¹¹⁷³ Isto.

¹¹⁷⁴ Motiv ljiljana Sudeta razvija i u pjesmama: *Ljiljani sanjaju, / nekom se klanjaju ... (...) Kažu, da Hrist to s neba silazi / u pohod žita i trave. „Blagoslov ljeta“, Čuj! Negdje sjetno odbijaju zvona, / ljiljani zlatnim zvončićima truse. / A ja? / O stid me; evo ide Ona / o kud ću, kud ću?... sakrijte me u se. „Ave Maria“, Marijo, majko, svibanj je blizu, / Ljiljani bijeli radošću cvatu, „Svibanj“.*

¹¹⁷⁵ „Zaboravljamo da smo mi sami prah (usp. *Post* 2,7). Samo naše tijelo sastavljeno je od istih elemenata od kojih i naš planet, njegov zrak udišemo i njegova nas voda oživljuje i osvježava.“, u: Franciscus, papa: *Laudato si'*: enciklika o brizi za zajednički dom, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 5.

¹¹⁷⁶ U kršćanskom poimanju svijeta „međuprožimanje“ priziva Kristovo predanje vjernicima u hostiji. Isto je i sa slikom trojedinog Boga. Usp. Ivanovo evanđelje, 15. i 17. poglavlje.

¹¹⁷⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 59.

Razvidno je, dakle, kako pejzaž u *Moru* nije samo estetska tvorevina, već ima i etičku funkciju: svjedočiti povezanosti, prijateljstvu s čovjekom. To nas navodi na zaključak da je u podlozi Sudetina doživljaja/promišljanja prirode – ljubav. Ta se ljubav očituje, kako u Morovu divljenju prema svemu stvorenom, tako i u zaštitničkom odnosu staroga upravitelja prema prirodi. Divimo se i štitimo ono što volimo. S druge strane, svijet prirode suosjeća, blizak je s likovima. „Uzvrća“, dakle, njihove osjećaje.¹¹⁷⁸

U tekstu su zajedništvo i međuovisnost dvaju svjetova hiperbolički prikazani. Priroda je stvorena radi čovjeka, ali vrijedi i obrnuto.¹¹⁷⁹ Čovjek je stvoren radi prirode; on nije njezin gospodar, već upravitelj.¹¹⁸⁰ Stav poniznosti u srži je franjevačke teologije.¹¹⁸¹ U tom smislu važan je i motiv kolibe. On je svojevrsan simbol pripadnosti: „Koliba ne može prihvatiti nikakvo bogatstvo 'ovog svijeta'. Ona ima sretnu bujnost doživljaja siromaštva. Pustinjačka koliba je slavljenje siromaštva. Sve većim odricanjem svjetovnih dobara, ona nam omogućuje pristup u apsolut utočišta.“¹¹⁸²

Simboličan je i trenutak uvođenja motiva majke i njezina vjenčana vela. Motiv se oblikuje sukladno biblijskom izričaju o ljubavi muškarca i žene: „Zar niste čitali: Stvoritelj od početka muško i žensko stvorio ih i reče: Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu; i dvoje njih bit će jedno tijelo? Tako više nisu dvoje, nego jedno tijelo. Što, dakle, Bog združi, čovjek neka ne rastavlja.“ Mt 19, 4-6. Ovdje ponovno svjedočimo ideji prožimanja.

¹¹⁷⁸ Usp.: „Postoji *solidarnost među svim stvorenjima* zato što sva imaju istoga Stvoritelja i što su sva određena za njegovu slavu (...).“, u: *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 102.

¹¹⁷⁹ „Stvaranje pripada redu ljubavi. Božja je ljubav temeljni pokretač cjelokupnog stvaranja: 'Jer ti ljubiš sva bića i ne mrziš ni jedno koje si stvorio' (*Mudr 11, 24*).“, u: Franciscus, papa: *Laudato si': enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 62.

¹¹⁸⁰ Usp.: „Kao što je Obecana zemlja Božji dar Izraelu, tako je sva zemlja Božji dar čovjeku. Zemlja je čovjeku dana kao obitavalište, kao prostor koji će naseliti i učiniti svojim domom, kao mjesto gdje će si priskrbiti hranu i sve što mu je potrebno za život. Priroda je, u tom smislu, dana čovjeku na raspolaganje: on smije i treba koristiti njezine resurse kako bi si osigurao opstanak. Podlaganje zemlje preduvjet je za njezino korištenje. Međutim, ljudsko pravo da zemlju iskorištava nije neograničeno, jer čovjek nije apsolutni gospodar zemlje već samo upravitelj od Boga povjerenog dobra.“, Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012) 3, str. 548-549. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)

¹¹⁸¹ „Ako pristupamo prirodi i okolišu bez (...) otvorenosti divljenju i čuđenju, ako više ne govorimo jezik bratstva i ljepote u našem odnosu sa svijetom, naša će stajališta biti stajališta gospodara, potrošača, i pukog izrabljivača prirodnih dobara, koji nije sposoban postaviti granice svojim neposrednim interesima. I obratno, ako osjećamo duboku povezanost sa svime što postoji, umjerenost i briga javit će se same od sebe. Siromaštvo i skromnost svetoga Franje nisu bili samo površna askeza, nego nešto dublje: odricanje od toga da se stvarnost učini pukim predmetom korištenja i vladanja.“, u: Franciscus, papa: *Laudato si': enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 13.

¹¹⁸² Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 52.

Vratimo se sada Dalarunovoj studiji. Autor napominje kako se u Franjinoj himni dva stvorenja posebno imenuju.¹¹⁸³ Radi se o bratu gospodinu Suncu koji označava Stvoritelja,¹¹⁸⁴ te sestri i majci Zemlji. Slikom zajedničkog očinstva i majčinstva potvrđuje se bratstvo svih stvorenja u pjesmi. Dalarun se osobito zadržava na funkciji majke Zemlje (*Ona nas hrani i nosi, slatke nam plodove, / cvijeće šareno i bilje donosi.*) izdvajajući pritom glagole uzdržavati/hraniti i upravljati.¹¹⁸⁵ Zemlja nas, dakle, hrani i poput dobre majke brine o nama. No, ona je istodobno upraviteljica. Tu misao Dalarun, kao i neki analitičari prije njega, ocjenjuju revolucionarnom. Štoviše, autor ističe kako sv. Franjo ne samo da mijenja uvriježenu sliku o čovjeku kao gospodaru prirode,¹¹⁸⁶ već mijenja i koncepciju pojma gospodara. U franjevačkoj teologiji upravljati zapravo znači – služiti.¹¹⁸⁷ Tako i Zemlja upravlja – služeći nam; donosi hranu (*slatke plodove*), ali nas i očarava ljepotom (*cvijeće šareno*). Dalarun, međutim, upozorava kako naš svetac nije zaljubljenik u prirodu. Priroda je ovdje tek sredstvo, „stilska figura“. Sv. Franjo „zaljubljen je“ u sam čin i djelo stvaranja. Konačno, u samoga Stvoritelja.¹¹⁸⁸ Možemo to i ovako postaviti: sve što je Bog stvorio – lijepo je i dobro; služi čovjeku.¹¹⁸⁹ Onaj tko poštuje zemlju i sva stvorenja, štuje i Stvoritelja.¹¹⁹⁰ Ovdje uočavamo blisku povezanost (prožimanje) dviju zapovijedi ljubavi: ljubavi prema Bogu i ljubavi prema stvorenjima.¹¹⁹¹ Iz tih dviju zapovijedi proizlaze i sve ostale.

Osvrnut ćemo se na još jedan Dalarunov zaključak. U posljednjem poglavlju knjige, naslovljenom *Harmonija*,¹¹⁹² autor navodi kako *Pjesma brata Sunca* predočuje skladan,

¹¹⁸³ V. Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014., str. 87-105.

¹¹⁸⁴ U izvorniku taj stih glasi: *de Te, Altissimo, porta significazione*, u: Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014., str. 10.

¹¹⁸⁵ *Laudato si', mi Signore, per sora nostra matre terra, / la quale ne sustenta e governa / e produce diversi frutti con coloriti fiori et herba.*, Isto, str. 12. Istaknula M. I. T.

¹¹⁸⁶ *Gospodin Bog uzme čovjeka i postavi ga u Edenski vrt da ga obrađuje i čuva.* (Post 2, 15)

¹¹⁸⁷ Svetac je vjeran nasljedovatelj Isusovih riječi: *Ako tko želi biti prvi, neka bude od svih posljednji i svima poslužitelj.* (Mt 18, 1-5; Lk 9, 46-48) Evanđelje je, zapravo, u središtu Franjine misli.

¹¹⁸⁸ Dalarun o tome piše i u svojoj novijoj studiji: *François d'Assise en questions*, CNRS éditions, 2016., str. 122-123.

¹¹⁸⁹ Usp. (Post 1, 1-31)

¹¹⁹⁰ Istu poruku nalazimo na koncu Coleridgeove *Pjesme o starom mornaru: Blagoslovljen tko voljet zna / Čovjeka, pticu, zvijer. / Uslišan je tko voljet zna / Sve stvari, jer Bog blag / Sve voli ko što voli nas, / Svaki mu stvor je drag.*, u: *Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996., str. 143.

Usp. analizu na str. 189-192.

¹¹⁹¹ „Izvještaji o stvaranju u Knjizi Postanka sadržavaju, u svome simboličnom i narativnom govoru, duboka učenja o ljudskom životu i njegovoj povijesnoj stvarnosti. Ti izvještaji upućuju na to da se ljudski život temelji na tri tijesno povezana i isprepletena odnosa: s Bogom, s bližnjim i sa zemljom.“, u: Franciscus, papa: *Laudato si'*: *enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 53.

¹¹⁹² Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014., str. 159-165.

uređen, radostan, solidaran i bratski svijet. No, taj je svijet ugrožen svaki puta kada čovjek prisvoji pravo da njime vlada;¹¹⁹³ kada zaboravi da mu je zemlja sestra i majka te kada u njezinim darovima vidi tek izvor zarade i profita. Autor poručuje i sljedeće: sva je priroda stvorena radi čovjeka, no on je nije dostojan.¹¹⁹⁴ Prema sv. Franji, uzroke treba tražiti u ljudskom srcu.¹¹⁹⁵

Iz Dalarunove studije izdvojili smo samo one dijelove koje držimo važnima za razumijevanje franjevačkog podteksta u Sudetinoj pripovijesti. Prije nego što se vratimo *Moru*, valja razjasniti kako je u Svetom pismu ljudsko srce označnica za nutrinu čovjeka: „Hebrejski shvaća srce kao čovjekovo 'unutra', u mnogo širem smislu. Osim osjećajâ (2 Sam 15,13; Ps 21,13; Iz 65,14), srce sadrži i sjećanja, ideje, namisli i odluke. Bog je dao ljudima 'srce da razmišljaju' (Sir 17,6); psalmist spominje 'misli srca' samoga Boga, to jest njegov plan spasenja koji ostaje dovijeka (Ps 33, 11). (...) U konkretnoj i globalnoj antropologiji Biblije čovjekovo je srce sam izvor njegove svjesne, intelektualne i slobodne osobnosti, mjesto njegovih odlučnih opredjeljenja, mjesto nepisana Zakona (Rim 2,15) i otajstvena Božjeg djelovanja.“¹¹⁹⁶

U Markovu evanđelju čitamo: „Ništa što izvana ulazi u čovjeka ne može ga onečistiti, nego što iz čovjeka izlazi – to ga onečišćuje! (...) Ta iznutra, iz srca čovječjega izlaze zle namisli, bludništva, krađe, ubojstva, preljubi, lakomstva, opakosti, prijevara, razuzdanost, zlo oko, psovka, uznositost, bezumlje. Sva ta zla iznutra izlaze i onečišćuju čovjeka.“¹¹⁹⁷ O središnjoj ulozi srca nalazimo i u Evanđeoskim blaženstvima: „Blago čistima srcem, oni će Boga gledati!“¹¹⁹⁸

Sudeta je svjestan važnosti unutarnjega života čovjeka. Na tu smo činjenicu upozoravali u nekoliko navrata. Sada nam je, međutim, vrijedan jedan njegov opažaj. Prenosimo ga iz

¹¹⁹³ Posljednja kitica Franjine himne glasi: *Hvalite i blagoslivljajte Gospodina moga. Zahvaljujte njemu, služite njemu svi u poniznosti velikoj!*

Usp.: „Kako veli James Barr, 'moderna eksploatacija prirode rodila se u okviru liberalnog humanizma u kojem čovjek više sebe ne poima kao biće podložno Stvoritelju i u kojem je, stoga, njegov položaj vlasti u svemiru i njegovo pravo da raspolaže prirodom za svoj osobni probitak, za razliku od situacije opisane u Bibliji, neograničen!“, Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012) 3, str. 549. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)

¹¹⁹⁴ V. Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014., str. 119.

¹¹⁹⁵ Tako i molitva sv. Franje započinje: *Svevišnji, slavne Bože, rasvijetli tmine mojega srca!*

¹¹⁹⁶ *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 1254.

¹¹⁹⁷ V. Mk 7, 15

Mk 7, 21-23.

¹¹⁹⁸ Mt 5, 8.

prepiske: „Bol ne ulazi u nas, ona izlazi iz nas. Boli i nezadovoljstvu nije uzrok netko drugi izvan nas, nego mi sami!“¹¹⁹⁹

Autor i o *Moru* razmišlja „u znaku“ srca: „ (...)“, a fabula je samo nuzgredna, u njoj je samo srca i čuvstva – ko vjeruje u njih.“¹²⁰⁰ U *biti*, tekst je razradio kao svojevrsnu „geografiju“ srca (ili osobnu topografiju)¹²⁰¹ pri čemu priroda stoji u funkciji putokaza ili određenja identiteta likova. Na primjer, provodna tema priče je nesretna/neostvorena ljubav. Ispod toga sloja (ili usporedo s njime) suprotstavljaju se dva gledišta na svijet/prirodu: *biti* ili *biti korisna*.¹²⁰² Prirodi se, dakle, pristupa iz osjećaja poniznosti (Mor, Morov otac) ili osjećaja nadmoći (Arno, novi upravitelj). Dva pristupa upravljanja šumom („etika ograničenja“¹²⁰³ vs utilitarizam) „sjeme“ su razdora u priči.¹²⁰⁴ Likovi starog i novog upravitelja oblikovani su kao simboli dvaju svjetova.

Pratimo razvojnu putanju Sudetina junaka.¹²⁰⁵ Neostvorena ljubav, brojne nepravde, smrt oca djeluju na Mora. Njegovo srce se mijenja: *Šu ga je promatrala sa strahom. Osjećala je da mu je govor pun gorčine*.¹²⁰⁶ Mijenja se i njegovo fizičko obličje: *Duboka neka tuga zamračila mu i zgusne krv, žile mu se napune otrovom i bijesom. Šulja se tada oko sela i pojata i sasvim – sasvim zaboravlja da je čovjek*.¹²⁰⁷

Istodobno, narušava se prvotni sklad čovjeka i prirode; nestaje „svijeta blizine“: *U davno doba neko živio je mladić jedan koji je imao lijepe plave oči i divnu, plemenitu dušu... On je imao dušu koja je razumjela drveće i životinje, koja je smirivala vjetrove nad šumom i bjesove*

¹¹⁹⁹ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 262.

¹²⁰⁰ Isto, str. 264-265.

¹²⁰¹ Sudetino djelo vrijedan je predložak za istraživanje u okvirima humanističke geografije.

¹²⁰² „Upravo zbog svoga jedinstvenog dostojanstva i zato što je obdaren razumom, čovjek je pozvan poštovati stvoreni svijet i njegove unutarnje zakone (...). Tako su njemački biskupi objasnili da kada je riječ o ostalim stvorenjima, 'može se govoriti o prioritetu onoga *biti* nad onim *biti korisna*!“, u: Franciscus, papa: *Laudato si'*: *enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 56.

¹²⁰³ Sintagma C. Uehlingera i J. Blenkinsoppa. Preuzeto iz: Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012) 3, str. 549, b. 53. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)

¹²⁰⁴ Usp. poglavlje „Alegorija“.

¹²⁰⁵ Prisjetimo se kako Ilija Jakovljević govori o vibracijama ljudske duše. Ivan Golub također opisuje kršćanina kao „čovjeka preobrazbe, metamorfoze“, u: Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Tevizija, Zagreb, 1999., str. 37.

¹²⁰⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 44.

¹²⁰⁷ Isto, str. 91.

čopora zyjeradi; on je imao dušu koja je bila moja – i prozora na kući u kojoj sam stanovao; ona je bila vaša – i svih onih koji su je imali – pa su je zaboravili.¹²⁰⁸

Držimo kako slijed događaja u *Moru* implicitno upućuje na stih iz Blaženstava. Istu poruku nalazimo i u osmoj kitici *Pjesme brata Sunca: Hvaljen budi, Gospodine moj, / po onima koji opraštaju iz ljubavi tvoje / i podnose rado bijede života. Blaženi koji sve podnose s mirom, jer ćeš ih vječnom okruniti krunom!*

Ovdje vrijedi ukazati na još jednu podudarnost između Sudetina teksta i onoga sv. Franje. Oba su, naime, pisana u neposrednoj blizini smrti, u vrijeme kada su njihove bolesti uznapredovale. I jedan i drugi tekst, međutim, tematiziraju *harmoniju svijeta*.¹²⁰⁹ Kako to objasniti? Oslonit ćemo se na zaključak studije Ante Vučkovića o smislenosti smrti: „Smrt je nijema. Ona je nijemo zrcalo u kojemu se oslikava onaj tko stane pred njega. Stoga mišljenje o smrti ne prodire s druge strane zrcala. No, stajanje pred smrću kao zrcalom oslikava onoga tko stoji pred njim. U stavu prema smrti oslikava se stav prema životu. U traženju smisla smrti oslikava se traženje smisla života. Pred smrću kao zrcalom smisao se smrti pronalazi samo pronalaženjem smisla života. Nije moguće najprije osmisliti smrt kako bi se imao smisleni život. To je varka jer zrcalo daje sliku samo onog što stoji ispred njega.“¹²¹⁰

Pred smrću, dakle, naši pisci doživljavaju svijet u harmoniji. Sv. Franjo zahvaljuje Gospodinu na *sestri nam tjelesnoj smrti*. Svoje stajalište Sudeta iznosi preko lika vlastelina.¹²¹¹ Oba književna svijeta, bilo izravno ili neizravno, svjedoče o stavu povjerenja u Stvoritelja.¹²¹² Izražavaju, međutim, nepovjerenje u ljudske snage.

U analizi smo vidjeli u kojim se elementima tekstura *Mora* nadovezuje na *Pjesmu brata Sunca* sv. Franje Asiškoga, odnosno na koji način tematizira opća mjesta Katekizma Katoličke crkve. U nastavku će se dodatno istražiti u kojoj su mjeri modernističke tendencije

¹²⁰⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 17.

¹²⁰⁹ Usp. studiju Nevena Jurice o Sudetinu djelu: „Harmonija svijeta“, u: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 126-146.

¹²¹⁰ Vučković, Ante: „Smislenost smrti (Egzistencijalističko, židovsko i kršćansko gledište)“, u: „Crkva u svijetu“, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, Vol. 33 (1998), br. 1, str. 51. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=78060 (3. 10. 2017.)

Usp. kraj poglavlja „Simboli prijelaza: suton i šuma”.

¹²¹¹ V. str. 233 teksta.

¹²¹² Možemo reći kako se njihova poruka oblikuje u suglasju s psalmom 139.: *Hvala ti što sam stvoren tako čudesno, što su djela tvoja predivna.*

u umjetnosti ranoga dvadesetoga stoljeća utjecale na *Mor*. Poredbenim čitanjima Sudeta će se dovesti u svezu s lirskim pejzažistima moderne hrvatske književnosti (Matoš i Galović).

Najprije ćemo se usredotočiti na pojam sklada ili doživljaja svijeta u harmoniji. Kritika iščitava pojam kao središnju kategoriju moderne. Prema mišljenju Dubravke Oraić: „Na najširem duhovnom planu kategorija sklada aktualizirala se u razdoblju moderne u Amielovoj ideji pejzaža, na razini književne kritike tu je kategoriju nosila ideja esteticizma, dok je na razini tekstovnosti nalazimo u statičnoj stilizaciji koja je, da se izrazimo u škrtoj, ali zato najtočnijoj formuli, nošena težnjom za maksimalnom konsonancijom signansa i signatuma. Sinestezijsko eufonijsko načelo, beskrajne korespondencije što prožimlju temu i izraz, žanrovska prevlast poezije ili lirskih proza, tematski kompleks pejzaža – samo su neke značajke stila kojemu je sklad fundamentalna kategorija.“¹²¹³

Milanja na sličan način određuje sklad „kao artističko-simbolističku i impresionističku stilizaciju“.¹²¹⁴ Kategoriju pejzaža opisuje amielovski, u smislu prožetosti subjektivnog i objektivnog svijeta.

U lirskoj osnovi *Mora* prepoznaju se oba navoda. Štoviše, može se zaključiti kako kategorija sklada, opredmećena dakle u pejzažu, Sudeti predstavlja polazišnu, ali i krajnju točku, „šumor“ njegove proze. Analizom se utvrdilo na koji način generičke odrednice pripovijesti, kao i stilske osobitosti impresionizma „sudjeluju“ u oblikovanju estetizirana pejzaža. Iz svega proizlazi da je pejzaž u funkciji osjećaja lirskog subjekta, odnosno da je temeljna funkcija pejzaža u tekstu – odraz nutrine subjekta. Priroda i *Mor* prožeti su na duševnoj, ali i tjelesnoj razini. „Nestajemo u onome što ćutimo.“¹²¹⁵, kaže Staiger. Osim što tjelesno opisuje junake, priroda je i njihov sastavni dio: *Morove oči su kao šuma u kojoj živi., U njemu živi brdo i vjetar iza njega, šum nabujale Pločnice i jauk gladnih vukova kad snjegovi viju sa sjevernih proplanaka.*¹²¹⁶

U tome je Sudeta blizak Matošu: *Ja vučem čemer magle tvojih gorah, / Očajnost zvijezdah što nad tobom niču, / U meni jeca sjena tvojih dvorah, / Moj otrcani, kraljski, banski Griču! („Gnijezdo bez sokola“).*¹²¹⁷

¹²¹³ Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980., str. 89-90.

¹²¹⁴ Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: pjesništvo hrvatske moderne*, Altagama, Zagreb, 2010., str. 25.

Autor izdvaja sklad kao jednu od (četiriju) temeljnih struktura moderne.

¹²¹⁵ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 67.

¹²¹⁶ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16, 19.

¹²¹⁷ Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 109.

No, nije samo priroda dio Mora, već je i Mor dio te prirode, dio neke „veće slike“. Uzmimo kao primjer motiv grane jorgovana, što je ujedno i naslov uvodnoga poglavlja. Držimo kako je ovdje riječ o figuri sinegdohe gdje grana jorgovana „stoji“ umjesto svijeta prirode. Njezina funkcija je dvojaka; ona je simbol koji govori o duhovnoj koncepciji Sudetina književnoga svijeta: o povezanosti svih dijelova u smisaonu cjelinu. U analizi su potvrđene podudarnosti između spomenute koncepcije i autorova franjevačkog pogleda na svijet.

Grana jorgovana istodobno je i uvodni glas pripovjedača, ona najavljuje provodnu temu pripovijesti, temu identiteta: *Vi mislite da sam ja Mor. Da vam ja to pričam... Ne! (Ali to i nije važno!) Ja sam, samo, grana jorgovana pokraj Morove kućice – kolibice! A meni se često pričini da sam ja – Mor i da imam ljudsko srce.*¹²¹⁸

Traganje za identitetom prepoznato je kao središnja zaokupljenost moderne europske književnosti zapadnoga kruga. Tomu svjedoči glasovita Rimbaudova izreka „Ja, to je netko drugi.“¹²¹⁹ Hrvatska književnost slijedi „duh vremena“. Književni kritičari slikovito ukazuju na „dva lica modernosti“¹²²⁰, a umjetnika opisuju „u znaku“ oksimorona: „Oksimoron nije samo jedna od osnovnih stilskih figura u umjetnosti moderne, nego način mišljenja i izražavanja epohe, osobito u njezinoj simbolističkoj sastavnici. Oksimoron je ujedno i dubinska struktura modernoga umjetnika. Moderni je umjetnik Janus s dva lica: jedno je lice dekadentno (bijeg od zbilje, zamor, klonuće), a drugo artistično (umjetnost kao spas od zbilje i jedina prava zbilja, kult ljepote kao izvor vitalizma i energije).“¹²²¹

U tekstu smo već naveli kako Matošev i Galovićev opus tumačimo u istom, dvostrukom ključu.¹²²² Jednako tako i Vidrićevu poeziju: *Pada travom debeli sjen / I pola mi krije lice* (Bosket)¹²²³ te antologiju *Hrvatska mlada lirika*.¹²²⁴ Stanje podvojenosti lirskoga subjekta

¹²¹⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 18.

¹²¹⁹ Problem identiteta ishodišna je točka francuske i portugalske moderne lirike. Osobito to vrijedi za pjesništvo Julesa Superviellea i Fernanda Pessoae. Usp. Son, Mihae: *La quête métaphysique dans la poésie moderne: des années 1920 aux années 1960 (Jules Supervielle, Saint-John Perse et Pierre Jean Jouve)*, ANRT, Lille, 1995.

¹²²⁰ Solar, Milivoj: *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 284.

¹²²¹ Oraić-Tolić, Dubravka: „Matoševa proza“, u: Kravar, Zoran; Oraić Tolić, Dubravka: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 101-102.

¹²²² V. poglavlje „Antiteza“.

¹²²³ Vidrić, Vladimir: *Pjesme*, u: Vidrić, Vladimir; Domjanić, Dragutin; Nikolić, Mihovil: *Pjesme*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 53.

Usp. poglavlje „Sudeta i Vidrić“.

moderne hrvatske književnosti posvema se odražava u opisu krajolika ili bolje, „upisom“ u krajolik.¹²²⁵

Kad kažemo da moderni umjetnik sebe *upisuje* u krajolik, on zapravo *opisuje* ontološku čežnju za pripadanjem – pripadanjem *domovini, očinskom kraju* ili nečem trećem. Ovdje zalazimo na polje etičke ili moralne vrijednosti pejzaža koju Matoš definira kao – slobodu, „ali ne slobodu koja jest, nego koja tek treba biti.“¹²²⁶ Zanimljivo: na prvi pogled protuslovni pojmovi pripadanja (teološki smisao *blizine*) i slobode, u konačnici se ne isključuju, već – uvjetuju.

Nastavljajući se na Dunju Detoni Dujmić, koja Galovićevo poimanje pejzaža označuje „koordinatama“ čežnje i zebnje, Sudetina Mora simbolički „smještamo“ između šumora i more. Drugim riječima, doživljavamo ga u jedinstvu, ali i u raskolu sa sobom i svijetom; u slobodi, ali i u posljedicama vlastita izbora – kao „doslovno realiziranu metaforu prijetnje i osvete“¹²²⁷: *I baš je danas sve tako lijepo i blisko. Tako drago. I šuma i deblo. Svaki panj, svaki cvijet, svaka grančica., Spustim se u šumu. Krošnje to osjete pa zašapću, zašumore., Osjećam da sam deblo,*¹²²⁸ *da imam grane i lišće i da šumorim pod tankim rukama vrućih južnih vjetrova, Svaki me šušanj za leđima nervira. Bojim ga se. Bojim ga se ko zla čovjeka koji nas prati pustim poljem u noći. Ja vjerujem da ima nešto zlo što nas prati na svakom koraku. Koje hoće: da bude sve drukčije i obratno nego mi to želimo. Bojim ga se i bježim... Ko zvijer pred lovcima.*¹²²⁹

Pejzaž u *Moru*, nalik Matoševu i Galovićevu pejzažu, problematizira upravo taj raskol u subjektu: između onoga što jest i što bi trebalo biti, između čežnje i zebnje, između šumora i

¹²²⁴ Cvjetko Milanja opisuje „ontološke dualističke prirode mladoliričara“ u knjizi *Hrvatsko pjesništvo 1900-1950*.

¹²²⁵ „Moderni umjetnik ne nalazi prirodu u sebi, nego sebe *upisuje* u prirodu (...), u: “Oraić-Tolić, Dubravka: „Matoševa proza“, u: Kravar, Zoran; Oraić Tolić, Dubravka: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 77.

¹²²⁶ Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980., str. 86.

¹²²⁷ Nemeć, Krešimir: „*Mor Đure Sudete*“, u: Nemeć, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 47.

¹²²⁸

U Bibliji se stablo vezuje uz čovjeka. Usp. „Blagoslovljen čovjek koji se uzdaje u Gospodina i kome je Gospodin uzdanje. Nalik je stablu zasađenu uz vodu što korijenje pušta k potoku: ne mora se ničeg bojati kada dođe žega, na njemu uvijek zelenilo ostaje. U sušnoj godini brigu ne brine ne prestaje donositi plod.“ (Jr 17, 5-10)

¹²²⁹ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39, 34, 13, 14.

more.¹²³⁰ Našu postavku potvrđuje i lajtmotiv snova u funkciji utočišta, prostora sreće, nazočan u svim trima opusima.¹²³¹

Duhovna podvojenost temeljno je obilježje stvaralaštva naših autora. Jednako kao što je čežnja za skladom njihov najveći pokretač. Preslojavanje poetika (realistične, fantastične) i stilova (impresionističkog, neoromantičkog, avangardnog) unutar njihova opusa u funkciji je izricanja tog idejnog kompleksa. U idućim osvrtima na Matoševu i Galovićevu oblikovanje pejzaža nastojat će se jasnije istaknuti sličnosti, odnosno razlike u odnosu na Sudetu.

¹²³⁰ Prisjetimo se kako nestaje zajedništva s prirodom; junak ju ne osjeća, ne osluškuje: *Čulo se kako teče Pločnica i cvijeće niče ispod lišća. Ali se nitko nije na to obazirao! Nitko nije slušao...!, Krošnje. Potitravanje krošnja oduljivalo se u visine i beskraje. Za brdima je disala noć svježa i vitka kao jelenče, ali je Mor nije osjećao. (...) Mjesečina se prolijevala preko vršja, ali je Mor nije osjećao.*, Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 55, 61. V. str. 239-240 teksta.

¹²³¹ Već smo govorili o Galovićevim prostorima snova. U Matoševoj pripovijesti *Camao* čitamo: „Bijaše to čovjek koji tako jasno snivaše, da miješao je zgrade snova sa događajima jave, da ga se život u snu često jače doimaše od realnih doživljaja.“, u: Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, str. 165.

Usp. i studiju Dubravke Oraić Tolić: „Matoševa poetika sna“, u: *Prostori snova: oniričko kao poetološki i antropološki problem*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2012.

U *Moru* je fenomen snovitosti naglašen od samoga početka, doslovce od prve stranice pripovijesti: *Nekad je imala garava, brončana lica i oči kao zimzelen! Poslije, samo ruke tanane i vitke ko bokovi u travkâ!. A danas? Danas je ona san! San grane jorgovana, kad se prosiplju i škrope tajanstveni mračci sa horizonta. I ništa više!, A čovjek traži bar nešto u svom bolu o što da se osloni, pa bilo to san, bajka ili fantom u uzduhu.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9, 69.

6. 3. 2. *Zemlja, moja domovina*

„(...) zemlja, moja domovina, pušta mi u ovom ležanju
kao kroz korijen u tijelo balzam svojih sokova,
a srce mi buja, kipi i lupa u ritmu mističnog krvotoka
ove svete grude!
Karanfile, crveni mirišljivi, tu u travi mi smo braća!“
(A. G. Matoš, V, 198)

U studijama o Matošu pejzaž se redovito izdvaja kao ključan pojam. Dubravka Oraić-Tolić, primjerice, pejzaž opisuje kao „središnje mjesto“ na kojem se sabiru idejna i formalna višeglasja toga djela: „Krajolik za Matoša nije statična slika prirode. To je dinamičan spoj suprotnosti: s jedne strane čista priroda i tradicijska kultura (simbol jedinstva subjekta i kozmosa), a s druge: suvremena civilizacija koja prodire u netaknuti okoliš i remeti to jedinstvo. Takvoj dinamičnoj ideji krajolika odgovara stilska kombinacija idile (za imaginacije prirode i tradicijske kulture) i groteske (za prodore suvremene civilizacije u krajolik).“¹²³² Prema mišljenju autorice, osobito je Matoševa novelistika (simbolističke novele) obilježena dihotomijom na sadržajnoj (ali i formalnoj) razini, odnosno svojevrsnim „kretanjem“ između svijeta zbilje i sna, između doživljaja jedinstva i rascjepa sa svijetom.

U prikazu Matoševih novela sa simbolističkim elementima Oraić-Tolić ukazuje i na defabularizaciju te muzikalnost Matoševa izričaja. Potom ističe kako likovi tih novela žive u mitskom, cikličnom vremenu u kojem se tek u određenim razdobljima zbivaju važni događaji.¹²³³

Sva navedena autoričina zapažanja moguće je primijeniti na Sudetin *Mor*. U pripovijesti se bilježi duhovno podvojen junak: *Mora da je vrlo nesretan. Kao čovjek. Kao što samo on zna da bude. Kad umire, a htio bi da živi; kad ljubi, a htio bi da zaboravi. Kao čovjek!*¹²³⁴

¹²³² Oraić-Tolić, Dubravka: *Čitanja Matoša*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., str. 154-155.

¹²³³ Usp. Oraić-Tolić, Dubravka: *Matoševa proza*, u: Kravar, Zoran: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

¹²³⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 54.

Preobrazbom u vukodlaka, Mor se sjeća Šu samo u ona godišnja doba, kada priroda „umire i budi se” – u jesen i u proljeće.

Ugođaj u *Moru*, kao i osjećaji likova imaju prvenstvo nad radnjom.¹²³⁵ Glazbenost jezika Sudeti je, pritom, jednako kao i Matošu,¹²³⁶ u funkciji izricanja jedinstva ili sklada čovjeka i prirode: *Zrak je mirisao po zreloom grožđu. Jato ždralova prolazilo je u visinama. Nebo je postajalo sve čišće i prozirnije. Povjetarac poigravao u krošnjama. Jedna mu se grana uplela o prsa, pa drhti. Spušta se i diže u ritmu njegovih grudi., Šumorenje sunca nad krošnjama i zujanje pčela vrh njih nabrzo ga uspava., Spustim se u šumu. Krošnje to osjete pa zašapću, zašumore. Ovršje se pokrene i zatalasa u plavoj mjesечеvoj svili.*¹²³⁷

Valja nadodati kako je na proturječja u Matoševim novelama uputio još Ivo Frangeš prepoznajući kako je njihov „osnovni zahtjev nastojanje da se disharmonija prevlada harmonijom.“¹²³⁸ Ista tendencija bilježi se i u pjesništvu. U cjelini Matoševa opusa Frangeš zapaža jedinstvo nadahnuća, odnosno jedinstvo „doživljenoga svijeta Matoševa, ukratko onoga što on u jednoj od navedenih definicija stila zove senzibilnošću.“¹²³⁹

Amielova krilatica („Svaki je krajolik stanje duše.“) u Matoša je tako preinačena u stih: „Duša moja čaroban je kraj“.¹²⁴⁰ Posrijedi je, znakovito, prvi stih pjesme naslovljene „Kod kuće“. Idejno suglasje s početka pjesme (*vjetar nosi lipe miris žut / I blage pjesme predvečernji sjaj*) narušeno je, međutim, već u drugoj strofi motivima *tajne boli* i *krvavog uzdisaja*. Sam kraj pjesme ludički se (*Harum – farum – larum – hedervarum – / Reliquiae reliquiarum!*), ali i s gorčinom „usidrava“ u zbilju.

Nesrazmjer kategorija stvarnog i zamišljenog u Matoševoj poetici sintetizirao je i sam autor u opisu „otpora“ gradu Dubrovniku: „Htjedoh u Dubrovnik i ne odoh. Ljepši je kao grad moje duše. Stvarnost bi taj grad mogla razoriti poput tolikih iluzija. Najljepše su

¹²³⁵ V. poglavlje „Elementi impresionizma u *Moru*“.

¹²³⁶ Usp. Oraić-Tolić, Dubravka: „Matoševa proza“, u: Kravar, Zoran: *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 75.

¹²³⁷ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49, 26, 34.

¹²³⁸ Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrić, Krleža*, Liber, Zagreb, 1974., str. 12.

¹²³⁹ Isto, str. 23.

U Sudete se također uočava povezanost motiva u opusu. Problem subjekta bilježi se u proznom i pjesničkom dijelu opusa. V. poglavlje „Usporedba *Mora* i pjesništva“

¹²⁴⁰ Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 94.

neviđenosti.¹²⁴¹ U tom smislu zanimljiva je i jedna od posljednjih Matoševih pjesama *Tuga vidika*, koju je autor (zajedno sa sonetom *Basna*) iz bolnice poslao uredništvu „Hrvatske Prosvjete“. Prenosimo je u cjelini: *Na humku iznad starog sela / U sjeni mir i vječni hlad. / Uz lipu drvena kapela / S vidikom čak na grad. / Ko materina prsa biela / To brdo blažilo bi jad, / Da naokolo zemlja ciela / Ne čeka sraman pad. / Tišinâ ima gdje se čuje / Što genij domovine snuje, / No nema više nas! / Gdje glasnije ti srce kuca, Oj dome naš, tu naše puca, Tvoj razbirači glas!*¹²⁴²

Ono što Frangeš opisuje kao *nastojanje da se disharmonija prevlada harmonijom*, Ton Smerdel prepoznaje kao osnovni poticaj umjetničkog djela: „Važno je priznati, da umjetničko djelo nastaje kao potreba uzpostave poljuljanog ili uništenog sklada. Tko uništava sklad? Zlo u nama, zlo u životu. Kad kažem zlo, onda mislim na one negativne pojave našeg unutarnjeg i vanjskog svijeta, koje prouzrokuju nesklad i koje mogu poljuljati snagu naše duhovne autonomije.“¹²⁴³

Riječju, nesuglasja u sebi te izvan sebe (=nesloboda) Matoš prevladava/nadilazi zamišljenim krajolikom unutarnje slobode.¹²⁴⁴ Postavku potvrđuje „ideja o krajoliku kao simbolu jedinstva čovjeka i prirode, duše i svemira, pojedinca i nacije“.¹²⁴⁵ Matoš je razvija poput svojevrstne jednadžbe: „Moralna vrijednost pejsaža = sloboda.“¹²⁴⁶

¹²⁴¹ Oraić Tolić, Dubravka: „Pejzaž“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 314.

¹²⁴² „Sa smrtno postelje A. G. Matoša“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 1914., br. 3, str. 160.

Zanimljiva je i napomena uredništva časopisa: „Iz bolnice milosrdnih sestara poslao nam je A. G. M. ova dva rodoljubna soneta. Prvi je popraćen pisamcem, koje ima datum 25. veljače. Tko je pratio tadašnje političke događaje u Hrvatskoj, taj će odmah shvatiti, tko se krije pod sarkastičnim likom peradi i lisca. Drugi je sonet sumorniji, gotovo pesimističan, a datiran je 4. ožujka. Simbolika je njegova malo nejasna, no možda će je protumačiti drugi momenti iz Matoševih posljednjih dana. Mi ne bismo inače primali od Matoša nikakve suradnje, makar ona bila i u našem duhu, ali nakon smrti njegove držimo da nam je dužnost predati ovu ostavštinu našoj javnosti, koja će onda lakše stvoriti pohvalan sud o Matoševim dobrim stranama i izreći osudu nad njegovim brojnim pogreškama.“, Isto.

¹²⁴³ Smerdel, Ton: *Borba za sklad: pisma prijatelju o umjetnosti*, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1944., str. 58.

¹²⁴⁴ „Priroda nije samo kompleks sila, nego je i slika, simbol, duša, u našem slučaju duša hrvatska. Dojam okolice nije samo naučan, nego estetičan i moralan, stvarajući našu volju i djelujući na našu aktivnost.“, u: *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 106.

¹²⁴⁵ Oraić Tolić, Dubravka: „Matoševa poetika sna“, u: *Prostori snova: oniričko kao poetološki i antropološki problem*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2012., str. 330.

¹²⁴⁶ Oraić Tolić, Dubravka: „Pejzaž“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 314.

U tom „projektu“ od pomoći mu je slika domovine „(...) jer Hrvatska je osoba' (XV,213), 'drago biće s ogledalom u duši našoj' (XV, 167).“¹²⁴⁷ Ideološka pozadina te slike u skladu je s Matoševim pravaškim, starčevićanskim nazorima. Iako nas autor uvjerava kako je ponajprije književnik, a ne političar,¹²⁴⁸ njegova književna i politička uvjerenja duboko su prožeta. Matoševo lirsko „ja“ oblikuje se, „gradi“ i „razgrađuje“ u sprezi sa zavičajnim identitetom: *Moja čaša / nesreće je puna kao narod moj* („Mora“).¹²⁴⁹

Zavičajnost se pritom doživljava kao kompleks ili sklop zemlje/tla, naroda, povijesti/tradicije i jezika: „Krajevi su ljudi, a ljudi su krajevi.“¹²⁵⁰ Dobar primjer Matoševa poimanja zavičajnosti njegov je putopis *Iz Samobora*; iščitavamo ga kao autorovu teoriju pejzaža:¹²⁵¹ „Jer nije samo duša čovjek, već je duša i zemlja, i ta naša zemlja bugari kao naš narod i naša poviest, besjedeći vrlo glasno, jer govori i očima. Zato je hrvatski predio, hrvatski pejzaž isto toliko važan momenat kao hrvatski narod i hrvatska prošlost. Hrvatska okolica je najbolja škola patriotizma. Pejzaž nije samo vidljiva naša veza sa misterijem skladnog svemira, nego i vidljivi oblik stalnog djelovanja primitivne, prvobitne hrvatske duše na našu. Ako nam je duša rezultat dojmova, ako su ti dojmovi većinom hrvatski zvuci i hrvatske slike, slike krajeva hrvatskih, duša je naša kao ovo drveće i voće rezultat hrvatskog pejzaža. Mi smo kao ta jabuka i taj grozd plodovi te zemlje, i ta okolica nas toga radi toliko očarava, zanosi i privlači, jer sebe, jer prvobitne dielove duše svoje tu vidimo kao u ogledalu svog zagonetnog izvora. Drugi, tuđinski kraj može biti vrlo sličan ovome, ali ga toliko ne razumijem, jer nisam njegov plod, jer mi govori tuđim jezikom. Sunce, planeti, brda i biline iste su kao ovdje i u drugim zemljama, kao stanovnici što su ljudi kao tu, ali bilje, brda, zvijezde i mjesečina govore u Hrvatskoj istim jezikom kao Hrvati.“¹²⁵²

¹²⁴⁷ Coha, Suzana: „Domovina“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 72.

Temu domovine razrađuje i Sudeta u pjesmi „Rvacka, lepa Rvacka“. V. Poglavlje „Zavičajni krajolik“.

¹²⁴⁸ „Književnik sam, a ne političar, mada sam uvijek bio i ostajem uvjereni nacionalista, dakle starčevićanac i pravaš. (XIV, 47)“, Sunajko, Goran: „Politika“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 341.

¹²⁴⁹ Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967., str. 90.

Usp. „Pritom su Matoševa stajališta o domovini bila uvjetovana političkim položajem te socioekonomskim i kulturnim prilikama u nagodbenoj Hrvatskoj, što je najbolje izraženo u njegovu uvjerenju kako domovina 'nije narod – narod bez zemlje, kao ni zemlja što nije zemlja bez naroda' (X, 140). Matošev doživljaj domovine povezan je s prijelomnom epizodom u njegovoj biografiji, tj. dezerterstvom iz austro-ugarske vojske.“, Coha, Suzana: „Domovina“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 71.

¹²⁵⁰ Protrka, Marina: „Romantizam“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 359.

¹²⁵¹ Usp. Oraić Tolić, Dubravka: „Iz Samobora“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 162.

¹²⁵² *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 104.

Idejna nit teksta na tragu je romantičarskog svjetopogleda: „U ilirizmu je preporođenoj duši hrvatskoj hrvatska priroda, duša zemlje hrvatske ponajglasnije progovorila ovdje, pa zato je Samobor i opjevao Preradović.“¹²⁵³ Štoviše, u navedenom tekstu uočavamo srodnosti s ideološkim postavkama Johanna Gottfrieda Herdera.¹²⁵⁴ Kao utemeljitelj historizma ili povijesno-genetičkog shvaćanja književnosti, Herder, naime, posebnu pozornost posvećuje nacionalnoj tradiciji, odnosno narodnom, usmenom pjesništvu, kao i lokalnom koloritu („couleur locale“)¹²⁵⁵ iz kojega crpi osebnosti pjesničkoga djela. Također, drži kako u razumijevanju umjetničkog djela „treba voditi računa o jedinstvu misli i izraza, odnosno shvatiti duh koji izbija iz djela.“¹²⁵⁶

Iako struka s pravom upućuje na Matoševu povezanost s francuskom književnosti, kritikom i filozofijom (na „liniji“ Rousseaua, Amiela, Tainea i Barrèsa),¹²⁵⁷ autorov pojam zavičajnosti vrijedilo bi razmotriti unutar „idejnog prostora“ Herderove filozofije. U prilog tome, izdvajamo dio iz Matoševa eseja *Umjetnost i nacionalizam*: „Baš zbog toga što svaka prvoklasna umjetnina, produkt uvijek narodan, može postati međunarodnim dobrom, nacionalizam umjetnički (usuprot nacionalizmu političkom) nije negacija tuđih vrijednosti. Naprotiv. Baš bogatstvo i raznolikost narodnih posebnih kultura je pogodba za veliku simfoniju sveopćeg međunarodnog napretka. (...) Kako je svaki narod žica na glasnoj liri humaniteta, svaki predstavnik posebne narodne duše je već time ujedno reprezentant čovječanstva. Molière, Dante, Goethe, veliki pjesnici i umjetnici su nosioci genija svoje rase i

Usp. str. 154-155 teksta.

¹²⁵³ *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 112.

Usp.: „Romantika bijaše dakle i u Hrvatskoj, kao reakcija, načelo narodnosti, dakle načelo individualizma, pa uzkrisavanje duha hrvatske prirode i hrvatske prošlosti.“, Isto, str. 108.

¹²⁵⁴ Herder, Johann Gottfried (1744.-1803.) Herder je, uz Goethea i Schillera, jedna od vodećih figura njemačkog književnog pokreta *Sturm und Drang*. Taj pokret predstavlja oproštaj s tradicijom i najavu novoga doba koje težište stavlja na umjetničku individualnost kao temeljni „zahtjev“ moderne književnosti.

U studiji Josipa Babića o Herderu, autor navodi: „Što se znanstvenih i filozofskih stavova i ideja tiče, Herder je dijelio sudbinu onih inovatora i pokretača čije su spoznaje ubrzo postale tzv. ‘opće dobro’, utopile se u radovima specijalista u različitim humanističkim i društvenim disciplinama, tako da je njihov duhovni tvorac često ubrzo zaboravljen. Ovdje se u prvom redu misli na njegova zapažanja o historičnosti, ali i nacionalnoj ukorijenjenosti civilizacijskih, kulturnih i posebno umjetničkih, odnosno književnih fenomena, na lingvističke, antropološke, sociološko-psihološke i kulturno-povijesne teze i spoznaje, koje su ubrzo postale općepoznat i općeprihvaćen sastavni dio novih znanstvenih koncepata.“, u: Babić, Josip: *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*, Sveučilište Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2008., str. 251.

¹²⁵⁵ Vidi b. 114., str. 27. o francuskom predromantizmu.

¹²⁵⁶ Babić, Josip: *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*, Sveučilište Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2008., str. 18.

¹²⁵⁷ Usp. Kragić, Bruno: “Francuska književnost”, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 108-112.

samo kao takvi narodni kristalizovani duhovi mogahu postati svjetionici humaniteta. Taj nacionalni momenat u umjetnosti je već davno utvrđen, a Taine ga je pokušao sistematisati svojim teorijama po kojima je umjetnik i umjetnina rezultat rasnih, geografskih i društvenih, dakle u prvom redu nacionalnih prilika.¹²⁵⁸

Matoš se poziva na Tainea, no iz teksta su razvidne herderovske misli o genijalnosti umjetnika (pjesnik kao „vođa naroda“) te književnosti kao izrazu nacionalnoga duha.¹²⁵⁹ Književna recepcija tih misli, u svjetlu formiranja nacionalne svijesti, Matošu je bila moguća iz hrvatskoga,¹²⁶⁰ ali i francuskoga kulturnoga kruga.¹²⁶¹ Naravno, ovo su samo pretpostavke, no vrijedilo bi nastaviti istraživanje u tom smjeru. Naime, Herderove ideje o jeziku, kao i one o osobitosti svakoga naroda i vremena, tj. o nepostojanju jedinstvena mjerila prepoznajemo, kako u hrvatskih romantičara (Petra Preradovića,¹²⁶² Ivana Mažuranića, Stanka Vraza¹²⁶³) i neoromantičara (Ivane Brlić-Mažuranić),¹²⁶⁴ tako i u francuskoj književnosti predromantizma, točnije, u djelu *De l'Allemagne* Madame de Staël.¹²⁶⁵

¹²⁵⁸ Matoš, Antun Gustav: *Kritike, Eseji; Studije i članci; Polemike, Putopisi; Feljtoni i impresije*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1967, str. 118.

¹²⁵⁹ U stručnoj literaturi navodi se, osim toga, Herderov utjecaj na francuskog filozofa.

¹²⁶⁰ Matoševa lirika u dijalogu je s lirikom hrvatskog narodnog preporoda, odnosno hrvatskog romantizma (prijeperi o nazivlju toga razdoblja hrvatske književne povijesti traju još i danas). U njegovu opusu brojne su reminiscencije na liriku toga doba.

Usp.: „Matoš je na sličan način koristio i tematizirao naslijeđe književnosti hrvatskoga romantizma, odnoseći se, češće no većina pisaca hrvatske moderne, pozitivno prema naslijeđu ilirizma.“, Protrka, Marina: „Romantizam“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 359.

¹²⁶¹ „Odbiju li se – uglavnom negativna – iskustva stečena u Zagrebu, ostaje slika o Nijemcima i njemačkoj kulturi iz francuske perspektive.“, Žmegač, Viktor: „Njemačka književnost“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 283.

¹²⁶² Osvrćući se na Preradovićevu pjesmu „Rodu o jeziku“, Josip Užarević navodi: „Bilo kako bilo, vrijedi istaknuti da Preradovićevo shvaćanje jezika i slavenstva ovdje slijedi ideologijske i lingvističke stavove Johanna Gottfrieda Herdera, Wilhelma von Humboldta, a isto tako Jána Kollára, prema kojima je 'duh naroda' izražen odnosno utjelovljen u jeziku.“, u: Užarević, Josip: „Status jezika u pjesništvu romantizma (Petar Preradović i ruski romantičari)“, Zadar, „Croatica et Slavica Iadertina“, Sveučilište u Zadru, Zadar, IX/1 (2013), str. 253.

Usp. Matoševe ideje o jeziku: „svako dobro umjetničko djelo' je nacionalno jer je 'determinirano, nacionalizovano, obilježeno već svojim narodnim glavnim obilježjem - jezikom' (XIV, 172).“, Preuzeto iz: Cocha, Suzana: „Domovina“, u: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015., str. 71.

¹²⁶³ Usp. Babić, Josip: „Herderove ideje u hrvatskome kulturnom i političkom kontekstu“, u: *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*, Sveučilište Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2008., str. 182-222.

Stanko Vraz je, prema Matošu, „prvi hrvatski pejzažista, prvi tumač hrvatske prirode i najbolji učitelj Šenoe i drugih slikara hrvatskih.“, u: *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 104.

¹²⁶⁴ Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 282.

¹²⁶⁵ Staël-Holstein, Anne-Louise Germaine Necker de (1766.- 1817.) Madame de Staël, zajedno sa Chateaubriandom, Constantom i Senancourtom, predstavlja poslijerousseauovski naraštaj francuskih prethodnika romantizma. Autorica je ponajprije zanimljiva kao pojava na raskrižju „starog“ i „novog“ vremena. Stoga i vrijednost njezina djela leži upravo u otvorenosti novim strujanjima.

Ilustracije radi, navodimo citat iz teksta francuske književnice: „Narodi bi trebali jedni drugima služiti kao vodiči i svi bi griješili kad bi se lišavali razmjene znanja. **Svaki je narod doista jedinstven: podneblje, krajolik, jezik, vlast, i osobito povijest**¹²⁶⁶ – koja ima veću moć od svih drugih – pridonose toj raznolikosti i ni jedan čovjek, koliko god bio duhom nadmoćan, ne može naslutiti što se prirodno razvija u duhu čovjeka koji živi na drukčijem tlu i udiše drukčiji zrak: stoga bi bilo dobro da svaka zemlja prihvaća mišljenja stranaca; jer gostoljubivost obogaćuje onoga koji prima.“¹²⁶⁷

Što se može zaključiti na osnovi ovoga prikaza? Povezujući se s krajolikom (ili *upisujući sebe u krajolik*) moderni umjetnik propitkuje vlastito postojanje, pogled na svijet i osobne vrijednosti; promišlja smisao ili svoje „mjesto“ u svijetu, odnos koji ima sa svijetom. U tome ključu razmatrali smo Matoševo djelo. Ono je, naime, odraz svojega doba u punom smislu tih riječi. I to ne samo kada su posrijedi stilovi („stil modernosti su svi stilovi“¹²⁶⁸), već „stanje duha“, odnosno „poštivanje individualnosti u najoprečnijim oblicima“.¹²⁶⁹

Svjesni smo višedimenzionalnosti Matoševe poetike. Autorova istodobna zaokupljenost narodnim duhom književnosti, ali i artizmom (*Skladno osjećajmo / jer cilj je svemu istančana duša.*) ogledan je primjer modernističke „polifoničnosti“.¹²⁷⁰

U tekstu smo, međutim, „dotaknuli“ tek onaj njezin dio koji nam se činio važan za našu studiju. Riječ je o svezi subjekta i pejzaža/doma/domovine.¹²⁷¹ Matoševim riječima: vezi tla i duše. Nema sumnje kako je upravo na tom „polju“ autor ponajbolje iskazivao nesuglasja („Prema tome je poezija pejzaža kao poezija nesređenih, nemirnih romantičnih oboljelih duša,

U navedenom djelu Staël je potvrdila utjecaj njemačkog filozofa.

¹²⁶⁶ Istaknula M. I. T.

¹²⁶⁷ Staël, Germaine de: *O Njemačkoj (izabrana poglavlja)*, Alfa, Zagreb, 2007., str. 221.

¹²⁶⁸ Preuzeto iz: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 22.

¹²⁶⁹ Isto.

¹²⁷⁰ Usp. tekst *Naše težnje* Dežmana Ivanova: „Mi trebamo razvitih individua koji žive životom svog naroda, koji pojme sadanje narodne potrebe; ljudi slobodnih u duši svojoj.“, u: *Hrvatski salon*, (sv. 1), Društvo hrvatskih umjetnika, Zagreb, 1898., str. 9.

Ton Smerdel također je mišljenja kako umjetnička sloboda ne isključuje „oslušivanje narodnog bila“: „Biti umjetnik, biti pisac, ali iskren i jasan, ali opet ne za sebe nego i za druge, to onda etički principi iskrnu sami od sebe.“, u: Smerdel, Ton: „Naliv-pero i književno stvaranje“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 22/1935., br. 10, str. 273.

¹²⁷¹ Pritom smo se poslužili onim Matoševim tekstovima koje u tom pogledu držimo ključnim. Radi se o putopisu *Iz Samobora* te eseju *Umjetnost i nacionalizam*.

poezija dekadentna, poezija nesrećnih epoha.¹²⁷²), ali i suglasja sa svijetom („Ako je poezija pejzaža znak bolesti, ona je i znak ozdravljenja i preporoda.“¹²⁷³).

6. 3. 3. Galovićevi odlasci i povratci¹²⁷⁴

*Onkraj kleti lečo mlade lastavice
I gnezda glede. Kaj so nam donesle?
Sonce, srečo, mladost,
Žito, vino, cvetje, pesme i staro radost!
(„Lastavice“)*

Pjesništvo Frana Galovića vjeran je odraz modernističkih traženja, proizašlih iz otpora prema aktualnoj političkoj i civilizacijskoj zbilji.¹²⁷⁵ U tom smislu, može se govoriti o dva temeljna duhovna pribježišta (ili „separea“) te lirike. Riječ je o zavičajnom krajoliku i prošlosti. Kako se u Galovića ti pojmovi međusobno uvjetuju, vrijedi navesti stajalište zemljopisca Yi-Fu Tuana koji svijest o prošlosti izdvaja kao važan element topofilije.¹²⁷⁶

Ne čudi stoga da se poetika sjećanja bilježi i u Sudete: *Tu gdje naše staze padaju vrh pragova, / Tu gdje sunce naše mre međ tihim vazama, / Tu gdje svaka stvar nas sjeća davnih tragova, / Tu smo mi i naša prošlost na tim stazama.* („Kroz prozor“).¹²⁷⁷

Slika doma, naime, priziva i sliku prošlosti, a ona opet „doziva u svijest“ korijene, početke ljudskog života. Taj „proces“ učvršćuje identitet, jača osjećaj „sebstva“, a to je, prema autoru, ujedno i osnovni razlog zašto se ljudi okreću prošlosti.¹²⁷⁸

¹²⁷² *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 111.

¹²⁷³ Isto, str. 112.

¹²⁷⁴ Sintagma Milivoja Solara.

Osvrt obuhvaća Galovićev ciklus „Z mojih bregov“ te pjesme objavljene u *Hrvatskoj mladoj lirici*.

¹²⁷⁵ Usp. str. 177 teksta.

¹²⁷⁶ Tuan, Yi-Fu: *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Columbia University Press, New York, 1990., str. 99.

¹²⁷⁷ V. poglavlje „Zavičajni krajolik“.

U istoj funkciji je uporaba kajkavskog dijalekta: „(...) ona je na tragu p r i r o d n o g k a o i z v o r n o g ; ona uspostavlja izvorni jezik i njegove neistrošene riječi kao dimenziju u kojoj se sabire pjesnikovo iskustvo i iskustvo kajkavskog govora kao kazivanje koje nas i danas pogađa.“¹²⁷⁹ U Sudete je, primjerice, nekoliko pjesama na kajkavskom dijalektu: „Padaju bele zvezdice“, „Pušuju hladni vetrovi“, „Cin, cin, cin“, „Ti si malo moje dete“, „Dok ti spiš“, „Bečarska“ i „Sremska“.

Privrženost nekom mjestu podrazumijeva osjećaj bliskosti, sigurnosti i zaštite. Ali, i ono što nam se čini najvažnijim u pogledu Galovića, a to je – osjećaj pripadnosti. Je li u Galovićevoj lirici čovjek dio pejzaža, pripada li mu i je li mu ikada pripadao? Čini nam se da to pitanje postavlja i sam pjesnik, na mnogo mjesta i mnogo načina. Složit ćemo se stoga s Dunjom Detoni Dujmić koja upit (*Gdje mi je domaja?*) s početka pjesme „Childe Harold“ tumači kao pitanje „Tko sam?“¹²⁸⁰

Pejzaž u „Childeu Haroldu“ „izranja“, naime, iz stanja duhovne podvojenosti ili, kako je to lijepo opisala autorica, iz sudara stanja *čežnje i zebnje*: „Podvojenost prirode kao čežnje (arkadijski krajolik koji je zbog pjesnikove težnje ka konciznosti samo skiciran) i prirode kao zebnje (pustoš u prirodi, neprirodni krajolik zahvaćen u globalu) rezultirala je tjeskobom

¹²⁷⁸ Tuan, Yi-Fu: *Space and place: the Perspective of experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008., str. 186-187. Tuan je jedan od tvoraca nove struje geografije koja nastaje sedamdesetih godina prošloga stoljeća. „Za tu struju (...) prvi je upotrijebio naziv humanistička geografija i definirao ju na sljedeći način: 'Humanistička geografija postiže razumijevanje ljudskoga svijeta proučavajući odnose ljudi s prirodom, njihovo geografsko ponašanje, ali i njihove osjećaje i ideje u odnosu na prostor i mjesto' (Tuan 1976a, 266).“ Preuzeto iz studije Laure Šakaje: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015., str. 103.

Valja se prisjetiti i Bachelardova pojma, odnosno slike „oniričke kuće“ koja u sebi nosi vrijednost zaštite. Usp. poglavlje „Kućica“. Humanistička geografija oslanja se, uostalom, na fenomenološku filozofiju. Usp. Šakajinu studiju, str. 102-112.

¹²⁷⁹ Solar, Milivoj: „Neistrošene riječi“, u „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, br. 10. 1964., str. 402.

Usp. i Pavličićev osvrt na Nazorovu dijalektalnu liriku koju autor dovodi u svezu s Galovićevim kajkavskim pjesmama: „Tako Nazor uvođenje dijalekta pravda dvostrukom stilizacijom: s jedne strane, dijalekt je karakterističan za onu tradiciju u kojoj se takvi prizori opjevavaju; s druge strane, taj je dijalekt arhaičan, pa je po tome primjeren tradicionalnoj dimenziji toga motiva. (...) Osim toga, postoji i analogija između modernističkog odnosa prema jeziku na jednoj, a prema društvu na drugoj strani. Jezik je društvena konvencija, pa i podliježe prije svega društvenim pravilima, jer služi društvenome općenju. Poezija u to doba, međutim, ne želi sudjelovati u uobičajenoj društvenoj komunikaciji, ona želi biti nešto posve drugo. Upravo zato, modernisti i u jeziku odbacuju ono što je dio suvremenog, zbiljskoga jezičnog suobraćanja. Jer, eksperimentirati s jezičnim elementima značilo bi zapravo eksperimentirati sa svakodnevnim, priopćajnim jezikom, a upravo od te sfere pjesnici se žele distancirati. Nastoje oni stvoriti dojam kako je jezik njihova pjesništva izdvojen iz vremena, kako je onakav kakav je jezik uvijek bio i kakav jedino i može biti.“, u: Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008., str. 39-40.

¹²⁸⁰ „(...) i time je Galović postavio temeljno pitanje moderne poezije – pitanje pjesnikova identiteta.“, u: Detoni Dujmić, Dunja: *Fran Galović*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989., str. 23.

lutalaštva. Lirsko 'ja' pod maskom Byronova Childea Harolda izgubljeno luta svojim pejzažima (...).¹²⁸¹

Već prvi stihovi Galovićeve pjesme tematiziraju čežnju, ali i svu njezinu uzaludnost: *Gdje mi je domaja? – Vidjele je nisu / Dugo moje oči. Njene drage gore / Snivaju i sada sjetne razgovore / Dubova u mirnom, orlovskome visu./ Gdje mi je domaja? – Moji dragi svi su / Nestali već davno. – U mom srcu gore / Zanosu – i oni možda umrli su? – –*¹²⁸² Dva „pola“ pjesme (domaja i lirski subjekt) jasno su naznačena i – razgraničena. Domaja je tako imenično i atributski određena kao blizak, „topao“ pojam (*očinski kraj, zemlja draga, drage gore, rodni prag, moji dragi, sunce*), ali pojam koji pripada prošlosti: *davna uspomena, sjetni razgovori, dugo, već davno*.

S druge strane, pjesnička *zebnja* dolazi u vidu praznine/samoće i odijeljenosti: *Oko mene svuda more. Pusto more*. Slika se može „iščitati“ i kao metafora vremena koje „okružuje“ pjesnika, ali ga i dijeli od najbližih. Riječju, vrijeme kada je subjekt osjećao pripadnost pejzažu i ljudima toga pejzaža – prošlo je vrijeme. Otuda i naglašena nostalgija u pjesmi. Zato *nebo šuti, a draga zemlja se gubi ko liepa, izginula sjena koju subjekt nikad ne će ugledati*. Iz te svijesti o izgubljenom, nepovratnom vremenu proizlazi i sva „tjeskoba lutalaštva“.

Galović, zapravo (baš poput Vidrića) pjeva o *nedohvatima*,¹²⁸³ vremenu djetinjstva, *djetinjih iluzija i prvih snova zlatih*.¹²⁸⁴ U tome se ovi pjesnici razlikuju od Matoša, u kojega se negativne kategorije u pejzažu (=nesloboda) nastoje razriješiti ili nadići. Mogli bismo ustvrditi i kako je ono što Matošu predstavlja „mogućnost“, Galoviću tek – „izgubljeni/nedosegnuti san“. Na istom tragu je i Dunja Detoni Dujmić: „Matoš je s lirskom melankolijom težio hipotetičkim harmonijama i svoj neuspjeh da ih nađe izrazio fantazijskim nekad i grotesknim strukturama, a Galović, Kamov i Baričević npr., ne priznajući mogućnost

¹²⁸¹ Isto, str. 24.

¹²⁸² Galović, Fran: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 56. Istaknula M. I. T.

¹²⁸³ U istom „registru“ je i pjesnik Petar Preradović: *Snovi su blijeđe zvijezde tek, / Gore daleko znanavijek, / Sjajem ti radost mogu dat, / Al' ostaju na nedohvat!* („Snovi“), u: Preradović, Petar: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 251.

¹²⁸⁴ *O, vodi me u divlji lug / i na široko polje, / I pokraj drevnog doma mog / Do crkve bogomolje –, / Gdje sve me je ostavilo, / Da pokucam na vratih / Djetinjih iluzija / I prvih snova zlatih!* („Poniknuh glavom ponosnom...“),

URL: <https://books.google.hr/books?id=SlmaDgAAQBAJ&pg=PT59&lpg=PT59&dq=prvih+snova+zlatih&source=bl&ots=CV8b4VHhoZ&sig=mletVGA9Y4kxf2dn39UgjF9Elms&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjS8IKDgobVAhVC1hQKHWrHBqEQ6AEIJTAB#v=onepage&q=prvih%20snova%20zlatih&f=false> (13. 07. 2017.)

sklada, zacrtavaju zametke nove nadiruće ekspresivnosti, jer buntovno dube po unutarnjim resursima svojih junaka kojima je fantastika samo amblem.“¹²⁸⁵

O „prostoru snova“ govori i posljednja strofa pjesme „Pred večer“: *Tam gore, gdje je ništ i se, / Gde sen mi proži roke, Globoke i visoke, / Od mirni zvezdi čez granjè!* Kao i prethodna, i ova je pjesma građena na opoziciji. Posrijedi je opozicija *tu – tam*. *Tu* je subjekt *čisto sam*,¹²⁸⁶ *trava je vužgana i šuma je pospana, crni se mrak i strah v šume, / Za sakem drevom čaka.*

Tam je *gde se bregi zelene* i *gde se najde srečo*. Između je slika puta i *žela* *jaka* što subjekta tjera na put. Ta *žela*, proizašla iz otpora, nezadovoljstva postojećim, uspravljena je traganju za smislom, pripadanjem. Mjesto (polja, rub šume) i vrijeme (suton) dodatno naglašavaju simbolički potencijal ove pjesme.¹²⁸⁷

Prema našem viđenju, ovdje je riječ o unutarnjem/duhovnom putu, putu prihvaćanja i traženja. Jedan svijet – *tu* – je porušen i prazan (*vužgan*). Kako ga iznova sagraditi, *ozeleniti*? Tako, da se vrati na početak – *tamo*.¹²⁸⁸ No, je li to moguće, pita se i sam subjekt, svjestan da *tam gore* pripada svijetu snova: *Tam najdem srečo: ništ i se...*

Jedini je odgovor, stoga, u kretanju, traganju ili putu samom: *Ja ne znam, je li zidem, / I zato idem, idem, / A pot je dog i dogši bo...*¹²⁸⁹ Vjerujemo kako ovaj stih izvrsno odgovara onome što Dunja Detoni Dujmić opisuje kao *buntovno dubljenje po unutarnjim resursima Galovićevih junaka*.

Nutarnji lomovi, traženja, previranja određuju i Sudetin opus: *Naš je cilj kruženje oko nečega / I bježanje ludo od onoga, što jest* („U traženju“). Stoga se i motivi *puta* te *očinskog kraja* izdvajaju kao poveznice između dvaju pisama.¹²⁹⁰ No, ti su motivi i svojevrsni „odvojci“; u Sudete ih, naime, razumijevamo u kontekstu Evanđelja: „Ja sam put i istina i

¹²⁸⁵Detoni Dujmić, Dunja: *Fran Galović*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989., str. 109-110.

¹²⁸⁶ „Te riječi su zato u pjesmi nezamjenjive, jer (...) iskazuju a p s o l u t n u b e z n a d n u s a m o ć u p j e s n i k a.“, u: Solar, Milivoj: „Neistrošene riječi“, u „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, br. 10. 1964., str. 401.

¹²⁸⁷ O simbolima šume i sutona već je bilo riječi u tekstu.

¹²⁸⁸ Usp. str. 183-184 teksta.

¹²⁸⁹ Usp.: „(...) njegova je misija nezavršen put, dakle put, a ne mjesto, odnosno njegov identitet je ustvari identitet putnika, stalna mijena.“, u: Kolar, Mario: „Odnos identiteta i okoliša u kajkavskom pjesništvu Frana Galovića“, „Podravina“, Koprivnica, vol. VII, br. 14, 2008., str. 144. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=115765 (11. 07. 2017.)

¹²⁹⁰ U Bibliji se slika puta vezuje uz duhovnu preobrazbu.

Usp. f 1051, str. 221 teksta.

život: nitko ne dolazi k Ocu osim po meni”¹²⁹¹ Potvrđuje to sljedeći stih: *Ja idem putem svojim i slušam kako teče / u dušu moju vrutak više moći – – / – – – – – – – – – –*, „Ja idem stazom svojom“). Slično je i u prozi. Ilustrativan je opis galovićevskog *tam gore* u *Moru: Tamo se drukčije živi. U tišini. Ona nema granica i ne pripada nikome. Ona je svačija. Ali tamo se teško ide. Usponi su veliki, i oštri. Mnogo se krvari i pati. Mnogo se ljubi i strada. Nije on ni prvi ni zadnji koji je pošao prije nego je smio. Nije on prvi koji je preuranio i zato izgubio smisao za ovaj kraj iza ponoćnih horizonata gdje tinjaju zvijezde i otajni se glasovi prepleću sa snom.*¹²⁹²

U tumačenju pjesme „Pred večer“ mogu nam pomoći ostali uratci iz ciklusa „Z mojih bregov“. Čini nam se, naime, kako se pojedini dijelovi ciklusa savršeno ogledaju u njegovoj cjelini. Vrijedi i obrnuto. Kao idejne poveznice zbirke izdvajamo pritom – pejzaž i vrijeme. Ti su elementi naznačeni već u naslovu zbirke te u naslovima njezinih pojedinih dijelova: Pramalet, Leto, Jesen, Zima. Ukratko, vrijeme je provodni tematski i kompozicijski „šav“ Galovićeve zavičajne lirike. No, vrijeme je, istodobno, i „rašav“ ili onaj faktor koji „nagriza“ zavičaj i subjekt, čineći povratak nemogućim.¹²⁹³

Razvidno je to iz pjesme „Kostanj“ u kojoj razgovaraju dva „stara prijatelja“: čovjek i kostanj. I ovdje se, kao u Sudete, javlja šumor.¹²⁹⁴ No, ovaj šumor je glas savjesti: ne da spavati čovjeku (*Prijatelj moj stari, zakaj tak šumiš? / Kesno je i noć je, zakaj vre ne spiš?*), a pomalo mu se i ruga (*Gledim te zdavnja, tak i prezmišlavam, / Kak teške je pametnem*¹²⁹⁵ *takvem glavam.*) Kostanj govori/šumi o zavičaju (*krajem zlatem*), o životu koji je tu *lepši i slajši*. Mami čovjeka, poziva ga da ostane na *zemli*. No, ovaj mu se opire, svjestan da niti on (*Drugi me je život odnesel i zel.*) niti zavičaj (*Preveć dobro poznam se kraj sebe to, / Zato ne mrem pota najti vre domò!*) nisu što su nekad bili. I što je vrlo važno, nema ni onih koji su tu prije bili: *Vu tem kraju poznam samo svojo bol, / Zato sem zakopal ovde srca pol.; Vmrli so i oni, tam na grobju spe, / Mesto njih se vezda drugi vesele.*

¹²⁹¹ Ivan 14, 6

¹²⁹² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 47.

¹²⁹³ Vrijeme „nagriza“ i Sudetinu liriku. Potvrđuju to i njegovi posljednji stihovi: *Putuje lađa bez povratka svoga, / Ostaju: Vrijeme i Prostor i Sada, / zavjesa crna vrh valova pada.* („U crnini“).

¹²⁹⁴ Matoš također rabi motiv šumora („Jesenje veče“). I u Pupačićevoj pjesmi „Šećem ulicom grada“ čitamo: *I onda ono stablo / (gordo u meni) / odjednom stade / da šumori. (...) Hodam ko stablo, / koje šumori.*, u: Pupačić, Josip: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., str. 58-59.

¹²⁹⁵ U cijeloj zbirci razvidna je dihotomija: priroda/izvorno/životno – kultura/umjetnost/pjesništvo. V. pjesme „Mojemu ocu“ i „Pozdravljenje“.

Iako u ovoj pjesmi čovjek nije na putu, on o putu ozbiljno razmišlja. Potvrđuju to replike kostanja: „*Ja ne špotam se, al gledim te dogo / I razmem tvoje misli se i togo.*“ ; „*A kaj bo zutra, kaj bo potlam zatem, / Dok plakal se boš za tem krajem zlatem?*“

Pjesnikova zaokupljenost putom razvidna je u brojnim pjesmama ciklusa. U „V mraku“ se, primjerice, subjekt suočava sa skorim polaskom iz zavičaja: „*Zutra moramo na pot! / Bog zna, je l' već gda / Tu bomo nazaj!*“, u „Višnjama“ je radostan što se vratio (*Došel sem, došel nazaj!*), u „Jesenskom vetru“ se u obličju vjetra gubi (*Zaletel se je, stal, / Kam dale? Neje znal... // Mi poslušamo... Vre na kraj brega tam / Čez pola ide, a ne zna kod ni kam.*, dok u „Plavom nebu“ i „Starom gradu“ *misli na nekaj daleko*. Zapravo, već je uvodna pjesma ciklusa „Mojemu ocu“ svojevrsni „repozitorij“ Galovićevid lajtmotiva: *Govoril jesi navek, da je samo / Vu goricaž življenja pravi raj, / Koj nigdar več ne dojde nam nazaj; / Mi iščemo ga, – ali – kaj mi znamo?!*

Pravi raj ili *zlatni kraj* o kojemu Galović pjeva pohranjen je u sjećanju. To sjećanje ili, prema Staigeru, fenomen „uspomene“, nije ništa drugo no sjećanje na sklad ili *blizinu* s prirodom, ljudima i vlastitom nutrinom. Prisjetimo se: „U ljudskom životu lišenje blizine, drage i voljene blizine, jest neraj. Tuga i bol s izmakle blizine pretvaraju prostor na kojem živim i vrijeme u kojem sam stisnut u izgon iz raja.“¹²⁹⁶

U Galovićevoj zbirci potreba za blizinom *očinskoga kraja* gotovo je „opiopljiva“.¹²⁹⁷ Ona podrazumijeva, kako onaj neposredni doživljaj prirode ili lirski ugođaj: *Po zemle se črevec vleče, / Trsje mirno spi, / Vrana Dalko kvarče i leče, / Nebo se plavi.* („V trsju“); *Onkraj kleti lečo mlade lastavice / I gnezda glede. / Kaj so nam donesle? Sonce, srečo, mladost, / Žito, vino, cvetje, pesme i staro radost!* („Lastavice“); *Mi molimo na polne tu Boga, / A z breskvi cvet curi, / Lati kraj granja pozlačenoga, / Na vetru se beli. / Čkomimo... i tak lepo i leko / I*

¹²⁹⁶ Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Teovizija, Zagreb, 1999., str. 44. Isto tematizira i *Mor*.

¹²⁹⁷ Na Galovićevo rodoljublje osvrnuo se i Milan Ogrizović. Prenosimo osvrt „Pjesnik na bojnom polju“, objavljen u „Hrvatskoj Prosvjetoj“ u povodu Galovićeve smrti: „On, nježna i dobra duša, kojemu bijaše zvanje pero, primio je mač i pošao na bojne poljane slave i smrti... Našao je smrt. F r a n G a l o v i ć, daroviti naš pjesnik, koji je bio tek na početku svoga plodnoga, sretnoga i uspješnoga stvaranja, pao je na bojnom polju. I nema ga više, da na svojoj zlačanoj liri udari u tanke strune i proizvodi nježne pjesme, da napiše savremene crte, ili stupi opet na pozornicu. Nema ga više, a vele, da je naslućivao smrt... Mrtvo tijelo njegovo dovezoše u Zagreb i tu je sahranjen velikim saučešćem svih književno-prosvjetnih društava i mnogobrojnog općinstva, koje je mladoga pjesnika i omljubljenoga nastavnika ispratilo na Mirogojske visove, gdje se je oprostio s njime njegov pjesnički i bojovni drug Dr. M i l a n O g r i z o v i ć, krasnim i ganutljivim nadgrobnim slovom. Padale su suze žalosnice, kad je govornik ostao njegov rad i njegovu ljubav k svetoj grudi, a uz jeznanaca i poštivatelja čulo se: 'Slava, slava Franu Galoviću!'“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, br. 11/12 1914., str. 551.

nebo je i se... („Plavo nebo“), tako i bliskost s ljudima (lepa Kata, kum Martin, međaš Benkina), pa i osjećaj zaljubljenosti (*Crlene so breskve, kesno je vre, / Moral bi pono torbo nabrati, / Drage bi svoje moral poslati / So ljubav i žalost v sake breskve.* „Pod breskvami“).

U tom smislu, svaki susret sa zavičajem („Višnje“, primjerice), bilo u vidu akustičkih, vizualnih ili drugih osjetilnih podražaja,¹²⁹⁸ oživljava *stare slike*, kao i osjećaje (*staro radost*) koji se vezuju uz te slike: *Nevesta me kušnola tripot v jame* („Kopači“); *Pozdravljenje samo dok zvoni, / Za njegve crne onda zabim trage, / Vu tišine saki list čkomi, / I čujem reči blažene i drage. / Ta molitva zabljeni zvonov / Starinska to je duša,*¹²⁹⁹ *soza mraka, / Pesma zvezdi, senja ti bregov, / Njo razme ovde cvet i trava saka. / Ta molitva je nebeski dar; / I zvoni dalko, dok zvone srebrni, / Vidim: angel spuščā se čuvar, / I moji poti neso više crni.* („Pozdravljenje“).

Ako se, dakle, Galovićeve lirika određuje „koordinatama“ puta, o uspomenu se može govoriti kao o „odmorištima“ na putu. One rastjeruju subjektov nemir osamljenosti, odvojenosti od svijeta, ljudi, a time i od sebe samoga. U njima je *sonce, srečo, mladost, žito, vino, cvetje, pesme i staro radost* („Lastavice“).

No, i s tih je „odmorišta“ potrebno krenuti dalje. Zbilja „prodire“ (*Znam, da jempot neščē dojde sim, / Al što i gda, to nije moči reči, / Ja ga čakam, čakam i gledim; / Pove mi morti, kaj se ne sme zreči.* „Pozdravljenje“), a s njom i strahovi, upitanosti, tuga: *Vesel sem kakti dete, / Nekaj bi štel, al kaj?* („Višnje“); *Jogenj se žari. Gledimo, / Kak othada dim / I na vetru š njim / Jesenski dragi, najlepši čas.* („V mraku“). Kao što navodi Milivoj Solar, Galovićeve lirika doživljava se upravo u tim odlascima i povratcima.¹³⁰⁰

¹²⁹⁸ Usp. Machovu teoriju osjetilnosti (139-143 str. teksta).

¹²⁹⁹ I ovdje se može povući usporednica između naših autora. Dok Galović uz sliku duše ponovno rabi atribut *stari/starinski*, Sudeta izjednačuje dušu s *procvatim vrtom*: *nočas je moja duša / bila ko procvao vrt, / ko tiha i smirena luka. / Vedra negdje na cesti / nočas je moja duša / ko nikad žudjela Boga* „Ko tiha i smirena luka“.

Matoš *dušu* vezuje uz Hrvatsku: „Priroda nije samo kompleks sila, nego je i slika, simbol, duša, u našem slučaju duša hrvatska.“, u: *Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997., str. 106.

¹³⁰⁰ „(...) odlazak i povratak stoje u neprestanoj opoziciji, oni se međusobno uslovljavaju i isprepliću prelazeći jedan u drugi. I učestalost glagola to donekle pokazuje: Glagol „dojti“ upotrebljen je 16 puta, glagol „iti“ 14, a „otiti“ 6 puta.“Solar, Milivoj: „Neistrošene riječi“, u „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, br. 10. 1964., str. 403.

6. 3. 4. Završni osvrt

Pejzaž u djelu trojice autora promatrali smo poput svojevrstnih pjesničkih topografija ili unutarnjih/duševnih mapa. Zašli smo, dakle, u „prostor“ književne geografije.¹³⁰¹ U slučaju naših pjesnika, riječ je, točnije, o humanističkoj književnoj geografiji: „Podsjetit ćemo da je ključni pojam humanistički orijentirane književne geografije osjećaj mjesta (*sense of place*) koji naglasak stavlja na subjektivna iskustva i afektivne odnose prema mjestu te povezuje mjesto s identitetom, privrženošću, pripadnošću.“¹³⁰²

Na osnovi naših zapažanja može se zaključiti sljedeće: svaka pjesnička mapa posjeduje vlastite orijentire ili smjerokaze.¹³⁰³ Bachelard ih naziva „prostorima intimnosti“. Matošu je to *domovina*, Galoviću – *očinski kraj*. U *Moru* je to slika *kolibice u šumi*. Metaforička vrijednost *kolibice* oblikuje se u kršćanskom duhovnom „prostoru“ ili, kako je analiza pokazala, u duhovnom „prostoru“ Evanđelja i evanđeoskih kreposti – jednostavnosti i siromaštva.¹³⁰⁴

Isto tako, naši autori progovaraju o ugroženosti „prostora intimnosti“, a posljedično i o vlastitoj ugroženosti. Nestankom orijentira, urušavaju se i mape. Svjesni toga, autori nastoje sačuvati „smisao za viši, idealniji život i određenje, smisao za autoritet.“¹³⁰⁵ Tako Matoš pjeva o *domovini* – u srcu i u zbilji, a Galović opisuje svoj *kraj* – nekada i sada. Na isti način, Sudetina *kolibica* stoji između *ovoga* i *onoga* svijeta, između ljudskih i Božjih zakona – Kristovih zapovijedi ljubavi.

U idućem poglavlju nastojat ćemo zaokružiti našu studiju usporedbom pjesništva i *Mora* u tematsko-motivskom sloju.

¹³⁰¹ “Književnom geografijom smatra se ‘proučavanje književnih djela kao interpretacijā krajolikā ili drugih geografskih fenomena’ (Noble i Dhussa, 1990, 49).“, u: Šakaja, Laura: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015., str. 254.

¹³⁰² Isto, str. 256-257.

¹³⁰³ Usp. poglavlje: „Nests, Shells, Landmarks“, u: Bate, Jonathan: *The Song of the Earth*, Harvard University Press, Cambridge, 2000., str. 153-175.

¹³⁰⁴ Te su kreposti u središtu franjevačke duhovnosti.

¹³⁰⁵ Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 96.

7. USPOREDBA MORA I PJESNIŠTVA

„Jer misli vaše nisu moje misli
i puti moji nisu vaši puti, riječ je Jahvina.
Visoko je iznad zemlje nebo,
tako su puti moji iznad vaših putova,
i misli moje iznad vaših misli.”
(Izaija 55,8-9)

Sudeta dovršava *Mor* g. 1926., u vrijeme izlaska iz tiska zbirke *Kućice u dolu*. Na prvi pogled, rekli bismo da pripovijest odudara od autorova lirskoga opusa. U pjesništvu je Sudeta izravan, neposredan, lako razumljiv. Vodi se načelom jednostavnosti, kako u izrazu, tako i u formi. Jasno je naglašena kršćanska podloga stvaralaštva. Kako navodi Mate Ujević, priređivač Sudetinih sabranih djela: „U tome je prva i osnovna draž njegove poezije: neposredno, izravno bilježenje vlastitih osjećanja i snova, bez određenih i unapried utvrđenih ograda, programa i neumjetničkih pobuda.“¹³⁰⁶

Mor je, naprotiv, u drukčijem „registru“: slojevit je, *paučinast*, interpretacijski teško „prohodan“, pisan modernističkom tehnikom prešućenoga, nedorečenoga, tek naslućenoga; snažnog je simboličko-alegorijskog potencijala. Kršćanska motivika naizgled je izostala. Sudeta u pripovijesti proširuje svoj uobičajeni tematski blok uvodeći socijalne elemente,¹³⁰⁷ odnos dobra i zla, kritiku društva i posebno materijalizma u obliku profiterstva. Temama pristupa neizravno, supostavljajući likove, situacije, držeći više do samoga ugođaja nego do

¹³⁰⁶ Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 310.

¹³⁰⁷ U pjesništvu je socijalna motivika rijetka, ali ipak nazočna. U pjesmama „Zapuštena crkva“, „Praznina“ i „Žalosna gospa“ bilježimo motive prazne i napuštene crkve (na mjestu crkve gradi se krčma), *svete tradicije*, Boga koji *plače i uzalud čeka*. u: Sudeta, Đuro: *Pjesme II*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 176, 200, 47.

O *zaboravljenom Bogu* pjeva i Nikola Šop: *Klecamo kraj Raspela, na kome osamljeno / već davno visi zaboravljen Bog*. („Zašutjeli smo tako tamni...“), u: Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997., str. 155.

radnje. Glavni uzrok tomu vidimo u formi lirske proze, ali i onome što Josip Užarević opisuje kao *nemoć jezika*: „ljudski i zemaljski jezik nije u stanju izreći transcendentnu, metafizičku stvarnost (...).“¹³⁰⁸

Vratit ćemo se problemu neizrecivosti, no sada je važno istaknuti kako Sudetinu lirsku prozu (usprkos navedenim razlikama) držimo nadopunom ili nadgradnjom njegova pjesništva. *Mor* je, prema našem viđenju, sinteza ili vrhunac pjesnikova „prijeđena puta“ – u životnom, ali i u književnom, odnosno duhovnom smislu. Sudetino književno djelo u cijelosti promatramo kao izraz katoličke duhovnosti pisca.

Naša analiza počiva, dakle, na uvjerenju o jedinstvu autorova stvaralaštva. Jedinstvo motiva u poeziji i prozi ukazuje na jedinstvo nadahnuća ili jedinstvo „doživljenoga svijeta“.¹³⁰⁹ Posrijedi je svojevrsno „građenje“ cjelovite *ars poeticae*. Cjelina i dijelovi te cjeline pritom se prelamaju, a tek iz očista cjeline opusa možemo, dakle, suditi o njegovim pojedinostima. Drugim riječima: da bismo tumačili *Mor*, nije dovoljno poznavati dominantne žanrovske postupke, a potom i kompozicijske, stilske karakteristike djela i nije dovoljno poznavati njegov društveno-književni kontekst. Vrlo je važno dobro poznavati Sudetinu poeziju; u njoj je „ključ“ za razumijevanje *paučinaste* proze.

Pritom ne smijemo zaboraviti na autorova pisma¹³¹⁰ kao „rezervni ključ“ u interpretaciji njegovih proznih i pjesničkih djela. U pismima pronalazimo komentare zbirki, razmišljanja o riječima, stvaranju, tadašnjim književnim strujanjima, ali i dnevničke zapise o napredovanju bolesti, podnošenju bola, samoće. Kako smo u analizi vidjeli, većina njegovih književnih tema (priroda, transcendencija, grijeh, prolaznost, tuga) nazočna je i u pismima. Istovjetni problemi zaokupljali su, dakle, Sudetu kako u književnosti, tako i u životu.

Nadalje, brojne dodirne točke pjesništva i *Mora* nisu odmah uočljive. Bilježimo ih tek pomnijim (i upornijim) čitanjem tekstova. Slično opaža i Ljubomir Maraković: „(...) niz rub ove priče nižu se mnoge njegove pjesme koje nisu ni u kakvoj vanjskoj vezi s motivom

¹³⁰⁸ Užarević, Josip: „Status jezika u pjesništvu romantizma (Petar Preradović i ruski romantičari)“, „Croatica et Slavica Iadertina“, Sveučilište u Zadru, Zadar, IX/I (2013.), str. 261.

¹³⁰⁹ Frangešova ocjena Matoševa opusa. V. b. 1239., str. 254.

¹³¹⁰ O Sudetinoj prepiski piše Ilija Pejić u zborniku posvećenom pjesniku. V. Pejić, Ilija: „Pisma Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 87-102.

'Mora'.¹³¹¹ Unatoč prvom dojmu, tekstovi su međusobno povezani na više razina. Ta se povezanost/podudarnost iskazuje zajedničkim motivskim kompleksima, kao i stilskim „rješenjima“. Sudeta u cijelom opusu rabi stilski označene uskličnike te brojne stanke – crte, trotočja i slične oznake: *Čuo sam ga noćas! Baš su negdje žita / spremala se krišom, da do jutra dozore. / a ja nisam mogo uzdržati više, / a ja nisam mogo, da ne otprem prozore; / i da žita dozore – – („Čežnje i bolestan mladić“), Tišina! Tišina! Tišina!, – Pođimo pod brdo u šumu! Kad se smiri ovršje drveća i voda u dolini, slušat ćemo kako Mor pjeva. On tako lijepo pjeva!... Stajao sam i gledao. Gledao sam? Ja ne znam kuda sam gledao i što mi je bilo u duši. Ona je bila prepuna nekih osjećaja, tako prepuna – da ih nisam mogao prepoznati – ni razabrati... u samom sebi!*¹³¹²

U prozi se ponavlja i dualizam dominantnih „prostornih parova“ iz lirike: nutrina subjekta – pojavna zbilja, ovostrani – onostrani svijet. Kad je riječ o motivskome sloju, na stranicama *Mora* nailazimo na motive iz druge pjesničke zbirke, ali i iz ostalih dviju poetskih knjiga. Radi se o motivima prolaznosti, nestajanja, boli, noći, straha, slutnje, tuge, tišine (da nabrojimo samo neke od njih).

U cijelom opusu motivi se ponavljaju, variraju, isprepliću. Svijest o tome prepoznamo u lirskom glasu jedne od posljednjih Sudetinih pjesama: *Jer vi ne pojmite, kako je strašno / kroz godine vječito duge / nositi iste misli, / udisati iste mirise! / Ko četiri gvozdena malja / kad četiri zida stoje / i očajno pritištu mozak / i misli ko uvele hvoje.* („Ostavite me!“). Ponavljaju se i pjesničke slike, slično se razvijaju teme. Primjerice, motiv bijega u šumu vezuje se uz motiv kućice/kolibice te *oduzete ljubavi*. Šuma u Sudete označuje „prostorno – vremensku sliku“ utočišta: *U šume, u visine / snove sam poslao svoje* („Mrtvo sunce“). Lirski subjekt u „staru šumu“¹³¹³ bježi od ljudi, sela, pa i od vlastitih boli:¹³¹⁴ *Bolje je, brate, da ne živiš, / ako života nemaš... / da bježiš u šume, / ako Ti oduzeše ljubav; / ništa Ti neće podžigati dušu na vihor, / i žute će boje padati po njoj ko prah.* („Pismo mom malom bratu koji se nije rodio“).

¹³¹¹ Maraković, Ljubomir: „Uz ovu priču“, u: Sudeta, Đuro: *Mor: fantastična pripovijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., str. 153.

¹³¹² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 22, 17, 11.

¹³¹³ U *Moru* je također istaknuta vremenska dimenzija šume: *Među deblima plače kiša. Plače kiša, tišina plače, plače srce stare šume., To ga još jače rastuži, pa okrene putem na drugu stranu prema staroj sumornoj šumi koja je gorjela u ranim večernjim bojama.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39, 85.

¹³¹⁴ V. poglavlje „Simboli prijelaza: suton i šuma“.

U dvije pjesme zbirke *Kućice u dolu* autor povezuje šumu i vuka: *Htio bih da budem drsko smion, / da ti otmem krunu s lijepe glave; / ko varvar u šume da pobjegnem s tobom / u brloge vučje – među tople trave.* („Htio bih“); *Doći ću vam lijepa, mala drugo, / doći ću vam grub ko vuk iz gore. / Rosan od pjesme ranih, svježih šuma, / pijan od neba i sunčane zore!* („Trubadur“).

Varijaciju tih motiva bilježimo i u ciklusu *Pokušaji: Suton je mehek došiel / iz šume, gde ima vuka, / suton je, strah ih je, kak ne, / kad svuda ima bauka...* („Padaju bele zvezdice“); *I onda, kada se svjetlo u duši i ulicom trne / i tijelo, kad mre od strasti i crne prignute moći / ko tat ću te ukrast majci i s tobom pobjeć u noći / i nitko te više ne će od mene moći da vrne.* („Ne prati korake moje“).

Tekstovi „dijele“ i motiv ljubavne čežnje. U *Sudete* je žena idealizirana, kako u pjesništvu, tako i u *Moru*: *Žena! Ja njoj sam digo hram – u zoru / mojega dana. Grad zvjezdanih kula. / On znade tajnu sviju ljudskih čula, / i smiso dade svakom živom stvoru. (...)* *Ženo, ja te od djetinjstva svoga / u duši nosim kao dio sebe, / sve tajne žića pročitah iz tebe... / Sav smiso nađoh usred oka tvoga, / izvor iz kojeg cijeli život niče: / Lauro, Julijo, slatka Beatrice!... (...)* *Ljubav. U suton ja sam svoj je sreo / na raskršću zbilje i prolaznih snova, / pod bujnom krošnjom mladih jablanova / baš kad je život zdvajao i kleo.* („Carmina vespertina“), *Spazih je najednom kako se spušta prudinom prema meni. Spazih je upravo onakvu kakvu sam davno sanjao! Isti pogled, iste oči, isti stas!..., Gledao je u daljinu i slušao melodiju njena glasa kako leprša među borovima i osjećao da ga je nekad sanjao.*¹³¹⁵

Kao konstanta ovoga stvaralaštva izdvaja se lirska „svijest“, odnosno autorov lirski doživljaj svijeta. Lirizam, toliko svojstven *Sudeti* u pjesništvu i *Moru*, ne zaobilazi ni njegova pisma. Pojedine „dionice“ prepiske ritmom i temom podsjećaju na njegovo pjesništvo.¹³¹⁶

Označnice lirskoga stila stoga izdvajamo kao važan pokazatelj koherentnosti ovoga opusa. Prisjetimo se, riječ je o fenomenima prožimanja (subjektivnog doživljaja i pojavnog svijeta), prolaznosti, sjećanja, prvenstvu osjećaja i ugođaja nad radnjom te jedinstvu zvuka i značenja

¹³¹⁵ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 10, 52.

¹³¹⁶ „Puti su daleki, koji vode do života. Čežnje još veće! Ja sam mali umorni putnik ... Umolit ću Boga, da mi da malu kućicu s krstom kraj puta, da mogu svratiti u nju i odmoriti se. A kad uđem u nju, i bjelina, voljkost i toplina bijelog čednog kreveta obujmi trudno tielo moje, zaboravit ću na put, koji je dalek i koji vodi kroz život - i nikada, nikada ga više ne ću zaželiti!“, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 240.

riječi. U prethodnim poglavljima analizirali smo navedene elemente. Ponovno ćemo se osvrnuti samo na neke od njih.

Prema Staigeru, “ulazak svijeta u subjekt' slovi skoro isključivo za bit lirike.”¹³¹⁷ Već prvo poglavlje pripovijesti („Grana jorgovana“) uvodi u priču lajtmotivom „otvorena prozora“. Promatrajući svijet, Mor ulazi u svoju dušu (*Un paysage quelconque est un état de l'âme*): *Kad izađem na prozor, ja je ne vidim. Čujem: kako plaču zeleni valovi stare Pločnice, što teku kroz vlače trava; osjećam miris jetrenke, šumskih gljiva i jaja. Zagledam se dugo, dugo tamo nekuda, tako dugo, dok se ne ražalostim i budem beskrajno nujan i samotan. Ljudi koji me ne poznadu, kažu da je to nostalgija. Ja ne znam šta je, ali znam da nostalgija nije! Zato, kad zatvorim prozor i užežem modrikastu petrolejku, ne ubilježim u bilježnicu ispod svog uzglavlja ništa, osim: da je, i opet, prošao jedan dan!*¹³¹⁸

Prožetost subjekta i prirode (kao jedna od glavnih tematskih linija ove proze) snažno usidrenje pronalazi i u pjesništvu: *Kad se ophodi svrše, / i kada svaka ptica / u san se svije bez boli, / (...) tiho u moje ruke: / ko lađe u skrovite luke / spuštaju debla grane. / I vrh mojih ramena / kao da čujem tada: / kako mi blizu šume, / i kako brzo ko nada / ulaze žalosne u me / povjerljivo ko djeca / i kao da čujem kako / ko nešto: Jače i Veće / kroz srž im i srca teče: / velika, silna i moćna / ljubav Asiškog sveca. – („U veće“).*¹³¹⁹

Postupak internalizacije podrazumijeva i fenomen poosobljene prirode. Subjekt i priroda ravnopravna su statusa. Oni „dijele“ osjećaje.¹³²⁰ O njihovoj povezanosti/razumijevanju svjedoči zajednički jezik: *„i pitaju me tada grane zelene: / kud su ti, oči, brate, uvele, / kud su ti, brate, lica umorna; / zar ti je duša bolna, sumorna / zar ne znaš više našeg govora? („Ja molim Ti se...“); pijem sa kosa pogašene boje, / razgovor vodim s pticama i zvukom. („Carmina vespertina“);* *Ima dana kad progovore i debla, / i ptice pričaju o čudesima u gori. („Misao na smrt“), ali i šutnja u zajedništvu.*¹³²¹

¹³¹⁷ Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996., str. 61.

¹³¹⁸ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9-10.

Na gotovo istim riječima opisano raspoloženje naišli smo već u Sudetinoj prepiski. V. poglavlje „Prozor – simbol prijelaza“.

¹³¹⁹ U *Moru* nailazimo na sličnu varijaciju motiva (bez spominjanja *Asiškog sveca*): *Jedna mu se grana uplela o prsa, pa drhti. Spušta se i diže u ritmu njegovih grudi. Lišće šuti i gine u tuzi.*, Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 49.

V. poglavlje „Sudetini unutarnji krajolici“.

¹³²⁰ V. poglavlja „Priroda i subjekt“ te „*Mor* između šumora i more“.

¹³²¹ V. poglavlje „Tišina kao rubni prostor“.

Znakovito je da pjesma u kojoj progovaraju i *debla* započinje sljedećim stihom: *Ima dana kad sve tako jako zavolim, / da od čuda i cvijeće procvate*. U istom smjeru tema se razvija u trećoj (*Ima dana, kad sve potpuno zaboravim, / pa ne mogu biti više grub ni zao*), odnosno četvrtoj kitici (*Ima dana, kad je sve tako poznato i blago, / da ne mogu više ni mrziti ni kleti*).

Ista poetska situacija ponavlja se i u *Moru*. Sudetin junak poznaje jezik prirode: *Kako se začudila kad sam joj rekao da razgovaram s drvećem. (...) – O čemu razgovaramo? – O svemu! O jugovini! O novembarskom lišću i zvijezdama! – Ono mi priča što ga boli i raduje..., – Dobro! Ali ako bih i ja to, jednom, mogla? Ako bih i ja mogla voljeti više drveće nego ljude, bih li onda, uistinu, mogla razgovarati s njim? – Da, Ja mislim da bi!*¹³²² Čak i onda kada gubi sposobnost govora (kada se otuđuje od ljudi), jezik prirode ne zaboravlja u potpunosti.¹³²³

Tomu je tako jer priroda u Sudete govori jezikom duše, jezikom srca. Vrijedi oprimjeriti tvrdnju: *Mirisi igraju ovršjem drveća, a ja nutrinom svoje vlastite spoznaje.*¹³²⁴ Kada se udalji od prirode, Mor je dalek i samomu sebi: *Kako već dugo nisam razgovarao s drvećem! Na sve zaboravljam! Sve me to više zanima. Postajem filistar ko i drugi. Počinjem sumnjati i smijati se onom što mi je prije bilo najveća svetinja. Svejedno mi je kojim smjerom idu grane, kojim sjene njihove. Hodam i hodim bez osjećaja; to je sve što znam!*¹³²⁵

U pjesništvu, pak, vidimo kako buka i blistavilo svijeta „zaglušuje“ govor duše: *Što će meni vaše prstenje i draži / i sva stara, drevna, navorana svila / i sve kuće vaše baroknoga stila, / kad nemate mira, što mi duša traži? Što će meni vaše mirisave kose, / vaze i klaviri i blistave sale – / kad su duše, duše, tako nisko pale, / a ulicom tek ih mala djeca nose? („Što će meni?“).*

Nasuprot svijetu, priroda čisti *ljagu nutarnju* (*Daj mi, Gospodine, / čašu rose jutarnje, / ljepotu / cvijeća, na kom je titrajuć tekla; / da se pričestim, / da se očistim / od svake ljage nutarnje, „Sunčano jutro“*), donoseći *sveti mir* (*Podaj mi, Bože, kućicu malu, u polju, / gdje*

¹³²² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 11, 12.

¹³²³ V. f. 690, str. 163.

Isto je i sa sjećanjem. Ne gubi ga u potpunosti.

¹³²⁴ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 16.

¹³²⁵ Isto, str. 15-16.

mir je / sveti, „Moje je tijelo“; I osjetit ćeš, kako pomalo zaboravljaš / na ljude i sela u prikrakju, / na žene, što peru na ribnjacima / i sanjaju o momačkoj snazi. / Mir, ko sveto tajanstvo iskonstva, / plesti će mreže srebrene / ljuljačke, zlatne sne, / tišinu... / I ti ćeš se vratiti Bogu..., „Pismo mom malom bratu koji se nije rodio“; Jesenske su vrbe grane prosule, / plaču vazdan, plaču mutne kiše, zdene: / mir otajstven pade preko mračna dola, „Jesenske su vrbe grane prosule“).

U tišini prirode Sudetin lirski subjekt *zaboravlja na sebe*, svoje zaokupljenosti, svakodnevne brige i to ga čini „otvorenim“ duhovnom svijetu. Pjesmu „Mir“ donosimo u cijelosti: *Mir, / da je vječni mir, / da ljudi manje govore, / da manje buče ulice / i gradovi i sela, / da poumiru napori / i brige, strepnje za svoj ja / da čovjek na čas jedan bar / zaboravi i na sebe. / O, tad bi, tad bi veliki / kroz mir, što vlada svemirom, / i kreće tajne svjetove / Tvoj glas oćutili i korake / kako tiho prolaziš, / kako tiho dolaziš / k nama, uz nas polaziš,¹³²⁶ / a mi te vječno tražimo / u buci, vječnom nemiru / u knjigama, u svemiru / i sumnjom dušu pojimo / i kajemo se, bojimo, / da mir nas vječni obađe / zaglušeni bukama / istrGANI mukama: / Ima ga? Nema ga? Posrijedi je svojevršno „oslušivanje“: „Priklonite uho i k meni dođite, poslušajte, i duša će vam živjeti.“¹³²⁷*

Sličnu ideju nalazimo u autorovim pismima: „Da se riešite čovjeka i tako u samoći, u polumračnoj šumi, dočekate srebrni glas pozdravljenja. Da se zamislite. U se. U najskrajnije dubine. Dok vrh Vas lete snene prepelice i golubi, a s plavih provalija zamiru melankolični napjevi dubokih tragičnih pjesama.“¹³²⁸

Sveti mir/mir otajstven, jednako kao i ljepota prirode,¹³²⁹ u Sudete upućuju na Stvoritelja, bilo izravno, u pjesmama (*S nebeskih krugova modrih Bog sad silazi dolje / i tiho blagoslivlja*

¹³²⁶ Usp.: Tada dozva narod s učenicima i reče im: "Tko hoće da ide za mnom, neka se odreče samoga sebe, neka uzme križ svoj na sebe i neka tako ide za mnom! Jer tko hoće da spasi život svoj, izgubit će ga; a tko izgubi život svoj zbog mene i zbog evanđelja, spasit će ga. Što koristi čovjeku, ako dobije sav svijet, a pritom izgubi dušu svoju? Jer što može čovjek dati kao otkup za dušu svoju? (Mk, 8,34-37)

¹³²⁷ Izaija 55, 3

U posljednjoj Sudetinoj pjesmi nailazimo na isti motiv: *U tišini šume noćna vela / i sjene jablana spavaju u vlaču / tihe fontane iz daljine plaču – / ko u orkestru strune starog čela. / Bolesnik šuti... Sluša! Tajnu naču: / što cvijećem giba, kiti grane jela / i jutrom budi proplancima vrela, / da kao djeca u dolinu skaču. („U crnini“).*

¹³²⁸ Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 178.

Usp.: „Srce je boravište gdje jesam, gdje stanujem (prema semitskom ili biblijskom izrazu: kamo se spuštam!).“, u: *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 626.

¹³²⁹ Priroda slavi Božju ljepotu i veličajnost: Grane se privile rodne / i viču Bogu: – Slava!... („Podnevna slava“). V. pjesmu „Boli“.

*ljude, šume, polja, doline, / i sve su stvari svete i tako čarobno lijepe, / da nam se braćom čine., „Podne“, Molim Ti se, / (...) Za onu ruku, / koja me je vodila / u šumu iza naše kućice, / da gledam tajnu, kad se gase boje / i mir se diže do pred prijesto Gospodnji..., „Ja molim ti se“, Ja idem stazom svojom na koju nitko ne će / i znam za sveti mir i svoje noći, / (...) Ja idem putem svojim i slušam kako teče / u dušu moju vrutak više moći – – / – – – – – – – – – – , „Ja idem stazom svojom“), ili neizravno, u *Moru*: *I baš je danas sve tako lijepo i blisko. Tako drago., Nad glavom mi je šumorila vrba. Šumorila je tako polako, da sam pustio i knjigu i misli i stao je prislušivati.*).¹³³⁰*

Kada se na Boga upućuje neizravno, naglašava se Božja neizmjernost, njegova neizrecivost. O tome smo već govorili, razmatrajući pojam *Deus absconditus*. Iako se problem *nemoći jezika* ponajviše bilježi u *Moru*, on je nazočan i u pjesništvu: *Gospode, Ti si bez broja i mjere* („Molitva“); *Smiluj se, dobri, i k meni se svrati / i svojom tihom, nevidljivom rukom / zaklopi vječno ove oči moje!* („K meni se svrati“); *Dadoh li himne sjajnije i veće / od cvrčka u tu večer uznesenu?! / Il' slike ljepše, nego što je veće, / kad zlatna polja Pozdravljenja prenu!?* / *Dadoh li himne sjajnije i veće? / O, što su zvuci velikog Šopena, / o što su slike slavnog Rafaela / spram jednog samo, samo jednog trena, / kad pozdrav Gospi šalju žita zrela?! / O, što su zvuci velikog Šopena? / I što je naše ovo Lijepo, / Ushit rad kojeg pljeskamo ko djeca? / Jecaj u ptica kog slušamo slijepo / ne ćuteć kroza nj glas Asiškog sveca / O, što je naše ovo Lijepo?* („Ave Maria“).¹³³¹ Motiv skrovitoga Boga razrađen je u već navedenim stihovima pjesme „U večer“: / (...) *tiho u moje ruke: / ko lađe u skrovite luke / spuštaju debila grane. / (...) i kao da čujem kako / ko nešto: Jače i Veće / kroz srž im i srca teče: / velika, silna i moćna / ljubav Asiškog sveca.* –¹³³²

Usp. psalme 95, 96, 98, 104, 148.

¹³³⁰ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 39, 10.

Ukazivali smo već na sličnosti i razlike u Sudete i Rousseaua (kada je riječ o poimanju prirode). Usporedbe radi donosimo Rousseauov opis *mira u duši*. Vidimo kako se on razlikuje od Sudetina opisa. „Izvor“ mira u francuskoga filozofa također je ljubav, no ta ljubav „okrenuta“ je prema sebi, a ne prema drugome: „U čemu uživamo u takvom stanju? Ni u čemu izvan nas, ni u čemu osim u samome sebi i vlastitom postojanju; dok to stanje traje, dostatni smo sami sebi, poput Boga. Osjećaj postojanja, bez ikakvih vanjskih uzbuđenja, sam je po sebi dragocjen osjećaj zadovoljstva i mira koji bi bio dostatan da ovaj život učini dragim i ugodnim onome tko bi se znao osloboditi svih osjetilnih i zemaljskih dojmova koji nas neprestano od njega i odvajaju i narušavaju njegovu draž.“, u Rousseau, Jean-Jacques: *Sanjarije samotnog šetača*, Matica hrvatska, 1997., str. 65.

¹³³¹ Sudetini stihovi snažno podsjećaju na biblijske psalme: *Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih, / mjesec i zvijezde što ih učvrsti – / pa što je čovjek da ga se spominješ, / sin čovječji te ga pohodiš?* (Ps 8.)

¹³³² Usp.: „Ti naprotiv, kad moliš, uđi u svoju sobu, zatvori vrata i pomoli se svomu Ocu, koji je u skrovitosti. I Otac tvoj, koji vidi u skrovitosti, uzvratit će ti.“ (Mt, 6,6)

Osim toga, u lirici se subjekt obraća milosrdnom, *predobrom* Bogu (koji se *smiješi*); u njemu doživljava utjehu i zaštitu („Preko mene“, „Za tobom“),¹³³³ u konačnici – i sav smisao: *I mislim: / sav svijet je moj; / sve cvijeće, jutra, oblaci, / sve tajne i sve čežnje; / i mislim, / sav svijet i ljubav svu / da imam tu, / jer Ti si tu / – u srcu! / I nitko ne pojmi osim Tebe, / koliko mi donosiš radost / i otkuda meni vječno / svježina, polet i ta moja mladost!* („Smirenje“). Radost o kojoj pjesnik govori, duhovne je prirode. Potvrđuje to i atribut u sljedećim stihovima: *Prerano gasiš se, sunce / bijela radosti moja*, („Mrtvo sunce“); *ja volim boli, kad bdi i kad se stiša, / jednako volim kao radost bijelu.*¹³³⁴ („Ja volim“).¹³³⁵

U biti, možemo to i ovako prikazati: priroda se u Sudeta *posvećuje* (oduhovljuje) odozgor – Božjim silaskom, blagoslovom ili iznutra – iz nutrine subjekta/junaka. *Svetom* je tada čini ljubav/radost u subjektu. Ona ista ljubav koja je u središtu kršćanske misli. U Bibliji je ona opisana kao „sveza savršenstva“.¹³³⁶ U Ivana apostola čitamo: „Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u njemu.“¹³³⁷ Ili: To sam vam govorio da moja radost bude u vama i da vaša radost bude potpuna.¹³³⁸

No, *Mor* nam „govori“ i što se događa kada ljubav izostane (kada se junak udalji od prirode; kada je više ne osjeća, ne osluškujе). U pripovijesti se problem zapravo svodi na „lirsko-metafizičku suprotstavljenost ovozemaljskoga i onozemaljskoga svijeta, niže i više stvarnosti“.¹³³⁹ Drugim riječima, problem se uprizorio u sukobu *krute jave* i *posvećene zbilje*, ali i u slici junaka razlomljenog (u svojim nagnućima) između ljudskih i Božjih zakona.¹³⁴⁰

¹³³³ Poruka pjesama podsjeća na Kristove riječi: „Dođite k meni svi koji ste izmoreni i opterećeni i ja ću vas odmoriti. Uzmite jaram moj na sebe, učite se od mene jer sam krotka i ponizna srca i naći ćete spokoj dušama svojim. Uistinu, jaram je moj sladak i breme moje lako.“ (Mt 11, 28-30)

¹³³⁴ U *Moru* će autor također povezati motive boli i radosti: *Tako ona prolazi. Prolazi kao ovaj dan iznad dvorca. Čas pun sunca, čas opet sjena i tišine. U svim nijansama boli i radosti.*, u: Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 88.

¹³³⁵ Usp.: *Kad Bog se javlja uz zvona, što ječe, / I čudna radost tad u srcu cvjeta.* („Neizvjesnost“).

Usporedbe radi, Galović pjeva o *staroj* radosti: *Onkraj kleti lečo mlade lastavice / I gnezda glede. / Kaj so nam donesle? Sonce, srečo, mladost, / Žito, vino, cvetje, pesme i staro radost!* („Lastavice“). V. poglavlje „Galovićevi odlasci i povratci“.

¹³³⁶ Kol 3, 14

¹³³⁷ 1 Iv 4, 16

¹³³⁸ V. Iv 15, 9-17.

¹³³⁹ Užarević, Josip: „Status jezika u pjesništvu romantizma (Petar Preradović i ruski romantičari)“, „Croatica et Slavica Iadertina“, Sveučilište u Zadru, Zadar, IX/1 (2013.), str. 261.

¹³⁴⁰ Duhovna predaja Crkve naglašava i *srce*, u biblijskom smislu kao 'dubinu bića', gdje se osoba odlučuje za ili protiv Boga.“, *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 107.

Čini se da je s time povezan i kontrast slaboga, bolnoga junaka i onoga snažnoga, srčanoga – koji na rukama *podize klade, razgovara sa suncem i drvećem, kroti zvijeri i životinje*.¹³⁴¹

Duhovno podvojen junak u središtu je Sudetine lirske proze (*Ja vjerujem da ima nešto zlo što nas prati na svakom koraku. Koje hoće: da bude sve drukčije i obratno nego mi to želimo. Bojim ga se i bježim... Ko zvijer pred lovcima*.¹³⁴²). Na sličan koncept subjekta nailazimo i u lirici: *Ja ne znam, ali nekuda sve više / vjerujem, da ima neka viša sila, / koja se vrh nas kao mora svila, / sapinje nas, tišti i neda da diše: // ČOVJEK... Pa kad na let razastremo krila / i k suncu bi htjeli, ko guja se svije / oko tijela našeg, pa nas tako pije / i neda nam dalje. Ne da. Pa što bila, / usud il' prokletstvo, ili sugestija, / bolest, ludost, ljubav, naziranje – što li!? / Sve uzalud – i Vi – i vi svi – pa i ja / Što možemo – što smo učinili toli, / da nas redom tako sve u tami povija / il' to čovjek samo svoje boli – voli?*, „Kontrasti“.

Bilježimo ga (u varijacijama) i u ostatku Sudetina opusa.¹³⁴³ Naime, motiv dvojnika, neznanca nosi višeznačni potencijal. Iščitali smo ga u značenju bolesti, smrti, ali i ljudske slabosti, grijeha, zla u čovjeku. To nije osamljeni slučaj da se jedan motiv rabi/razrađuje u više simboličkih značenja. Na isti postupak upozorili smo analizirajući motiv tišine ili ptice, primjerice.

U pjesmama je kontrast prikazan i u sukobu *običnoga, slaboga čovjeka (Mi znademo Dobro / i htjeli bi da znademo Istinu, / no laž je kod nas jača / u noći muklih topota, / kad crna kola drndaju / zamazanim ulicama, mi znamo, da se još nijesmo / riješili običnog čovjeka.*, „U bolnici“) i onoga koji *žudi za Bogom (noćas je moja duša / bila ko procvao vrt, / ko tiha i smirena luka. / Vedra negdje na cesti / noćas je moja duša / ko nikad žudjela Boga*, „Ko tiha i smirena luka“).

Autor upućuje i na „nutarnjega čovjeka“: *Ja volim suton, kad se magle sviju / i sunce tone iza brda triju, / kad plave ceste putuju s daleka. / Vite zvonike, zvona, dobre glase, / živote, što se polagano gase: / U čovjeku sebe i u sebi čovjeka.* („Ja volim“). Znakovita je, u tom pogledu, pjesma „Htio sam“ u kojoj prepoznajemo „morovski“ zaplet: *Htio sam da budem / ko hijena zao, / da se samnom ljudi / jedan drugom prijete, / a u nastojanju / ko očajnik ljudi – ja sam opet, jao, / bio samo dijete! / Htio sam da budem / grub, bez milosrđa; / kroz krvave*

¹³⁴¹ V. poglavlje „Sjenka ljubavi“.

¹³⁴² Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 14.

¹³⁴³ Usp. navod iz nedovršena Sudetina romana *Zasjenjeni dani* na str. 62 teksta, kao i citat iz pripovijesti *Tuga* na str. 164, f. 694.

leši / da do sreće dođem, / dok u nastojanju / sebi zadah boli, / Za druge tek bijah / dijete što se smiješi!

Motivi čovječnosti i milosrđa¹³⁴⁴ sažimlju ideju kršćanskoga humanizma. Sudetina vjera uključuje čovjeka; usmjerena je prema njemu. „Čovjek se opravdava djelima, a ne samom vjerom“¹³⁴⁵ – poručuju nam njegovi tekstovi. Problem se može sagledati iz drugoga kuta. U dvije navedene pjesme („Kontrasti“ i „U bolnici“) uočava se promjena instancije lirskoga subjekta: iz lirskoga „ja“ u kolektivno „mi“. Iz toga postupka (bilježimo ga čak i unutar same pjesme) proizlazi i promjena intonacije: lirski glas poprima ulogu proroka, a pjesme – programatski, općeljudski karakter.¹³⁴⁶

Značenje navedenoga obilježja ne iščitavamo samo u kontekstu onodobnih ekspresionističkih strujanja,¹³⁴⁷ već i unutar prostora kršćanske filozofije i teologije. Kao što navodi Mate Ujević: „Tu je govor o aktivitetu duševnoga života; socijalnom stapanju; o intuitiranju kolektivnosti; u apstrahiranju onih sitnih ličnih bolova.“¹³⁴⁸ Stvaralaštvo u katoličkom ključu pretpostavlja umjetnika koji je „odraz kolektivne duše“.¹³⁴⁹ Što to konkretno znači?

Sudeta je trajno zaokupljen ljudskom nutrinom, grijehom, odnosom s Bogom i sličnim pitanjima. Njegovo djelo je dnevničkog, ispovjednog karaktera. Osobito pjesme svjedoče tom „hodu“ u nutrinu: lomovima, zanosima, snovima mladoga čovjeka „zlatnoga srca“, kako ga naziva Lj. Maraković.¹³⁵⁰ U tom pogledu, pjesme su i svjedočenje vjere. Sudetinim *osamljenim stazama* (*Ja idem stazom svojom na koju nitko ne će*) odzvanjaju riječi psalmista: „Pokaži mi, Gospodine, putove svoje, nauči me svojim stazama! Istinom me svojom vodi i pouči me, jer ti si Bog, moj Spasitelj: u tebe se pouzdajem svagda.“¹³⁵¹

¹³⁴⁴ Milosrđe je čest motiv u bajkama Ivane Brlić-Mažuranić (*Šuma Striborova*, primjerice).

¹³⁴⁵ Jak 2,24

¹³⁴⁶ Isti postupak zabilježen je i u Šimićevo pjesništvu, čime se potvrđuje Smerdelova ocjena Sudetine i Šimićeve lirike. V. Jurić, Slaven: „Preobraženje glasova u lirici A. B. Šimića“, u: *Dani hvarškoga kazališta* (Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti : Književni krug, Zagreb ; Split, 2003., str. 242-251.

¹³⁴⁷ Usp. poglavlje „Elementi ekspresionizma u *Moru*“.

¹³⁴⁸ Ujević, Mate: *Kršćanski idealizam i društveni angažman: rasprave, članci i autobiografski spisi*, Glas Koncila, Zagreb, 2011., str. 105-106.

¹³⁴⁹ Isto, str. 106.

¹³⁵⁰ V. Marakovićev pogovor uz *Mor* (izdanje Kršćanske sadašnjosti iz 1998.).

¹³⁵¹ Ps 25, 4-6

No, pjesme su i više od svjedočenja; one su sredstvo kojim autor djeluje na ljudsku svijest, pokazujući „znakove dubokog shvaćanja zajednice i nošenje njenih osobina, težnja i ideala.“¹³⁵² Otuda kolektivno „mi“ u Sudete. Ono govori u ime zajednice vjernika.

Isto se događa u *Moru*, no u puno većoj mjeri. Autor ovdje šire „zahvaća“, „otvoreniji“ je prema stvarnosti izvan sebe. Problem nesretne ljubavi, kao i druge, ovdje već analizirane teme, nisu „ništa novo pod suncem“. Priča o *Moru* i danas je „živa“. „Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi, a zemlja uvijek ostaje. Sunce izlazi, sunce zalazi i onda hiti svojem mjestu odakle izlazi. Vjetar puše na jug, i okreće se na sjever, kovitla sad ovamo sad onamo, i vraća se novom vrtlogu. Sve rijeke teku u more, i more se ne prepunja; odakle teku rijeke, onamo se vraćaju da ponovo počnu svoj tok. (...) Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem.“ – kazuje se u *Knjizi propovjednika*.

Pogledajmo „Finale“ *Mora: Preko šume prolaze bure i vjetrovi, stare grane opadaju, suše se. Nagnuo se brijest nad Pločnicom – još malo – pa će se sasvim prelomiti – pasti. Odselio se vuk i poginuo jedne zime u snijegu. Ptice se izmijenile, odletjele; sve se promijenilo. Niču nove grančice – nova debla i šikare.*¹³⁵³ I sve se iznova ponavlja (doduše, s nekim drugim akterima).

Sudetin tekst suočava nas s fenomenom prolaznosti, podiže nam svijest o vlastitoj krhkosti; iznoseći na vidjelo dobro i zlo, potiče na razmatranje.¹³⁵⁴ „Dakako, kroz spektar katoličke duše.“¹³⁵⁵ U tom smislu, autorovu poetiku nestajanja, bilo u vidu zaborava, odnosno duhovne smrti junaka u *Moru*,¹³⁵⁶ bilo kao fizičko utruće subjekta u pjesmama, iščitavamo kao svojevrsnu *opomenu* ili, u blažem registru – poziv na svetost.¹³⁵⁷

¹³⁵² Ujević, Mate: *Kršćanski idealizam i društveni angažman: rasprave, članci i autobiografski spisi*, Glas Koncila, Zagreb, 2011., str. 106.

¹³⁵³ Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 92.

¹³⁵⁴ M. Ujević bi rekao – *aktivira naš duševni život, intuira kolektivnost*.

¹³⁵⁵ Ujević, Mate: *Đuro Sudeta*, u: Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 208.

¹³⁵⁶ Valja navesti kako autor i u lirici rabi motiv zaborava u istom značenju: *Jer osjećam, uvijek, kad umoran panem, / u samotnoj šumi, gdje nikoga nije; / zaboravim, tko sam – i slušati stanem: / opet je uza me – baš kao i prije!* („Bol“). U pjesmi bilježimo i ostale motive iz *Mora* (motiv bijega u šumu i motiv neznanca/dvojnika).

¹³⁵⁷ Termin *svetost* razumijevamo u kontekstu Evandjelja.

U završnoj analizi pokazali smo kako je autorova kršćanska motivacija razvidna iz shvaćanja dvojake funkcije (pa i same biti) književnosti.¹³⁵⁸ S jedne strane, posrijedi je osobno svjedočenje umjetnika („poniranje“ u nutrinu, iznošenje vlastita osjećanja svijeta) koje u načelu ponajviše dolazi do izražaja u pjesmama. S druge strane, Sudetina (lirska) proza ispunja društvenu zadaću književnosti. Naravno, nemoguće je to „oštro“ razdijeliti. Kako u pjesmama bilježimo društveni angažman autora, tako je i *Mor* izraz nutarnjeg, duševnog života pisca. Riječju, autor je posvema bio svjestan odgovornosti koju kao književnik katolik ima prema sebi i svome narodu.¹³⁵⁹

¹³⁵⁸ Ukazivali smo već na svijest o dvojnem (osobnom i društvenom) značenju književnosti u Sudete i u I. Brlić-Mažuranić. V. kraj poglavlja „Elementi fantastike u Moru“.

¹³⁵⁹ Usp. već navedeni esej „Dajte nam zemlju našu i ljude naše“ Mate Ujevića.

8. ZAKLJUČAK

Višestruke znanstvene analize sržnog dijela opusa Đure Sudete otkrivaju autora kao uistinu osebujnu književnu pojavu, u ništa manje osebujno književno vrijeme. Tijekom kratkog životnog vijeka, Sudeta je napisao tristotinjak pjesama te dvadesetak proznih radova – pripovijesti, novela, crtica, feljtona i humoreski. Neki od tih radova ostali su nedovršeni. Neki su umalo „stradali“ od samoga autora. Ovdje se ponajprije misli na njegovu fantastičnu pripovijest *Mor*. Danas se, zanimljivo, Sudeta čita uglavnom zahvaljujući *Moru*. No, za života je bio omiljen i čitan pjesnik, o čemu svjedoče i rasprodane zbirke. Promjeni u recepcijskom polju zasigurno su pridonijele (za autora) nepovoljne političke prilike. U posljednjih dvadesetak godina, međutim, bilježe se nastojanja oko revalorizacije njegova opusa (digitalizacija građe, znanstveni skup, zbornik radova).

U tom smjeru kreće se i ovo istraživanje. Uvodna poglavlja disertacije posvećena su dosadašnjim vrednovanjima Sudetina književnoga rada, kako unutar hrvatske književne kritike, tako i u kontekstu nacionalne književne historiografije. Pritom je kao polazišna točka u Sudetinoj recepciji odabran prikaz Mate Ujevića u pogovoru autorovih sabranih djela. Posebno su izdvojeni radovi usmjereni na problemski potencijal teksta.¹³⁶⁰ Nastojalo se, dakle, dati svojevrsan pregled rezultata dosadašnjih istraživanja, a zatim usporediti zaključne ocjene o Sudetinu stvaralaštvu. Pokazalo se kako je posrijedi nedostatno i tek djelomično vrednovanje opusa te kako nedostaje temeljita i sustavna analiza djela (objavljen je tek zbornik radova u povodu stote godišnjice autorova rođenja).

Valja, međutim, naglasiti kako su rezultati provedenih analiza u velikoj mjeri naznačili smjer, odnosno postavke ovoga istraživanja. Ponajprije se pritom misli na opetovano bilježenje brojnih poetičkih tendencija u Sudetinim tekstovima. Naime, u povijestima i pregledima hrvatske književnosti autor se stavlja u kontekst ekspresionističkih strujanja, potom „katoličke moderne“, neoromantizma i ostalih ondašnjih književnih pravaca. Istodobno se upućuje i na njegov otklon suvremenim književnim strujanjima (tek je omanji dio pjesništva u ekspresionističkom ključu). Može se, drugim riječima, zaključiti kako se Sudeta ne priklanja u potpunosti niti jednoj od vladajućih stilskih formacija, zauzimajući tako

¹³⁶⁰ Riječ je o radovima K. Nemeća, M. Kolanović, C. Milanje.

prilično samosvojan položaj u hrvatskoj književnosti. Pritom ne treba zaboraviti kako je upravo samosvojnost odlika književnoga vremena u kojem je stvarao.¹³⁶¹

Stilska raznolikost djela (ili njegova pozicija između različitih stilova) pokazatelj je, dakle, svojevrsnoga paralelizma sa suvremenim tendencijama. U tom surječju, spoznaje proizašle iz naših analiza vrlo su bliske onima Cvjetka Milanje o autorovoj „ucijepljenosti“ u vlastito književno vrijeme.¹³⁶² Štoviše, stilsko višeglasje karakteristično je za cijeli opus Đure Sudete, osobito za fantastičnu pripovijest *Mor*. To je jedan od razloga što je istraživanje ograničeno na *Mor* te na pjesničke zbirke.

Kontekstualizacija Sudetina stvaralaštva unutar tadašnjih književnih scena tek je jedan od elemenata važnih za razumijevanje toga opusa. Tekstu se pristupilo izdvojivši dvije središnje tematsko-motivske linije: pejzažnu i kršćansku. Metodološki okvir istraživanja činile su interpretativne i poredbene analize pjesničkog i pripovjednog dijela opusa. U tumačenju se vrlo korisna pokazala autorova prepiska.

Polazišna postavka o povezanosti pejzaža i nutrine lirskoga subjekta/junaka razmatrala se iz raznovrsnih kutova: književnokritičkoga, teološkoga, psihološkoga. Naznačile su se i poveznice s novijim istraživanjima humanističke književne geografije (radovi Yi-Fu Tuana). Pritom su različiti načini na koje je problem sagledavan omogućili dodatno rasvjetljavanje ovog nevelikog, ali vrijednog opusa. Istom su poslužile i poredbene analize. U osvrtima vezanim uz oblikovanja i promišljanja teme pejzaža u A. G. Matoša i F. Galovića, nastojalo se istaknuti sličnosti, odnosno razlike u odnosu na Sudetu, a time i jasnije prikazati ideju pejzaža u našega autora.

Pokazalo se kako su rezultati provedenih analiza u skladu s uvodnom postavkom o svezi pejzažnih i kršćanskih motiva. To znači da se simbolička dimenzija Sudetina pejzaža ogleda u interakciji vanjskoga/vidljivoga svijeta i unutarnjega/nevidljivoga svijeta subjekta/junaka. Ono što je Petrarci, dakle, označio silazak s brda Ventoux, u *Moru* Đure Sudete započinje s otvaranjem prozora. Slika pejzaža prikazuje silazak/ulazak u nutrinu subjekta: „Srce je

¹³⁶¹ Pavao Pavličić naziva međuratno razdoblje naše književnosti kompozitnom epohom. Isto je i s modernom.

¹³⁶² Studija Cvjetka Milanje posvećena je Sudetinom pjesništvu.

boravište gdje jesam, gdje stanujem (prema semitskom ili biblijskom izrazu: kamo se spuštam').“¹³⁶³

Ovdje je važno podcrtati relevantnost teme rada. Naime, cilj istraživanja bio je definirati idejnu i poetološku pozadinu Sudetina pejzaža. Sukladno tome, idejna podloga pejzaža razmatrala se iz očista kršćanske, poglavito franjevačke duhovnosti autora, a ona poetološka u sklopu tradicije zagonetnih modernističkih pjesama. Rezultati analize potvrdili su idejnu i motivsku povezanost korpusa s *Pjesmom brata Sunca* sv. Franje Asiškoga. Isto tako, zabilježeno je autorovo oslanjanje na tradiciju modernističkog *krajolika s tajnom*.¹³⁶⁴ Pokazalo se, štoviše, kako je tajna koju Sudeta tematizira prodahnuta kršćanskom naukom. S toga stajališta, njegovu liriku opravdano je dovoditi u svezu s krugom pjesnika iz *Hrvatske mlade lirike* (Milkovićem, Wiesnerom, primjerice).

U cjelini opusa, Sudeta progovara o otajstvenoj dimenziji zbilje.¹³⁶⁵ Razvidno je to na motivskome, kompozicijskome planu, ali i u samoj koncepciji podvojenoga lirskoga subjekta/junaka. U lirici, primjerice, pjesnik rabi nekoliko skupina motiva. Uz pejzažne/zavičajne motive (kuće, staze, dolovi) nadograđene duhovnim vrijednostima, bilježe se kršćanski simboli (zvona, ruke, sunce, ptica, tišina), likovi iz kršćanske tradicije (Isus i Marija) te motivi nestajanja, smrti (tijelo, dvojnjak/tat, žuta boja). Autorovo kršćansko nadahnuće ogleda se i u franjevačkom doživljaju jedinstva i povezanosti svih stvorenja, životnoj i duhovnoj radosti, vitalizmu. Drugim riječima, korijeni Sudetina antropomorfizma ne nalaze se u modernističkoj ideji (Rausch),¹³⁶⁶ već u biblijskoj radosti: „Da, s radošću ćete otići i u miru ćete biti vođeni. Gore će i brda klicati od radosti pred vama i sva će stabla u polju pljeskati.“¹³⁶⁷

¹³⁶³ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 626.

¹³⁶⁴ Tematsko-motivski kompleksi Sudetine lirike, ali i *Mora*, obuhvaćaju motive oduhovljena krajolika, tišine, estetizaciju straha i ostale motive zagonetna sadržaja.

¹³⁶⁵ Mate Ujević i Slobodan Prosperov Novak izdvajaju upravo izmještanje iz konteksta pojavne zbilje kao odliku Sudetina pjesništva.

¹³⁶⁶ „Tipični refugiji hrvatskoga esteticizma – pasatistička nostalgija, idilski krajolik, apokaliptične vizije i vitalistički *Rausch* – sada se razotkrivaju kao imaginativno, snoliko ispunjenje želja.“, u: Kravar, Zoran: „Znaci vremena u hrvatskoj književnosti dvadesetih godina prošloga stoljeća“, u: *Dani hvarškoga kazališta* (Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Književni krug, Split, 2003., str. 10.

¹³⁶⁷ Izaija 55,12

V. i psalme 96, 98.

Istodobno, središnja tematska os pjesništva jest hod lirskoga subjekta prema smrti. Svjedoči tomu osobito posljednja pjesnička zbirka. Tragom provedenih analiza izvodi se zaključak o poziciji subjekta. Riječ je o svojevrsnom međustanju, odnosno stanju „ukliještenosti“ između sjećanja i iščekivanja, između *zlatnoga prošloga juče* i života koji će tek doći. Fenomen razlomljenog subjekta „odzrcalio“ se i na kompozijskome planu. Pokazalo se kako je struktura Sudetina pjesničkog svijeta dualistička, odnosno kako se naglašava vertikala zemlja/ovostrano – nebo/onostrano, kao i odnos/relacija subjekta s Bogom/prirodom.¹³⁶⁸

Drugi dio disertacije raščlanjuje Sudetinu pripovijest *Mor*. S obzirom da su rezultati prethodnih istraživanja upućivali na složenost/slojevitost ove proze, valjalo je definirati njezine generičke, stilske te žanrovske odrednice, imajući u vidu da „(...) svako pojedinačno djelo uvijek stoji u nekome bitnome odnosu prema onoj skupini djela kojoj i samo pripada ili od koje odstupa.“¹³⁶⁹

Kako tekstura *Mora* snažno svjedoči o autorovom lirskom doživljaju svijeta, početak poglavlja donosi pregled označnica lirskoga stila. Pritom je Staigerova studija *Temeljni pojmovi poetike* poslužila kao teorijsko uporište analize. Rezultati provedena istraživanja potvrdili su generičko određenje teksta kao lirske proze te ukazali na potpunu pripadnost *Mora* sustavu lirskoga stila.

Ispitivanje elemenata impresionizma i ekspresionizma (nedavne analize već su utvrdile postojanje antimodernističkih i neoromantičkih crta u tekstu) pokazuje da uz motive i strukturne postupke karakteristične za oba poetička usmjerenja, postoje i „mjesto odvajanja“, odnosno nepodudarnosti s navedenim književnim strujanjima. Ustvrđeno je kako se u tekstu prepoznaje modernističko nasljeđe; jednako tako i onodobne avangardne težnje, no kako je Sudetin pristup temi ponajprije – kršćanski.¹³⁷⁰

Iako, dakle, u doticaju s brojnim književnim strujanjima, poetikama koje su izravno ili neizravno utjecale na njegov književni rad, Sudeta je u *Moru* ispunio „autentično katolički

¹³⁶⁸ Načelo kontrasta razvidno je i u motivici. Uz pejzažne i kršćanske motive, analizirali smo simbole „prijelaza“: prozor, suton i šuma.

¹³⁶⁹ Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, SNL, Zagreb, 1983., str. 6.

¹³⁷⁰ Taj pristup vidljiv je i u razradi fantastičnih motiva (dvojnika, primjerice).

zahtjev: književno djelo katolika mora biti potpun, autentičan izraz unutarnjeg odnosno duhovnog života pisca (...).“¹³⁷¹

U pripovijesti se, naime, zahvaća u bitna (i danas aktualna) pitanja identiteta, slobode, ljubavi, dobra i zla, ljudskih vrijednosti i brojna druga područja. U podlozi svih navedenih sadržaja izdvaja se ideja kršćanskoga humanizma. No ta se ideja, u skladu s modernističkim nagnućem neizrečenome, otkriva postupno i tek u naznakama: „Pjesnik piše pjesme, a teoretičar ih objašnjava. Međutim, teoretičar koji je istodobno i pjesnik zna da *poezija počinje ondje gdje prestaje eksplikacija. Ona otkriva sebe samu kao izraz stvaralačke snage čovjeka, kao objavu biti ljudskog bića. Poezija je neobjašnjiva. Ali upravo po tome, nju, poeziju treba objašnjavati, da bi tajna njene biti i njena magija, potvrdile auru svoje istine* (Kaštelan, 1978: 179). (...) *Pjesničko djelo nije samo **predmet** kritike nego, kao izvorna umjetnička spoznaja, i njena **teorija**.* (Kaštelan, 1970: 45); *Kreativni čin i interpretacija prožimaju se u djelu, u pjesmi samoj.* (Kaštelan, 1978: 179)“¹³⁷²

Sudetu smo u *Moru* upoznali kao pjesnika i kao teoretičara. Vidjeli smo kako njegovo stvaralaštvo izlazi iz granica lirskoga. U tom smislu, pridružujemo se autorima (B. Pavlović, D. Zalar, I. Pejić) koji vrijednost ovoga opusa prepoznaju i u njegovim apstraktnim sadržajima. Naposljetku, u radu se, usprkos vidljivim razlikama, utvrdila međusobna povezanost analiziranih sastavnica djela; tako se došlo do zaključka o jedinstvu nadahnuća autora.¹³⁷³ Dodatnu potvrdu rezultatima dobivenih iz ovoga istraživanja čine postavke Ilije Jakovljevića i Mate Ujevića. Sukladno svemu navedenom može se, dakle, ustvrditi kako je Sudetino djelo u cijelosti odraz njegove nacionalne i katoličke zauzetosti.

¹³⁷¹ Lončarević, Vladimir: „Budnost duše“, u: Jakovljević, Ilija: *Izazov kršćanskog humanizma*, Glas Koncila, Zagreb, 2008., str. 19.

¹³⁷² Preuzeto iz: Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 11.

Slično razmišlja i Boro Pavlović tumačeći Sudetinu pripovijest: „*Mor*“ je kreacija po sebi, kreacija za sebe, kreacija kao takva, kreativni napor da pisac sam sebi objasni što to stvara. Dakle, pred nama je višestruko građenje. Pisac piše ne samo zato što osjeća, nego i zato što misli, pa misli na kraju i o tome što stvara i kako stvara.“, u: Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005., str. 271.

¹³⁷³ U toj ocjeni bliski smo pjesnicima G. Krklecu i N. Milićeviću te kritičarima Lj. Marakoviću, N. Jurici te B. Petraču.

9. LITERATURA

- Augustinus, Aurelius: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- Babić, Josip: *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*, Sveučilište Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2008.
- Bachelard, Gaston: *L'air et les songes*, José Corti, Paris, 1943.
- Bachelard, Gaston: *L'eau et les rêves*, José Corti, Paris, 1964.
- Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000.
- Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*, José Corti, Paris, 1948.
- Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Barčot, Branka : *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji: doktorski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.
- Bate, Jonathan: *The Song of the Earth*, Harvard University Press, Cambridge, 2000.
- Batinić, Ana: „Život kao zvijer: motiv bijega u pripovijestima Josipa Kosora”, u: „Mostariensia“, vol. 19, no. 1, 2015., str. 31-44.
URL: <http://hrcak.srce.hr/141647> (27. 07. 2016.)
- Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: poglavlja hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
- Bilić, Niko: *Kajinov sindrom*
URL: <http://amdg.eu/2012/03/kajinov-sindrom/> (14. 6. 2016.)
- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Blaga, Lucian: „Pjesme svjetlosti“; s rumunjskoga preveli Milan Mikulić i Luminita-Iolanda Mikulić, u: „Kolo“, Matica hrvatska, Zagreb, br. 9-10, 1994., str. 798-807.
- Bogdan, Tomislav: “Instancija lirskoga subjekta i hrvatska petrarkistička lirika”, u: “Umjetnost riječi”, Zagreb, XLV (2001), br. 3-4, str. 161-176.
- Boisdeffre, Pierre de: *Maurice Barres*, Éditions universitaires, Paris, 1962.
- Bourget, Paul: *Essais de psychologie contemporaine*, Gallimard, Paris, 1993.
- Božić Blanuša, Zrinka: *Iz perspektive smrti: Heidegger i drugi*, Plejada, Zagreb 2012.
- Brešić, Vinko: „Sklad kao načelo“, u: *Ivana Brlić-Mažuranić*, Prilozi sa znanstveno-stručnog kolokvija, Slavonski Brod, 1994., str. 13-19.
- Brlić-Mažuranić, Ivana: *Članci (1903.-1938.)*, ur. Vinko Brešić, Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2013.

- Brlíć-Mažuranić, Ivana: *Priče iz davnine: III dio*, Večernji list, Zagreb, 2007.
- Buescu, Helena Carvalhão: „Paisagem literária, imanência e transcendência“, u: „Colóquio/Letras, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 179/2012., str. 9-18.
URL: <https://digitalis-dsp.uc.pt/bitstream/10316.2/38688/1/Paisagem%20literaria.pdf>
(15. 09. 2018.)
- Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*, NZMH, Zagreb, 1987.
- Cifrić, Ivan; Nikodem, Krunoslav: „Socijalni identitet u Hrvatskoj: Koncept i dimenzije socijalnog identiteta“, u: „Socijalna ekologija“, vol. 15, no. 3 (2006), str. 173-202.
URL: <http://hrcak.srce.hr/7546> (12. 01. 2016.)
- Cornwell, Neil: „Fantastično u književnosti“, u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 1996, XLIII, br. 4/6, str. 20-29.
- Čabrajec, Miroslav: *Priroda kao glas: kastavska faza u pjesničkom opusu Vladimira Nazora (1908-1918)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2010.
- Čagalj, Ivan: „Vrijeme u filozofiji Aurelija Augustina“, u: „Crkva u svijetu“, vol. 13, no. 1, 1978., str. 52-58.
URL: <http://hrcak.srce.hr/90448> (09. 05. 2015.)
- Dalarun, Jacques: *Le Cantique de frère Soleil*, Alma, Paris, 2014.
- Dalarun, Jacques: *François d'Assise en questions*, CNRS éditions, 2016.
- Detoni Dujmić, Dunja: *Fran Galović*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989.
- Devčić, Stjepan: „Đuro Sudeta: Mor“, u: „Hrvatska revija“, Zagreb, 1931, IV, br. 3, str. 184-185.
- Domjanić, Dragutin: *Izbor pjesama*, prir. Cvjetko Milanja, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Donat, Branimir: *Unutarnji rukopis*, NZMH, Zagreb, 1972.
- Donat, Branimir; Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, SNL, Zagreb, 1975.
- Fališevac, Dunja: „Arkadija“, u: *Leksikon Marina Držića*
URL: <http://leksikon.muzej-marindržic.eu/arkadija/> (2.12. 2015.)
- Flaker, Aleksandar: „Umjetnička proza“, u: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 335-377.
- Franciscus, Assisiensis, sanctus: *Pjesma brata Sunca*
URL: http://www.franjevci-plit.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=186&Itemid=28
(18. 06. 2013.)

- Franciscus, papa: *Laudato si'*: enciklika o brizi za zajednički dom, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.
- Frangeš, Ivo: „Ljepota tuge (Uz Vidrićevu pjesmu *Mrtvac*)“, „Umjetnost riječi“, XXXIV, 1/1990., str. 39-47.
- Frangeš, Ivo: *Matoš-Vidrić-Krleža*, Liber, Zagreb, 1974.
- Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana, 1987.
- Franković, Sanja: *Maslina i sveti lug, Nazorove mitske teme i motivi*, Bibliofil, Zagreb, 2012.
- Freud, Sigmund: *Pojam jeze u književnosti i psihologiji*, Scarabeus, Zagreb, 2010.
- Friedrich, Hugo: *Struktura moderne lirike*, Stvarnost, Zagreb, s.a.
- Frye, Northrop: *Anatomija kritike*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
- Galović, Fran: *Izabrana djela*, prir. Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Gjurgjan, Ljiljana Ina: „Narcis i čudovište: Romantičarski koncept *Drugoga* i suvremena ideologija“, „Književna smotra“, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, god. 33, br. 2/3, 2001., str. 3-7.
- Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Golub, Ivan: *Dar dana šestoga*, Teovizija, Zagreb, 1999.
- Golub, Ivan: „Šenoa kao naš suvremenik (Zapisi uz 130. obljetnicu smrti Augusta Šenoe, potpredsjednika Matice hrvatske i urednika Vijenca)“, u: „Kolo“, Zagreb, br. 05-06, 2011., str. 255-264.
URL: http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Senoa_kao_nas_suvremenik
(24. 08. 2012.)
- Grgić, Kristina: „Hvar kao 'izgubljeni zavičaj' Šoljanova pjesništva, u: *Dani Hvarskoga kazališta*, vol. 38, no. 1, 2012., str. 322-340.
URL: <http://hrcak.srce.hr/file/122240> (2. 12. 2015.)
- Grčević, Franjo: *Simbolizam, ekologija, eshatologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- Grübel, Rainer: „Biblijski motivi u suvremenoj europskoj književnosti“, u: „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2011., br. 7/8, str. 63-75.
- Gutierrez, Menchu: „La escritura y el espacio: algunas notas sobre mapas y paisajes literarios“, „Siglo XXI. Literatura y cultura españolas“, Valladolid, 2009., número 7, str. 27-37.
- Hillman, James: *Re-Visioning Psychology*, Harper, New York, 1992.
- Holzappel, Otto: *Leksikon europske mitologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.

- Hranjec, Stjepan: *Kršćanska izvorišta dječje književnosti: priručnik za studente i učitelje*, Alfa, Zagreb, 2003.
- Huizinga, Johan: *Jesen srednjeg vijeka*, Naprijed, 1991.
- Ivanišević Lieb, Đurđica: „Otimanje smrti“, „Glas Koncila“, Zagreb, broj 36, 4. rujna 2011., str. 12.
- Ivanišin, Nikola: *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Jakovljević, Ilija: *Izazov kršćanskog humanizma: članci, eseji i komentari* [priređio i predgovor napisao Vladimir Lončarević], „Glas Koncila“, Zagreb, 2008.
- Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, ¹1997. (²2004.)
- Jelušić, Božica: „Zavičajno gnijezdo Ivana Goluba“, u: „Republika“, LXVII, 5/2011., str. 10-15.
URL: <http://www.dhk.hr/80642%20Republika%2005%202011%20KB.PDF> (21. 02. 2013.)
- Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost: od početka do danas: 1100 - 1941*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1993.
- Jolles, André, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Jung, Carl G.: *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987.
- Jurčević, Marijan: „Skriveni bog – Deus absconditus“, u: „Bogoslovska smotra“, vol. 70, no. 1, 2000., str. 129-150.
URL: <http://hrcak.srce.hr/31270> (18. 06. 2013.)
- Jurica, Neven: *Onkraj lirike*, Mladost, Zagreb, 1988.
- Jurić, Slaven: „Preobraženje glasova u lirici A. B. Šimića“, u: *Dani hvarškoga kazališta* (Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Književni krug, Split, 2003., str. 242-251.
- Kolanović, Maša: „Antimodernistički kompleksi Sudetina Mora“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova VII. – Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća), Književni krug, Split, 2005., str. 173-194.
- Kolar, Mario: „Odnos identiteta i okoliša u kajkavskom pjesništvu Frana Galovića“, u: „Podravina“, Koprivnica, vol. VII, br. 14, 2008., str. 136-146.
URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=115765 (11. 07. 2017.)
- Kos, Vinko: *Radosnice*, Edicije Božičević, Zagreb, 2015.
- Kozarčanin, Ivo: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Kozarčanin, Ivo: „Mor“, u „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 1931., XVIII, br. 1., str. 18-19.

- Kozarčanin, Ivo: *Pjesme, novele, Sam čovjek, Kritike*, Zora, Matica hrvatska, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 131, Zagreb, 1975.
- Koprek, Ivan: *Filozofijsko razmišljanje o Knjizi propovjednika: „Pazi na korake svoje – priđi da mogneš čuti...“*, u: „Obnovljeni život“, vol. 57, no. 4, 2002., str. 421-426.
URL: <https://hrcak.srce.hr/1302> (11. 11. 2015.)
- Kravar, Zoran; Maroević, Tonko: „Lirika“, u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 516-524.
- Kravar, Zoran: „Prostor kao znak. Zapažanja o pejzažističkoj lirici“, „Polja“, 318/1985., str. 278-279.
- Kravar, Zoran: *Svjetonazorski separei: antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Kravar, Zoran: „Znaci vremena u hrvatskoj književnosti dvadesetih godina prošloga stoljeća“, u: *Dani hvarškoga kazališta* (Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Književni krug, Split, 2003., str. 5-13.
- Krklec, Gustav: *Izbor iz djela*, prir. Cvjetko Milanja, Riječ, Vinkovci, 2000.
- Labouret, Guilhem: „Dieu et le poète: révélation divine et signe poétique chez les poètes néo-catholiques français“, u: *Fabula*
URL: <http://www.fabula.org/colloques/document443.php> (15. 11. 2017.)
- Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb, 2014.
- Lončarević, Vladimir: „Himan vjere Đure Sudete“, „Glas koncila“, Zagreb, broj 14, Uskrs, 2012., str. 31.
- Lončarević, Vladimir: „Književni nazori Ilije Jakovljevića“, u „Fluminensia“, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008., vol. 20., no. 2, str. 65-80.
URL: <http://hrcak.srce.hr/32939> (18. 06. 2013.)
- Lončarević, Vladimir: *Književnost i hrvatski katolički pokret: (1900-1945): teorijske i programske odrednice, književna politika i organizacijska struktura*, Alfa, 2005.
- Lončarević, Vladimir: „Mor“, u *Hrvatska književna enciklopedija* (t. 3, Ma-R) / [glavni urednik Velimir Visković], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011., str. 134-135.
- Mandić, Tijana: *Menjati se, a ostati isti: beleške psihoterapeuta*, Beograd, vl. nakl., 1989.

- Mandić Hekman, Ivana: „Književne bure (i mijene) u doba hrvatske avangarde“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XII. – Istodobnost raznorodnog. Tekst i povijesni ritmovi), Književni krug, Split, 2010., str. 202-214.
- Mandić Hekman, Ivana: „Kulturne i književne prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1910. do 1930. Položaj pisca, knjige i književne kritike“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 31-50.
- Mandić Hekman, Ivana: *Od bajke do avangarde*, Ex libris, Zagreb-Split, 2011.
- Maraković, Ljubomir: *Hrvatska književnost 1860-1935: stilsko-razvojni pregled*, [s. n.], Zagreb, 1936.
- Maraković, Ljubomir: *Katolički idealizam i realizam: studije, kritike, intervjui, članci*, prir. Vladimir Lončarević, Glas Koncila, Zagreb, 2009.
- Maroević, Tonko: *Napisane slike: likovna umjetnost u hrvatskoj književnosti od Moderne do Postmoderne*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- Marot Kiš, Danijela: „Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta“, u: „Filozofska istraživanja“, 4/2010, str. 655-670.
- Matičević, Ivica: „Programski tekstovi hrvatske književne avangarde“, u: *Hrvatska književna avangarda: programski tekstovi*, prir. Ivica Matičević, Matica hrvatska, Zagreb, 2008, str. 7-23.
- Matijašević, Željka: *Uvod u psihoanalizu: Edip, Hamlet, Jekyll/Hyde*, Leykam international, Zagreb, 2011.
- Matoš, Antun Gustav: *Kritike; Eseji; Studije i članci; Polemike; Putopisi; Feljtoni i impresije*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967.
- Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967.
- Matura, Thadée: *Franjo na drugi način: poruka njegovih spisa*, Teovizija, Zagreb, 2013.
- Matvejević, Predrag: „'Metafizika imaginacije' Gastona Bachelarda“, P. o. iz „Filološkog pregleda“, Beograd, I-II, 1976.
- Mendlesohn, Farah: *Rhetorics of fantasy*, Wesleyan University Press, Middletown, 2008.
- Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: novosimbolizam: dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb, 2008.
- Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1900.-1950.: pjesništvo hrvatske moderne*, Altagama, Zagreb, 2010.
- Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Milanja, Cvjetko: „Šicelova koncepcija i metodologija povijesti književnosti“, u: „Kolo“, Zagreb, br. 5-6, 2011., str. 75-93.

URL:[http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Sicelova koncepcija i metodologija povijesti knjizevnosti](http://www.matica.hr/kolo/kolo2011_5.nsf/AllWebDocs/Sicelova_koncepcija_i_metodologija_povijesti_knjizevnosti) (03. 09. 2012.)

Milanja, Cvjetko: „Vidrićevo pjesništvo između impresionizma i secesije“, „Umjetnost riječi“, XLII, 3-4/1998., str. 185-216.

Milićević, Nikola; Pupačić, Josip: *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.

Milićević, Nikola: *Izabrani prepjevi*, Croata, Zagreb, 1997.

Mokrović, Ljiljana: „Vidrić i hrvatsko slikarstvo na prijelazu stoljeća“, „Umjetnost riječi“, XXXIX, 1/1995., str. 39-49.

Montorsi, Giambattista: *Franjo Asiški – učitelj života*, „Brat Franjo“, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 2002.

Mrakužić, Zlatan: „Dugo putovanje u noć. Rat i njegove literarne posljedice, 1914.-1940., u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 2015, LXII, br. 1/3, str. 1-30.

Mrkonjić, Zvonimir: *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, T. 1., VBZ, Zagreb, 2009.

Nazor, Vladimir: *Bijeli jelen i druge bajke*, Znanje, Zagreb, 2010.

Nazor, Vladimir: *Izbor proze I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

Nehajev, Milutin: *Bijeg*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1963.

Nemec, Krešimir: „Još o Đuki Begoviću“, u: „Nova Croatica“, Zagreb, vol.6., prosinac 2012., str. 287-293.

Nemec, Krešimir: „Mor Đure Sudete“, u: Nemec, Krešimir; Detoni-Dujmić Dunja: *Večernji akt Pavla Pavličića; Mor Đure Sudete; Pripovijesti Dinka Šimunovića (Mrkodol, Muljika, Duga, Alkar)*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.

Nemec, Krešimir: *Putovi pored znakova*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.

Nemec, Krešimir: *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. II, *Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004.

Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. III, *Sjećanje na dobro i zlo*, Marjan tisak, Split, 2004.

- Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. IV, *Suvremena književna republika*, Marjan tisak, Split, 2004.
- Oblučar, Branislav: „Prva i druga geografija u Cvjetnome trgu Danijela Dragojevića”, u: “Kolo “ 17 (2007), 4, str: 128-140.
- URL:
<http://www.matica.hr/kolo/305/Prva%20i%20druga%20geografija%20u%20Cvjetnome%20trgu%20Danijela%20Dragojevi%C4%87a/> (27. 08. 2013.)
- Ogrizović, Milan: „Pjesnik na bojnom polju“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, br. 11/12 1914., str. 551.
- Oraić-Tolić, Dubravka: *Čitanja Matoša*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
- Oraić, Dubravka: *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
- Oslić, Josip: “Etika Drugoga u Emmanuela Lévinasa” u: „Bogoslovska smotra”, vol. 71, no. 1, 2001., str. 17-54.
- URL: <http://hrcak.srce.hr/29149> (04. 08. 2016.)
- Pavičić, Jurica: „Uvodna bilješka“, u: „Mogućnosti“, Književni krug Split, Split, 1996., XLIII, br. 4/6, str. 1-3.
- Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, SNL, Zagreb, 1983.
- Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, 2008.
- Pavličić, Pavao: *Moderna alegorija*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
- Pavličić, Pavao: *Moderna hrvatska lirika: interpretacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- Pavličić, Pavao: „Što je danas hrvatska moderna?“, u: *Dani Hvarskog kazališta* (Književnost i kazalište hrvatske moderne - bilanca stoljeća II.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Književni krug, Split, 2002., str. 5-16.
- Pavličić, Pavao: *Vrijeme u pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
- Pavlović, Boro: *Album vedrine*, Disput, Zagreb, 2005.
- Pavlović, Cvijeta: „Neoromantizam: Đuro Sudeta“, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova IV – Hrvatska književnost od 1914.-1930. i njezin europski kontekst), Književni krug, Split, 2002., str. 121-128.
- Pavlović, Cvijeta: „Hrvatske umjetničke bajke i legende nakon 1910. g.”, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti* (Zbornik radova XIII. – Poetika i politika kulture nakon 1910. godine), Književni krug, Split, 2011., str. 279-291.
- Peić, Matko: „Vidrić i slikarstvo“, „Književnik“, I, 5/1959., str. 26-38.

- Pejić, Ilija: „Đuro Sudeta kao pripovjedač“, u: „Kolo“, Matica hrvatska, br. 2, 2017., str. 179-194.
- URL: <http://www.matica.hr/kolo/527/uro-sudeta-kao-pripovjedac-27343/> (20. 12. 2017.)
- Pejić, Ilija: „Pisma Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 87-102.
- Perić, Boris; Pletenac, Tomislav: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008.
- Petrač, Božidar: *Na tuđim tragovima*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009.
- Petrač, Božidar: „Sudetina marijanska lirika“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija, HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 25-31.
- Pintarić, Ana: *Biblija i književnost – interpretacije*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet Osijek, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 2009.
- Poe, Edgar Allan: *Gavran*, Časopis „Književnik“, Zagreb, 1961.
- Poljak, Izidor: *Izabrana djela; Sudeta, Đuro: Izabrana djela*, Matica hrvatska, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 2004.
- Preradović, Petar: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Rieken, Bernd: „Mit i memorija. Uz fenomenologiju numinoznog u književnosti, umjetnosti i narodnoj kulturi: psihološki pristup razumijevanju numinoznog“, u: “Narodna umjetnost”: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 42, no. 2, 2005., str. 155-169.
- URL: <http://hrcak.srce.hr/2931> (04. 08. 2016.)
- Rousseau, Jean-Jacques: *Sanjarije samotnog šetača*, Matica hrvatska, 1997.
- Schlegel, Friedrich: *Kritike i fragmenti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006.
- Simon, Pierre-Henri: *Mauriac par lui-même*, Editions du Seuil, Paris, 1953.
- Slavić, Dean: *Peljar za tumače*, Profil, Zagreb, 2011.
- Slavić, Dean : *Simboli i proroci*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- Slavić, Dean : *Sveta knjiga i dva pjesnika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- Smerdel, Ton: *Borba za sklad: pisma prijatelju o umjetnosti*, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1944.
- Smerdel, Ton: „Naliv-pero i književno stvaranje“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 22/1935., br. 10, str. 271-275.
- Smerdel, Ton: *Susreti s knjigama i piscima*, Dio 1, Knjižara Preporod, Zagreb, 1944.
- Solar, Milivoj: *Edipova braća i sinovi*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
- Solar, Milivoj: *Književni leksikon: pisci, djela, pojmovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

- Solar, Milivoj: „Neistrošene riječi“, u „Republika“, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, br. 10., 1964., str. 399-403.
- Solar, Milivoj: *Povijest svjetske književnosti: kratki pregled*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
- Solar, Milivoj: *Teorija proze*, SNL, Zagreb, 1989.
- Solar, Milivoj: *Vježbe tumačenja: interpretacije lirskih pjesama*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Son, Mihae: *La quête métaphysique dans la poésie moderne: des années 1920 aux années 1960 (Jules Supervielle, Saint-John Perse et Pierre Jean Jouve)*, ANRT, Lille, 1995.
- Staël, Germaine de: *O Njemačkoj (izabrana poglavlja)*, Alfa, Zagreb, 2007.
- Staiger, Emil: *Temeljni pojmovi poetike*, Ceres, Zagreb, 1996.
- Sudeta Đuro: „Autoritet i omladina“, u: „Nova škola“, Zagreb, 1924., str. 89-96.
- Sudeta, Đuro: *Izabrana lirika*, priredio i predgovor napisao Nikola Milićević, Erasmus, Zagreb, 1995.
- Sudeta, Đuro: *Izabrane pjesme i prilozi*, priloge odabrao i knjigu uredio Ilija Pejić, Ogranak Garešnica, Garešnica, 1991.
- Sudeta, Đuro: *Izbor iz djela*, priredio Krešimir Nemeč, Riječ, Vinkovci, 2000.
- Sudeta, Đuro: *Mor*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Sudeta, Đuro: *Osamljenim stazama*, Naklada knjižare „Herma“, Virje, 1924.
- Sudeta, Đuro: *Pjesme I*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943.
- Sudeta, Đuro: *Pjesme II*, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943.
- Sudeta, Đuro: *Pjesme; Pisma; Vujčić, Ivanka: Dnevnik*, prir. Jelena Hekman, Ex libris, Zagreb, 2009.
- Sudeta, Đuro: *Proza I* (Priče i novele), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943.
- Sudeta, Đuro: *Proza II* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943.
- Šakaja, Laura: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015.
- Šaško, Ivan: „Društveni i politički identitet i obredi“, Glas Koncila, 19. 12. 2004.
URL: http://www.adacta.org/zona/press_cd/glaskoncila_04b.htm. (16. 10. 2017.)
- Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.

- Šicel, Miroslav: „Hrvatska književna kritika o Đuri Sudeti“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko–bilogorska županija i HAZU, Bjelovar – Zagreb, 2005., str. 13-16.
- Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, *Književnost moderne*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
- Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, knj. 3, *Moderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, knj. 4, *Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, 2007.
- Šicel, Miroslav: *Pregled novije hrvatske književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
- Šicel, Miroslav: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb, 1972.
- Šimić, Antun Branko: „O muzici forma“, u: *Hrvatska književna avangarda: programski tekstovi*, prir. Ivica Matičević, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 173-181.
- Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Školske novine, Zagreb, 1995.
- Šimić, Antun Branko: *Teški zrak: sabrane pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Šimundić, Mate: *Rječnik osobnih imena*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Šimundža, Drago: *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 2, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Šimundža, Drago: „Pjesnički i religiozni portret Tonča Marovića Petrasova“, u: „Crkva u svijetu“, vol. 28, no. 4., 1993., str. 405-425.
- URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=80657 (18. 06. 2013.)
- Škreb, Zdenko; Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.
- Škreb, Zdenko: „Vladimir Vidrić, Pejsaž (Interpretacija)“, „Umjetnost riječi“, I, 2/1957., str. 99-116.
- Šop, Nikola: *Božanski pastir*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1997.
- Šporer, David: *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*, AGM, Zagreb, 2005.
- Tenžera, Veselko: *Čitanje lektire: kroatističke teme*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Težak, Stjepko: *Između jezika i stila*, Tipex, Zagreb, 2005.
- Težak, Stjepko: „Osebnosti Sudetina stila u pripovijetki Mor“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 53-65.
- Todorov, Tzvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987.
- Trakl, Georg: *San zla: izabrane pjesme*, izbor, prijevod i pogovor Truda Stamać, Durieux, Zagreb, 1995.

- Tomaševski, Boris: *Teorija književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Tomić, Celestin: „Simbolika stabla“, u: „Obnovljeni život“, vol. 42, no. 5, 1987., str. 428-432.
URL: <http://hrcak.srce.hr/file/81964> (27. 07. 2016.)
- Tuan, Yi-Fu: *Space and place: the Perspective of experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008.
- Tuan, Yi-Fu: *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Columbia University Press, New York, 1990.
- Ujević, Mate: *Kršćanski idealizam i društveni angažman: rasprave, članci i autobiografski spisi*, prir. Božidar Petrač, Glas Koncila, Zagreb 2011.
- Užarević, Josip: *Kompozicija lirske pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991.
- Užarević, Josip: „Status jezika u pjesništvu romantizma (Petar Preradović i ruski romantičari)“, Zadar, „Croatica et Slavica Iadertina“, Sveučilište u Zadru, Zadar, IX/I (2013.), str. 251-267.
- Užarević, Josip: „Struktura Očenaša“, u: „Književna smotra“, HFD, Zagreb, br. 92-94, 1994., str. 84-91.
- Užarević, Josip: „Vidrićev 'Mrtvac': interpretacija“, u: *Muzama iza leđa, čitanja hrvatske lirike*, Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, Zagreb, 2010., str. 161-180.
- Užarević, Josip: „Vizualnost Vidrićeve lirike“, „Republika“, LII, 5-6/1996., str. 106-122.
- Velčić, Bruna: „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, u: „Bogoslovska smotra“, 82 (2012.) 3, str. 533-555.
URL: <https://hrcak.srce.hr/file/133840> (26. 10. 2017.)
- Vidrić, Vladimir: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Vidrić, Vladimir: *Izbor pjesama* ; Nikolić, Mihovil: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Vidrić, Vladimir; Domjanić, Dragutin; Nikolić, Mihovil: *Pjesme*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Visković, Nikola: *Stablo i čovjek*, Antibarbarus, Zagreb, 2001.
- Vučković, Ante: „Smislenost smrti (Egzistencijalističko, židovsko i kršćansko gledište)“, u: „Crkva u svijetu“, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, vol. 33, (1998.), br. 1, str. 30-52.
URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=78060 (3. 10. 2017.)

- Vuletić, Branko: *Fonetika pjesme*, Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb, 2005.
- Vuletić, Branko: *Govorna stilistika*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku, Zagreb, 2006.
- Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999.
- Vuletić, Branko: *Sintaksa krika*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986.
- Westejn, Willem G.: „Lirski subjekt“, preveo J. Užarević, u: *Pojmovnik ruske avangarde*, sv. 6., ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić, Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989., str. 95-118.
- Wiesner, Ljubo: *Sabrana djela: pjesme, feljtoni, studije*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2008.
- Zagorac, Ivana: „Franjo Asiški – inspiracija za rehabilitaciju odnosa čovjeka i prirode“, u: „Znakovi vremena“, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, XIV/54 (2011.), str. 129-138.
- Zalar, Diana: „Humoreske Đure Sudete“, u: *Đuro Sudeta, pjesnik i pripovjedač* (zbornik), Bjelovarsko-bilogorska županija – HAZU, Bjelovar, Zagreb, 2005., str. 73-80.
- Zalar, Diana: „Presijecanje realnosti fantastikom i osjećajem“, u: *Sudeta, Đuro: Mor: fantastična pripovijest*, priredila Dubravka Težak, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003., str. 99-111.
- Zaradić, Branislava: *Književnost moj život*, Hrvatsko štamparsko društvo, Eisenstadt/Željezno, 2009.
- Zieliński, Bogusław: „Gustaw Herling-Grudzinski, ili o biblijskoj trajnosti zla“, u: „Republika“, br. 7/8, 2011., str. 106-110.
- Zima, Dubravka: *Ivana Brlić Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993.
- Žmegač, Viktor: „Ekspresionizam“ u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 469-471.
- Žmegač, Viktor: „Impresionizam“ u *Hrvatska književna enciklopedija*, T. 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 145-146.
- Žmegač, Viktor: „Književni sustavi i književni pokreti“, u: Škreb, Zdenko; Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 499-525.
- Žmegač, Viktor: *Strast i konstruktivizam duha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
- Žmegač, Viktor: *Težišta modernizma*, Liber, Zagreb, 1986.

- Antologija novije hrvatske lirike*, ur. Mihovil Kombat, Minerva, Zagreb, 1934.
- Antologija pjesništva engleskog romantizma*, priređivač i prevoditelj Luko Paljetak, Konzor, Zagreb, 1996.
- Biblija*, Stvarnost, Zagreb, 1968.
- URL: <http://biblija.ks.hr/>
- Čovjek je slika Božja – temelj kršćanske antropologije*, prir. Josip Baloban i Danijel Crnić.
- URL:
http://www.zgnadbiskupija.hr/UserDocsImages/stories/Download/kateheza_covjek_je_slika_bozja.pdf
(26. 5. 2018.)
- Filozofski leksikon*, gl. ur. Stipe Kutleša, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012.
- Hrvatska mlada lirika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1914.
- Hrvatska moderna lirika*, ur. Dragutin Tadijanović, Olinko Delorko, [s. n.], Zagreb, 1933.
- „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. svibnja 1927., broj 5.
- „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 25. studenoga 1927., br. 11.
- Hrvatski pjesnici između dva svjetska rata*, sast. Vlatko Pavletić, Nolit, Beograd, 1963.
- Hrvatski putopisi*, prir. Vinko Brešić, Divič, Zagreb, 1997.
- Hrvatski salon*, (sv. 1), Društvo hrvatskih umjetnika, Zagreb, 1898.
- Hvaljen budi, Gospodine moj: sveti Franjo u hrvatskom pjesništvu*, priredili Vladimir Lončarević, Božidar Petrač, Nevenka Videk, Alfa, Vijeće Franjevačkih zajednica u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Zagreb, 2009.
- Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994.
- Katolicizam, modernizam i književnost* (zbornik), ur. Vladimir Lončarević, Ivan Šestak, Institut Fontes Sapientiae, Zagreb, 2011.
- Leksikon Antuna Gustava Matoša*, ur. Igor Hofman, Tomislav Šakić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2015.
- Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
- Ljubo Wiesner: spomenica o 50-godišnjici*, Privremeni odbor za proslavu 30-godišnjice književnog rada Ljube Wiesnera, Zagreb, 1936.
- Majci, kraljici mira: antologija hrvatske marijanske lirike*, prir. Božidar Petrač, Informativni centar Mir Međugorje, Zagreb, 1998.

- Male radosti: pet modernih hrvatskih pjesnika*, Izbor i bilješke Pavao Pavličić, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
- Molitvenik hrvatskih pjesnika: vijenac molitava*, Altagama, Zagreb, 2008.
- Muzama iza leđa: čitanja hrvatske lirike*, Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, Zagreb, 2010.
- Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, pr. Vlatko Pavletić, Stvarnost, Zagreb, 1965.
- Pjesnici hrvatske moderne*, prir. Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003.
- Praktični biblijski leksikon*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
- Prostori snova: oniričko kao poetološki i antropološki problem*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2012.
- Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.
- „Sa smrtne postelje A. G. Matoša“, u: „Hrvatska Prosvjeta“, Zagreb, 1914., br. 3, str. 160.

10. ŽIVOTOPIS

Melanija Ivezić Talan rođena je 1973. u Zagrebu. Osnovnu školu i jezičnu gimnaziju završila je u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je komparativnu književnost i francuski jezik i književnost (1997.). Godine 2004. završila je trogodišnji slobodni studij portugalskoga jezika i književnosti. Na Filozofskom fakultetu upisala je Doktorski studij književnosti, izvedbenih umjetnosti, filma i kulture. Na istome fakultetu zaposlena je kao bibliotekar od godine 1997. Brine se o fondu romanističkih zbirki (zbirke za španjolski jezik i književnost te portugalski jezik i književnost). Stručni ispit za zvanje diplomiranog knjižničara položila je godine 1999. Kao stipendistica Instituta Camões provela je mjesec dana (rujan 2001.) na Sveučilištu u Lisabonu u svrhu usavršavanja jezika. Udana je i majka djevojčice Nike.

Objavljeni radovi:

„Godina kušnje ili kako je Ilja tražio istinu“, „Književna smotra“, br. 136-137 (2-3), 2005., str. 141-144.

„Tolle, lege! *Trinaest mjeseci* Ilje Stogoffa“, u: „Mogućnosti“, br. 7/9, 2006., str. 142-153.

„Đuro Sudeta: o lirskom osjećanju života, I“, u: „Marulić“, br. 4, 2007., str. 719-738.

„Đuro Sudeta: o lirskom osjećanju života, II“, u: „Marulić“, br. 5, 2007., str. 862-878.

„Labud u toploj tami stiha (*Le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui...*)“, u: „Književna smotra“, br. 145 (3), 2007., str. 69-72.

„Đuro Sudeta u hrvatskoj književnoj historiografiji“, u: „Mogućnosti“, br. 7/9, 2014., str. 135-156.